

15

ИУАЩХЬЭМАХУЭ

2022

ИУАЩХЬЭМАХУЭ

ISSN 0206 – 5266

СЕНТЯБРЬ • 2022 • ОКТЯБРЬ

5



ИУАЩЖЪЭМАЖУЭ

12+

ЛИТЕРАТУРНО-ХУДОЖЕСТВЕННЭ
ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКЭ
ЖУРНАЛ

1958 ГЪЭ ЛЬАНДЭРЭ КЪЫДОК!

сентябрь 5 октябрь

Къэбэрдей-Балъкъэр Республика
и «КъБР-Медиа» къэрал кіэзонэ
Іуэхуцаплэм къыдегъэк!

РЕДАКТОР НЭХЬЫЩХЬЭР
Мыкъуэжь Анатолэш

РЕДКОЛЛЕГИЕМ ХЭТХЭР:

Ацкъан Руслан, Баклуу Хъанджэрий, Бишю Борис,
Гъут Іэдэм, Истэпан Залинэ (жэуап зыхь секретарь),
Къэрмокъуэ Хъэмид, Тэтрокъуэ Астемыр, Тхъэгъэзит Юрэ,
Тымыжь Хъэмышэ, Хъэвжокъуэ Людмилэ

НАЛШЫК
2022

Псалъашхъэхэр

ЖъантIэ

TхакIуэ КIэрэф Мухъэмэд къызэралхурэ илъеси 100 ирокыу

Истэпан Залинэ. Хэлхъэнэгъэ нэс..... 3

КIэрэф Мухъэмэд. Адэ щIэин мыльку хъурэ... *Повестым
щыщ Iыхъэхэр* 5

*ЩIэнныгъэлI, егъэджакIуэ, жылагъуэ лэжьакIуэ
Дзэмыхъ Къасболэт илъес 65-рэ ирокыу*

Хъэвжокъуэ Людмилэ. Адыгэ тхыдэм и хъумакIуэ..... 53

Дзэмыхъ Къасболэт хужаIахэм щыщ пычыгъуэхэр..... 63

TхакIуэ Мэкъуауэ Амир илъес 60 ирокыу

ХъэцIыкIу Раисэ. Щыхупсэм иущэхур къытхузэIузых..... 67

Мэкъуауэ Амир. Дыщэ апельсинхэр. Мазэм и бынхэр.
ЩыкIужьеий и хытIыгу. *Рассказхэр* 73

Усыгъэ

Зэгъэштоукъуэ Людэ. Усэхэр..... 107

Нэгъуей Радимэ. Усэхэр..... 121

Публицистикэ

Жыласэ Маритэ. ЩIэнныгъэлI, къэхутакIуэ цIэрыIуэ

ЗекIуэрей Аслъэн..... 133

Культурэ

Истэпан Залинэ. ГъащIэ кIыхъ къызыпэшыль ИэдакъэшIэкIхэр..... 138

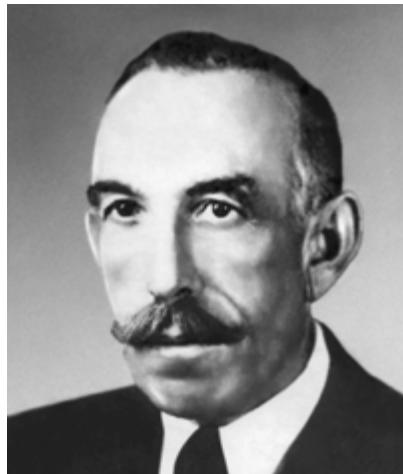
Сабийхэм папщIэ

Жырыкъ Заур. Дыгъужь кIэн. *Пъесэ* 144

Псалъэжърэ къуажэхьу зэхэль псальэзэблэдз..... 174



ТхакIуэ КIэрэф Мухъэмэд къызэралъхурэ илъеси 100 ирокъу



ХЭЛЪХЬЭНЫГЪЭ НЭС

КIэрэф Мухъэмэд Жанхъуэт и къуэр 1922 гъэм июлым и 16-м Шэджэм районым хыхъэ Щхъэлыкъуэ къуажэм къышалъхуащ. И ныбжъыр балигъытIэм имыувауэ колхозым хыхъащ, пасэу лэжьыгъэр зищысыр игъэунэхуащ. КIэрэфыр Щхъэлыкъуэ школым, ебланэ классыр къиухыху, щеджаш. ИужсыыIуэКIэ абы и щIэнныгъэм Ѣыхигъехъуащ Налишк къалэ къышызэIуаха, пэщIэдээ классхэм я егъэджакIуэхэр щагъехъэзыр курсым.

И ИещIагъэмкIэ абы 1939 гъэм лэжъэн ѢышIедээ къышалъхуа жылэм – сабийхэр адыгэбзэмрэ урысыбзэмкIэ иргэгъаджэ. А гъесэнныгъэущиниыгъэ лэжьыгъэм ар зэрынэрьта илъес зыбжанэм яку къриубидэу, абы хузэфIэкIаш пеодинститутыр заочнэу къиухыхысын. 1951 гъэм ѢышIедзауэ 1954 гъэ хъуху Мухъэмэд Щхъэлыкъуэ къуажэм дэт курьт еджапIэм и унафэщIу Ѣытащ. 1954 – 1959 гъэхэм егъэджакIуэхэм я Иэзагъэм, щIэнныгъэм Ѣыхагъахъуэ институтым и унафэщIц. 1959 – 1967 гъэхэм Къэбэрдей-Балъкъэр Республика м щIэнныгъэмкIэ и министрым и къуэдээ къулыкъум пэрытиц. 1967 – 1975 гъэхэм егъэджакIуэхэм я щIэнныгъэм Ѣыхагъахъуэ институтым анэдэлъхубээ тхылъхэр егъэфIэкIуэнымкIи и кабинетым и методисту лэжъащ. КъыкIэлъыкIуэ илъесиплым Налишк къалэ дэт 13-нэ школым и унафэщIц.

КIэрэф Мухъэмэд пасэу тхэн Ѣидзат, ауэ и тхыгъэхэр дунейм къытхъакъым, езы Iэрыйтххэри Хэку зауэшхуэр къэхъея нэүжье КIуэдащ. Тхэнэйм гу хуэзыщIа Ѣалэм и мурадыр ИещIыб зэримынщIам и Ѣыхъэтү, абы и рассказхэр, повестхэр дунейм къытохъэ КIэрэфыр пенсэм КIуа шужь. Япэу къытрадза тхыгъэр, «Сом Ѣыххуэ» рассказыр, 1988 гъэм «Ленин гъуэгү» газетым къытхуат. А гъэ дыдэм газетым тра-

дзащ «Хъэлэлри делэри зэнэцIащ» рассказыр, «Iуашхъэмахуэ» журнальм – «Лыжь хъыбархэм» щыщу «Сэфар» повестыр.

1991 гъэм дунейм къытехъа «Iуашхъэмахуэ» журнальхэм щыщу №№3 – 5-хэм тетащ «Сэфар и щакIуэ хъыбархэр» повестым щыщ пычыгыуэхэр. Абыхэм къакIэлъыкIащ КIэрэф Мухъэмэд и тхыгъэхэр щызэхуэхъеса тхылъхэри. 1989 гъэм къыдокI «Лыжь хъыбархэм» я япэ тхылъыр. Абы ихуащ «Лыгужь е лЛэгужь», «Адэ щIэн мылъку хъурэ» повестхэр. ТхакIуэм и етIуанэ тхылъыр къыдэкIащ 1993 гъэм. Абы итиш «Сэфар и щакIуэ хъыбархэр» повестыр, рассказхэр.

КIэрэфым къыщIенащ илъегуа, и нэгу щIэкIа, и гупсысэ гуэрхэр зритхэу щыта махуэрыйтх. Акъыл жанкIэ гъэнщIауэ абы ит гукъэкIхэм, чэнджэцхэм укъыщеджэкIэ, шэч лъэткъ къытепхъэркъым Мухъэмэд набдэгубдзапльеу гъашIэм пхытлъыифу, абы и плъифэ дэтхэнэми щыгъуазэу, ар гупсысэ щIэщыгыуэхэмкIэ итъенщIыифу зэрыштытам. Абыхэм ямызакуэу махуэрыйтхым ушрохъялIэ адыгэбзэкIи урысыбзэкIи дахэу гъэпса, философие гупсысэ куу зышIэлъ усэхэм. Ахэр дунейм къытемыхъами, тхакIуэр усэнми хуэIэкIуэлъакIуэу зэрыштытар къыдэзэгъащIэ Iуэхугыуэш.

И ныбжьыр илъэс 71-м иту 1993 гъэм июльм и 2-м КIэрэф Мухъэмэд дунейм ехыжасщ. Ар къызэгтэнэцакIуэ Iэзэу, лэжъакIуэ емызэшижу, адыгэлI щылкъеу щытащ, и псалъе Iуашхэр мыкIуэдыхъин фэсплъу къытхуэзыгъэна цIыхущ. Шэч хэлъкъым абы и IэдакъэцIэкI купицIафIэхэр лъэткъ литературэм хэлъхъэнэгъэ нэс зэрыхуэхъуам.

ИСТЭПАН Залинэ





КІЭРЭФ Мухъэмәд

АДЭ ЩІЭИН МЫЛЪКУ ХЪУРЭ...

Повестым щың Iыхъәхәр

... Мәрем нәхъри нәхъ сымаджә хъуауә хәлтүт. И щІалә закъуэр щыдәкІа маҳуәм и жәшым къищта гуузым зәщIиIуIепати, щIагъуәу зыкъиIетыжыртәкъым. Дзыхъи ищIыртәкъым зыкъиIетын, пщIантIем дәкIыу зәкIуенIа. «НәгъуәцI зыщIыпIә сыкъыщуIуIиIурый нәхърә, си пIәжъ сыхәлIыхъыжмә, нәхъыфIщ», – жиIәрт щәху цIыкIуу, и фызым зәхримыгъәхъу. АрщхъәкIә Хъангуашә ищIәрт, илъагъурт, зыхищIәрт и щхъәгъусәр кIуә пәтми зәрыекIакIуэр. Зауәшхуәм и хъәзаб бәлыхъхәри зауә нәужъ ләжыгъәм и хъәлъә къомри, зыкIи зыкъимыуҳуәу, зи фәм дәкIа лIы бланәм иджы и лъэр щIехуат, езыр жәщIат. ИгъащIем сымаджагъәкIә зи щхъә пIәщхъагъ тезымыльхъам и пIә хәлъыкIемкIи гурыIуәгъуэт абы и Iуәхур. Апхуәдәу къышIәкIынщ цIыху узыншә лъәщу къекIуекIахәм я лIәкIә хъур. Зәуә.

Бжыхъә хәкIуэтати, пщIәддҗыжъ къәс, щыуәфIхәм деж, жәп щIыIә сыхъәр къеҳырт, щIым и фәр пиҳуу, зи чәзур къәблагъә щIымахуәм посо-ри хуигъәхъәзыры. Хъангуашә жъегу мафIәр зәщIигъәстри щIәкIаш, Iуәху гуэр иIә хуәдә. АрщхъәкIә Iуәхуи иIәтәкъым – гузәвәгъуә къылтәIәсам игъәдзыхъәрт, зыхуәмыIыгъыжу. ЛIы сымаджәм гу зылъ-римыгъәтән щхъәкIә, къышIәкIи, кIәләйндор абджыпсым кIәрыуващ.

– Ялыхъ закъуә, гущIәгъу къытхуәцI! – зыщIәгүрүмисIащ ар куу-уә, и IәгүитIыр и нәкIум IуипIащ, и дамә ехуәхәр къыхәскIыкIи, зыпәмымылтәщыж къару гуәрим иутхыпшIу хуежъащ. «Ялыхъ закъуә, уигу къызумыгъабгъә. ДыкъәбгъәщIащ, дыбгъәлIәжынущ. Хъә-къыу си фIәщ хъуащ. Ди насыпти, ди ныбә къикIа закъуәр, мы жылә быным хуәдәу, дыщылIәкIи къытщхъәщытыжамә, – зәщIиджәрт ар, гуIәгүитIри хуәхъхъәжкау. КуәбжәмкIә пIъэрт: – Дәнә щIыIә, дәнә щIыхъәт? Апхуәдизу сыткIә и жагъуз тщIа, дыкъибынәну? Ди къару мыйгуәми ди лъагъуныгъәми дыхушысхатәкъыми. Сыт си Iәмал, сыт сщIәнур?» – куәбжәр нәщIт, гущIәгъуншәу. ИтIани, нәпс уәрим игъә-утхъуа пIъэкIәм къыIуидзәрт кIуәцIыкIыщIәм къикIа, кIәтIий кIапәм къыпыкIа ныбжъ гуэр, псә узым еджәу, нәIуасәу. Ауә ар къыфIәщI ныбжът, куәбжәр а зәрыгущIәгъуншәт. Быдәу зызепильәщIыхъри, щIыхъәжкащ. Мәрем гууәцIу здыхәлъым, и Iәпкъәләпкъыр имыгъә-хъейуә и щхъәр къиргъәзәкIи къеджащ:

– Мыдә къакIуэт.

– Сыт, Мем? УзыхуейIа, сыт пшхын, сыт уеIубын? Нобә лъандәрә пшхаIакъым.

– Хъеуә. Мәуә къэтIыс, – теуIуащ и пIәбгъум сымаджәр.

Хъангуашә хуәмурә тетIысхъащ пIә гъунәм, ещәбекIуу лIым и Iәр къищтәри, и куафәм трилъхъащ, Iә дильәу, къиIетыжри и Iәгуми и IәщIими ба хуишIащ. Сәләт Iәщәри мәкъумәшшIә Iәмәпсымәри зыхуәшәрыуә щыта Iәшхуәр иджы къарууншәрә нурыр зыпхидзу фагъуәр хъуат. Сыт хуәдизрә къедәхъәщIа, сыт хуәдизрә къещәбекIа ләжыгъә куәдым ажмыж вәгъу щIищIыкIа и Iәшхуәр Хъангуашә и щIыфI хужым! Абы и закъуә?! Аращ, а Iә дыдәращ гъашIәм и лъәпош-хъәпо псоми, и мыйгуагъә псоми а цIыхубз Iә щабә-Іу щабәр щызыхъу-мар. Аращ жыпәууә иджыри къәс зыкъуэтар. А псори гузәфIәнәгъуәу,



хузэфІэмүкІыу къыифІыдэуеижырт Хъангушащ. Хуемыкъухыу, и тэмакъышІэр щиуду, и гын къакІуэрт: «Иджы, иджы дауэ сыхьуну? СІәшІәкІышэн мыгъуэу пІэрэ си гъашІэ псом щІэгъэкъуэн быдэу сиІа мы си Іә щабэр? Мы си Іә хуабэр?!» – иригъефІыхырт езым и ІэгүитІым лЫым и Іэр, гур икъузу махэ хъуар.

– Хъэ удзыхэ? Ухуэмыхущ, игъашІэм умыхуэмыхуаэ, – жиІаш Мэрэм щабэр, фызым и Іэр машІэу къикъузри.

– Сыдзыхэкъым... Сыт сышІәдзыхэнур. СышІәдзыхэн тхъэм симыгъэлъагъукІэ.

– Сә соцІэ... Умыдзыхэ, сыхъужынщ. Умыгузавэ, сә зыкъомрэ узэгүэзгъэпынщ иджыри, – къыпигуфІыкІаш фагъуэу. АрщхэкІэ и нэгум къищырт жиІэр езы дыдэми и фІэш зэрымыхъужыр. Хъангушащи а псальэм гурыфІыгъуэ къритакъым, и гум узу къеІа фІэкІ. Туми яшІэрт ар: зэхуабзыщ щхъэкІэ, езым зыщабзыщ Іыжыфынт? – Хъангушащ эгузэсэжырт Нартокъуэ и гугъу ищІыну, Нартокъуэ щхъэкІэ ельзІуну. Ауэ «зэи, абы и гугъу къысхуумыщ», – къыжриІати, дзыхь ищІыртэкъым. Удын лей иридзынкІэ шынэрт, а псальэмакъыр аргуэру пибуыдмэ: дохутырми къыжриІат псом я нэхъышхъэр гъэтиншины, мыгъэпІайтиенир арауэ. Иджы зыгуэр къыжриІэн хуэдэу фэ ириплъати, нэпсейуэ Гурыплъыхырт, Нартокъуэ и гугъу къыхуишІынкІэ гугъэу. ИтІанэ езыми жриІэфынут зыхуейр.

– Ауэ псэ зиІэм ажал иІэш, къехъунур пшІэнукъым. Псоми хуэхъэззыру щытын хуейщ. Араш, си Гуаш! ЛЫгъэ зигъэІэ.

«ЛЫгъэ зигъэІэ!» – псальэм Хъангушащ и Іэпкъульэпкъ фІызэпкърыхур къызэшІикъуэж хуэдэу зыхищІаш: «Пэжщ, Лэнэм лЫгъэ хэлъщ – жыхуаІеращ, – уздзыхэкІэ зыри нэхъыифІ хъунукъым, нэхъ Іей фІэкІ», – тегушхуаш зыхуейр, жимыІэу мыхъунур, жиІену. Ар жимыІэми, игъашІэкІэ мыгъущыжын удын хъэлъэу къыхуинэнкІэ зэрыхъунур ищІэрт. АтІэми, иджыпсту Мэрэм фІыкІэ укъигъэгугъэу нэжэгужэт, хэбгээзыхъмэ, ауаныщІ гушиІэ тІэкІуи къыхидэрт. Хъангушащ, Іэпхъуамбэ зэрытыпІэхэр зэригъэпкІыу, и ИтІыр зэригъэІуэташ, и лЫым и нэгум иплъаш. Абы и плъэкІэри псэрэ гукІэ лъяІуэрт:

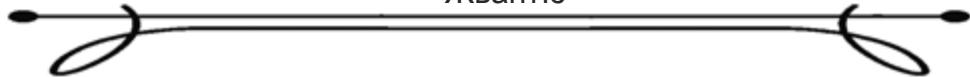
– КхъыІэ, Мем, щІалэм хъыбар едгъэгъашІэ... Е сә сыгъакІуэ, къэзгъуэтынщ ар здэшыІэр.

Сымаджэм и нэгур къызэІыхыаш, и напшІэхэр езыр-езыру зэхэуфэжащ, пшэ фІыцІэ жьеаэ къыттрищам хуэдэу. Хъэлэл псори гузэрыдээш, ерыщ екІуами, зыкъомрэ къагъэзэжыркъым. Зыхуэхъэлэлым къриха жагъуэр гуауэ яшохъури, уІэгъэ дыркъуэу я гум тредээ. Мэрэми апхуэдэти, къехъэлъэкІырт, дунейм щильагъуну иІэххэр а бын закъуэра пэтми, хуэгъэвиртэкъым и гур абы къызэрикъутар. «АфІэкІа гурэ псэрэ зимыІэм, афІэкІа гупсысэрэ бын лъагъуныгъэрэ зимыІэм уельзІужжІэ сыйт... ЕлъэГун хуей абы?!» – хъэлъэт и гупсысэр. ИтІани, и фызым къыжриІам зыкІи игъэгубжъакъым, езыри зэпымычу зэгупсис гуауэ хъэльэр къызэшІигъэва мыхъумэ. Игъэгубжъ дэнэ къэна, гуапэ Іыхъэ лейуэ епльаш, фІэтхъэмьщикІэ хъуаш.

– Ар жумыІэххэ. Ауэ умыгузавэ. Езыр къэкІуэжынущ ар, соцІэ къызэрыкІуэжынур. Цыху балигъыр щхъэхуитщ. Сыт ушІеджэнури ушІелъэІунури? Нэхъ Іей пшІыну ара?

– НтІэ, къэкІуэжынумэ, къэкІуэжыркъыми. Уэ узэрысымаджэр ищІеркъым абы.





«Сэ си сымаджагъэр къигъесбәпу, зришәлІэжын мыгъуэу арат, тхъэмьщкІэ. Күэдрэ хуёлыгъину Пәрәт ар абыкІэ?!» – шәч Іей ищащ Мәрем, Хъангуашә езым щхъэкІэ зәрыгузавәри абы псәхугъуэ-тыншыгъуэ гуэр иритыжыну зәрыйхүщІекъури зыгуримыгъэІуәжу. Пәжым ухуеймә, Хъангуаши зыщІәбәгыр зришәлІэжыну арат, ауэ иджыпсту нәхъыбәу щІәгузавәр и лырат. «Си адә», – жиІэрә къышхъәщүвәжмә, мис итІанә хъужынт, – къышыхъорт анәм, – и бын закъуэ мыгъуәм щхъэкІэ къыдәплъейу дауэ лІэну?!»

– КъэкІуәжынущ. Ар хъунщІәфынукъым, дыгъуәфынукъым. Араи си гурыфІыгъуэр. А и шакІуумәкІуухәм хату къиләжыр хурикъухәнукъым. Араци, уи къуэр къэкІуәжа хъэзырщ, – щыгуфІыкІыжащ, и фызым и куафәм Иә дильәри. Еша пфІәщІыну, и напІәхәр зэтрильхъэри, щыму тәлайкІэ хәлъаш. И фызри щыст зәрытІысам хуәдәу, зыри жимыІәу, ауэ арәзы мыхъуауә, иджыри зыгуәрим зәрыпәллъэр белдҗылыуә. Жейм хильәфа и гугъәу, къәтәджыжыну зыщиІәтыж дыдәм, лым и макъыр къәІуаш:

– Ауэ зыщумыгъәгъупщә, – жиІаш, унафә къыхуищІ хуәдә, – дапщәщ къыдыыхъәжми, сыт хуәдәу къыдыыхъәжми, гу зылъумыгъатә. ИщІар зәи иумыудәкІыж. КъэмыхъуххаІа хуәдәу щыт.

– Ана-а-а, дауэ гу зәрызылъезмыгъәтәнур?! СыгуфІэнүи сыхуиткъэ?

– А зыращ уә узыхуитыр. ГуфІә, сыт щыгъуи гуфІә. Уә гуфІэнүиращ уәкІур, ахъумә гъыныр уәкІуркъым... Кіуә иджы, парткомыр къысхуәшә... сыхуейщи, – фызыр къәуІәбжыаш, жиІенур имышІәжу: «СыткІэ зәкІуалІэрә парткомымрә ди Іуәхүмрә? Сыт парткомыр зәрищІынур?»

– Сыт зәрыпщІынур парткомыр? Взносырамә, сә хуәсхынищ.

– Хъәуә, взноси стелькъым. Езым сыхуейуә араш.

– НтІә, сыкІуэнщ, зыгуэр къышІыхъәмә, ахъумә уи закъуә дауэ укъеэгъэнән?

– КъышІыхъәнщ абы зыгуэр. Пищыхъәщхы хъуаш. КІуә уә.

Сымаджәм щІәупщІэну, бгъәдәсыну къышІәмыхъэІауә щІагъуә дәкІыртәкъым, къышІыхъәрт и ныбжъәгъуи, и кІуәгъүжәгъуи, зәрыжәІәу, жыләм и пакІә-пакІәкІэ къызыыхъәмыхъІа къэмүнәу. ПищІә къыхуашщыр зыкІи кІәщхъатәкъым. Советри мызә-мытІәу къэкІуат, зыхуей-зыхуәннықуә сыйхәм щІәупщІэну. АрщхъәкІэ ар зыхуәнныкъуэр зыми хузәфІәкІыннутәкъым. Ауә, итІани, яхузәфІәкІыр арати, зауәми гуашІәдәкІми я ветераныр, абы и щыІүжкІи, адыгагъәшхуә зыхәль щыІыхур гулъытәншәу къагъанәртәкъым. Езыми сәбәп къыхуәхъуу къышІәкІынт ар: нәгъуәщІ зыри къыхуамыщІәми, трагъәурт, и гупсысә хъельәхәм пыІуашырт, Іәдҗәми тепсәлъыхъәрт. Тепсәлъыхырт къуажә Іуәхүхәм, къәрал Іуәхүхәм, диным. Хъыбарыж къышхадзи щыІэт. Ауә хъыбарыжхәмрә динымкІә Мәрем и зәфІәкІыр яшІәрти, абы иракуущәртәкъым, зыгуэр жрагъәІэну хуеймә, кърагъажъәрти, езым ирадзыжырт ахъумә. АрщхъәкІэ ар и Іуәхут сымаджәм? И гупсысәмрә и узымрә зәхыхъәжауә зәщІаІыгъәт и акъыли, и гульти. Зәзэмыйзәххә хъэлъә-хъэлъәу псаљә закъуэтІакъуә къышыхидә щыІэт, ахъумә – адрейм жаІәм едаІуәрәт, хъәмәрә емыдәІуәххәрәт?

Ари пищІэнутәкъым. Ауә пІәм хәлъыху, зә закъуә къәхъуаш псаљәмакъым дихъехауә, къигъебырсеяуә, губампІәдәхыу псәлъену хуейуә, и гупсыси къиІуэтәну. АрщхъәкІэ хузәфІәкІыртәкъым: жыпиубыдым бауәкІәщІ дәхъурти, жиІенур нимыгъәссыфу щигъәтыжырт.

ЖъантІэ

ИтIани, къыщIидзэжырт, псальэрт-псальэрти, аргуэрү щигъетыжырт, джалъеу, и бгъэр IækIэ иIыгъыу.

А пшыхъэшхъэм (щыгъуэлъагъашIерат ар) щIэупшIакIуэ зырызу къыщIыхъэур лIы гуп щызэхуэсат Мэрэм и деж. Адыгэ нэхъыжхъэм иджыри къалытэ сымаджэм убгъедэсмэ нэхъыфIу, дохутырхэм ямыдэ щхъэкIэ. Арати, щIэупшIакIуэ къыщIыхъахэр щIэкIыжынным зыри хуэмыйIашIэу пIэшхъагъымкIэ етIысекIаш. Зыкъомрэ узыфэхэм тесэлъыхъаш, удз хущхъуэхэм, адыгэ Iэзэхэм, дохутырхэм я щхъэфи иIэбащ. Мэрэм и узыфэми ущIэгузэвэн лъепкъ хэмьльу, сапсаууэ хъужыну къыщIрагъедзащ. Сыт щхъэкIэ жыпIэмэ, Къэнэмэти ар дыдэр къеузати, мес иджы, сымэджауэ пшIэжынукъым. Фермэм тес и къуэхэм мыгъэрэй мэкъур ядыпиупшIаш, ядызэтрилъхъэжащ. Ар фIыуэ нэхъыжыщ Мэрэм нэхъэрэ.

Псальэм псальэр къильхуурэ, къуажэ хъыбархэмди дуней тетыкIеми – куэдым хыхъэжащ. ХабзэкIэ, екIурэ емыкIукIэ уеплъмэ, цIыху гуп щIызэхуэса Iуэхум елъытауэ, ешхуу, екIуу щытын хуейщ а гупым хэс цIыхухэм я щытыкIери: я нэгу зэхэлъыкIэр – зэIууэжауэ нэшхъыцэ-нэшхъеиххэ, хъэмэрэ гуфIэгъуэ арэзынгъэ къицрэ? Я псальэмакъыр, къакъэрэ-пшIыпшIу, гуфIэгъуэ псальэмакъ, хъэмэрэ иныщэ дыдэу зызымыIэт, дэгү-дэгүу къэIу псальэмакъ Iэдэб, нэшхъеий? Я щыгъыныр джэгуакIуэ щыгъыну пшIыпшIыжрэ цIуугъэнэу гъэшIэрэшIа? Хъэмэрэ зыфэ-зыфэу, наIуагъэкIэ нэм къемыуэ щыгъын Iэдэбыфэ? ЦIыхухэр Iуэху лIэужыгъуэ куэдкIэ зэхуэс хабзэш. Дэтхэнэ зы Iуэхуфэми еzym хуэфэшэн зэхэтыкIэрэ щытыкIэ хабзэрэ, тхауз щымыIами, цIыхухэм зыхуагъеувыжаши, куэд щIауэ къокIукI. ЕкIуркъым, псальэм щхъэкIэ, гуIэ пшIантIэм цыджан фызышэм ущытепсэлъыхыну е гушыIэ хъыбар жыпIэрэ узэшIэдыххъэшхэжу удэтыну. Апхуэдэш гуфIэгъуэм ушынэшхъеину къызэрэмизэгъри. Адыгэхэм щIэупшIакIуэ хабзи яIэш, лIэшIыгъуэ куэд лъандэрэ зэдагъэзащIэу. Ар, унэхъыфI, сыт ухуэдэ, жыпIэу уеупшIын къудейкъым. Хабзэ щыхъуакIэ, нэгъуэшIи хэлъщ, къещIэн хуейщ узыфэкIэ е нэгъуэшI зыгуэрү лъэпэрэпэнэгъэкIэ къулайсызыгъэ, тхъэмымщIагъэ къызыхуиха цIыхур зыхуэнэкъуэр, а Iей хъуа и Iуэхур ефIэкIуэжын щхъэкIэ зэрыдэIэпыкъупхъэр. Iэмал имыIэу щыткъым еупшIа дыдэм а дэIэпыкъуныгъэр иримытыну, ар уэ пхузэфIэмыкIынкIи хъунц, нэхъыбэри зэрыхъур апхуэдэущ. Ауэ зэльящIысмэ, абы и щIэупшIакIуэхэм къаяхэкIынущ зыгуэркIэ дэIэпыкъуфыни. Сымаджэм и дежкIэ нэхъ гуапэр пхузэфIэкIымкIэ удэIэпыкъууну зэрыпфIэфIыращ, ахъумэ узэрыдэмыIэпыкъуфараракъым. Мэрэм Iэмал имыIэу сапсаууэ хъужыну къышIыщIагъэкIари а щIэупшIакIуэ хабзэм къаригъещта хъеллц. ЩIагъуэкъым цIыхум и узыр хуэбгъешIэгъуэну – абыкIэ мысымаджэри сымаджэ пхузэшIыну жаIэ адыгэхэм; езэгъыххэркъым цIыху сымаджэм щIэупшIакIуэр егъэлеяуэ хуэнэшхъеину, мылIэ щIыкIэ игъеиж хуэдэ. СымаджэпIэм и деж хъыбар хъэулей куэди щыжакIэ, ар трагъэун щхъэкIэ – псори зытеухуар узыр лъэнныкъуэ ирагъэзу, сымаджэм и гур фIы хуашIыну аращ. Мыбдэжи апхуэдэт, ауэ ирагъэлеящ. Мардэ зимыIэ Iуэху гуэри щыIэкъым, егъэлеинир зэи фIы хъуркъым.

– Адемыр и къуэр къэкIуэжащ, нысэ къыхуишэри, – къыхидзащ щIэупшIакIуэхэм ящыщ зыгуэрым.

– Уэлэхъи, фIыуэ къэтам, къэкIуэжами, мазищ-плIы мэхъу ар къэкIуэжын зэрыхуейрэ.

– Укъетынщ-тIэ, университетыр къэбухыу, фыз къапшэу, хъэгъуэлIыгъуэр абы щебгъэкIуэкIыу... – машIэ ар? Фэ фхузэфIэкIынукъым ар.

- Уэлэхьи, иIэм абы ар хузэфIэзыгъэкI.
- Сыт лъэпкъ къишар?
- Урысщ.
- Иджы езым я лъэпкъ зэрэссыжыркъым. Урыс, журт – араш.
- ЗэмылтэпкъэгъуитI зэрышэмэ, бынхэр нэхъыфI хъууэ жаIэ.
- Уэлэхьи, абы емылтыта ар. ЗэмылтэпкъэгъуитIым я бын баждэнаджэу плъэгъуакъэ? Сыт хуэдиз ухуей.
- Хъэуэ, губзыгъэ-акъылыфIэ...
- Араш ар псори. КъохъулIэмэ, фIыщ, къомыхъулIэмэ, укъенащ.
- АтIэ иджы хъэгъуэлIыгъуэр Мэзкуу щызэфIигъэкIауэ ара?
- Мэзкуу щицIаш, мыбыи щицIынуущ.
- Аращ-тIэ, зыхуэхъур быхъуу мэув, жыхуаIэр.
- Иджы зыхуэмыхъу щIагъуэ щызэжкъым. ИтIани, схуохъу жыпIэу, быхъущэу уув хъунукъым. УзэкIэщIитхъынкIэ хъунущ.
- Ар зэкIэщIитхъынукъым: абы иIещ а зэкIэщIэзытхъынуми хурикъун. Плъагъуркъэ, къэмымкIуэж щIыкIэ абы хуишIа унэр, щхъэхуэу, и гаражым «Волга» щIэрыпсыр хушIигъэувэжауэ?
- Къиухыпа университетыр?
- Уэлэхьи, къиухамэ. Ухуимэ, дипломри ижыщIыжамэ.
- Гутгу зригъэхъыныфэ темыта а щIалэм, къызэриухар тхъэм ещIэ.
- Грузиним и анекдотым хуэмидэу Пэрэ ар зереджар?..
- Ар лIо, а грузиним и анекдотир?
- Сыт щхъэкIэ, зэхэфхакъэ?
- Уэлэхьи, зэхэдмыха.
- Уэлэхьи, зэхэвмыхами, нобэрэй шэщIэху кIэзетым тетым.
- ШэщIэхум щыжайамэ, ар хъыбарыщIэ дыдэм. КъыджеIэт.
- Зы грузин гуэр, натIэкIэ тIышхуэ къезауэрэ, кхъухъльтатэ итIысхъепIэм ерагъыу екIуэлIаш. «Мыр лIо, – жиIаш кхъухъльтатэзэхуэм, – мы мэлъир щхъэ къэплъэфэрэ, идгъэтIысхъэнукъым ар». – «Э-й, кацо, мэлкъым мыр, мыр нышиш, ныш. Мэлъир Мэзкуу щоджэ, абы и профессорым хуэсшэу араш», – игъэщIэгъуаш грузиним кхъухъльтатэзехуэм и щIэнэгъэншагъэр.
- Сыт ящIэнт? Грузиныр, тIы бжъакъуэр иIыгъыу, Мэзкуу яхъаш.
- И натIэм тIэкIу еIэдэкъуауэрэ тIыр цIыхубз къомым яхиутIыпщхъамэ, хъуватэм, уэлэхьи.
- Уи фIещ щIы, яхиутIыпщхъами, зыкъомым якIэщIэуэнтэм ар, – Иэджи къаригъэпщIэунтэм.
- Фэ сыти жыифIэ, лIыгъэ иIещ абы.
- Хэт зиIэр, грузинми, хъэмэрэ тIыми?
- Хъэуэ, зи лIэун, Адемыр, сытри хузэфIэкIынуущ абы.
- ХузэфIэкIынуми, сехъуапсэркъым: хъэлэлкъым абы и мылькур.
- Мис араш сыт щыгъуи адыгэр, зыгуэр къыхэжакъэ, Иэмал имыIэу и пэм къыпыуэн хуейщ...
- Къыпыуэ дэнэ къэна, и пэщхъыныр текъутэн хуейщ тхъэгъэнцIыгъэрэ хылагъэкIэ нэгъуещIым и пщIэнтIэпс зээзильэфалIэм.
- Фэ сыти жыифIэ, ар нэхъ щIэх кIуэнщ коммунизмэм, зыхуей посори егъуэт, зи мыхъуми.





АппІондэху къайдэІуащ Мәрем щІэупицІакІуэ гупым, зыкІи закъримыгъашІэу. А псальэмакъыр къызэрьрагъажъэри и гуапэтэкъым абы зи гугъу яшІри, и гугъу зеращІ щІыкІэри. Бын гугъу щащІми, и хуэр хильэфу, зэрэ-тІэурэ зриГуэнтІыхъащ сымаджэпІэм. АрщхъэкІэ зыми гу льитакъым бын гукъеуэ хъэльэ зиІэ сымаджэм, псом хуэмыйдэу гуузым къыхигъэзыхъым, апхуэдэ псальэмакъ зэрэмизэгъынум. Пэжш, Мәреми Хъангугащи ягъеІущэртэкъым я Іуэху зыІутыр, ауэ, итІани, жыләм зэлъяашІисат я къуэр зэрыдекІар. ЯшІэн хуеящ мыйдеж къышцезэгъри къышцемызэгъри. Абы и щІыГужкІэ, а зи гугъу яшІ Адемырыр коммунизмәм бгъэкІүэнри хъэІуцыдзыр чэтым щІэбутІыпщхъэнри – Тури зыщ. Абы хуэдэ цІыхухэр къэрал хабзэм иджыри къэс зэришэчыр, зытет щІым, кІуэцІримыхуу, зэриІыгъыр Мәрем и гу бампІэжыт. АдэкІэ хуэшэчыжакъым апхуэдэ гушыІэ едэІуэн.

И ИэфракІэхэр зыщІигъакъуэри, зыкъытриІэтыкІыну къеІаш. Абы щІэхыу гу лъзыыта Хъангугащи щІэупицІакІуэхәм я нәхъыщІэуэ хуэдэ зыгуэри псынщІэу бгъэдыхъаш.

– Сыт узыхуейр? Нәхъ тыншу угъуэлъыну ара, Мем?
– ТІэкІу сыкъэтІысыну арат.

Хъангугащэ и лыр ИэплІэкІэ дригъэкІуэтейри, и щІыбагъым щхъэнтэшхуэ къыхудильхъаш, зыкІеригъэшІэну.

– Сэ иджыри сильэримыхъкъым, апхуэдэ дыдэу гугъу зумыгъэхъ, Хъанхэ я Гуаш! – жиІаш Мәрем, нәкІэ пыгуфІыкІыу, едэхашІэу. Телъиджэц цІыхум и псэри, и зыхещІэхәри зэрызэхэлъыр. А зы напІэзыпІэм зэгүэп дыджри, лъагъуныгъэ ИэфІри, гущІэгъури, губжь Иэлри – лІэужыгъуэ мелуану зэдЕыгъыф цІыхупсәм, щхъэж хуэфащәмкІэ етэфыну. Псалтьэмакъ фейцейм зэгүигъэпа, гуауэу и жагъуэ къишІа пэтми, хузэфІэкІакъым гугъуех нәхъ хъэлъэри къыдэзышэчыну хъэзыр щхъэгъусәм и ИэплІэ щабәм пәмыджәжын.

– Лъэрымыхъ тхъэм уимышІкІэ, – хъуэхъуащ щІэупицІакІуэхәри.
– Іәмин! – жиІаш нәхъыжыГуэхәми.

Мәрем гүэлъыпІэ натІэм еупсея щхъэнтэм зыхигъашІэри, и Иэхэр зәпиГуэтащ, зәпиплъыхъаш. Ахэр зәман кІәшІым къриубыдэу жәшІат, и лъынтухуэ щІыхухэр, фәдән пашәм хуэдэу, къытиридзат.

– ИІэ-тІэ иджы, дыкъебгъэфенумә, дәдыхъэзырщ, – щыгуфІыкІаш и фызым. И лыр нәхъ жыдҗэр хуэдэу, и нәгури жан къэхъуаә щилъагъум, Хъангугащэ гугъэншагъэ гужьеигъуәм къыІэшІэкІри, и гум къыштылыдыш гурыфІыгъуэ нәхум пкыы псынщІэ дәхъужауэ, гүэлъыпІэбгъум дәкІуэу стІол къигъеуваш, яшхын, абдж фальэ хужышихуэкІэ – махъымә, «нәхъ къафщтәмә», – жери, аркъәи стәкани къытиргъеуваш. Дақъикъици дәкІатэкъым Иэнэр, хъэшІэ пәпльәу яухуа хуэдэ, хъэзыр щыхъуам. ЩІэупицІакІуэхәм загъэІэнкунырт. «ХэІэбәни» я жагъуэтәкъым, арщхъэкІэ кърагъэкІуртәкъым – бысымыр къадәмешхәу, езыхэр ефәу щысыну.

– Къафщтә, федзакъә, сэ сывдефә хуэдэу, фефә, – тригъэгушхуаш. Арзыуэ хъуэхъуахъещ сымаджэм иГуэтәжыну, нысә къишауэ и хъэгъуэлІыгъуәм щефэнхәу. «Мис итІани фыдгъэгүзәвәнщ», – ябзыщІакъым я ефәкІэнүри.

– Алыхым ар жиІэ! – щІэхъуэпсащ фызыр, лым зыри жиІакъым, и Иэхэр къиІэтри аргуэрү еплъыжа фІэкІ.

– АтІэ, гуфІакІуэ фыкІуа Адемырхә? – къыхидзәжащ зыгуэрым.
– ДыкІуэнуми, дыхунәса щІыкІэкъым, пщәдджыжъ хъыбару арщ.



— Дэ дыкІуэнми хуэннык'уащэкъым ар. Хъэхэрэ-щІыхеу къыхуекІуени хъэшІэ лъапІэу къеблэгъени и гъунэжым, уэлэхъэ.

— Си жагъуэш, гукъеІэу си жагъуэш, зи уз къесхынхэ, а зи гугту фщІым, абы хуэдэхэм ехъуэпсэн, гъэшІэгъуэн, ехъеехуэн фІэкІ нэгъуэшІ зэрыхэвмылтагъуэр, — жиІаш Мэрем.

Гупыр щым хъуаш. Щагъуэу къагурыІуа хъунтэкъым сымаджэм и псалъехэр. Зыми зыри щыжимыІэм, Мэрем гуэрым къригъэжъяаш.

— Сыт абы хэльыр уехъуэпсэнуи, бгъэшІэгъуэнуи, уехъуэхуэнуи? Зыри хэлькъым, узыхуэмей фІэкІ. Щыхур къальхури, псэуху насып мэлъыхъэ. Насыпым щІобэн, насыпым щІозэу, насыпым щхъэкІэ гугту зргъэхь. ГъашІэм мыхъэнэуэ иІэр а насып дыдэраш. Ауэ а насыпир — езыр зищІысыр дэ иджыри фІы дыдэу зэрыдмыщІэр, псом хуэмидэу, къыджайЭми, ди фІэш зэрымыхъур ди щхъэм къоуэж, гуауэй мигъуэу къыдоуэж.

Лы сымаджэр хъэльэут зэрыпсальэр, гущІэ уzym къыхигъащІэ хуэдэт. ИкІи къыхигъащІэрт. Зэрыпсальэри уэсят къицІыж фІэкІ пщІэнтэкъым. ЕдаІуэхэми гупсысафэ жуаушхуэ гуэр къашхъэшыуат.

— Фи нэмис нэхъ лъагэ ухъу, сэри си щхъэ къеуэжааш сывэрышыуар, къызэрэуэжари а нэхъ сищІэдзыхэну узыпІэ дыдэмкІэш. Фэ фошІэ дэ зы щІалэ закъуэ диІэш.

— Иэу, дауэ дымыщІэнрэ, тхъэм и хъер уигъэлтагъу, тхъэм пхуингъэузыншэ.

— АтІэ, мис а щІалэр балигъ хъуху, щІым намыгъэс жыхуайЭм хуэдэу, тпІаш, ди ІашЦым тесу. И нэ къыфІэна имыгъуэту зэи къенакъым. Пэжш, зы закъуэ къэзгъэнащ хуэзмыщІэу. Маршынэ къыхуэсщэхуакъым. Ар къыщІыхуэзмыщэхуар дышынэри араш, жъэхэуэрэ зыгуэр къыщишІрэ дунэхъумэ, жытІэри. Гугъуехъ, пщІэнтІэпс, мэжаліэ, пЫшІэ, зыгуэр хуэннык'уэн жыхуэпІэхэр игъэунэхун дэнэ къэна, башкІэ къраудми ищІэркъым. Апхуэдэ зыгуэр дытепсэлтыхъмэ, аІэ, фэ фыкъыкІэрыхуаш, иджы нэгъуэшІ зэманд, — къыджиІэ хъуаш. Ари тепсэлтыхъинуущ зэманды! Ауэ щыхъукІи, уделэмэ, а зэман дыдэм узыхуэмей псори къихыжынкІэ зэрыхъунур имышІэу. Ауэрэ ныбжъэгъу хэплъыхъ ищІу, абы щыгъуи, ефэ-ешхэ, джэгүакІуэ, маршынэ зиІэ — а зи гугту фщІым хуэдэ щыкІа фІэкІ къыхимыхуу щІидзаш. Ахьшэр иІэн хуёйш къыэрэйильтиэр, ахъумэ къэлэжын зэрыхуейм и акъылыр нэсыркъым. ИкІэм-икІэжым и пэшэгъухэмрэ и дуней тетыкІэмрэ хуэзмыдэ щыхъум, ахэр къысхуэбгъэІейуэ здэнукъым, фэ фыкъыкІэрыхуаш, жиІэри дбгъэдэкІаш. Иджы дэнэ щыІэми сщІэркъым, мэлажъэ, жаІэ, ауэ щылажъэри сщІэркъым. Лажъами, ауэ сыйти щхъэусыгъуэ зыхуrimыгъэшІын щхъэкІэш, ахъумэ зи ужъ итыр и пэшэгъухэраш, — Мэрем бауэкІэшІ хури щигъэташ и псалъэр. И Іэр и бгъэм хуихъаш. Зыкъомрэ зигъэпсэхури адэкІэ къыпищэжааш.

— Сэ къызгуроІуэ щІалэгъуалэр сый зэмани зэрыхъуэпсэнэу, щІалэгъуалэр зэрыдэхъэхыгъуафІэр. Дээыхъэххери нэхъыбэрэ узыхуэмейш, — гъашІэ купщІэ нэд фэ цІущ. Ар къэхунтэкъым, балигъ хъухукІэ дымыгъафІуэ, зэрыпсэуным, цІыху хуэдэу, и чэзум хуэдгъэхъэзыраэ, хуэдгъэсауэ щытамэ. Хъэуэ, дэ ар тщІакъым, псом хуэмыдэу и анэм, сэри синэхъ щІагъуэкъым, Іуэхум къыхэтлъытакъым ди кІэ къуагъым дунеишхуэ зэмифэгъу, гугъуехъкІи, тыншыгъуэкІи, ІэфІыгъэкІи, дыдгыгъэкІи, къулеигъэкІи, къулейсизыгъэкІи гъэн-щІауэ, къызэрэхукуэшынур. Иджы ло, зэдгъэсар къыхихыжааш.

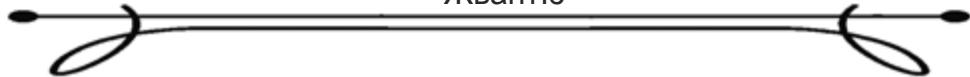


Къуаншэр, дауи, адэ-анэращ. Дауэ хъуну пIэрэт, езым хуэдэ бзаджэ-наджэ – зыдэпльеини и гъусэни имыгъутамэ? И пIэ къинэжынт, хуей-хуэмейми, зыгуэр ищIэнт, хуэмыхуми (гъэфIар хуэмыху мыхъуну Iэмал иIЭкъым), лэжъент, мыхъумыщиагъэм и къа-ру темыкIуадэу. АрщхэкIэ дунейм, псом хуэмыйдэу ди зэманным, делагъэкIэ узэхъуэпсэн, удэзышэхын куэд щыIещ. Апхуэдэц а фы-зытепсэлыхыри. Пэжщ, сэси пицIэнтIэпсщ щIалэ закъуэр зэрызгъэ-удэфар къызыхэкIар, цIыхум ямыщIэ сиIакъым икIи сиIЭкъым. А зи гугъу фщIыр сэр нэхърэ тIукIэ нэхъ къуаншэр. Абы и мылькур зэры-мыхъэлэлэр псом я дежкIи нэрыльягъущ. Къэбэрдеипщим иIакъым апхуэдиз. И лэжъапщIэ-хъэрычэт хъэлэлымрэ иIэмрэ щхъэ зэрамы-ллытрэ? Дэнэ къыздикIар? АбыкIэ къуаншэр зыуэ. И быныр цIыхум, къэралым ямызэгъыну егъасэри – абыкIи къуаншэр етIуанэу. ЦIыху ѢыкIармэ цIыху гъэфIармэ дэвхъ яхуэпцI хуунукъым, зэи хъуну-къым: уашэжынущ, уатыжынущ. Бын гъэфIа фIыкIэ ущымыгугь! Сыт хищIыкIрэ а зи гугъу фщIа, иджыри дахэ-дахэу къэмыхэпхъа щIалэм гуашIЭдэкIым?

– Уэлэхьи, зыкIи Ѣымыгъуазэ, екIуэлIэнни хуэмей, и адэм хуэдэу псэуну арщ, – жаIаш зыгуэрхэм.

– АтIэ, сыт абы къэмисыж ѢыкIэ унэ щхъэхуэ-дворец ѢыхуэпцIынури, гаражи маршыни Ѣыхуэбгъувынури? ЗыщIэсым ѩIэхуэркъэ, ари дворец хуэдэц. Къызихуаши аращ. Апхуэдэ псори къызыхэкIыр нэпсеягъэрщ – щхъэ закъуэ насып ещэнырщ. Ар пасэм Ѣыгъуя ягъяаш, иджыри ѢыкIэ зи гугъэ куэд – насыпир Iэрыбуыду: IækIэ къапщтэ, уедзакъэ, жыпым иплхъэ, хэбгъэзыхъ-мэ, насыпир къэбдигъу хъуэ – кIещIу жыпIэмэ, мылькур – насыпу. Ауэ ар щхъэгъэпцIэжщ. ЦIыхум ищIэжыпхъэц зыхуэйр зыхуэдизыр. Зыхуэйр зыхуэдизыр зымыщIэжыр – ар жыжэ нэмиса ѢыкIэу на-сыпиншэ хъуакIэц. Сыт хуэдиз уэ фэрэ ныбэкIэ пхуэгъэкIуэцIыну мы дуней мылькум хэлъыр? Ар пицIэн хуейкъэ?! Ар жыпIэмэ, ауан укъацIынц. Я нэпсеягъэм къыхэкIыу, Iэмал иIЭкъым лей мыльхъуэну. Я фIэц хъуркъым уи ныбэмрэ уи фэмрэ къидэхуэ псори зэры-лайр. ЯщIэркъым насыпир IækIэ къапщти, уедзакъи, уи жып иплхъи, атIэми, псом хуэмыйдэу, цIыху насыпир къэбдигъуя зэрымыхъур. Мы дунейри ди гъащIэри телъыджэу, Iэзэу зэгъэкIуаэ зэхэльщ: цIыху насыпир къыпхуэдигъунукъым. Насыпир къэзыдыгъуф зи гугъэ-хэри абы токIуэдэж. Шэч хэлъкъым. Дин дыдэми идэркъым нэпсе-ягъэр. НэпсеягъэкIэ хъер пхуэхъуну уи гъащIэ псом зи апэсэ фIэкI къыпхуэмыхъыну – аращ жаIэр. Динри зезыхъэхэм яуцIэпIыщэри гущыкI ящIаш, ахъумэ абы фIагъ гуэрхэр хэлъщ. Щхъэ закъуэ насып ѢыкIэкъым.

Уи закъуэ уахэжу, насыпир фIэ ухъуфынукъым, адрей псори къанэу. Шэч хэмэлтүү, арауэ къыщIэкIынц «Насыпир Тыхъэ мы-гуэшш», – жыхуаIэ адыгэ псальэжыр къыщIежъар. Иджы абы языныкъуэхэм кърагъэкIыр нэгъуэщIщ: мобы нэхъ насыпшхуэ къыIэрыхъащ сэр нэхърэ, модрейм нэхъ насып Тыхъэ иныж къылты-сащ, – жари, зэдэгүфIэнэм и пIэкIэ, зыр зым ѿиж. Ауэ, сэси фIэц зэрыхъумкIэ, пасэрэй псальэфIу ѢыкIэхэм ящыщ а псальэжым къикIыр аракъым, ауэ жыжъэуи аракъым. АтIэ, «насыпир бгуэш хъух-хэркъым», – жиIэу арщ, уи закъуи – уи закъуэкIэ щхъэхуэу насып бгъуэтынукъым, – жиIэу аращ. Насыпир къэлэжын хуейщ. АкъылкIэ, цIыхуфIагъкIэ, жыджерагъкIэ, пицIэнтIэпскIэ цIыхум къадэхын



хуейщ насыпир! – мис аращ адыгэжым и гъашIэм, и псэукIэм гупсисэу къыхихари а псальэжымкIэ жиIэну зыхуеяри. Езэгтыркъэ арди зэманым? Гъуэзэджэущ зэрэзгыр! АтIэ, абы екIурэ а зи гугуу фшIыр?

– Уэлэхьи, екIу дэнэ къэна, ауи емыкIуалIэ, – ядакъым зыжьеу.

– Сыт-тIэ абы ущIехъуэпсэнури, ущIыпеуэнури, щIэбгээшIэгъуэнури?! Нэмыплъщ абы яхуэфащэр. Цыхум нэмыплъ хъэльээирахын, Іумпэм ящIын хуейуэ арш апхуэдэхэр. Сыт щхъэкIэ жыпIэмэ, апхуэдэхэм хэкум зэраныгъеу къралхъэр къыпхуэлтытэнукъым, я Іэбжанэр фIейщ, я гур фIыцIэц. Цыхуу мылькуу – къэрал мылькуу ИисрафящIым щIэшIэткъым. Цыхуу зэблашыр, щагъауэр нэхъыбэжщ. Мис аращ нэхъ шынагыуэр, ахъумэ мылькуу зыхъ ихыжт, – цыху кIуэдараш шэчигъуейуэ хъэльэр, – иухаш Мэрем. Псэлъэху гугуу ехуу зэфIыгъа и Іэпкъульэпкъыр зэфIэлIэжри, хъэльэу пIэм хэшIэжаш. И гур къызэIыхъаш. Гуауэри, зэгуэпри, зэрыпIейтеяри хуэшечакъым пIашIэ хъуа гум. И гу бампIэр дихмэ, псэхужын и гугъа щхъэкIэ, хъуакъым. Гу бампIэ дэмыкIыжт ар абы и дежкIэ. Апхуэдэш гъашIэр зыщымысхь цыхуу пэж, цыху захуэ псоми я Іуэхур. Цыхухэри, псынцIэу къагъэса дохутырри жэцым нэху щыху бгъэдэсаш. Сытми, пщэддджыжым къышIидзыжри, Iей дыдэу къызэIымыхъэжурэ зыкъомрэ хэльаш.

14

А псальэмакъымрэ Хъангушащэ парткомым и деж щигъэкIуа пщи-хъещхъэмрэ мазищ я зэхуакут. Хъэльэш цыхубуз гузавэу плъагууну, хъэльэш, псом хуэмыдэу, анэ е щхъэгъусэ гузавэу Іупльэну. Арауэ къышIэкIынщ игъашIэм цыхуххуухэр цыхубуз нэпсым щIигъэдзыхэр, а нэпсир ягъэгъущын щхъэкIэ, я къаруи, я гъашIэ дыдэми емыблэжу, иджыри къышIэсар. Хъангушащэ пщIантIэкум итт, куэбжэм нэсырти къигъэзэжырт, Іухъэжырти, унэ щхъэгъубжэм дэглъырт, аргуэру куэбжэмкIэ и ІуантIэрт, нэмису къэувыIэжырти, зиплъыхуу пщIантIэку гуэрим итт. «Дауэ сцIыну? И закъуэ къышIэзэнэу сыхээт псокIэ дауэ сыйдэкIыну, сыйкъызыхуэзэжынур сымыщIэу?.. Гу узым и Іуэхур бетэмалш. Е згъэкIуэн зыгуэр сиIамэ, аратэкъэ. А-а, си щIалэ, си щIалэ, ситу Iейуэ укъыдэгүэу! Дэнэ ушыIэ? Хъэмэрэ, сельэIуу зыгуэр згъэкIуэн? Ари хъунукъым: хэт згъакIуэми хъунумэ, уэ кIуэ жиIэнтэкъым. Сыт парткомри зэрищIынур?» – дэзхь ищIыртэкъым дэкIын Хъангушащэ. Гузасэрт. Тэлай-тэлайкIэ и ІэльэшI кIапэмкIэ дэIэбайрти, щIильэшIыкIырт нэпс къыфIекIуар. Аргуэру и Іэхэр и бгъэм щызэридзэжырт. Апхуэдэу кърихъэлIаш БэтIалэ, Мэрем нэхъыфI дыдэу ильгагуу, нэхъ дэзхь зыхуишI и ныбжъэгъухэм ящыщыр. Фызым и Іуэхур щыжриIэм:

– Сэ сыйкIуэнщ, кIуэ уэ щIыхъэж, – зричащ абы жану. АрщхъэкIэ Хъангушащэ фIэтаучэлтэкъым нэгъуэшI зыгуэр игъэкIуэн. Иджы езыдыдэр кIуэмэ, нэхъ къиштэрт.

– Хъэуэ, ТIалэ, уэ бгъэдэс, сэ сыйкъэссыжыху...

Нэса я гугъакъым Хъангушащэ парткомыр, Жырасльэн, и гъусэу къыщыщIыхъэжам.

– Ар сиtu щIэх укъэссыжа? – худэплъеящ сымаджэр и фызым, зи-мыгъэхъейуэ здыхэлтым.

– МаршынэкIэ сыйкърашэкIаш.

– Иджы гъуэгу жыжье щыIэжкъым, Мэрем, а нэхъ жыжьеими, Іэбэмэ ульэIэсныуущ, – жиIаш Жырасльэн.

– Уәләхъи, ар пәжым, идҗы гүәгум пкІәльей къедзын хуеиж-къым, – къыхидзащ БәтІали. ПІэм и гүнәгъу шәнт иригъәувалІәри, бгъәдәтІысхыац парткомыр. Жырасльәни цІаләжтәкъым, ильәс щә ныкъуәм фІуә щІигъуат, цІыху Іәчльәч къарууфІәт, и нәгуکІи дзыхъ занщІәу зыхууигъәшІу нәгуфІәт. Ар къуажә парт организа-цәм и секретару зәрыштырә ильәс күәд хъуат. ТрагъәкІыртәкъым, гъә къесыху хахыжырт. Парт организацәм и мызакъуәу, къуажә псор хуәрәзыти, районми шщІә щіІәт. ЖиІәр хъурт, сый щхъәкІә жыпІәмә, мыхъун жиІәртәкъым. Лениним и цӘкІә щыІа еджапІә городокым щагъәхъәзыра парт, совет ләжъакІуә пажәхәм ящыщти, и нәгу щІәкІа къудей мыхъуу, и фәм дәкІат революцәм, граждан зауәм я ужъкІә Къәбәрдей тІәкІум и зыкъәужыжынри, и зыузәшІынри, колхоз ухуэнри. ІәужыфІ зиІә лы Гумахуә жыхуаІәм хуәдәу ях-тащ цІыхубәм. Мызә-мытІәу районым, республикәм яшәну иужь къихъати, къуажәм яутІыпщакъым (апхуәдә щахуәффІәкІи щыІәш къуажәм). Езыри къулыкъу щІәкъутәкъыми, и жагъуэтәкъым зәрамыутІыпщыр. «УкъызыхәкІа цІыхухәм ягу ущынәскІә, сый нәгъуәшІ ущІәлъыхъәнур?!» – жиІәрт абы. «Уа, Жырасльән, мыбы-хәм зыкъыпІәрашцІә хуәдәурә, дуней насыпым ухагъәкІыжынущ. Сый хуәдә къулыкъу бгъәстынугт уә, жыжъә укІуәнугт уә», – къыжраІәмә. Апхуәдә къыжезыІи къаяхәкІырт и жыләгъу дыдәхәми, ауә щыхъукІи, езыхәр къулыкъу лъыхъуә пәтми, «щай» и уасә къулыкъу ямыгъуэтү. Хәтыт абы пәж жызыІәр? ЗәмыйләІу чәндҗәшәгъухәрат, хъәмәрә езы Жырасльәнт? Ар къәзыгъәлъәгъуән хуейр зәманыр, гъашцІәр арати, гъашцІәм къигъәлъагъуәмкІә Жырасльән щымыуәу къышцІәкІырт. Сый щхъәкІә жыпІәмә, а зәмыйләІу чәндҗәшәгъухәм къулыкъур къызә-ралытәр фейдә хәхыпІәут, щхъәхуәффІыгъә, щІыхъ хәхыпІәут. Жырас-льән и фІәш зәрыхъумкІә – къулыкъур Іуәхутхъәбзәу, къулыкъущІәр зыгъәува цІыхум я ІуәхутхъәбзашІәу араш. Апхуәдәт езым и дуней тетыкІәри и ләжъәкІәри. Абы къыхәкІкІә къуажә парткомыр цІыхум апхуәдизикІә къабыл ящыхъуати, тхъә Іуә, жыпІамә, «Жырасльән и псә», – жаІәнугт. Арат Мәреми и гъашцІә тенәцІыхыгъуәм, и гузәвәгъуә махуәм абы щIеджар, и гукъеуә хүиІуәтәну, уәсяти хүишІыну.



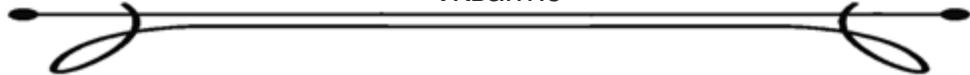
– Укъызәмыйджами, сә сыкъэкІуәнугт, – жиІаш Жырасльән, – зыб-жанә хъуауә сыкъышцІәмыйкІуар сыйхущІыхъакъыми араш. Парт кон-ференцым зыхуәдгъәхъәзыраш, абы дыщыІаш. Идҗы армыгъуейә дыкъышцІехужа къудейш.

– НtІә, дауэрә евгъәкІуәкІа, сый хъыбар? – фІәхъәләмәташ сымаджәм, и тхъәусыхафәри щыгъупщәжауә, – а зәрекІуәкІыжым хуәдә, хъәмәрә щІәштигъуә гуәр къыхәхъуа?

– Хуәдәш-тІә а зәрекІуәкІым, уә шщІәркъә. Партым и гъуәгур сый щыгъуи и гъуәгүш. Ауә нәмыйплысыгъәкІә къәтІәсхыа Гүәхүхәм идҗы гу нәхъ лъата хуәдәш. Коммунистхәри партым хәмит ләжъакІуәхәри хуабжыу арэзы техъуәу екІуәкІаш конференцым и ләжъыгъәр. Иуҗ-рей ильәс зыкъомым идҗы хуәдәу зәи къайәтижакъым ди псәүкІәм и хабзә нәхъышхъәр – щхъәж хүзәффІәкІым хуәдиз хиләжыхыныр – хиләжыхам хуәдиз игъуэтыхыныр. Абы къегущхъуәр къәралым и бийүәш зәрагъәувыр.

– Мис ар пәжш! Апхуәдәу гъәІуамә, си Іуәхүш абы зы екуәкуншә къом къимыгъәувыІәм, – жиІаш БәтІалә.

– Ар зәрагъәІурә куәд щIат, ауә идҗы нәхъ тракъузәну къышцІәкІынш. Конференцым ищІа унафә нәхъышхъәхәм ящыщ ари.



Шыгъу зышхахэр псы ефэжыну къышІэкІынщ, – иухаш Жырасльэн, псалъэмакъ кІыхыр сымаджәм къехъэлъэкІын къифІещІри.

– Си гум жы дебгъэхужай, – бәуаш ар куууэ, – апхуэдэ хъыбарым и ужъкІэ ліэнүгъэри хъэлъэжкъым.

– Сыт иджы ліэнүгъэм ушІытепсәлъыхыр, абы унәсакъым уэ, Мәрем, иджыри дыздәләжъенщ уэрә дәрә, дяпекІещ ләжыгъэ щышыІэр, – жиІаш Жырасльэн и ІупекІэ, ауэ игукІэ, – уәләхъя, кІуа мыйгуэм уи нурри, – хужиІәжащ. Абы игу къигъэкІаш алдыжхәм я нәщәнә псалъэ, «Гиппократ и маскә», – жыхуаІэр. Зыкъом щІауэ ильэтгъуатәкъыми, иджы наІауэ гу лъитащ абы.

– Алыхым фІыгъуэр къыпхуищІэ, хъыбар щІагъуэ къызжепІаш! Иджы си хъыбарым къедаІауэ, – лъэІауаш сымаджәр, къыхудәшней къудайуэ.

– СынодаІауэ, Мәрем!

ТәлайкІэ зыри жимыІау хәлъяш, жиІену хъуар зэуэ кърикІутыну и къару зәхуихъэсыжми, и закъуэ парткомым къыбгъэдәнәу, БәтІаләрә Хъангугащәрә щІигъэкІыну арами пшІэнутәкъым.

– Сә сыкІуәжынщ-тІэ, нәхулъяфІукъикІ, – къэтәджыжащ БәтІалә.

– БәтІалә, БәтІалә, щыс, сә уэ пшызбзышІын сиІекъым, уэри ушІэмымкІ, Хъангугащә, – аргуэрү тІекІу щымаш, зыхуейр нәхъыфІу къызәрәкІын псалъэ лъыхъуэ хуэдэ. ИтІанә и пацІекІәм фагъуэу къышІэгүфІыкІаш.

– Сымаджәм и пІалъэр нәса нәужь, адигәжъхэр зәджә хабзэр ефәндыш... ЕмыкІу сыкъэвмышІ, сә сиззәджар парткомш. Уэ уошІэ, Жырасльэн, дә зы щІалә делә диІещ. Абы и гугъу пхуэсшІакІещ. Иджы бжесІэнур, сиззәрынолъІунур нәгъуэшІщ – гъәзәшІэн хуей Іуәхүш. Сә си гугъәкъым а щІаләр дыгъуэн-гъуэкІуэну, хъэрәм ишхыну, сондәджәрыну... АрщхъэкІэ хуэмыхуущ, псә махәш, гугъуехърә пшІэнтІепсрә жыхуаІэр эзхиха фІекІ, ищІәркъым, пшІэнтІепсым, ахъшәм пшІэ хуищІыркъым. Ахъшә и лъэмыйжу псәуну фІекІ, нәгъуэшІ мурад щхъэпән иІау схуәгъуэтакъым. Абы къыхекІкІэ зыхуәмей мыхъумышІагъәхәм дахъәхри, къуажәри лъапсәри дыкъибгынащ. Апхуэдэу щытым, сә еста ахъшәри езым къиләжъри куәдрә хурикъунукъым, къигъәззәжынущ абы. КъышІигъәззәжынури къуажәм щыләжъену, лъапсәм щыпсәуну аракъым: зыхуейр мыбы щигъуэтынукум. Ахъшә щимыгъуэтыжмә, щІапІэр ищәну иужь ихъенщ, и анәри здишәу къаләм дәсын гугъе иІау. Абы щыгъуэ езыри къаләм щыпсәуфынукъым, и анәри губгъуәм къинаш. СыныволъІу, щІаләм фи нәІә тевмыгъэкІ, си закъуәкъым ар зыпІар, фәри фІаш. Щыпсәуфынукъым, ар зыхәтым хәту, щІапІэр ищәми. Евмыгъашә, цЫыхи къивмыгъәхъэ мы щІапІэм, Хъангугащә псәухукІэ. «Абы и закъуэ щІапІэ зыщәр?» – жаІәнкИи хъунщ. Пәжу, иджы щІапІэ щэнир хабзә яхуэхъуаш, къуажәшІыр я пхуантәдәлъижъ хуэдэ. Ауз ди щІаләр а щІапІэ зыщәфхәми къезыщәхүфхәми хуэдәкъым. КъекІуәлІәжәрә зәман гуэр, къуажәм щыпсәуну? Абы щыгъуэ лъапсәр ейши, щрепсәу. Мыхъужыххәмә, тхъэм куәдрә фигъәпсәу, ажал зимиІэ цЫыхупсә щыІекъыми, Хъангугащә щимысыйжым деж, езыр щимыпсәунумә, Къянщауз Нартокъуэ щІапІэмли лъапсәми и Іуэху хәлъыжъым, псори зей хъур къуажәраши, зәрыйхуейм хуэдәу къагъәсбәпүнщ. Хуеймә, сабий сад ящІынщ, хуеймә – цЫыхум сәбәп къаахуэхъун нәгъуэшІ зыгуэр. Умыгъ, Хъангугащә, умыздыхә. Ди ІәнатІэр, ди Іуэху зытетыр къыбгурлыуэн хуейш. Ар къыбгурымыПуэмә, итІанәш ушыпыхъәпнур. Араш, Жырасльэн,



Іуэхушхуэ уи пщэ изолъхъэ, ауэ ар зэфІэкІын хуей Іуэхущ. Иджы абы щхъэкІэ тхыль гуэр къэрал дамыгъэ тельу зэгъепэщауэ щыІэн хуейш, иужъкІэ шэчышІрэ ныкъуактүэрэ къыхэмыхыжын щхъэкІэ. А тхылъым къикІыну сзыхуейр мис мыбы истхащ, – къышІихащ Мэрем и піэ дзажэм тетградь напэ зэкІуэцІыль тІэкІу. АбыикІ итыр а жиІарат, ауэ нэхъ кІэштүт зэритир.

«После моей смерти усадьба со всеми строениями, имуществом, ныне принадлежащее мне, переходит к жене и сыну без права продажи когда-либо и кому-либо. Если же и после смерти матери сын не захочет и жить, и работать в родном селе, все то же: и усадьба и строение возвращаются в собственность села для общественного использования по пригодности».

– ФеупшІ абыкІэ анэр арэзырэ мыарэзырэ.

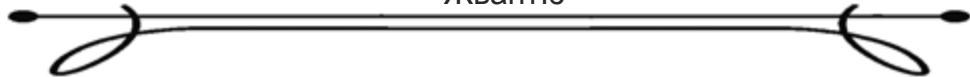
– Сыарэзыш, сэ итгъашІэкІэ сыхуей ар сщэну? – жиІаш Хъангугащэ хуэму, и ІэлъещІ кІапэмкІэ нэпсыр щИлъещыкІыурэ. ЕпІэшІэкІыу зэрыпсэлъам иригъеша хъунт, Мэрем, кууэ щатэри, нэхъри къарууншэ хъуа маккІэ къышІигъуаш.

– АтІэ, Жырасльян, мы тхылъыр хабзэм зэрекІунум хуэдэу нотариусым схуегъэшІи, Хъангугащэ къыІэрыгъехъэж. Доверенность ухуениумэ, сэ Іэ тездээнщ, советым мыхъур трагъэуэжынци, зэфІэкІаш, – зигъэпсэхужащ сымаджэм, гугъуехъ, хъэзаб хъэльэ гуэрым къышІэхужа хуэдэ. Дауи, тынштэкъым ар, Іэджэуи гupsыса хъунт абы тегушхуэн, таучэл трищІэн и пэкІэ.

* * *



ЩхъэкІуэр хэмыхъэ щыкІэ, жылэм ду жоуэ щыІуаш Къанщауэ Мэрем зэрылпар, зым адрейм хъыбар иригъещІэжурэ. Хэт бампІэри зэгуэудаш, – жиІаш, хэт, къэсамэ, сытри щхъэусыгъуэш, – ида-къым, ещенхэмий, араш-тІэ, лыфІ къуэфІ хуэшкъым, жыхуаІэр, – къышІагъужащ. Ауэ псоми ягу къеуаш. «Уэлэхъи, лыфтэм, мыцІыху зэрант. Тхъэм дунейм къримыгъэхъуапсэкІэ», – хужызымынаи къахэкІакъым. Къуажэ псом лам пшІэ хуашІу щІальхъаш. Нартокъуи дэтащ къэкІуэжа, хъыбар ирагъещІат. АрщхъэкІэ и унафэ зыми хильхъакъым. ИкИи хузэфІэкІынутэкъым хильхъену. Лыям и хъэдэ хуэІухуэшІэ псори, и щІэлхъэнри парт организацэм, колхоз правленэм, и ныбжъэгъухэм щыхъышхуэ хэльу зэфІагъэкІаш. Езыми къыкъуэшІат адыгэ хабзэм ипкъ иткІэ зыхуениу хъуар. А псом щыгъуи Нартокъуэ и фэр пыкІауэ, ельзэсэх а хуэдэ, и дамэ бжыифІэхэр гуэхуауэ дэтащ. Щыху щабэ, щыху дзыхэм зэримыгугъуэ къитехъэлъяа и адэр зэрылпар. АтІэми, и щыбагъыр къигъэзами, щыфекІэ зыхишІэ хуэдэти и къуажэгъухэм губгъэну къыхуаІэри я къеплъыкІэри. КъыфІэшІырт апхуэдэу. Абы щыгъуи а къызэхуэсахэм Іэджи яхэтт ахэр зигу къэмыхыххэ, щыхугъэкІэ ягу къышІэгъу, яфІэгуэнхъ хъу фІэкІ. Хуейт, а къомым яхэмьту, и закъуэ хъуну, лъэнкъуэ зригъэзыну. АрщхъэкІэ дэнэ кІуэнт? Лъэнныкуэ зригъэзыпнуми, и ныбжъэгъухэр и кІэм ищІати, яутЫпшыртэкъым. Пэжт хъэмэрэ пцІыт? – сыйти, къыдэгүІэфэ яттэ абыхэмий, лар езыхэм я адэ фІэкІ умыщІэну. Абыхэм яуплъэхукІэ езыми игу къэкІырт: «Мис араш гуфІэгъуэми гуІэгъуэми – ныбжъэгъу», жыхуаІэр. Игу къэкІхэр и фІэшыпэ хъужырт. Абы щыгъуэ ныбжъэгъухэм хуабжъу набдэгуб-дзаплъэу лъапсэми щІапІэми зыщаплъыхырт. Уни псэуалъи – дэтыр,



пхуимыудыжын, жыхуалэм хуэдэу, хэупщиыхъауэ щIат, хадэр фIыуэ къызэшIэрыга жыг щIалэ защIэт.

— Дапщэ и уасэн? — зэупщиыхъырт ахэр, Нартокъуэ и щIыбагъ къигъэзамэ.

— Дапщэ и уасэн? Сом мин щэ ныкъуэ къыуатынц.

— Нэхъыби къыуатынт, къалэм пэжыжьэIуэш ахъумэ.

— Ящэну фIшIэрэ ар?

— Хэт иджы зымышжэжынур, псори еzym ей хъуаш. Ар къуажэм къэкIуэжынукъым. Как миленький, продаст.

— ЗэкIэ дывмыгъэПашIэ, абыи бгъэдыхъэкIэ хуейш.

— ЩIывгъэт, зэхевгъэхынц.

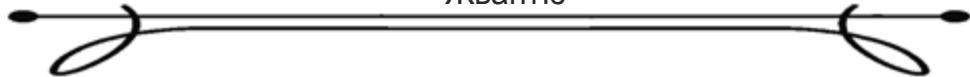
ЕкIуэкIаш апхуэдэу гуIегъуэ махуищыр. И гугъу тщIынкъым Хъангуашэ нэпсү щIигъэкIами, гуIегъуэрэ гузэвэгъуэу тельами: иригүIэрт и гъащIэр дахэу зыдихъ щхъэгъусэ IэфIыр зэrimыIэжым, иригуазэрт иджы гугъапIэу къыхуэнэжа и щIалэ закъуэр дяпэкIэ къызэрыщIэкIынум. «Сыту пIэрэ ищIэнур? КъыдэтIысхъэжыну пIэрэ, си анэм и закъуэш жиIэу, хъэмэрэ а зыхыхъам игури и лъэри щиубыдныу пIэрэ?» — Иеджи жриIэнут абы. АрщхъэкIэ ирикуакъым — ищIэжырт Мем мыгъуэм къыжриIар, зыри ирихъуэнэжакъым, къэкIуэжи мыбы щылажъэ, щыпсэу, жиIэуи зыкIэрищIакъым. Балигъ хъуа цыхум еzym къыгурымыIуэмэ, уэ жыпIэр щэн хуэхъужынукъым, хъэлу къиштэнукъым.

18

Арати, Нартокъуэ зы тхъемахуэ дэсри, и анэр къыкIэлъыплту дэкIыжаш. КъыжриIат, пэжыр жыпIэнумэ, «накIуэ, мамэ, си гъусэу, уи закъуэ мыбы удэсыфынкъым», — жери. Ауэ анэм идакъым: «Сэ сипсэуху, нэгъуэшI кIуапIэ сиIэжкъым. АбыкIэ си ужь укъимыхъэ». Хъангуашэ и мыхабзэу, а псальэр ткIийуэ, быдэу, узыпэрыуэ мыхъун жыIэкIэкIэ къипсэлтьаш. Хэт ищIэрэ, къуэм и гурашэр нэгъуэшI къыщIэкIмэ, езыми, анэми, япэкIэ я псэукIэ хъунумкIэ унафэ быдэиIэу къыгуригъэIуэну ара хъунт. ИкIи иIэт. Хъангуашэ къылтыса нэшхъеягъуэри, гузэвэгъуэри, щтэIэштэблагъэри зытнимыгъакIуэу, гурэ псэкIэ зызэшIкъуэжри, егупсисац къуэ хуэмыхум, къуэ делэм хуэдзыхашэмэ, япэкIи къыщIынкIэ хъунум. ИщIэжырт абы Мэрем и псальэр куэд, Мэрем и Iуэху бгъэдыхъэкIэр, и унафэ щIыкIэхэр. Ауэ ищIэжыртэкъым Мэрем зыхущIегъуэжа унафэ е Iуэху илэжьяуэ, ищIэжыртэкъым хузэфIэкIыу пцIы иупсауэ. Щымыуэу, зыхуей гупсисэм теввэн щхъэкIэ, хурикъунут дунейм ехыжа и щхъэгъусэм къыхуигъэна уэсятхэри. ИкIи, гугъу демыхъу, зыхуищIыжаш анэр зытетын хуей унафэр: «Сэ сипсэуху, — игу ирильхъаш абы, и къуэм кIэлъыплтуэрэ, — пхуэсхъумэнц, си щIалэ, адэ щIениныр, адэ лъапсэр, уэри уезгъэIусэнкъым делагъэкIэ, сэри хэзгъэкIуэдэжынкъым. Зэ укъызэкIуэлIэжмэ, къэбгъуэтыхынц. УкъызэмыйкIуэлIэжыххэрэ, абы щыгъуэми унафэр хъэзырщ...»

Сыт щыгъуи хуэмидэу, адэр зыдэлIыкIа пщIантIэм и къуэр иджы щыдэкIыжым, абы кIэлъыплтуэр гупсисэ хъэлъэм зэшIиубыдат. И щхъэгъусэр щыпсэум гупсиси, гугъуехи, унафэ щIыни игъэу-нэхуатэкъым, апхуэдэ хъэльэ къыльэIэссыртэкъым, и Iуэху псори цIыхубзым и къалэн нэхъ IэфI дыдэхэмкIэ зэфIэкIырт — лыр арэзы щIынымрэ бин закъуэр гъэфIэнымкIэ. Унэ лъэшIэнымрэ колхоз лэжкыгъэмрэ — ар сыйт, зыуи къыщимыхъуу, гурыфIыгъуэ зиIэ цIыхубзым зэфIигъэкIырт. Иджы къыхукууэт жышихуэ, борэнным триуда бжыхъекIапэм къызэрыкъуэум хуэдэу. Къиштат псэ гузавэ,

гупсысә гугъу. «Дауэ хъуа, щхъэ хъункІэ хъуа апхуэдәу: еzym и щхъэ закъүәм фІәкІ фІыуэ нәгъуәшІ имыльагъуу, щхъэ гъәфІагъэрә щхъэ хуәфІагъэрә фІәкІ хәмыйлбу, икІәм-икІәжым, гушІэгъу имыІэу, дауэ сыкъыдинәфа си закъүә? Хъэмэрә сый хуәпшІәми, мыхъумышІэ фІәкІ зәмыхъулІэ цыху щыІэу пІэрә? Е сә сыйшыуа? Пәж дыдәу пІэрә Мем мыйгуәм жиІар? ЗгъәфІашәу, схуәмыйгъесәжау ара? Езыр нәхъыбәм губгъуәм иташ лажъәу, Іәш зәрихъәу, сабийр зыбгъәдәсар, зи нәІә къышІәхъукІар сәраш. Бын гъесәним иІыгъІамә, къытшышІам и нәхъыбапІэр сә си къуаншагъәш, дауи, си къуаншагъәш! Иджы ушымыгъу, Токъуә, анә гумащІагъәмрә анә дзыхагъәмрә, уәз пхуәфащә фІәкІ сә нәгъуәшІ уәзгъәлъагъуынкъым». Сыту фІыт, апхуэдә гупсысәмрә апхуэдә унафәмрә Мәрем щыпсәум къыдиштамә. ИтІанә я Іуәхур нәгъуәшІ зыгуәру, щІегъуәж хъэлъә химыхыу, къизэтенәнкІэ хъунт... «Меми псәункІэ хъунт», – къыхәлъәдаш и гум узу. Сыт хуәдизрә къижрилат абы: «Уемыубзә мы щІаләм егъәлеяуә, гъашІэр къеубзәнүкъым абы апхуэдәу. ИужькІэ ущІегъуәжынц», – жиІәурә. Хъангугашә зыхуәкІуә гупсысәр хуәгъәзәшІену пІэрә? Анә псори гу мыйгуәш. Лар – лаш. Псәум – зәрыпсәун и Іуәхущ. Нартокъуи гупсысәрт, егупсысирт дяпекІэ зәрыпсәунум. АрщхэкІэ и гупсысәкІэри и мурадхәри зыкІи екІуалІәртәкъым икІи техуәртәкъым анәм и гугъәм. ФәрыщІыгъә хәмыйлбу, Нартокъуә и гуаә хъуат и адәр зәрылЛар. Щысабияр и нәгу къышІыхъәжмә, зы хъэлъә гуәрим и бгъәгур зәхуикъусырти, и къурмакъейм къышІэгъуәлъхъәжырт, ІәштІымым хуәдәу, и нәпсир къышІикъузыкІуә къышциудыну. Щыгъупщәжатәкъым адәм и ІәфІагъри, анәм и ІәфІагъри. ИтІани, пәмыйләшүү, хуемыкъухыу къыифІыдәуейрт иуҗү зәманым адәр къызәрхуэткИяри, «дәкІ, ухуеймә, дәни кІуә», жиІэу «зәрыдихуари» (дихуаут а щІалә щхъәцпәштәм ар къызәршихъур: ягъафІэ зәпшту, къеубзәу есам нәгъуәшІ хабзә щыІэу, езыр зыгуәркІэ къуаншәу ищІәртәкъым), иджы къыпәрыуэн зәрышымыІәжри, хуит зәрыхъуари. Абы къыхэкІкІэ, и щхъэм хуигъәфәшән иримыкүщәу, гум тель хъэлъәр тезых хуитныгъә, псәхугъуә гуэр зыхищІәрт. Апхуэдә щытыкІэр, нәгъуәшІхәм къыдашІэн дәнә къэна, еzym и щхъэ дыдәм щибзышІыжыну хәтт. Ауә, итІани, хуит щыхъуакІэ, унафәр къышыІәрхъвакІэ, егупсысир хуейтәкъэ дяпекІэ зәрыпсәунум, унафә хуәщІын хуейтәкъэ адә мыйлкуми анәми. «Дауи, сә къуажәм згъәзәжынукъым, – зәргъәзәхуәжыну хәтт къыльыкъуәкІа и Іуәхухәр, – згъәзәжми, щысщІэн щыІәкъым. Си адәр и гъашІэ псом дәсати, вәнвеймрә куәншыбыжыимрә къыхэкІакъым, сә сыйшхәтәм хуәдә зы маҳуә тхъэгъуә ильәгъуакъым. Сыт сә абы щысщІәнур? Хъун хуәдәу зы ныбжъәгъуи щыбгъуәтынукъым, си ныбжъәгъуҳәм япәхъун. Ахәр псори зәманым, гъашІэм къыкІәрхуа цыхъхәш. ДяпекІэ дунейр зеинур нәгъуәшІщ. Культурәри, цивилизацәри, техническә прогресси зыхуәләжъәнур сә сыйшхәтхәраш. АтІэ, бгъәзәжу, пасәрй куәншыбыжым ухыхъәж хъун? Ап делагъәкъэ?! Хъәуә, ар сигу къәзгъәкІыххән хуейкъым. Ло згъәзәжмә, мохәракъэ сыйшхәзәжынур. Езыхәми фІыуә сыйкъальтагъуркъым абыхәм сә. КъызәнәпшІауәу, къызәнәщхъауәу дауэрә защІрә. Я щыхуә сшха фІәкІ пшІәнкъым. Сысейш сә сшхыжар. Я Іуәху хэлъәкъым. Жыраслъянрә БэтІаләрә нәхыыфІыІуәу къызбгъәдыхъати, абыхәми: «Умыгузавә, къәкІуәж, щІапІәм щыпсәу, къуажәм щылажъә. Уи анәми и закъуә хъуа мыйгуәш иджы, дә дыбдәІәпшыкъунц», – къызжайә. Я Іуәху зыхәмыйлым я бәлагъ халуу щхъэ яфІәфІу пІэрә мы цыхум?! Мис



аращ сэ схуэмшэчыр, сэси унафэ сэ сцЫжынц. ЩІапІэр сцэнци, кассэм хэслъхъенц. Ахьшэ гуэри къигъянауэ къышІекІынц си адэм, сэ къызитаракъым абы Иар, нэхъыбэ Иаш, дауи. Ари хэслъхъенц. Си анэр къалэм къыздэсшэнц. Абы нэгъуэшІ Іэмал иІэжкъым. Кооперативэ унэ къэсщэхунц е езгэшІынц, ари городым и дахапІэ дыдэм деж. Аращ си унафэр», – триухуащ Нартокъуэ зытемыкІынум.

Къуажэм къикІыж автобусыр къалэ вокзалым щытехъэжам, пшапэр зэххэуэпатэкъым, ауэ бжыхъхэ шагъуэ Іув къытирихуати, жэш хъуа фІекІщиІертэкъым. Лъэбакъуэ зыбгъупшІкІэ къышхуэцІыхунутэкъым хъэ щытэрэ кхъуэ щытэрэ. Псори, ТІэкІу дыдэ жыжъеу узыПупльэхэр, бжыхъгъэ тецІэлэжам хуэдэу, шагъуэ псыф Іувым хэткІухыжырт. Вокзалыр, площадыр, рестораныр, псэупІэ унэшхуэхэр зэрагъэнэху уэздыгъэ зэмийфэгъухэр плъижку, гъуэжку, щІыхуу, удзыфэу, первэ ныкъуэ цЫкІухэм я сурэтым хацІэлыхъха хуэдэ, къыхэнэхукІырт, узыхураджэрт. Нартокъуэ автобусым къикІри, и Іепкъильэпкъ зэфІэсіГуар, фІэІэфІу хүщхъэруэ зиукъуэдийри, зэригъекІожащ, зиплъыхъащ. Зыри къыГушІатэкъым, къыГушІэну жаIа щхъэкІэ. «Хъэуэ, апхуэдэпцІ яупс хабзэкъым абыхэм, сэ щІэхыГуэ сыкъэсауэ арагъэнц», – къэкІаш и гум икИи къыГушІэну жызыГахэм езыр ежъеу увыжащ.

– ІукІуэт мэуэ тІэкІу, уи пІэм уина, зиунагъуэрэ, – къыхуэхъуещаш лыж гуэр, фІыуэ къуа къэп (кІэргІофу къышІекІынт) автобусым кърихиурэ тротуар нэпкъым тезылъхъэр.

 20 Нартокъуэ мышІашІашэу ІукІуэтри къэувиІэжащ. Лыжыр ицІыхуи хуэдэт, имыцІыхуи хуэдэт. ЩІалэр еплъурэ, лыжым аргуэру зы къэп кърихащ, итІанэ зыкъыизэшІихъуэтыхжи, дэІэпкъуу щІидзащ: лыжым къэпхэр автобусыбжэм къыГуильяфэу, щІалэм ар къыГуихрэ адрес къэп щылъхэм яхилъхъеу.

– Уи гуашІэм и хъер улъагъу, щІалэфІ! – къехъуэхъуаш лыжыр, къихын яуха нэужь, щІалэм и щыгъынхэр зэпиплъхъри, къыкІэрыпшІаIамэ, абыи къесэбэуэжащ, и адэр гум къигъекІыу. «Дунейм, хэт мир? Сыт гуашІэ жыхуиІэри? Сыт хуэдэ гуашІэ сэзи хъер слъягъун хуэйр?» – хүшІыхъащ апшІондэху егуопсысыну. Зэхихат Иэджэри а псальэр, ауэ и щхъэм къесатэкъым, къикІыр ищІэргтэкъым. Лыжыми «гуашІэми» абы нэхъ гугъузыдимыгъэхуу вокзал площадыр къызэхикІухъащ, арсхъэкІэ езым и Іуэху зезыхуэ лъэпкъ хуэзакъым. Псоми езым я щхъэ Іуэху кърахуэкІырт. Цыхухэр ПашІэу зэблэжырт, хэт хъэльэ иІагъуу, хэт и Иэр щІиупскІэу. Языныкъуэхэри гуп-гупурэ автобус зызыгъэгувэхэм хуэшхыдэу зэхэтт. Псоми я гугъэт – щхъэж езым и автобусыр нэхъ къыкІэрыхуу. ПхуэшІынукъым цыхур арэзы. КъэзыгъэшІа дыдэм хуэарэзыжкъым, жаIэ ахэр. Ауэ щыхъукІи, щхъэж езым и мыхъэнэр здынэсым зэрегупсысыр машІэ дыдэуущ. Арэзытэкъым Нартокъуи: къыГушІэну жызыГа и ныбжъэгъухэм къагъэпцІауэ къышІекІырт. КъыщыкІуэжынумкИ зэрызэГушІэнумкИ эзпсэльта пэтрэ, иджен зыри игъуэтыхжиртэкъым. Ар ешхэтэкъым сый щыгъуи къеуфэрэзэкІыу зэресам. Нэхъри зеиншэ хъуауэ, и закъуэ дыдэу къыфІэшІырт.

ГъэшІэгъуэнкъэ, я нэхъ цЫху Іувым яхэтми, езым и гумрэ и псэм-ре къыдыхъэн имыгъуэтмэ, дэтхэнэ зыми и закъуэтцІийуэ къышохъу. Псом хуэдэжтэкъым Нартокъуэ: щыцІыху – нэхъуеиншэу къэзильагъу и адэ-анэр, балигъ хъури – и ахъшэм щхъэкІэ, къэзыуфэрэзых ныбжъэгъухэр, къеубзэ зэпыту зэресам, къызыфІагъэшІыжауэ, щхъэхуэфІ, щхъэзыфІэфІ, цЫху къин щхъэцпэштэ хъуат. «Сыт



иджы, си адэр зэрылІам щхъэкІэ, сэ зымы сримышІысыжу ара? Фэзгъэльтагъунц сэ сизишІысыр. Иджыщ сэ щывэзгъэльтагъунур», – яхуэдзэлашхэрт дуней псоми, и ныбжъэгъу къэзыгъэпцІахэмі. АрщхъекІэ къагъэпцІатэкъым и ныбжъэгъухэм. Зи уэздыгъэ зэмьфэгъухэр узыІэпишэу къэупІэралІэ ресторанышхуэм фІыуэ щефэу и фэтэрим екІуэлІэжыну щиунэтІ дыдэм, зы машинэ цЫкІу къыжъехахуэри, щІалитІ къикІаш. Ахэрят иджыри къес зыпэплъар. «Хъэуэ, абыхэм пцІы яупсыркъым. Ныбжъэгъу пэжхэш!» Ефэнут, еzym зэригугъэмкІэ, и гуауэр щІиублэрэкІэху. «Гуауэр» щхъэусыгъуэ ищІрэт, хъэмэрэ, пэж дыдэу, и гуауэт – абыи дэ шэч къытыдохъя. Аүз гуэнныхъ къэтхыну дыхуейкъым, еzym къызэрилъйтэмкІэ, гуауэ хъэлъэр тІэкІу зытригъэун щхъекІэ, ефэну арт. ИщІрэт адигэхэм апхуэдэр емыкІу зэрашІри. «Лю-тІэ, ящІмэ, ирырашІ. Ар зыфІэемыкІур адигэжь дыдэхэраш. Сэ сизыхэтыр нобэрэй гъашІэш. Урысхэр, хъэмэрэ осетинхэр нэхъ делэ абыхэм нэхъэр?!»

Арати, Нартокъуэ машинэм итІысхъэри, пшагъуэ Іувым хыхъэжащ. Аүз пшагъуэр щІы щхъэфэм къытегъуэлъхъа хъэуа пхыплъыпІэншэ псыфырат, хъэмэрэ ар зыхыхъэжа гъашІэрат? ЩІыльэ пшагъуэр псынщІэу зэкІэшІихужынци, дыгъэр къенссыжынц – гъашІэ пшагъуэр... хъэлъэш, нэхъ текІыжыгъуэш, гъуэгу пхэнжми нэхъ ухуишерийш.

* * *

ИгъашІэм сфиІэфІу щытащ щхъэгъубжэм сиІусу уэшх къешхым сыхэплъэн. Иджыри схэлъщ а хъэлъыр, сабиигъуэ ІэфІым къыздиhsxaуэ. СоцІэж, нобэ хуэдэу, си адэм и джэдигуکІэм сиыкІуэцІысу, дунейм и пэпшцекІэ щІыІэ пхъашэм сиызыхъумэ щхъэгъубжэм дыщыІусахэр. Абы щыгъуэш природэм и техъэгъуэм псэущхъэхэри гугъу иригъэху икІи нэхъ къарууншэхэр а дунейм и губжым щыхъумэн хуейуэ къыщызгурыІуар. Жъапщэ борэнмэ е уэлбанэ щІыІэмэ, псэущхъэхэм загъепшкІу: бзу гъуабжэ цЫкІухэм заудэурэ бжыххъекІапэхэм, пхъекІэбжъекІэ зэтельхэм щІопщхъэж, адакъэжым и джэд хакІуапшІэр зэшІикъуэжки, япэ иригъэувауэ бэххъ плІанепэ жыы пэум дегъэзэрыхъ, хъэ къуэлэнэжыыр къыхэпцІэуکІщ-къыхэпцІэуکІри, пырхъуэ щІагъым щІэгъуэлъхъэжащ. «Сыту фІыт, абыхэм си адэм и джэдигуکІэм хуэдэ зыгуэр яІамэ, ПариикІ унэ хуашІамэ!», – сигу къэкІырт абы щыгъуэ. Абы лъандэрэ Іыхъэлейуэ гуапэ псэхугъуэ сцохъу, цЫхум къыщыгугъ псэущхъэ псори щІымахуэ борэнми гъэмахуэ уэлбанэми щыхъумауэ слъагъумэ. Хэбгъэзыхъмэ, хъэ унэфІ цЫкІу зэгъэпэща сиызыхуэзэкІэ, сохуапсэ «сэри сиыдышІэсащэрэт, абы сиыкъыщІэплъу», – жысІэу. ФІыкъэ-тІэ, уэшх къешхми, уэс къесми, жыы къепшэмни къыплымыгъэІэсу, уащихъумэу гум пэш егъэзыпІэ хуабэ уиІэну. Уэшх къыпхыкІыркъым, уэс къыпхысыркъым, абы щыгъуи, укъыщІэплъмэ, дунейм и хъэлэбэлъыкъ псоми укъыхоплъэ. Мис иджыри сиІусщ щхъэгъубжэм, щІымахуэ къэетэжами уэс къесми я щІыІэр зыуи къыисльэІэсыркъым; зээмызэ абы сыхэлъу къысифІэшІмэ, си щІыфэр тхытх къудейщ. Нышэдибэ уафэ пхъэнкІ кърипхыхыу щІидзати, щІегъуэжауэ, иджы уэссыр нейуэ къос. Гъэрэ щІырэ зэххэкІынным иІэжыр махуитІш, итІани, шыц уэссыр уридэкІуеину къос. Сэри сиІусщ щхъэгъубжэм, абы сыхоплъэри. ИныкъуэкІэ си нэр хоплъызэри, си щхъэукуээн





къокІуэ, иныкъуэкІи уэру къех уэсыр, цыхъар хужь къеубгъуэхам хуэдэу, и пІэм иувыІыхъарэ, адрей псори: жыгхэри, псэуальхэри, гъущапІэм щыыхъэжыну зызыутхыныпцІ хъэ къуэлэнхъжыри, сэри, – гъуэллыпІэм сызэрису, къару гуэрим Іэтауэ, тыншу уафэм дыдрихъей-уэ къысфІошІ. Ешхъкъым, дауи, гъэрэ щырыэ зэхэкІыгъуэм апхуэдэ уэс къесыну. Сложь, къыррес хуейми, тіум щыгъуи, къесми къемысми, зи пІальэкІэр къэса щымахуэм куэд хуэхъыжынукъым. Игъевынуш ар гъатхэм. Игъевынуш къакъэрэ-пщІышиу, икІи а щымахуэ дыдэри абы и губжьри езым къыдэуш дуней щІерацІэм псыщІэгъельадэ хуицІыжынуш. Итланэ щыгу псор гъэгъэнц, нэри пэри пІэпихуу къызэщІэрыуэнци, къэкІыгъещІэ щхъуантІекІэ зихуэпжынц. Мес, иджыри а уэсыр къызэрресу, псэущхъэ псори щІэблэшІэ хуейуэ, хъумрэ бзымрэ зэхуэзышэ псэуныгъэ ІэфІым и мэ гуашІэ маер хъяуам къыхих хъуакІещ. Щым и бгъэри, быдзышэ къекІуа хуэдэ, быдэ хъуащи, хуэгъэшІытэжыркъым уэтІпситІми. Фыщ гъатхэр! Фыщ, ар езы природэ дыдэраци. Мы дунейм нэхъ дахэ дыдэш, жыхуаІэу, гъуазджэми щІэнныгъэми яхуэмыІуэтэжу тетыр езы природэ дыдэм къигъэшІаше, ар цыху ІешІагъеу щытмэ, апхуэдэ дахагъэ зыхузэфІекІыр природэм пэІешІэ мыхъуу, нэхъ гъунэгъу дыдэу екІуэлІэжыфыращ. Природэм, удэІепык'умэ сщІэркъым ахъумэ, уеІэзацІэ хъунукъым. Абы и сурэтхэри, и хабзэхэри цыхум иджыри къэс къагупсысауэ, зэхалъхъяу ѹ щыІэ псоми я лъажьэш.

Природэм и хабзэ уэзІусэ мыхъунухэр якъутэныр армырауэ пІэрэ къызыххэкІыр дуней бэлыхъ псори цыху щыуагъэхэри?! Природэм и хабзэ псори цыхум иджыри нэсу къамыхутэфами, (ар псори къэтыгъэншэу къахутэфауэ икІи къахутэфыну къыщІекІынкъым), нэхъ науэхэм гу зэрылъатэрэ куэд щІаш. Апхуэдэш лъхугъэр. Хэт жиІэфын лъхугъэр природэм езым и хабзэ нэхъ ин дыдэ, нэхъ лъэш дыдэу щымыту, хэт и жъэ къекІуэн ар цыхум и губзыгъагъекІэ къигупсысауэ жиІэфыну? Хъэмэрэ лїэнныгъэр, зэ къэхъуар зэ куэдыхъынгъэр апхуэдэ хабзэкъэ? Щхъэ пэмыйлъэшрэ абы апхуэдизу зызыгъэгубзыгъэ, зызыгъэущ цыхур? Күэдым я гугъэш, абы пэлъэштэмэ, ехъулІэнхэу. Ауэ къызыфІэвгъэшІыт – дауэ хъуну пІэрэт, цыхум ажалыр хуэгъэбэя-умэ? Дунейр гуемыІуу зэІыхъэнти, къэрал унафэшІхэм Іэмал имыІеу езыхэм я указзІэ ягъэувыжынт лїэнныгъэр щыІэн хуейуэ, ауэ абы щыгъуэ цыхухэм абыи нэфІ-ней халъхъэнти, мы дунеишхуэр нэхъри яуцІепІынт. (Дэ насып дилэщи, ар цыху къарум хузэфІекІынукъым). Дэ дызыхуей гupsысэм декІуэлІэн щхъэкІэ, иджыри природэм и зы хабзэ мыкъутэж къэтштэнц – дэтхэнэ зы псэущхъэри псэун щхъэкІэ, гугъу ехын зэрыхуейр, – езым и псэуныгъэ уасэр къилэжыжын зэ-рыхуейр. Джэдрэ пэт, ху самэм хэтми, мэулъэпхъяшэ. Абы төххуауэ цыхубэ акъылым зэригъэпэща псысэ гукъинэ куэди щыІеш. Псалльэм щхъэкІэ, жаІэж зы джэду гуэр, и ныбжьри фытуэ хэкІуэтая, шашхъэу къидыгъуамрэ дзыгъуэ цыкІуу игъегуІамрэ хущІегъуэжри, Чэбэм хъэжышІ куэгъяш, псэу щыкІэ и гуэнхыхъэр ишшыныжын. МацІэ дэкІа, куэд дэкІа, къекІуэжаш джэдур хъэжы хъуауэ, и тхъэкІумэ кIагуэхэр и щхъэм къекІуу фIэшыхъа хъэжы сарыкъым дэушишІауэ, и пацІитІри, цыпхыдзэм хуэдэу, зэкІешІепІиуе. Лэгъун цыкІум щыыхъэжри, дзыгъуэхэр зэхуишэсаш, псальэ яжриІену. Дзыгъуэ цыкІухэри, дзыхъ ямыщІыщэу, къэп къуагъхэм къыкъуэплуу къыкъуэтІысхъаш.

– Мыр фльагъурэ? – жиІаш джэдум, и сарыкъым дэІебайри.



– Долъагъу.

– АтІэ, аращ. Сэ хъэжы сщІаш, дяпэкІэ фи гугу сщІыжынукъым.

Мамыру дыздэвгъэпсэу. СывэкъуэншэкІами къысхуэвгъэгъу.

Дзыгъуэхэм я нэхъыжыІуэ зыгуэр, къэпым нэхъ къыкъуэкІуэтри, къэпсэлъаш:

– Ар пэжмэ, уи пащІэхэр егъэупс, уи лъэбжанэхэри пегъэупшІ.

Джэдур Іэнкун къэхъуаш, жиІэнур имыщІэжу, итІанэ и сарыкъым аргуэрү дэІбэяш:

– Мыр фльагъуркъэ, мыращ нэхъыщхъэр, сэ хъэжы сщІаш.

– Депльынщ-тІэ, – жаІаш дзыгъуэхэм.

– Аращ, ауэфэри Ичрам гуэр къэфхыжын хуейш, дэ дызэгурүІуэн щхъекІэ. Сыт къэпым и щхъэр тІэтами, къэп джабэр щІэфхыр, къэпри фымыугъуэну, и щхъэмкІэ фихъэрэ хугу хъэзырыр фшхымэ хъунукъэ?! – къигъеуващ джэду хъэжым.

– Хъэуэ, ар хабзэм къезэгъыркъым – дэ зыгуэркІи къэдмылэжьюэ, хъэзырыр занщІэу тшхыну, – ядакъым дзыгъуэхэм.

– АтІэ, си джэдуи си джэду, си хъэжы кІуэдакъым сэ, – жери, яжъэхэлъаш дзыгъуэ цІыхІухэм, зэтришхыхыну. АрщхъекІэ, щилъым, къыифІэлъэфа и сарыкъым ильхъэжри, зыри къыхуэубыдакъым. «Гъурэ, гъурэ, гъурэ. Аращ абы и сэбэпу къызэклар», – гүумэтПымащ джэду губжъар, сабэм хэль и сарыкъ зэкІуэцПыльэфам еплтыжурэ. «Лажъэм лыжь ешхри, мылажъэм лажъэ егъуэт», – псаљэжыр цІыхум езым я ИущагъкІэ къагупсысауэ аракъым – натІэкІэ Іууэмэ, къигъэлъеижурэ природэм, гъашІэм къыхаха акъылщ. А гупсысэ пэжыр къагурыІуа нэужьи, псаљэ шэрыуэ гурыІуэгъуэкІэ яхуэмыхуапэурэ зэман куэд екІуэкІаш. Ауэрэ цІыхум, гугъуехымрэ лэжыгъэмрэ задиузэцІурэ, нэхъ жъакІуэ, акъылыфІэ къахэкІ хъуаш, а псаљэжь пэжри, лІэуж къэхъунухэм зэхахыфыну, къэкІуену лІэцІыгъуэ куэдым щагъеІуаш. ЦІыхум езым я щхъэм гу лъамытэж щІыхІэ, природэм щальэгъуаш а хабзэр. НэгъуещІым нэмымплъысами, бжъэ дыдэхэм, хъумпІэцІэджыбэм я псэукІэр ямыльагъункІэ хъуакъым. Мылажъэу матэм дэшхыхь бжъапцІэхэр яукІри, бжъэм къыдадзыж. Апхуэдэш дунейм и хабзэр. А хабзэр икъутэну зы дуней псэущхы иужь ихъакъым. АрщхъекІэ псом хуэдэкъым цІыхур... ЦІыхур Иущыщэ, бзаджащэ хъуащи, езым нэхъ къызэриштэм хуэдэу, дуней хабзэ мыкъутэххэри зэридзэкІыну хэтщ. Нэхъ узыхэІэбэн хуэмей дыдэхэм ящишт гъашІэм и лъхугъэри, абыи нэсащ цІыху щхъэзыфІэфІыр. Хъумрэ бзымрэ я зэрыгъуэтим къуит ИэфІыгъэми зыхамыгъэкІыжу бын Пынми гугу зыдрамыгъехуу псэуну нэхъ къэзыштэ куэдым фызгъялхуэм и ПІэкІэ фыз щегъэнэжыр къаублащ. Сыт хуэдиз ныкъуэдыхъуагъэ къихъэр абы, си хуэдиз цІыху дахэ, цІыху дэгъуэ игъуэ нэмису икІуэдыхъирэ?! Абы и закъуэкъым цІыху щхъэзыфІэфІым зэИигъэхъэр. Гугу эмыхъу, мылажъэу, бжъапцІэм хуэдэу, шхэну Иэмал, хылагъэ мэлъыхъуэ. Ауэ щыхъукІи, тІэкІуи егупсысыркъым псэун щхъекІэ, гъашІэ къару игъуэтин щхъекІэ, цІыхум и Иэпкълъэпкъырхъеин, лэжъэн, гугу ехын зэрыхуейм – хъэуамрэ ерыскъымрэ ешхыркъабзэу, Иэпкълъэпкъыр гъэлэжъэнри цІыхур зыгъэпсэу къару зэрыхъум – лэжыгъэр ерыскъы хэкІыпІэ зэрыхъум и мызакъуэу, узыншагъэ хэкІыпІэуи зэрышытим. Ауэ сиитми жиІакъым Энгельс «ГуашІэдэкІым цІыхур къигъэцІаш», – жиІэу. Ауэ ари зырикІщ абыхэм я дежкІэ. Ахэр зэгупсысыр бжъапцІэм хуэдэу псэуну ариц. ИкІи къохъулІэ зыкъомым, гъэпцІагъэкІэ, хылагъэкІэ, бзаджагъэкІэ. Ап-





хуэдэг гъашIэм хилъафэ ѢыIэц хуэмыхугъэрэ делагъэкIэ, Нартокъуэ хуэдэу, цIыху бзаджэхэмрэ адэмылькумрэ Ѣагъауэу. Пэжш, ар лэжьапIэ гуэр Iутш, ауэ ар фэ зытегъауэц. Къилэжкымрэ игъэкIуэдымрэ зыкIи зэкIуалIэркым. КъохбулIэ ар зыкъомым зыкъомрэ, арщхэкIэ, гувашIЭхами, а хабзэ якъутэну зи ужь ихбар къызоуекIыжри, бжъапIэ гуэрир ныджэм къытредзэж. Лъещщ гъашIэ хабзэр! Нартокъуи, тхъэмьщкIэ, къытридзэжынщ апхуэдэу. Сыт сэ Нартокъуэ и закъуэ сыцIышыхъар, нэгъуэцI, нэхъыфIыIуэ ѢымыIэ хуэдэ? ЩIалэгъуалэ миным уахэплыхъамэ, Ѣэм зы къыхэкIынкуым иджы Нартокъуэ хуэдэу. Щхъэж и IэнатIэ Iутш, я Iуэху ягъэашIэ, адэ Ѣини Ѣыгугъ-хэркым. Нартокъуэ и ныбжь куэд ѢыIэц гуашIэдэкIым и лIыхъужь дамыгъэр къалэжъауэ. Сэ зы Ѣалэ цIыкIу соцIыху и ныбжьир ильэс тIошI хъуа къудейуэ. Абы и адэр лIат. АхъшэфIи къыхуигъэнат и къуэм, ирипсэунщ, жери. ХуэцIауэ псэуа зыгуэрт и адэр. Ахъшэу къы-хуигъэнам Ѣыщ зы соми и Ѣхъэм ирихъэлIакым Ѣалэм. Шыпхъуиц ИЭти, хъэблэ псом ящIэу, и шыпхъуицым пхъуантэдэлъ яхуицIаш, зы къэмынэу, яшхэмэ, тхъэмьщкIафэ къатримыгъэуэн ѢхъэкIэ. И анэм, и Iыхълыхъэм, «сит апхуэдэу Ѣепщиар, уэ упсэун хуейкъэ?» – ѢыжкаIэм, «цIыхум езым хъэлэлу къимылэжба мылькур – абы и мылькукым», – жиIаш Ѣалэм. Абы Ѣыгъуэ езыри зэрылажъэрэ ильэс зытIуц хъуат, лэжъыгъэми есат. Щышиянэжкыртэкым гъашIэм. Ари цIыхущ, Нартокъуи, Нартокъуэ и ныбжьэгъухэри цIыхущ. Ауэ а тIур зэхэгъуэшэнукым, езы гъашIэ дыдэр хэплыхъыжынущ абы-хэм икIи зэхуигъэдэнукым, Ѣхъэж хуэфащэ жэуап игъуэтыхынуущ. Нэхъыбэр Ѣызыгъауэр а жэуапыр иныкъуекIэ жыжье зэрыхъумрэ жэуап дыдэми хылагъэкIэ, бзаджагъэкIэ, пцIыкIэ IещIЭкIынхэу зэ-рагугъэмрэц.

Нартокъуэ и адэр зэрылIэрэ мазитху хъупатэкым, и хъэ-дэгъэпскIыпсыр иджыри гъущакым, жыхуаIэм хуэдэт, зэанээскуум я кум къаугъэ хъэлэх къышыдэхъуам. ЩIалэм и ахъшэр иухат. И ны-къуэр «ныбжьэгъухэм» Ѣыхуэу Iахат, нэхъыбэIуэри цIыхубзымрэ ныбжьэгъу ефэнымрэ ихъат. Зэрыригъэжъам хуэдэу псэуну и лэжъапIэр хурикъужыртэкыми, къэкIуэжырэ хъуат, и анэм ахъшэ Iихыну. АпиIондэху – гукъанэрэ къаугъэрэт. Хъангугашэ, «ахъшэ сиIэ мыгъуэкым, дэнэ къыпхуисхын», – жиIэмэ, – и къуэм и фIэц хъур-тэкым, и гугъэт ахъшэр, къримытын ѢхъэкIэ, игъепщикIуу. Пэж дыдэу, ИЭтэкым Хъангугашэ ахъшэ. Нартокъуэ езым хуагъэтIылъяар, адэр псэу ѢыкIэ, пцIантIэм ѢыдэкIым иратыжат: зэлIэфэзым, дылIэмэ, жаIэу дадзыхам и ныкъуэр ѢыIэжти, абы Хъангугашэ еIусэну хуей-тэкым. Дауи тегушхуэнт абы? Къыгурсыуат и къуэ гъэфIам Ѣыгугъ зэрымыхъунур, нэгъуэцI зыщыгугъын ИЭжыххэтэкым. Щхъэгъусэ гукъеуэри бын гукъеуэри хузэхыхъэжауэ, игъэдзыхэрт. Зи дахагъымрэ зи дэгъуагъымрэ, лIыр Ѣхъэцьтиху, зыфIэмыхъуэда цIыхубзыр иджы нэрылтагъуу жэцIырт. И накIэм къыщежъа зэлъяхэр лалэу теубгъуа хъуа и нэкIуфэм, бэджыхъым хуэдэу, ѢызэкIещIэжат. АрщхэкIэ Нартокъуэ а псор ильягъуртэкым. Ильягъури къыгурсыуэри зы за-къуэт – нэпсеягъэкIэ Хъангугашэ абы ахъшэр зэрышгъэпщикIур. Апхуэдэ шэч бзаджэм къыхэкIкIэ, кIуэ пэтми нэхъ гушIэгъуншэ, и анэм нэхъ хузэгуэп хъурт. Шынагъуэт и анэр ильягъу мыхъужыххэу къэнэнкIэ. Анэри абыкIэ шынэрти, хузэфIэкI къимыгъанэу еубзэрт, уубзэкIэ мыхъэнэ къызэримыкIынур къыгурсыуа пэтми. ПцIыхъэц-хъэ гуэрим Ѣхъэгъубжэм дэплъри ильягъуаш и къуэр къыдыхъэжу,





къækІуажырт псынщІэу, Іуәхушхуә гуәрым хуәпІашІэ хуәдә. Япәхэм Нартокъүә къыдыыхъәжу ильгәйумә, уафәм щІәүәным хуәдизу, гуфІәрт: «КъоکІуаж си деж, сәр щхъækІэ къоکІуаж, ялыхъ, уи шыкурщ», – жиІәрти. Иджы и Іәпкъельепкъ псомкІи къækІәзызат, къәштат. «Я алыхъ, гущІәгъу къытхуәщІ», – жиІаш, гъунәгъу къәхъуа мыгъуагъә гуәр ІәдакъækІэ Іуигъәз хуәдә, и Іә гупәхәр умылъагъу зыгуәрым хуишийүәре.

– Мамә, щІәхъу, щІәхъу, ахъшә симыІэнкІэ Іәмал иІәкъым. Сом минитІ. Куәд хъуркъым ар. Сом минитІ сиІәмә, си Іуәхур зәфІәкІынущ, – жиІаш бжәр къызәрыІихъу щІаләм. Хъангуашә хъәльәу щатәри, шәнтщхъәгуә зыбгъәдәтым етІысәхащ. ЗанщІэу, уафәхъуәпскІым хуәдәу, и гум ежалІэу и лынтухуә псоми ирижащ гузәвәгъуә гупсысә хъәльәр. «Дәнә къисхын, сый сцІәнур? Сыту ІәнатІэ хъәльәу сә сзызыувар. Алыхъым увыІәпІэ дахә зритын, сыту пәж къызжепІат уә, жышхуә къысхукъуәуаи уи ужым», – гурә псәкІэ хужиІаш и щхъәгъүә дунейм ехыжам. АрщхъækІэ сый къыхищІәжынт абы?! И закъуэт. И закъуә дыдәт. ЩІәгъәкъуэн хуәхъун хуейуә ила гурыфІыгъуә закъуәрат иджы делагъækІэ къыпешІәувәжауә гугъу езыгъәхъыр. Хэт ирихъәлІэн и гуаә, хэт хуәхәшән? АІә, хуеиххәкъым, Іәмал иғъуэтыхуکІэ, хамәм закъригъәщІәну. Хэт къыбәдІәпкъун апхуәдәм деж? Уәр-уәру узәгүрыІуәжын хуейц. Дауә утыкум ирихъәнт щІалә закъуэр мыхъумышІагъækІэ? «АтІәми, ар зыкІи къуаншәкъым, нәгъуәщІхәм щагъауә араш. Ахъумә хъәрәмыйгъә игъашІәкІэ игу къækІыну мыгъуәкъым. А псори къызыхәкІар абыхъэм жаІәм фІәкІ, адә-анәм жаІәри, нәгъуәщІхәм я чәндәжәшри и фІәщ зәрымыхъужыраш».

– ИІә, мамә, сә куәдрә сыщыт хъунукъым. Зыгуәр щІэн хуейщ!

Хъангуашә, щІәупщІә-къыщІәупщІә хәмәлтү, тәдҗри шкаф къыздәгъәжым къыдихащ мазитІ-щы лъандәрә зэтригъәхуауә дыгъуасә хуәдәм къыІихъжа и пенсә тІәкІур.

– Мә, мыраш сә сиІәри згъуэтүнүри... – Нартокъүә занщІэу къиләгъуаш ар сом минитІ зәрымыхъур, ауә, итІани, къыПихри ибжащ. ИкІи щІәупщІакъым ахъшәр зищІысми, ар къыздикІами, сый щхъækІэ жыпІәмә, и фІәщ хъуртәкъым абы и адәм афІәкІ ахъшә къышІәмьинауә (езым мазитхум игъækІуәдар зыуи ибжыххәртәкъым). Шәч хуишІырт и анәм.

– Мыр зыри хъунукъым, сә мыпхуәдәу пщІы сыхуейщ, – три-дзәжаш ахъшәр стІолым. – Мамә, сә сыгушыІәркъым, абыхәмкІэ си Іуәхур зәфІәкІынукъым. Зыгуәрым къеІыхын хуейщ, димыІәмә.

– А Токъуә, апхуәдәу жумыІә. Хэт къеІыхын, хэт сыбгъәдыхъән? КъеІыхын щхъækІэ, ептыжынур пщІэн хуейщ. Дә сый еттыжынур? ДимыІәмә, жоІә. Сә дәнә схын, диІәмә? ДиІәмә, диІәр псори ууейщ. Щхъә уи фІәщ сымыхъурә?! Сый сә сыбгъәщІәнур? Іәмалу сиІәрмо пенсә тІәкІураши, узот. Узот къызатари, дяпекІә къызатынури – псори узот. Уә къеІых мазә къәс. Сә зыми сельІуфынукъым, естыжынур сымышІэу. МыІәрысә тІәкІу жыгым къыпыхылауә щІәльщи, зәгъækІуәкІи узәрыйхуей щІы, къыпхушІәкІынщ абы а жыхуәпІәм хуәдиз. СылъәІуәпәнуни, уи адәр зәрлыІәрә ильәс ныкъуи хъуакъым. ЕмыкІущ! Сыту щІәхъу къышІәща, жаІәу.

– Сә мыІәрысә зәзгъækІуәкІыху, Іуәхури цІыхури къызәжъәнукъым, сә сзызыхуейр ахъшә хъәзырыщ. ЕмыкІущ! ЕмыкІущ! А си адәжыхуәпІәр псәуху, емыкІущ жыфІәурә, зызгъәззену сыхуитакъым.





Иджыргуэрым аращ! Жылэм хуэдэу, сэ сизэрхуейм хуэдэу, сипсэ-ууну щхъэ сыхуимыту пIэрэ сэ? Щхъэ сывмыгъэпсэурэ? – и иужьрэй писальэр апхуэдизу яльэгъуа я къуэ закъуэм белджылыгуэ, нэр кърищIу жиIеу щизэхихым, Хъангуашац и гум ежэлIаш.

– А Токъуэ, ар щхъэ жыпIэ мыгъуэрэ? Дэ сыйт тщIар, уэ удгъэпсэу-ну дыхэмтыамэ?

– Сыйт сывгъэпсэуну къысхуэфшIар? Хъэми джэдуми япI я шыр-хэр.

Анэм зыри жиIэжыфакъым, къэтэджац, жээ IувкIэ кусэ зэпры-дзу зэшIэгуIа пхъуантэшхуэм бгъэдыхъэри зэтрихац. СтоЛым къы-трилъхъаш напэIельэшI хужь зэкIуэцIыль. Хуэму, хъэшиш лъапIэ икIи къутэгъуафIэ гуэрим хуэдэу, хуэсакъу и Iэ кIэзызитIымкIэ къыкIуэцIихаш абы щIыIу-бгырыпх, нэр щисыкIыу дышэ зэрылэкIэ щIэгъэнауэ, зы пэрылъэшI бэлътокоу зэкIуэцIыль.

– Мэ, Токъуэ, мый Iэрысэм нэхърэ нэхъ щIэхыу пхуэщэнкIэ хъунц, – хуишияц щIыIу-бгырыпхыр. – Мый уи анэшхуэм ейуэ щыташ. Мыйри, сылIэмэ, срыщIалъхъэжыну арати, уэ тхъэм уигъэп-сэу, сэ сылIэмии сыкъытранэжынкъым дунейм, – иритац бэлътокум кIуэцIыль ахъшэри. ЩIалэр Iэнкун къэхъуат: «Дауэ? ЦIыхугъэкIэ усплъмэ, мыхэр узэIусэ мыхъун Iуэхуц. Дауэ сцэну? Мый ахъшэри мыхахъшэ хуэдэц». АрщхъэкIэ хъуакъым къимыцтэу: а пщыхъэц-хъэм имыIеу хъунутэкъым ахъшэ сом минитIыр. Зритынухэр, и ныб-жъэгъухэр, къежъэрт, къагъэгугъат ахъшэ иIэмэ, кооперативнэ е жакт унэ, очереди сыйти хэмтыу, псынцIеу къыIерагъэхъэну. ЗэкIэ сактын-лэту ар ирикъунуи къыжраIат. Псори тыншу зэфIэкIынүт, щIапIэри псэуальэхэри занцIеу ищамэ, ауэ и анэм, «сэ нэгъуэшI кIуапIэ сиIэкъым», къызэрыжриIар ищIэжырти, иджыкIэ кърикуакъым ар пиубыдын. ТIэкIу-тIэкIуурэ, машIэ-машIэурэ езыр зыхуейм анэ-ри къытритгъэхъэну арат и мурадыр. «Жакт унэ е кооперативнэ унэ сиIэ хъурэ, накIуэ иджы городым, ди унэм дыгъэкIуэж, жысIэмэ, сыйт ищIэжын...», – егупсысырт ар. ИкIи ищIеу къыщIэкIынти Нартокъуэ, Хъангуашэ щIапIэмрэ къуэ закъуэмрэ хэдэпэн хуей хъумэ, дауи, бинир къызэрхихынур. Апхуэдэ анэтэкъым дуней фIыгъуэ щхъэкIэ бын хыфIэзыдзэфыр. Ар Хъангуаши ищIэжырт, Нартокъуи ищIэрт. АрщхъэкIэ анэр зыхэтыр и къуэр щыуагъэкIэ имыгъэхути-къуену арати, мис ар къуэм щIагъуашац къыгурыIуэртэкъым. И гугъат адэри анэри псэукIэжым есагъэпшIэкIэ езыри ткIиищэу яIыгъауэ, иджыри анэр зыхэтыр арауэ. «Абыхэм уедаIуэ хъунукъым; махуэ къэс зызыузэшI гъашIэми нобэрэй цIыху псэукIэми укъыкIерагъэху-нущ», – и фIэшт Нартокъуэ. Псом нэхърэ нэхъ гузэвэгъуэр фIэш хъупхъэм емыдаIуэу, игъашIэкIэ дзыхъ зытепшIэ мыхъунухэр Нартокъуэ дин папшIеу къызэриштэрт. И гугъэт абы дахэ къыжезыIэ псори, къыхуэтэфэтэлэ псори ифIу, игу иримыхын къыжезыIэр – и жагъуэгъуу. Арати, икIи емытIысэхыу, икIи хуэмышхэу, гукIэрыпшIэ лъяпкъ зыхуимыIэж адэ пщIантIэжым дэкIыжри, а дэри тцIыху къа-лэ унэ пхашэм игъэзэжаш. «Е си сабиишхуэ мыгъуэ! Сыйту пIэрэ уэ узыIууэннур?..» – кIэлъыпльаш абы и анэр, нэхъуеиншэу.

А пщыхъэцхъэм зыIууэнхэр хъэзырт, сыйт щыгъуи хуэдэу. Къахъумэу къуэгъэнапIэ мыжыжъэхэм къуэта хуэдэ, уээдьгъэр зэрышIигъянэу, къыхуэхуэсац ныбжъэгъу щIалэхэр, щIыхубзхэри я гъусэжу. Гурэ псэкIэ нэхъ гъунэгъу дыдэу къыбгъэдыхъэ къыфIэшI ныбжъэгъуитI и гъусэу пэш щхъэхуэм щIыхъэри яжриIаш и Iуэхур зы-



тетыр. Къихъахәри яриташ. Нартокъуә и гуапә дыдә хъуаш, езыр гугъу драмыгъеху, щІыІу-бгырыпхри абы ящәну зәрыІахар, ауә ялъеІуаш ар ямыцәпәну, шэсыпІә иралъхъәу сом минитІыр зыхуцыщІә ахъшәр къыІахын фІәкІ, сый щхъәкІә жыпІәмә езым ахъшә иІә зәрыхъуу, къи-щәхүжынути, – ар лъәпкъ хъәпшыпышы, схуәгъәкІуәдынукъым, – жиІаш.

– ЩІапІәмкІи щәхүегъу къыпхуәдгъуэташ, Нартокъуә, тыншу икІи псынщІәу зәфІәкІынуш псори, – къагъәгүфІаш ныбжъәгъуҳәм. ИтІани:

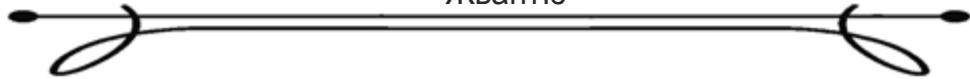
– ЩІапІәр идҗыпсту сцәнукъым, унэр къысІәрымыхъауә, – япи-дзыжащ.

– Абы щхъәкІә умыгузавә, унәм ущІәсу бжы. Абыи щІапІәр идҗыпсту пІихынукъым. НәгъуәщІым уемыпсәлъәжын щхъәкІә, са-къыләт къууиту, быдагъә къуищІылІәнуарщ. Быдагъә, къыбгурыйа? Апхуәдә Іуәхум джәгу хәлъын хуейкъым. Уә ахъшә ущыхуейр идҗыш, унэр щІәхыу къыпІәрыхъән щхъәкІә. Ар умыдәнумә, очередым ууву илъэс ІәджәкІә уежъән хуейщ, абы щыгъу къыплышыни къыплыш-мысиххәни. – Ар жызыІәхәм ятелькІэт Нартокъуә и ахъшә бәгъуа. Ауә къратыжыни кърамытыжыни, къыхагъәщыртәкъым. Апхуәдә Іуәху ныбжъәгъуҳәм яку дәмылъыххә хуәдәт. «Ныбжъәгъуғъәр ахъшәкІә ябжыркъым», – жыхуаІә хабзәм тетхәт. Нартокъуә и дежкІи, дауи, икІагъәт а хабзәр икүтәнүр. Езыри щыгүфІыкІаш, и анәми емы-ныкъуәкъуу, и Іуәху псори тыншу икІи щІәхыу зәфІәкІын зәрыхъуам. Абы и цІәкІә а пшыхъәщхъәри унә тхъәлъәІу ефә-ешхәшхуә хъужаш. Шхынрә фадәрә гүнәжү къагъәсащ, ефаҳәш, ешхахәш хъури бзыри, затІыжыху. Нартокъуә хуәдәлІ щымыІәу, Нартокъуә и вагъуәшхуәр уәгум нурыфІәу күәдрә къышыбләну яухаш гуфІәгъуәр. НәгъуәщІ цІәимыІуә тхъәжыгъуә Іәджи зыщІагъәкІаш.

Абы щыгъуә Хъангуашә и закъуәпцИий щІәст, пхъуанташхъәр идҗыри тримыпІәжауә. Дунейм ехыжа и щхъәгъусәм и къамә-бгы-рыпхри къыдихри и күәщІым ирильхъат, щабәу Іә дилъаш; «хъуәү, ахәр фәеплә лъапІәш, абыхәм апхуәдә кІуәдышыкІә яІән хуейкъым». Ихъри нәгъуәщІыпІә щигъәтІыльаш, езым фІәкІ зымы къимыгъуэтину. «Сыт къыпхуищІән анәм и щІыІу-бгырыпхыж кирихъәжъәу зыщәжым. Сәри сыйту сцІыжын ар, езым анә фәеплышыр щыфІәмымльапІәкІә», – щІилъәщІыкІырт и нәпс къыфІекІуәхәр. ИтІани, сый ищІәнт. «Бзаджә къәзылъху и гуэн лъапә щІетІәж», – жыхуаІәраш. Гугъущ анә лъагъуныгъәр. Анә лъагъуныгъәр зәи ужыхыркъым, нәхъ гуашІә хъу фІәкІ. Ари быным елъитащ: анәм быныр гурыфІыгъуә нәху хуәхъуну-ми гукъеуә хъәлъә хуәхъунуми.

Зәрыжайәм хуәдәу, Нартокъуә нотариальнә конторәм кІуәри, абы щриташ и щәхүегъум тхылъ быди расписки – и щІапІәри псәуалъәү итри зәрырищәнумкІә сакъыләти къизәрыІихымкІә. Сакъыләтүр ахъшәфІ хъурт. Хурикъунут зыкъомрә, и Іуәху псори къызәфІигъәкІыу, езыри а зәрыригъәжъам хуәдә псәукІәм къитетымкІыу тету. ЩІапІәр зыщәхуну и ужъ къихъар къуажәм щалъхуа, ауә куәд лъандәрә нәгъуәщІ щІыпІәхәм къышызыкІухъа, щыпсәуа, идҗы къекІуәлІәжыну хүщІәбәг гүәрти, жъәмардәу жаіамкІи акъыләгъу хъуат. Пәжыр жыпІәмә, лъапІә дыди хуагъәлъәгъуатәкъым: Нартокъуә и ныбжъәгъуҳәр зыхәтәр хъунщІәпсынщІәету зәфІагъәкІын арат. ЗәгурыІаш, гъатхәр къизәрьесу, зым зәрищәмкІә, адрейм къизәрищәхумкІә ящІын хуей тхылъыр къуажә советым





щызәфІагъэкІыну, абдеж ахъшә къэнари къышритыжыну. АрщхъэкІэ зымы зыри хищІыкІыртәкъым а щІапІэ дыдәм төххуауә къэрал нотариальнә конторәр щыхъэт зытехъуә уәсят зәрышыІэм, Хъангуаши и щІалә гъефІәнным щІапІэ уасәр щәххуу ишхыжын зәрышыИидзам зәрышымыгъуазәм ешхыркъабзәү. КъедгъэкІуэкІынкъым Нартокъуә и Іуәху зәрыхъуа псор: ар Іуәху кІыхылІыхъ зәхәзәрхъя мыхъумыщІәш. И кІэр зыхуәкІуам дыкъытеувыІэнщи, абыкІэ духынш.

* * *

Гъатхәр пасәү къихъат. Хъэуам къыштІэува дыщафә нурыр гум фІефІу и щІәштыгъуэт. Жыг бинжәхәр къызәкІуәцІычын къудейт, апхуәдизкІэ къызәшІәбәгати. ЩІэгурәжу гүэгушхәм загъәцыджырт, джәдхәр къакъәрт, къуртырт, фызхәри щІэх-щІәхыгүрә джәдәшым жә хъуат. Апхуәдә маҳуә гуэрим Нартокъуә и мыхабзәу жыгуә къыдыхъәжаш, пщІантІәжым и нәм щызу зыщиплъыхъаш. Псори зәрышытт, зы зәхтүәкІыныгъә закыни иІәтәкъым. Я гуахъуә жыиплІри и адәм зриупсейуә щыта дыдәм и деж бәкхъ блын джабәм кІерыгъәшІат, абы лъандәрә Іә емыІуса хуәдә. Пәрий хъәІус зәрефә пхъе Іәнльәжыр, пштыри щІыІи – хуәзәр иракІуәр зәманым фІыцІэ дәхъужари, хъә унә бжәІупәм Іутт. Гъатхә дыгъәм зезыгъуә хъәжыр къетәджаш, щхъәукүәнүр зытргъәжынуара хъунт: зиутхыпшІщ, зиукъуәдийри, щІаләм къыбгъәдыхъаш. Абы и кІэр сәламех папшІәу адә-мыдәкІэ иридзәкІырт, зә ижымкІә, зә сәмәгумкІә. И нә хъәләлитІымкІә къынхудәплъеящ: «Араш, сә уә иджыри къулыкъу пхузошІә. Уә угъуәщауә ара хъунт, сыту куәдрә укъета, деләш цІыхухәр, хъәхәр гъуашәркъым», – къыжриІә хуәдәт. Нартокъуә хъәм и щхъәфәм Іәдильшаш, и гур къызәфІәнаш, гыннут зәштиджәу: нәпс ІашкІә хъәлъәр и къурмакъейм къыштІэгъуәлхъат. АрщхъэкІәзишыІәрт. Нәххри къехъәлъәкІыр зәрысабийрә зәса, фІыуә ильагъуу щыта, ауә иджы зәпшІыжа пщІантІәжым зыкІи зимыхъуәжаш сабий ІәфІыгъуә псори игу къызәригъәкІыжарт. АпхуәдизкІэ зәрышытти, емыдаІуәу зыхущІегъуәжә и адәтхъәмьшкІәр иджыпстуи унә плІанәпәм къыкъуәкІыжын къыфІәшІурә къаштәрт. КъыкъуәкІыжамә, мис абы къригъәлышит и щІалә закыуәр зыІууа Іәмалыншагъәмрә фІәкІыпІәншагъәмрә, мурад зыхуишІыжа Іуәху щІәпхъаджәр зrimыхыжу. АрщхъэкІә, къыкъуәкІыжыртәкъым. Ар акъыл зәІыхъам къыхих гупсысә утхъуа къудейт.

Сытый иджы къәхъуар, гъашІәр иджыри къәс апхуәдизу зәдәхашІә щІаләр дунейим тет мыхъужыну? Дәнә кІуат ныбҗәэгүү гумащІәхәр? Дәнә щыІәжт ефә-ешхә, джәгу щІәзыкъуыкІхәр? Мы дунеишуәм щизакъуәпшІийү Нартокъуә щыхъә къэнәжынкІә хъуа? ИхъуреягъкІә гъашІәр щызрә къышыпкІуу, цІыхухәр нәщхъыфІәрә къакъә-пщІыпшІу, уә зыми уи Іуәху хәмилтүүжү, зыми укъимышІәу, закъебгъашІи мыхъуну! Сытү гъашІә кІәшІт ар! «Схуәфащәш: сәращ къыхыхышар а гъашІәр, седәІуакъым си адәм жиІәм, щыжиІәм си фІәш хъуакъым апхуәдә гъашІәр зәрымыхыкІыжыр. Си гугъакъым цІыхум апхуәдә гъәпшІагъә бзаджә зәрахъәү. СщІакъым цІыху лъагъуныгъәр укъезыгъәпшІәж фитІнагъә-щхъух фІыцІәкІә апхуәдизу зәштІәгъәфау. Иджы лю?! Ухын хуейш. КъикІуэт щыІәжкъым. Акъыл уимыІәу щІәбдзами, лыгъә пхәлльу бухыжыфын хуейш», – иунэтІащ Нартокуә гүәщүбжәмкІә, алъандәрә зытегъуәшыкІауә щыта лъагъуәр иджы ІупшІу къигъуәтыжа хуәдә. Иджы къыгүрыуат абы:

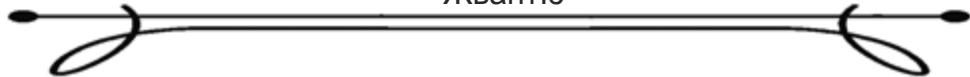


«Делэри хъэлэлри зэпэшІаш», – жыхуаІэ псальэжыр, ауэ кІасэут къышыгурсыуари, абыи губзыгъагъэ хихыжыфакъым – аргуэрү зы делагъэ фІэкІ. Апхуэдэ делэм мы дунейм щицІэн щыІэжкъым, – иухаш и щхъэ унафэр. Ар зэм зэшІэкІэзызэрт, төхэгъэу къыттехьам хуэдэу, зэм къызэшІэплъэжырт, мафІэм ису, иххуреягъкІэ псори нэхъуеиншэу зэпилльхырт, ильгъу псори гурылъбыдэищІыжыну. Ауэ щыхъукІи, хуенжтэкъым ильгъажыххэнІауэ: дэтхэнэ зы мыхъэнэншэми гу уІэгъэ къыттридзэрт. Мес, Хъангуашэ хупцІынэ зэрипшу щита кхъуэшын сокурэр иджы джэдэпысылъэ хъужауэ джэдэшыбжэм Іутщ. Ар еzym нэхърэ куэдкІэ нэхъыжыц. Сыт хуэдиз щІакхъуэ уцэрэфыжарэ фо лэкъум тхъуэплъэр ирипшыкІа абы анэм! Хэт иджы зыхуигъэжъэжынур анэм и фо лэкъум ИэфІхэр, и щІакхъуэ зэтеупшІэшІыкІхэр?! Е мо унэ бжэІупэм Іут тутей жыг Иэдэмашэр... Сыт хуэдиз гукъинэ щысабийм гурыфІыгъуэ нэхуу Иауэ къигъэхьеижрэ абы! НэгъуещІ кІапсэ имыгъуэтмэ, хывыфэ кІапсэ кІэшІыр а къудамашэ дыдэм хъиринэу адэм хурищІэу зэрышыта нэгъунэ... Хъэуэ, хъэуэ, иджы абыхэм уакъитеувыІэ хъужынукъым: мыхъэнэ лъэпкъя Иэжкъым абыхэм псоми – гурягъэуз къудейш. Ярэби, си ту кІешІцІыхум и гурыфІыгъуэхэри и насыпхэри, си ту махэ, си ту къутэгъуафІэ. ПыкІын хуейш а псоми, зэи зыри мызузыжын хуэдэу. Мо кхъуэшын сокурэжь дыдэри – а уентІэумэ, хъэбэсабэу зэхэшэшэнур, нэхъ быдэц цІыхуми цІыхум и насыпхэми нэхърэ. ЩыІай-щымыІай, блэкІаш а псори, пшІыхъэпІэ дахэти. ХуэкІуэрт гуэшыбжэм: и адэр лІауэ къышыкІуэжам щильэгъуат абы бгыкъум хэбдзауэ фІэдзапІэ гуэр. Зэран къыхуэхъун гуэшым къышІыхъэнуІатэкъым, Хъангуащи мыІэрысэ тІэкІу ихьри бэзэрым кІуат.

* * *

Абдеж къышыднэнщ иджы Нартокъуэ, дызытепсэлльхыр нэхъгурсыуэгъуэ хъун щхъекІэ, апхуэдэ гукъекІ Иейм хуэзыша щхъэусыгъуэм и гугъу тщІыниц. Махуэ зыбжанэ ипэкІэ пшыхъэшхъэхуэкІуэу Нартокъуэ и закъуэ дыдэу щыст гупсысэу. Нэшхъйт. Къишижыртэкъым и нэгум гуфІэгъуэ гуэри, псэуныгъэм хущІэкъу жэрдэми, жанагъи. Дуней бэлыхъым фІыуэ иудынышІэу, зэхиубэрражьэу къышІидзыжа хуэдэт. Езым къизэрышыхъужымкІэ, иужь дыдэу яжышиу бжэгъу щхъекІэм кърадзыжа хъыданыжым ешхьт. АдэкІэ зэрыпсэун къаруи-псэруи дэнэ щыІэжт? Пкърылыжтэкъым. Сыт игъуэ нэмысу щІэзыльэсыкІар и къарури, и псэрури?! Сыт хуэдэ лэжыгъэхъэльэ зытекІуэдар? Сыт хуэдэ гуашІедэкІышхуэ илэжъар? Шахтэм щІета? Завод иухуа? Псэуальэ ищІа? Жыг хадэ игъекІа? Бын пынным телэжъя? Адэ-анэ лъэримыхъ ипІыжа?! ИІэт щІэгупсысэн щхъэусыгъуэ. Щегъуэж хъэльэм игъэшхыщІэ щІалэм и гупсысэ нэшхъэйхэм екІупсырт щІэрашІэрэ гуфІэжу зызыуэшшІа щыхъэр нэшхъыфІэм емыкІуж унэ пхашэжьри, зыщІэс пэш плІанэнпэм дээрэхъа пшапэ кІыфІри, нэшІэукууанцІэм хуэдэу, жым къридзылІа щхъэгъубжэІупІэ лъэныкъуэри. А псом и щыІужжкІэ, кхъэм къышІэгукІми ярейүэ, псы Иуфе дзэллыжхэм я Иеүэлъяуэ дымри дэгү-дэгүу зэхэпхырт, уэздыгъери щІэгъэнатэкъым. Щхъэ уз Иейм ихь фІэкІ умышІэну, Нартокъуэ, ИитІымкІи икъузыжаяуэ, и щхъэр иІыгът, ИэфракІэкІэ стІолым тегъещІат. ИкІэм-икІэжым, дыгъуасэ и фІэш хъуат уни лъапси зэрырамыгъэшэнур, ищэнуи зэрыхуимытыр. Къыхутехъакъым, си





имышIам, анэр а Iуэхум, адэ уесятри беджылыт. ХабзэкIэ ухэIэбэнү Иэмал льэпкъ иIэтэкъым. Лют иджы ищIэжынур? Лъапсэр зрищэн и гугъам кыIиха сакъылэтри и адэм къритауэ щыта ахъшэри, анэм и пенсиери – псори кIуэдат мыхъэнэншэу. Хуэмыхыныжын щIыхуэм щIигъэнат. ЗыгуэркIэ кыыдIэпыкъужыну е щIыхуэу ярита ахъшэхэр къратыжыну и ныбжъэгъухэм захуигъэза щхъэкIэ, ауан къащиIжа фIэкI, зыри ящигъутыжакъым: дыхъэшхэри я щIыбагъыр къыхуа-гъэзэжащ. Фэтэрү зыщIес унэжьми бульдозерхэр кърахулIат, щхъэ за-къуэ унэжь цыкIухэр иратхъуу, абдеж псэупIэ унэшхуэхэр щаухуэнү. «Ай бетэмал, сыйт иджы сщIэжынур, сыйту Iейүэ сыдела, дэнэ сыкIуэ-ну? – зэупщIыжырт щIэмыхчэу, жэуал зrimытыжыфми. – Сыйт щхъэкIэ, сэ сыздэкIуэн сиIэкъэ, анэ, унэ, лъапсэ сиIэкъэ? СыкIуэжынчи, сэри а къуажэ дыдэм сышылэжъэнц, сымсэунц. Сагъэпсэуми?! Зи щIыхуэ стельхэр псори си ужым къиувэнц. Сакъылэт къыззIысхам судым сритыну жиIаш. Дауи, сритынц. Сом минитхур ахъшэ цыкIукъым. Сэ ло суд пащхъэм щыжысIэфынур? Зыри! Зыри, зыри. Псори зы-рищ. ГъашIэ дыдэри зыри хъуаш... Хъэуэ, ар хъунукъым. Псэун хуейщ! Лъапсэ, унэ щхъэкIэ, си анэм сынгъэсынкъым абы... ИтIани, укIытэгъуэр-щэ, напэр-щэ? Дауэ сафIэкIынү сэ а псоми?! Хъэуэ, ари хъунукъым...» ХъункIэ хъунт ар, асыхъэтим, ауэ жыжъэр гъунэгъу-и зыпэмыплъэхха, и гущхы къэмыхыжыха зыгуэр къыхэмыхаш-хъуамэ. Пэш кIыфIым къыщIэджэрэзащ Надеждэ, и кIэр иудэу, джэ-шым хуэдэу лъальэу (ар щыхуей дыдэм къыщIэлльадэ хъуат Нартокъуэ и деж, къыздикIари къыздихуари умыщIэу. И унэр хузэлтыIуихырт, зэээмыйзи хуэжыщIэрт, зигъэхамэртэкъым, хэбгъэзыхмэ, зигъен-гуашэрт, унэм и IункIыбзэ етIуанэри иIыгът).

– Ай, ай, Нартокъуэ, псынщIэу, псынщIэу накIуэт. КIыфIуи щхъэ ущIэс? Хъэмэрэ цIыхубз бгъэпшкIурэ? – щIигъэннащ уээдь-гъэр, Iуидзаш пэшым и бжэр. Зыри щимыгъэтим, ехъулIэжжауэ (е фэуэ зытргъэуат? дэнэ щыщIэн?) щIалэм бгъэдэльэдэжри, ба хуишIаш, и щхъэцхэр зэхигъэубэлэцащ, и щхъэр и бгъэ щабэм хикъузэри хиIуэтыхыжащ (циIыхубзым къуищIэн игъуэтинущ сыйт щыгъу), арщхъэкIэ Нартокъуэ гу щIыIэ-псэ щIыIэ хуэхъуат апхуэдэ гъашIэм: къыхуэгъэхуэбакъым икИ къыхуэгъэбэрысекъым цIыхухуу гушIэр IэфI маев зыгъэушкIушкIуэ, цIыхухуу лъынтихуэр къызэщIэчэнү зэщIэзыгъаплъэ хабзэ цIыхубз Iэпкълъэпкъыми бами. Абы и нэр, Надеждэ зэпхыплъу, абы и щIыбагъымкIэ къыщIэ зыгуэрым теплъиза хуэдэт. А гupsысэр жыжъэ щыхуарзэрт, таучэлышхуэ ищIыныфэ тетт, ауэ иджыри зыгуэр зэхигъэкIыжын, шэч къытромыхъэжу зэхуигъэнэ-хуэжын хуейт.

– ЙIы, сыйт жыпIэхэр, Надя, уэра ар?

– Мис ар нэхъ хъунти, дэнэ уздэшыIэр, сымкъумыщIыхуужу ара? Си мэр жыжъэу къыпщIихъэн хуейщ уэ. НакIуэ псынщIэу, комис-сионнэм импортнэу зыгуэр къыщIальхъаши, мис ар къысхуэшхуи, IэплIэрэ бакIэ ущIэзгъэнэнц. НакIуэ, ауэ ахъшэ куэдыIуэ къащтэ..., – къришырт Надеждэ, гъатхэм къэзыгъэзжагъащIэ пцIашхъуэ жьэгъу-хум хуэдэу.

– СимыIэмэ-щэ?..

– УмыIеуи?! – цIыхубзым и набдээ къурашэхэр дригъэуеящ, нэхъ быхъуу зэлтыIуха плъэкIэкIэ къеплъаш. – Абы и гугъу думыгъэшI, сэ сощIэ, иджыпсту уи жыпым имыльми, уиIещ, къэбгъэтыфынущ.

Цыху лъагъуныгъэм хыдумыгъальхъэ ахъшэ лъытэныр. Апхуэдэ бухгалтерием узыхуишэжыр уэри сэри дошІэ...

КъицІат иджы Нартоктуэ а бухгалтериер зицІысыр, цыху лъагъуныгъэри зицІысыр, еzym нэхъ къицтэу къыхиха ныбжъэгъухэмрэ пэшэгъухэмрэ елтытауэ. Ауэ иджыри хуейт, и гъашІэм гутъапІэ гуэр хэлтэжыххэу щитмэ, къигъуэтыхыну, зэрыпсэун фІэгъэнапІэ ар ищІыну. «Ярэби, ущІэпсэу хүн лъапІагъ гуэри хэмэлтъыжу пІэрэ си гъашІэм, икІагъэрэ пудыныгъэрэ, укІытэгъуэрэ емыкІурэ фІекІ? Зы Іэмали симыІэжу пІэрэ сэ?» – егупсысырт, зызыгъэхъэфотэ цыхубзым епльурэ.

– Дыхуумыгъэт, сэращ абы хуэмеиххэр. КъакІуэт мыдэ, – иригъэтІысхъаш и күэцІым Иэпкъульэпкъ гуапэ хъэлъэр, ауэ еzym и Иэпкъульэпкъыр зыкІи пэджэжакъым, зы хуабагъи, зы ИэфІыгъи къышыушакъым: зыхуейр нэгъуэцІт. Цыхубзими зыхицІаш япэрэй нэхъуеиншагъэр зэрыхэмэлтъыжыр, зэрыупцІыуар. ИэплІэм къикІыжри, стПолым адэкІэ къэувыжащ.

– НакІуэ.

– УмыпІашІэ. КъызэдаІуэ зэ... Сэ дауэ иджы зэрыбжесІэнур? Уэ зэпымычу дыхъэшхрэ гушиІэрэц узэрыпсэур, нэгъуэцІ зыгуэр къыбгурыІуафи уегупсысыфи зытебгъауркъым. Ауэ ар пэжкъым. Сэри си гутъаш дыхъэшхрэ гушиІекІэ, тхъэгъэ защІзу сыпсэуну. Хъуакъым. Зыгуэр къыспыкІыху, ныбжъэгъухэм ИэплІэкІэ сыкърахъэкІыну защІаш. СиІэри симыІэри, хъэІуцыдзым хуэдэу, зэІуральэфри, иджы я щІыбагъыр къысхуагъэзэжащ. Хэбгъэзыхъмэ, си щІыхуэ къызатыжыным и пІэкІэ, къысцыдыхъэшхыжахэц. Иджы сэ схуэмымыпшыныжын щІыхуэ стельу утыкум сыкъинащ. Арати, щыхупІэ бзаджэм гъазэ симыІэжу секІуэлІаш.

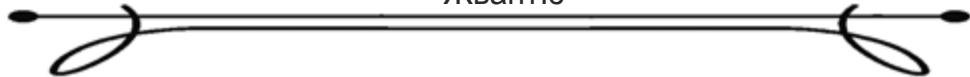
– НтІэ, сэра абыкІэ бгъэкуаншэр?! – зыкъызэридэзэкІаш Надеждэ иджы гушыІэншэу.

– Хъэуэ, сэ зыри згъэкъуаншэркъым. Къуаншэри делэри сэращ. Щегъуэжари сэращ. Ауэ къыбгурыІуэн къудейуэ аращ а уи «импортнэр» зицІысыр... Аратэкъым сэ бжесІэнур... Сэ си фІэшу бжизоІэ... Иджыри диІещ дэ Іэмал. Нэчыхъ едгъэгъэтхи, къуажэм дыгъэкІуэж. Сэ щІапІэ, унэ, лъапсэ сиІещ, анэ сиІещ, сыйт хуэдэу дышытами, къытшыгуфІыкІыну. Къытхуигъэгъунц. Дылэжъэнц, дыпсэунц. Аращ иджы, ухуеймэ, сэ спыхыжыфынур.

Надеждэ щытт, гъэцІэгъуэну зихъуэжауэ. Абы ажэгъяфэ щытыкІэ тетыжтэкъым. Иджыри къэс зэрацІыхуа и фэр, блэм хуэдэу, зытригъэжу, нэгъуэцІ зыгуэру къышІэштижка хуэдэт. Пагэу къыхуеплъых щІыхкІеу, и щхъэр лъагэу Іэтат. И дамэ яхэри и бгъэ ускуаскуэжри шэжыпкъыу зыцІикъуэжат, игъацІэм зыхуэмымыфацэ темыджэгухья хуэдэ. И губжь нэшхъым къышІэплъ нэ фІыцІитІым къызэцІэнэужыхыжу вагъуэ къутахуэ цыхуэхэр къышІэлъэлъырт. ЗикІ, пышшухуэ гуашэ зыхужаІэхэм яшыщ зыгуэр фІэкІ пшІэжынтэкъым.

– Да��ъикъэ зытІущ япэкІэ а нэчыхъ Іуэхур къызжепІамэ, «фу-фу цыхумэ, ІукІуэт аддэ, сыйту уадыгэжь дыдэ уэ», бжесІэнт а уэ пшІэ си гушыІекІэмкІэ. Ауэ иджы уи анэр къызэрхэбгъэшам и хъэтыркІэ, сэри бжесІэнц пэжыр. Нэчыхъ, жыпІа?! Нэчыхъыр насыпшхуэт си дежкІэ. СыбдэкІуэнт, дзыхьи пхуэсцІынкІэ хъунт, ильэс зыбжанэ ипэкІэ укъысхуэзамэ. Шэч хэмэлтъи пхуэсцІынт. АрщхъэкІэ иджы, япэрауэ, сэ нэчыхъкІэ цыхум сахыхъэ хъужынукъым, етІуанэрэуэ, уэ дзыхь зыхуацІхэм уахуэдэжкъым. ЩыІещ нэгъуэцІ цыху, щыІещ





нэгъуещI дунеи, фэ бзаджэнаджэхэм фи дунейм нэмыщI. Уи фIәш мыхъумэ, накIуэ, нышIәкIи зыптыыхь фIыуэ ихъуреягъкIә. Араш дунеишхуэр! Ахъумэ, сыйтим и мыхъэнэ фи дунейр? Дуней уцIәпIхә! Үэ пхуэдэ зы хъэбыршыбыр гуэрщ сэри сзыгъэунэхъуар. Үэ зи мыхъуми, нэчыхь, жыпIаш, абы нэчыхь жиIатэкъым. Иужым зыхуейр зыIәригъэхъэри, зыхигъэшыпсыкIыжащ... Сэри сыкъильхуащ анэ, иджипсту хуэдэу IәфIейльәфIейиу сыкъальхуакъым. ИужкIәш сэзи щIыхъыр лъагэ тхъэгъепцIхәм сыкъыщауцIәпIар. ЗэпытрыкIуэр зыхуэкIуэн напэншэ къом! СэсщIәрт фэ фхуэфащэр, ауэ сыйтси Iәмал...

Нартокъуэ къеуIәбжаяуэ едаIуэрт Надеждэ, нэхъыбэрэ едэIуэхукIи, нэхъ и фIәш хъурт таучэл зытрищIэну гукъэкI ищIам фIәкIыпIә зэrimыIәжыр.

– Иджы уэ нэчыхь жоIә... Пасэу уигу къэкIаи!... Ауэ, сыйт щыгъуэ жыпIами, ар хъунутэкъым си дежкIә. Ауэ уэ, уэ! Сыту ухъэбыршыбырт уэри! Фысльагыу хъуркъым, фызэхэгъэсхъент, гущIәгъу фхуэзмыщIу. МафIә фIәкI зыри щIыIәкъым фэ фызыльәIәсар зыгъэкъэбзэжын къару. МафIәкIә псыхыжын хуейщ фэ фызытеува щIыпIәхэр! – и Iәпкъынэхэр зэхигъэщIыщIәу, зэригъэIуэташ Надеждэ и IитIыр. Иджыуэ къышIәкIынт абы япэу и гу бампIә щыдихыр. ЖиIэну псори къызэрыдэхъеяти, хущигъэтыжыртэкъым, хуйтэкъым щигъэтыжынуи. ЖиIэнут, жиIэнут, жиIэнут и псальхэр гупсысэкIә зэкIәлтымыкIуэми, хэIухь-хэвыхъми. – Си закъуэ сыхэлъыну жэшкIә къысхуихуэмэ, фэ сигу фыкъокIри, си щIыфэр мэтхытх, щIыIә тэхъэгъуэ къыстохьэ. Сыжейркъым. Языныкъуэхэм деж сыкъотеджыжри зызогъепскI, шы тхъунцIыж гуэр къэзгъуэтаяуэ сиIәщи, абыкIә фIыуэ сыйтIуэтыхь, зызотхъунцI, си щIыфэм лъыр къытеувэху. ИтIанэ, зи тхъэмахуэ хуэдэкIә зымы зыхуэзгъазэркъым. Сыпсэущ си закъуэу, си щIыфэр бжыбыжьми, сабийм хуэдэу, сожей, къабзэ сыхъужа си гугъэу. А тIәкIуращ сэ гъащIәу сиIәжыр! Адрейр... адрейр фэраш! Хэт иджы апхуэдэпсэрэ апхуэдэ Iәпкъульэнпкърэ нэчыхъкIә зыхуэзбгъэхъынур?! Уи анэм езэгъыну ар, уэ уэзэгъми, хъэмэрэ адрей цIыхухэм, дунеишхуэм тет цIыхухэм язэгъыну?.. Зыри жыпIәркъыми! Уи анэри уэ пхуэдэ зыгуэр хъунцI уэ.

– Сыйт къызжепIәми, мис ар жумыIә!

– Къысхуэгъэгъу: ар лейуэ жысIаш. Сэри сиIәщ анэ, ауэ си анэр сэ схуэдэкъым. Алыхъым жимыIәкIә! Сэри си анэм хъэбыршыбыр жылэу сыкъильхуауз ара хъунтэкъым... сзыхуэмызэн сыхуэмызамэ... ГъэпцIакIуэ сондэджэрхэ! Фэри фэ! Сыйт сондэджэр мыгъуэ, жысIәри... Фэ фынэхъ Iейщ. Фэ фыIей дыдэш.

Нартокъуэ, пидзыж щIагъуэ щымыIәу, цIыхубзым и псальэмакъым щIәдэIуурэ, и таучэлри зэцIәбыдащ. Иджы ищIәжырт абы езыми ищIәнур. ЦIыхуцIә игъуэтыхын щхъэкIә, хузэфIәкIыну щIыIә Iуэхугъуэхэм яшышу нэхъ къезэгь дыдэу къилтыгтэр зыхуигъэувыжат – игъэзэшIэн хуейуэ, арыншэу нэгъуэшI зыри мыхъужыну. «Араш, Iәмалыншэш, щIәчэндэжэшэн, шэч къышIытирихъэн щIәжжкъым. Лыгъэншагъэм лыгъэ къыхэпхыжыфмэ – ари цIыху напэш...» – пыгуфIыкIыжащ, къипыхыкIу и гур, делагъэм зыхуиша акъылым. Къохъу апхуэди, радиом «пшэхэр техъэ-текIыу щытынуущ», жыхуиIэм хуэдэу, Нартокъуи и гупсысэхэр «техъэ-текIыу» зэрыштырэ тхъэмахуэ зыбжанэ хъуват. Иджы и акъылыр, зэIубзыжауэ, гупсысэ белджылым щыхуэкIуэм и хъуреягъкIә зыри къыфIәмьIуэхуж хъуват: емыкIу зы-



пылъ щІыхуэ хуэмыйшиныжынури, цІыхум жаІэнури, укІытэгъуэри, и анэр къызэригъепцІари, псом хуэмыйдэу, езыр къызэрагъепцІари. Ауэ зы закъуэ и гум узу къыхэнат – адэм зэрэмыйдэІудар. Арат, еzym зэрилъытэжымкІэ, и насыпиншагъэ псоми я къежыапІэри, я щхъэусыгъуэри. Хэбгъэзыхмэ, и адэр и мылІэгъуэу еzym иукІыжауэ и фІещ хъужат. Ар еzym и природэкІэ цІыху Иейуэ, делэу къышІэкІынтекъым. Ауэ сыт мыгъуэ зыгъеунэхъуар? «Дауэ щымытми, сыту фІыт а зы Іэмалыр зэрыщиІэр! Сыт щыгъуи а зы Іэмалыр, а зы хэкІыпІэр щыІэщ! Зыри пэлъэшынукъым абы, зыми птрихыжыфынукъым ар. Мис ар гъуээджэц, ар уи Иэрылъхъэц, ууей дыдэу! Сыту губзыгъэу зэтэухуа мы дунейр! – хуейт ар щыгуфІыкІыпену а зыри зыпэмэлъэц зы Іэмал закъуэм. – Абы къыпхуихыркъым емыкІуи, губгъэни, ауани. Птельгами, птрехыж. Сыт цІыхум я псальэр зишІысыр?» А гупсысэхэм здыхэтым, аргуей зэшІэвэ макъыу щхъэпрыПукІа мыхъумэ, къэхьпэ губжъам и псальехэри щІагъуэу къыгурыИуэжакъым, иужь дыдэу къыжриІэжам фІекІ.

– Дэнэ щыІэ а щытхъупсыр зытевгъэжу щыта фи адигэ хабзэр?! Фи къэхьпагъэра, фи нэпсеягъэра, фи гъепцІагъэра, фи сондэджэрыгъэра адигэ нэмискІэ фызэджэр?! Зи акылыр зэрымыубыда, псори зи фІэщ хъу хъыджэбз жыІэзыфІэщ дахэ цІыкІу къэвгъуэтмэ, фуцІепІрэ хыфІэвдзэжу – иужъкІэ ар, зэрыджэгу куэзыр фІейм хуэдэу, зэІэпифхыжу – ара фи адигэ хабзэр?! Сэри сыадыгэш, ауэ, фэ фыслъягъуу, сэ сыхуейкъым а цІэмкІэ къызэджену. Араш си цІэ дыдэр щызэрэзгъэхъуэкІари. Сэ лей къызээыхар къущхъэкъым, урыскъым, нэмисцэкъым – адигэш, адигэ мыгъуэш! – зридзыхащ Надеждэ, стІолым бгъукІэ тегъуалъхъэу, хуэмийшчыжу къышиудри къэгъаш. И ИштІым хужь цІыкІухэмкІэ стІолым теуэрт, и щхъэм еуэжырт.

Нартокъуэ къэштащ, гузэващ, и щхъэ мыгъуагъэр щыгъуущэжауэ къэтэджри зытргъэшІаш, едэхэнІэну. «Щыгъэт, сабырыж. КхъыІэ, сабырыж! – щабэу дильэрт абы и Иэр цІыхубзым и дамэхэм, и Иблэхэм, ари фІемашІэу и щхъэфэми ба хуишІаш. – Пэжц, зы къэмийнэу жыпІэр пэжш. Сэ сыкъуаншэш, гъунапкъэ иІэкъым сэ си къуаншагъэм. Къысхуэгъэгъу, жысІэуи синольэИуфынукъым: апхуэдэ бгъэгъу хъунукъым.

– Хэйүэ, сэ къызгурыИуаш, уэри укъагъепцІа гуэрщ. Сэ сыкъыпхуэзышахэм уэри укъагъепцІаш. Сэри сахэтащ а уэ укъэзыгъепцІахэм. Сэрат уэ нольэИун хуейр къысхуэгъэгъуну... АрщхъэкІэ сэ цІыхухъу сельэИужынукъым. ЯсцІэжынуш къызащІар, уэри сыпщысхакъым, – къэтэджыжащ Надеждэ. И нэкІур зэпильэшІыхыжш, и тепльэ псори куэпч щыкІэу зеригъэзэхуэжри, щІэкІыжину иунэтІаш. Бжэкъур щиубыдым, зыкъригъэзэкІыжри къыжриІаш:

– УкъимыкІуэтыж, укъимыкІуэтыж а узыИухъа щыхупІэм. Сэри сыІутащ а щыхупІэм, ауэ сэ сыцІыхубз къарууншэт, сыщІалэт, сыделэти, сыт хуэдэу мыхъуми, сыпсэуныр нэхъ къасштэри, сыдзыхэу къэзгъэзэжаш. Уэ... уэ улІщ... Дунеишхуэ цІыхухэм, напэ зиІэхэм уахэмитыфынумэ, дэ укъытхэнэ нэххэрэ ар нэхтыфІщ. Дэри укъытхэзэгъэнукъым уэ. Зегъэхь а щыхупІэм. ИтІанэ, сэри си гум уэ зыр..., уэ зыр ИэфІу укъинэнкІэ хъунщ... Нарт и къуэ кІуэда, – арати, и Иэ дахэ цІыкІур къигъэсисщ, сэлам ехыжу «Чао», – жери, щІэкІыжащ, импортнэ хъэпшихэм я хъыбарыр нэгъуэшІхэм яхуихыну.





* * *

Нартокъуэ гуэцыбжэр щыГуихым гъущІеIулІ улъияхэр макъ гъущэ шэчыгъуейкІэ зэшІекІыргъащ, и дзэр ятъашу. А зэмыйжва Июэлъаум къигъащтэри, щІалэм псынщІэу зиплъыхъащ. Зыри щыГэтэкъым иджыпсту, хамэ хуэхъуа дуней Июэлъаум зэхэзэрыхъам фІекІ. Адэ-мыдэкІ щІыпІэ гуэрхэм къышыГурт мотор Июэлъаум, хъэ банд макъ, цІыху джэ макъ. АрщхъэкІэ езыр зэхэзыхыни къэзыльта-гъуни – зыри щыГэтэкъым. «Дагъэ щыхуэн хуейщ, Иэмал имыГэу... Сыт дагъэ, дагъэ щыГэж иджы?...» – къыхэлыдыкІаш зыхуимытыж и гупсысэр езыр-езыру. Щыхъэри, бжэр зыкІэлъыхуищІыжащ. Гуэщыр нэху-ныкъуэ кІыфІт. Щытащ дыгъэ нэхум къыхэкІар, и нэр абы есэху, псори белджылыуэ ильагъу хъуху.

КІыфІтэкъым, жъауз Гувыр плІанэпхэм дэзэрыхъа къудейуэ арт. ДыгъафІэмкІэ гъэза гуэц блыным лъагэу хэль щхъэгъубжэ цІыкІум быхъуу къыдэувикиа дыгъэ лъакъуэр къыпэштэ блын лъабжэем кІэридээрт, плІимэу зэблэдза хъарым и сурэтэир наIуэу хитхыкІу. Ашык нэшІ къом зэтегъевауэ шындэбзий блыним кІэрытт, плІанэпэм гуахъуэ, бел, пхъэIепэ, хъэмфІанэ дэупсеяхэт. «Иджы ахэр зырикІщ си дежкІэ», – дэплъеящ Нартокъуэ гуэщыхъэмкІэ. Бжай плІанэм къыхэГуущІыкІа бгыкъу лъэцым хэбдзат, кІэшІу зигъэ-шыжу, пхъэлъантхъуэ фІэдзапІэ. Ар нэшІт, зыгуэр къыфІадзэнэм пэплъэ хуэдэт. ФІэдзапІэ нэшІым къелэлх бэджыхъ Иуданэм зы бэ-джышхуэ дэпшцеижырт. Нартокъуэ и тхыцІэр тхытхаш, пшІентІаш. БжэмкІэ къызэпльэкІыжащ: «СыщІекІыжмэ, дауэ хъунщ... «Зегъэхь а щыхупІэм... ИтІанэ уэ зыр си гум ИэфІу укъинэнкІэ хъунщ... Нарт и къуэ кІуэда... – Хъэуэ, хъэуэ, уэракъым сэ ар щІэсщІэр. ЩыЭш нэгъуещІ сзыпэмымльэш щхъэусыгъуэ...», – щІидзаш Иэрпхъуэру, ПІашІэрэ кІэзызыу псори щІэхъу зэфІигъэкІыну. Ар зыри хуенжтэ-къым, хуит хъун, тыншыжын фІекІ. Хэплъыхъри, ашык нэхъ быдэIуэ къицташ, ар натІекІэ игъэуври, тевуаш. И жыпым кърильэфа кІапсэ лэрыгъур фІэдзапІэм ирицІэри, кІапсэ кІапэр щылъэдапІэу зэридзаш, и пшэм щидзаш, лъапэ лъэнэыкъуэмкІэ сүэри ашыкыр щІиудыжащ. КъыпхуэшІэнукъым апхуэдэ напІэзыпІэм и деж цІыхум и псэмрэ и гумрэ щыщІэр, ар езыми ищІэжу къыщІекІынкъым. Гужьеийуэ и псэм кІэлъыхъуэжрэ, е псом ящІыГужкІэ къытезэрыгуэ щІегъуэж хъэ-лъэм псэ хэкІыныр хъэзаб тІуашІэ къыщищІэр? ЗызыукІыж цІыхухэм я лІэнэгъэм а щІегъуэж хъэлъэр къыхэзэрыхъу къыщІекІынщ. Ар нэхъ хъэлъэш, дауи, зи ажалкІэ къабзэлъабзэу лІэххэм нэхъра. Ар тІэулІэ жыхуаIеращ. Сытми, Нартокъуэ тхъэмьщикІэр дэпхъуэйуэ, ельэктуу-уэ щІидзаш, и ИэбжъанипшІымкІи и пшэм епхъуэрт, кІапсэ щылъэ-дар щихыжыну. Хуабжыу Иэрпхъуэру, ельэктууэуэ зызыхъунщІэ хъэ-лъэр хуэмыГыгъу, бгыкъум хэбдза фІэдзапІэр къыхэчащ, Нартокъуи пхэIукІэ зышигъакъуэу лъэгум къихуэжащ... Щыст ар, и лъакъуитІыр щІэукууэдникІауэ, и нэр къыщихуакІэт, и жъэр ушІарэ гужьеяуэ джалъэрт. А щІалэ дахрауэ къыпхуэшІэжынтэкъым ар, Ийт асыхэ-тэм уеплъыну. Зыри къыгурыГуэжыртэкъым. И акъыл зэIыхамрэ и гупсысэ утхъуамрэ къыфІагъэшІу къыщІекІынти: ильагъурт и адэр, езым хуицІыжа бжэри Гуимыхыу, гуэщым къыщІехутарэ жъантІэ плІанэпэм къыдэту. Щыху лІар кхъэм къызэрыщІэмьикІыжри, ап-хуэдэ къэхъункІэ зэрымыхъунури хузэгъэзэхуэжыртэкъым, хузэхэхы-жыртэкъым. Нэхъуениншэу еплъырт нахуапІэ дыдэу ильагъу и адэм.



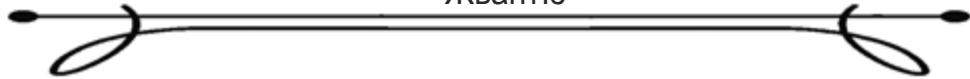
Арат, ара дыдэт! И адэр ицІыхужынтыкъэ?! Къыщытт ар, мыхъэнэшхуэ зиІэ зыгуэр къыжриІэн къыфІэшІу. АрщхъэкІэ макъи Іэуэлъауэ гуэри иғъеІуртэкъым, ямыІуатэ гупсысэмрэ зыхэшІэнныгъэмрэ хуэдэу Іэуэлъауэншэт – мыарэзыуэ и Іэпхъуамбапщэр къыхуигъедалъэ къудайт. Ар къыгурыІуэрт щІалэм: арат зыщІапІыкІар. Еzym зидзынурэ хуэнэпсейуэ, «Уэ си адэ!» – жиІеурэ ІэплІэ хуищІынути, хъуртэкъым: и пІэм ижыхъат. Ауэрэ зыкъицІэжащ, адэ ныбжьри гуэш плІанэпэм дээзэрыхъа жъауэ Іув кІыфІ ныкъуэм хэгъуэшэжащ. Хуиту бауэ хъужат. И лъынтухуэхэм лъыр тэмэму ѢзызекІуэжагъент: асыхъэтим и фэм дэкІа, и нэгум щІэкІа псори губзыгъэу къыгурыІуэжаж. «Уэ гъацІэ, гъацІэ, ситу уІефІ уэ! Мы дунейм теткъыми зыщІэплІыж хъуни, цІыху щІэбуکІ хъуни. Псэ дыдэри хуейкъым абы: псэ дыдэри мэнекъуакъуэ делагъэкІэ утхъуа акъылым зrimыгъэхыну. Ситу делагъэ Іейт сэзи ужъ сихъар! – жиІаш Нартокъуз хуэм дыдэу. – Ялыхъ къысхуэгъэгъу!» – къыщІигъужащ, и адэ хабзэр аргуэрү игу къэкІыжри. Ажалым щхъэтепхъуэншшэу зыкъригъэльгъауу, «уэ сипхуейкъым сэ иджыпсту», жиІэу къызыпыІуидзыжа къыщыхъурт Нартокъуз. «Пэж дыдэу пІэрэ-тІэ адаггэхэм я фІэшыпэу жыхуаІэр – дэтхэнэ зы цІыхуми и лІэнныгъэм пхуэмымыкъутэжын пІальэ быдэ хуэгъэувау ѡытыр?» – гупсысэрт ар, и щІэпхъаджагъэм хущІегъуэжауэ. Къыщыхъужырт зыхуимыт, имыунафа, цІыху къарум къимытІэс гъацІэ Іуэхушхуэ гуэрым хэІэбэу ари зэИгъэхъауэ. А псом и ужъкІэ гухэ къэхъужащ щІалэр, сабий цІыкІум хуэдэу, къышциудри гъащ, гъащ псэхужыху, езыри къарууншш щІэхъуэжат. Игуми и акъылми лъэшту заублэрэкІат, нэрымыльгъуми, зыхищІэрт езым нэхърэ нэхъ лъэш къару гуэр къыдэІэпыкъуауэ, къихъумауэ. Насып иІэти, къэзыуцІэпІа фІеигъэ Іеихэр и псэм щІэтІысыкІыпатэкъым.

... Зы тхъемахуэ дэкІаш абы иужъкІэ, махуэ зыбгъупщІи кІуаш, ауэ Нартокъуз дэст пІцІантІэм дэмыкІыу, нэшхъейт, и ныбжъэгъухэми лъыхъуэжыртэкъым, ефэ-ешхэ джэгүи хэтыжтэкъым. Гукъыдэж иІэтэкъым, гупсысэрт. Хъангугащэ псори Ѣыгъупщэжауэ, гуавэрт, «сымаджэц», жери. «Сымаджэкъым», – жиІэ щхъэкІэ, ар анэм и фІэш хъуртэкъым. Мыгъуагъэу ѡыІэр и щІалэ закъуэм хуихъырт.

– Умысымаджэмэ, лэжъакІуз щхъэ умыкІуэрэ?
– Хъыбар язгъещІаш сэ къысцымыгугъыну, абы сыкІуэжынукъым афІэкІа.
– «Хъыбар язгъещІаш»... Апхуэдэ сцІэркъым сэ, заявленэ ямыхъу, расчёт къыІамыхъу, – жиІаш, и щхъэм хуэгъумэтІымэж хуэдэ, анэм.
– Расчётыр сиытим и дежи къызатыжынущ сэ абы... а зыраш зицІыхуэ стемылту ѡыІэжыр, – къыщІигъуаш Нартокъуз, сымаджэ къызыгүфІыкІыкІэ и дзэллыфэр итІри.

– Щыхуэри тишныныжынщ, умыгузавэ, уузыншащэрэт. – Дауэ ѡымытми, анэм щтэІэштблэу гуфІэгъуэшхуэ зыхищІэрт. «КъекІуэлІэжащ, къекІуэлІэжа хуэдэц», – жиІэрт игукІэ, арщхъэкІэ щІэупщІэн шынэрт. ПІцІантІэм ѡыІэбэлъабэу – зыгуэр ѡищІэу илъагъумэ, гуфІэрт. Махуэ гуэрым Нартокъуз гуэшыбжэ еІулЫым дагъэ дикІэу здэштым, и анэр къыбгъэдыхъаш.

– Сыт, Токъуз, пІцІэр?
– БжэеІулЫир гъущІаши, дагъэ дызокІэ.
– Ана-а-а, дэнэ ѡыпщІэрэ гъущІыр гъущІауэ? Мыгъэрегъэм хуэшІауэ ѡытщ ар, – иғъещІэгъуаш Хъангугащэ, гуфІэри.



* * *

И гуфІэгъуэшхуэт а махуэм Хъангуаш. Курыбэ игъажъэрт, фадэ-Пастэ игъехъэзырыну. ПщІантІэкум мафІ щищІауэ, Іугъуэрэ баҳъеу зэхэзэрыхъыжа гъуэзыр къызыщхъэзих курыбэ шыуанышхуэр абы тетт, Хъангуаши и Іэщхъэхэр дэгъеджэрэзяуэ жыджэрт, щІалэ дыдэ хъужа фІекІ пщІэнтэкъым. НэгуфІэт. Аргъуей къеуэ хуэдэ, щІомпІ-щІомпІ, – жиІеу и Іёблэ пщІанэм зээмызэ еуэжырт. Ар бэлагышхуэкІэ курыбэр щызэІищІэм и дежт. Курыбэ къэкъуальэм къытеуткІэрапщэ напІэ цыкІу къомыр къеуэжурэ, укъэзыс ткІуэпс цыкІухэр и Іёблэ пщІанэм къытельальэрт. «Хэт ильагъужа куэд щІауэ курыбэ ягъажъэу...» – жаІэрт къэзылтагыу закъуэтІакъуэхэм. «Сэри згъэжъяж-къым курыбэ, Мем мыгъуэр зэрылІэрэ», – жиІэрт Хъангуаши.

– Ло, Хъангуаш, уи къуэм къебгъешэну ара, апхуэдэ хъыбар щхъэ зэхэдмыхар дэ?

– Хъэуэ. Апхуэдэ хъыбар диІэ хъумэ, фэ фэзмыгъацІэмэ, хэт зэгъещІэн? НэгъуэщІ Іуэху диІэш, – тричыщэртэкъым а Іуэхум и щхъэ-ри. Гъунэгъу фызхэр абы нэхъри къигъэбъирсейрт: «Ярэби, сый зэхэп-ха? Сый хуэдэ Іуэху пІэрэ абы яІэр? Алыхь, абы зы мурад тельыиджэ гуэр яшІам, сый хуэдэми. И къуэри дэкІыжыркъым, къыдэтПысхъэжауэ дэсщ. ХъэшІэ къытхуэкІуэнущ, – жи. Абы фІигъэкІыркъым. Ар сый хъэшІэ? Гъатхэ лэжъэгъуэ махуэм? И лыр щыпсэум щыгъуэ апхуэ-дэу зэкІуэцІыуфэжауэ ѿйтакъым ар. А и къуэ хъэулейраш ар псори зи Іуэхур. И адэ щІениныр ирифын иухамэ, нэгъуэщІ имыгъуэтых-мэ, иджы махъымэ иригъещІ хъунщ. Унэм щефэну... Алыхь, ара ды-дэм. Абы занщІэу ди акъылыр щхъэ хуэмымкІуарэ?» Апхуэдэ зыгуэр къыхуагупсысырти, я гур тэлайкІэ нэхъ зэгъэжырт. ИтІани, мыхъуу, нэгъуэщІ зыгуэр хужаІэрт. Зэгуэпыгъуэкъе-тІэ, уи гъунэгъум и щэ-хур умыщІену! Тлууэ узэгуэч хъунщ абы щхъекІэ. Псом хуэмымдэу, ар езы дыдэми щибзыщІым и деж! ЯІэт зээнэзэкъуэм Іуэху, езы тЦум зэдащІэу, зэгурыІуауэ. Абы и хуэмэбжымэр къацІихъати – арат гъу-нэгъу фызхэр темыпІэжу зэгүэзигъэпыр.

Хъангуаш курыбэр игъажъаш. Фо хъэкІуэмрэ хъэ кІытэр фІыуэ зрита курыбэмрэ тай-тайуэрэ зэхилхъэри, жыгей чеижыр щІиуфэжащ, зэрышхыну. Ар зымы щысхъыжыртэкъым, и къуэр къызэрдэтПысхъэжрэ, дунеижыр абы ейт. И Іэхэр зэпильтэшПы-хъыжщ, и Іэщхъэхэр кърихъэхыжки зигъепсэхуну тПысауэ здэшысым, БэтІалэ къыдыхъаш.

Ар щІэх-щІэхыгурэ къакІэллыкІуэрт абы. И нэІэ ятригъекІ хуэ-дэтэкъым. Псом хуэмымдэу Нартокъуэ къызэрекІуэлІэжрэ нэхъ къакІэллыплэ хъуват. КъэмымцІэу, езым фІэфІ зыгуэр и фІэш ишІыжыну хэтыфэ тетт. БэтІалэ ищІэрт Хъангуаш зи ужь ихья Іуэхур икІи фІэкъабылт.

– Си гум укъишихыдыкІыпащ, Хъангуаш, уэ жэрдэм умыщІами, сэ бжесІенут.

– Дауэ сымыщІынрэт сэ жэрдэм?! ГуфІэгъуэшхуэц ар си дежкІэ.

– Ауэ сыйми гуфІэгъуэу къэнэжрэ! Си щхъекІэ, къызэрсцы-хъур си ныбжъэгъужыр къэтэджыжа хуэдэущ. УзыхуэнныкъуэІамэ, къызжеІэ. Ныш щхъекІи умыгузавэ, сэ зы гъэлъэхъу уэстынщ.

– Жыщхъэ махуэ ухъу, ТІалэ, уэри ущІэгүзэвэн хэлькъым абы, тхъэм куэду къуит. Гъэлъэхъуи къыпПысхыфынкъым, зэфІэкІынщ ари зыгуэрүрэ.



— Хъэуэ, Хъангуашэ, ар жумыІэххэ, — пэрыуаш БэтІалэ цІыхубзым нэхь ткІийуэ, — сэ си пщэм дэлъш дунейм ехыжа а тхъэмьшкІэм и уэс-сятышхуз згъээшІэн хуейуэ, укъыспэримыуэ. Хэбгъэзыхмэ, сэрауэ къышІкІынт а псори зыщын хуяр. Ауэ сяпэ укъищац, фІыш. Алыхым афІекІа мышхъэрыуэжыну къигъэзэжаяу къышІигъэкІ, — къэтэджыжащ БэтІалэ дэкІыжыну. ЩыдэкІыжым күэд щІауэ цІыхухьюІэ зэмьІусэжа бжыхь, Иёбжэ-набжэ сыйтхэм яІезашІэу дэт щІалэм бгъэдыхъэри, абыи фІыуэ бгъэдэтащ, зыгуэрхэри зэжралаш. ИкИи езым и фІещицІыжынузыхуей дыдэмкІэ и гур нэхь къышІиубыдауэ кІуэжащ. Ауэ Хъангуашэ гупсысэ гуэрим хидзат абы: «Сыт, дунейм, Мем мыгъуэм абы уэссятишхуэу къыхуишІынкІэ хъуар, сэ сымышІэу, абы и пщэ къыдильхъар? Хъэ сыпкыримыушицІыхъарэ, хъэ жезмыгъяарэ?» АрщхъэкІэ езыми ишІэжырт пкърыупшицІыхъ зэрымыхъунари, и пІальэ нэмысу, БэтІалэ лам къыхуигъэна щэхур хэІущыІу зэrimыцІынури. Итани, гугъу дехьырт абы и псалъэхэр зыхуихынур имышІэу.

Шэбэт пщыхъэшхъэ гуэрим ежьащ Нартокъуэ, Іуэху щхъэкІэ зыхуениу цІыхухэр къыхишиныу. Ар хуейт и адэм и ныбжъэгъуахэм, ар хуейт къуажэ щІалэгъуалэм, комсомол комитетым хэтхэм, я секретарри я гъусэу, ар хуейт езым иджыри къэс и ныбжъэгъуахэм, фІыуэ къэзыльгъуу, щытхъупсыр хутезыгъэжу щытахэм. Иужьрейхэр псори къицІыхуакІэт абы, ауэ хуейт абыхэм яхузэфІекІынумрэ ящІэфынумрэ иджыри зэ игъэунэхузыну. Псоми яжриІэр зыт: «Іуэху Ией къыслыкъуэкІащи, сзызтекІуэдэн мыхъумыщІагъэ къысІешІешІащи, си анэри сэри дынывольэІу нышхъэбэ ди дежкІэ фынекІуэлІэну, фхузэфІекІимэ, фыкъыздэІэпык'ууну». КъекІуэлІащ и адэм и ныбжъэгъуауз псэужхэр, «сит, тхъэмьшкІэ, иджыри пщІэкъуар?» — жаІэу гузавэхэурэ. КъэкІуащ комсомол комитетым и секретарымрэ абы хэт зырэ. НэгъуэшІ къэкІуэн ядакъым, «дэ дышыхуейм дгъуэтакъым, иджылло къэхъуар!» — жари. КъыкъуэкІыххакъым езым и ныбжъэгъу игъэфІахэм ящыш зыри. «Уэ уи Іуэхур уэ зэгъээхуэж, уи щхъэ узыр дэ къыткІэрумыщІель», — къыжралаш нэишІу.

Щыст къызэхуэсахэр, зыр зым епльыжу. ЯфІэфІтэкъым Іуэху Ией щІэупшицІэн. Пэппльэхэрт къеджам жиІенум. Щымыхъужыххэм, нэхъыжыххэм ящышу Жырасльэн, парткомыр, щІэупшицащ:

— Сыт-тІэ фыкъышІыдэджар, сыт къэхъуар?

Хъангуашэ къэтэджри, стІолыр утыкум къригъэуваш. Ар гуфІэрт, и нэгум нэцхъеягы гузави илъыжтэкъым. КъэкІуахэмэ гу льатат абы. «Іуэху ИейкІэ къыдэджахэм гузэвафи ятеткъым», — къагурыІуэртэкъым зищІысыр.

— КъэхъуаІакъым, сэ нобэ си гуфІэгъуэти, араш синицІывэджар. Си нэцхъеягъуэми синивэджащ, си гуфІэгъуэми синиводжэ. Фи нэмыс нэхь лъагэ ухъу, си щІалэ закъуэр къэгъуэтыжащ, кІуэдыпакъым, и акъылым къихъэжа хуэдэш, — жиІаш Хъангуашэ.

— Дауэ? Нартокъуэ дэ къыджиІар нэгъуэшІш..., — къагурыІуэртэкъым, — фыкъыддэджэгурэ, хъэмэрэ сыт?

— Хъэуэ, алыхым жимыІэкІэ, дывдэджэгуркъым. Езым къывжреІэж абы и жэуапыр.

Нартокъуэ лъэшІэсым бгъэдыхъэри лъэшІэс Іупхъуэр иІэтащ, къышІихащ абы Иэнльэшхуэ, бахъэ ИёфІымэ пщтыр къызыщхъэзинг мэл псо гъэвауэ илъу. Ари Иэнэм къытригъэуваш. Пастэмрэ фо маҳьсымэмрэ анэм тригъэувагъэххэт.





— Сыт, мыбыхэмкіә дыкъәпщәхужыну ара, дыкъыззәрумыдахәр умыштІажу, сыт абыкіә дыбгъәштІену узыхуейр? — къильташ комсомол секретары щІалэр. — Пкъуэлтыауэ къыджеңІэнумә, жыІә псынщІәү. Дәри тицІапхъэр тицІэнщ, — Нартокъуэ къегуәуш а псалъәхәр, ток зәуам хуәдәу къигъаскІәу, ауә ар жызыІа щІалэр зыкІи игъәкъуэншакъым. Хуәфащә къыжриІауэ къилтъиташ. Хъангугащи Іэнкун къэхъуат, итІани, псынщІәү хъуэн гуаур зыпщІәхидзыжри, зәрышты нафІәгуІагъем ихъәжаш.

— Іәу!.. Ар дауэ жыпІәрә, дә дыкъәпщәху зәрымыхъунур ящІә абыхәм, — емыкІу ищІаш БэтІалә ерлыкъы Іэнэм хуәпсәльта щІалэр. Ар езыри хүштІегъуәжат зәреңІәштІәкІам, еплъыхырт.

— Уәләхьи, мыхәр псори фІытәм, фІы дыдәтәм, ауә нәхъри нәхъыфІыжт нысә къәпшарә укъыдәджатәм. Мәрем тхъэмышкІәри щІәхъуәпсу щыташ абы, — жиІаш Жырасльән, Іэнәгүм телукІа гуемыГүгъә маштІэр щІихъумәжыну. Хъангугащә гуапә Ыыхъәлейүә еп-лъаш и цЫхуғъәжым.

— Тхъэм жиІәмә, абы щхъәкІи синивәдҗәнщ мыгувәү. Иджы синищІывәджам и хъәтыркІә фыхәІәбәт, Мем мыгъуэр къывбгъәдәс хуәдәу. Мыр зи хъәрычәтри зи акъылри арашт иджыри, — Хъангугащә абджыху фальәшхуэ къиштат, махъымә къекІүәкІыу ирыригъәфенүи, Нартокъуэ ар трихыжри, шампанскә зәрефә бокал зырыз яхутригъәуваш. ИщІәрт абы а махъымәр зыхуәдәр. Псоми яхуригъәхъуаш, езым фІәкІ къәмйинәу.

— Уәри игъахъуә, уәри игъахъуә, — къэІуаш макъ зыбжанә.

— Иджы сәри зыхуизгъәхъуәжами хъунут, ауә, — идакъым абы, — ди анәм жиІаш: «Мем мыгъуэр къывбгъәдәс хуәдәу, арашт мыр зи хъәрычәтри зи акъылри», жери, икІи пәжщ. КхъыІә, фыхәІәбә, фефә.

— НтІә, Хъангугащә, гуфІәгъуэ уиІәу жыпІашци, уи гуфІәгъуэр зищІыс дыдәр къыдгурымыГүәпами, кЫхъ Алыхъым пхуищI, уи къуэр, дә зәрытщІәмкІә, ар икІи кІүәдакъым икІи сымаджәкъым. Псәущ, узыншәзи, тхъэм куәдрә пхуигъәпсәу, — къиІеташ Жырасльән и бжъэр.

Ефахәш. БэтІалә мәл бләгъумрә куәмрә къыштІигъәжри, Ыыхъә-Иыхъәу Іэнэм тригуәшаш, дзажәналъә зырызи яхутрилъхъаш. НәхъыштІәхәм мәл псор Іэнэм зәрытельтыр яфІәемыкІуу трагъәхъыжынути, нәхъыжхәм ар щІагъуәу я гуапә хъуакъым, абыхәм я щып-пельагъу хъунтәкъым абы хуәдә адигә Іәнә. Шахащә, аргуэрү ефащ. Фадәми щытхъуахәш. Нәхъыбәм тхъя яІуәрт а махъымәр иджы щыІә аркъәми конъякми я адәм и уасәү. Пәж хъунт: мәрәмәжъейр щІалә щхъәкІә къанәркъым мәрәмәжъейу щытын. Нәхъыжхәм ящышу БэтІали и бжъэр къиштәри къәтәджаш.

— АтІә, Жырасльән и хъуәхъур къабыл тхъэм ищI. Абы псори къебуд. Ауә абы сә къыштІызгъуну сыйзыхуейр мырат. Уи закъуәкъым, Хъангугащә, уә нобә къохъулІәжам щыгуІыкІыр. Дунейм ехыжа уи щхъәгъусәм и пәжагъымрә и ныбжъәгъуғъә ІәфІымрә зыгъәунәхуа дә псоми, абы и ныбжъәгъуахәм, ди гуфІәгъуәщ ар. Алыхъым гуфІәгъуә мыкъутәжын тхуищI! ГуфІәгъуәщ цЫху пхэкІүәдыкІыну. ГуфІәгъуәщ цЫху къыпхәхъуәнү. ХуәдитІкІә гуфІәгъуәщ цЫху пхэкІүәдыкІ пәтар къыпхәхъуәжыну. Иджы мыдә къәдаІуә, Нартокъуә, пәжир нәишІш, жыхуаІеращ. Ауә щыуатәкъым адигәхәр гупсысәрә псәукІәкІә а псалъә пәжым щыхуәкІуам. Дунейм тетакъым икІи теткъым фәрыщІыгъәрә гъәпщІагъәкІә зәфІагъәува зы Іуәхуи щхъәпә хъуауә, мыкъутәжаш.



Фәрыщыгъэр напитІш, гъәпцIагъэр нәхъ Іеижш. Мис араш сый щыгъуи пәжым зеIыгъылIэн щIыхуейр. Уи жагъуә умышI, сәри бжесIәншмы IуәхумкIә пәжу къәслытәр. Уә уи делагъэкIә, уи щыуагъэкIә, уи анә закъуәу къыпхуэнәжами уфIәкIуәд, дәри утхәкIуәдыкI пәташ. АрщхъэкIә къәбгъәзәжауә долъагъу, ушIегъуәжа хуәдәзи, дыпшогугъцIыху щхъәпәу укъытхәувәжыну, уи анәм гу псәхугъуәрә псә тыншыгъуәрә ептыжыну. Ди фIәш мәхъу. Ар сәси фIәш зәрыхъум мис мыр и щыхъэтш, – кърихащ БәтIалз и гуфIакIә жыпым тхыль гъуабжә цIыкIу, Iә ижымкIә иIыгъ бжъэр Iәнәм тригъәувәри. – Мыр уи адәм къызитауә щыташ, лIәнүм зы маҳуә фIәкI имыIәжу, уәсят быди къысхуицIат делагъэм ухәтыхукIә пIәрызмыгъехъәжыну. Иджы сышыгуфIыкIу согъәзацIә уи адәм и уәсятиры, псәукIафIә Алыхъым уицI!

Хъангушацэ зригъээкИри, уэрүү кыифыщIэж и нэпсыр щIильэцIыкIаш. Нартокъуэ къеуIэбжьри Iэнкун хъужауэ, щIэIэбери щIагьуэу къигурмыIуэжыщэу, и Iэр ишийри тхыль гъубажэ цIыкIур къыIихац. Сберкнижкэт. Дунеягъэм и псхыхъуэ акъужхэри ахърэтым ижки зэхыхъэжауэ къащIихуа хүэдээт абдеж щыс гупым. Умэзэхат по-ри. ЯгъэцIагьуэрт, зыри хъэлэмэт хэмэиль пэтрэ.

— Уэ зыгуэр жып^Іэнукъэ, Токъуэ, яже^І псори, зыри умыбзыц^І. Яже^І мыхэр къыш^Іэбгъэп^Іари. Армырмэ, емык^Іу дыкъащ^Іынц^І, — зыхуигъэзац^І итанэ Хъангутащ^І и къуэм.

Нартокъуэ псоми я бжъэр яхуригъэхъуац. «Үэри къащтэ», — щыжайэм, езыми зыхуригъэхъуэжри, Іэнэкіэм къеуваш. Белджылыт жиІэн зэриІэр, аүэ зэрыжиІену щыкіэм гугьу дехьырт.

— Ди анэм, къэхъуаläкъым, жыхуиpar пэжкъым, — къышцидзацабы. — Къэхъуаш, ди дежкIэ Iүэхушхуэ къэхъуаш. Сэ Iейуэ сыщыуаш. Си адэми семыдаIуэу, фэри сынывэмыдаIуэу, щIэпхъаджэ куэд злэжъаш. ТщIэркъым, жыфIэми, фэри фыщыгъуазэц абы. Псо дыдэр зэпкърыхауэ фымышцIэми, нэхъыбэр зэхэфхащ е фльэгъуаш. Арашмыбдэж къышызахъуэныжари схуэфащэ дыдэу къышцЭслытэр, ахъумэ апхуэдэ хъуэн спечынтекъым.

— Щыгъэтых ар, дэри къыдгуры! Уэжащ, — пэрыуащ секретарыр.

– Хъэу, ар пэжж, абы щхъэкІэ ущIемыгъуэж... – Нартокъу къызэхуэсахэм яжриIэжащ и Iуэху псори къызэрекIуэkIар. ЖимыIэжу къигъэнар нэхь укIытэгъуэ дыдэ Iуэху закъуэтIакъуэш. ЖиIэжакыым цIыхубэхэм зэрахущытар, жиIэжакыым зитхъэлэжыну зэрыххетар. Ахэр и анэми ишцIэртэкыым, иргэшшIену хуейтэкыым. – Си адэм и гъэтIылтыгъэр къысIэрыхъэми хъуну си акъылкIи си гупсысэкIи и чэзу дыдэ сышыхъум ирихъэлIеу къыкъуэкIыжащ, насып сиIэти, ахъумэ, зымашцIэкІэ нэхь пасэу сиIамэ, аргуэру ари кIуэдри сэри сывдиххат. Иджы хъунущ. Иджы апхуэдизкІэ натIэкІэ сиIууауз сывкын эзтенэжкащи, дяпэкІэ сыйдэзыхъэхыжын делагъэ щыIэжкыым. Иджы зыш сэ сыйдэзыхъэхыну щыIэжыр – ар фэ сывфхэтын, фэжыфIэм седэIуэн, сэ си къарум къихъым хуэдизкІэ сывдэлэжъэн. Сэ фэзгъэшцIэнIауз аракыым синыщIывэлльIуар – сэ сывгъэшцIэну араш, сзыздэвгъэлэжъэну, схузэфIэкI къээммыгъанэу. ГъащИтI зэпыту сиIами, сэ си щыуагъэр, си къуаншагъэр сцыгъупщэжыну си фIещ хъуркыым. ПцIы фхуэзупсакыым сэ абыкІэ, иджыри синыволльIу. Сэ иджыри къэс си ныбжъэгъуахэм яжесIат апхуэдэ дыдэу. Иджы сэ си гум къэкI къомыр нэхъри си фIещ хъужын щхъэкІэ, ахэр зэ згъэ-унэхужыну сиХуяеу арш апхуэдэу щIэзгъэIуар, икIи згъэунэхужаш. Фльагъурэ, абыхэм ящыш зыри къыкъуэкIакыым. Къэсынут ахэр псом





япэ... НәхъыфІщ, күәдкІэ нәхъыфІщ къызәримыкІуахәри. Иджы бел-дҗылы дыдә хъуаш пәжу хэт сиІәми, хэт симыІәми. Къысхуәвгъәгъу. Араш ди анэм и гүфІәгъуэр.

Гупыр арәзы хъуауә зәбгрыкІыжащ, Нартокъуә и Іэр щІаләхәм гуапәу къакъузыжащ: «атІэ, дяпәкІэ нәхъ дызәхуәззәнц», – къыжраІу. «КъызәрышІәкІамкІэ, дәри дигъәунәхуауә араи Мәрем и къуәм. Екуәкуншә щхъәгъави ар! Ахәр зытегушхуэр плъагъурә», – жызыІай къаҳәкІащ, дәкІыжа нәүжү. АрщъәкІэ хуадакъым абыхәм, гупым и нәхъыбапІэм къальытащ Нартокъуә а пщыхъәщхәм ищІар екІуу икІи къеззәгъы.

«Щыуауә къәзыгъәззәжыр нәхъыфІщ, зи щыуагъэр зыгъәпшкІуну хәтхәм нәхърә», – япидзащ абыхәм БәтІалә.

* * *

«Ялыхъ, уи шыкурщ!» – псәхужащ анэм и гур, гупыр пас-ләүәрә щыдәкІыжым якІәлтүпләри. Нартокъуә, зыкІи къаҳәмымшү, къызыхәкІам ящищ дыдә хъужа хуәдәт, Іәблә зәрыІыгъыу дишы-жырт и адә ныбжъәгъужыхәмрә и ныбжъәгъу щІаләхәмрә. Зәзәмымыз къызәтевуыІәхәрти, гуапагъэрә зәхуәсакыныгъәрә зәрахәлъыр жы-жызуи плъагъуу, зыгуәрхәр зәжраІәжырт. Хъангуащи Гутт щхъәгъуб-жәм дәплүү, зи дахагъэр иджыри зыфІәмымкІуәда и нитІир гүфІәгъуә нәпсүм иғъәутхъуауә. Иджыт и лыр зәрылІәрә а пщІантІэм апхуә-дәфә къыщытеуәжар, алъандәрә фәджыкхъәу, зеиншафәу щытащ. «Мы сәреишхуәр, цЫыххъу дәмымсә, – сабафәш», – къәкІащ и гум уәрәдым щыщ пасльәхәр. «Сыт жамыІәми, цЫыххъуращ лъапсәр зәтезыІыгъәр. Шыкурыр уи дежщ, Алыхъ закъуә! Си щІалә закъуәр къызәптыжащ. Зәпшту укІуә ахъшәри мылькури! Ар псори уәсепсү. Езым къыщигъәззәжакІэ, зыри Іуәхүкъым». Анә гүфІам и пщІыхъәпІи къәкІыртәкъым нәгъуәшІ зыпәмымльәшүн Іуәхүгъуә гуэри дунейм щыщыІәжыххәу, и къуэр къыщигъуэтыхакІэ. Абы и гурыфІыгъуәр нәхъри иғъениырт Нартокъуә и щыуагъәм хүщIегъуәжәуә цЫыху лъәш, цЫыху пәж, цЫыхуфІхәм якъуәувәжыну зәрыхуәпабгъәм. Игъәунәхуат пәшегъу пщІым ижъ къызәрыйпщИихур – Іейм – Іейуә, фІым – фІыуә. ИкІи и цЫыхубз акъылымкІэ къыгүрыІуәрт, игу щабәмкІэ зыхищІәрт цЫыхур къәзыхъумәфын къару гуэр къыкъуэтын зәрыхуейр. Абы хуәдә къарут а дәкІыжхәри, а жыләри.

* * *

Ауэрә, Нартокъуә яхәззәгъәжаш къуажә ләжъакІуәхәм. Сыт хуэ-дә ләжъыгъәми зыпыІуидзыртәкъым. КъарукІэ, ІәпщәкІэ зәІэн нәхъ гугтууехъ хуәззәхү, нәхъ еужъәрәкІырт, нәхъ хүэжыдҗәр хүрт. И пщІыхъәпІәми къыххуәртәкъым, университет щІэнүгъә нәхъыщхә зәриІэм щхъәкІэ, къулыкъу гуэри лъыхъуәну. Пәжу, езым хуәдәхәмрә къыдеджакәмрә къулыкъу пыухыкІа гуэр зимылә дәстәкъым: хэт пред-седателт, хэт хозяйствә шхъәхуәхәм я унафәшІт, хэт агрономт, хэт зоотехникт. ІәнатІэ и мащІәтәкъым гъавә зытращІэ вапІуу гектар минитху, джәдкъяз заводрә Іәщ фермәу зыхыбл, хадәхәкІрә жыг хадәу гектари-щә зыбжанә зиІә колхозым. Апхуәдәт Ленинным и цІәкІэ зәхәт колхозыр, Нартокъуә зыщалъхуа, зыщапІа къуажәр. Куәд дәмымкІуу, Нар-



токъуэ къыжра! ат агроном нәхъышхъэм и къуәдзэу, и дәІәпкүйгүйүү ягъэувыну (апхуәдә ләжыгъи щыІәш абы), арщхъэкІэ идакъым.

– Хъэуә, гъавә зехъэнымрә Іәш зехуэнымрә си унафә хәслъхъәнүм ипекІэ, ар дыдэр си ІәкІэ къэлләжъем нәхъышыфІщ.

Правленәми парткомми я гуапә хъуаш ар. Губзыгъагъәу къалыташ апхуәдзэу зәрыжи!ар.

– Абы щхъэкІэ къуумыгъанә, абыи уесәнш, ләжъакІуэ нәхъ Іәзәхәм уадәпльеңүәрә. Дә ди фІәш мәхъу, уә уи адәм щыщ зыгуәр пхәлъыххәмә, ләжыгъәр зәрыбгъәпжынур.

Идакъым Нартокъуә ари. ЯлъІури, трактористу щыым еләжын щІидзащ. Узәлъәпәуахәм я дзыхъ къуагъәзыжын, я фІәш ухъужын щхъэкІэ, щы куәд къебгъәзән зәрыхуә абы ищІәрт. Езыхәми къыхагъәзыхъышақъым, сый щхъэкІэ жыпІәмә ахәр нәхъ зыхуәнныкъуәр къулыкъущ!әтәкъым – щыым еләжын щыхут.

Пщыхъәшхъә гуәрим, трактористам и сменәр иухри къетІысылІәжа къудейүү, зы машинә цыкІу қуәбжәм къышыджащ. Зәнәззәкүйүм япәш!ыкІэ гу лъатәххакъым абы, машинәр маш!ә идҗы, ауә етІуанәуи, ешанәуи къышыдҗәм, анәм и гур къыхәузыкІаш, пщ!ыхъәп!Іе Іей гуәрим къыхутригъәзәжа хуәдә. Нартокъуи, зыхуи-хынур имыщ!әу, қуәбжәмкІэ плъяш – к!ыф!Іт, зыри умыльгъую. Пшапәр Іуву зәхәуат. «Тракторыр зәш!әгъәплъяуә си сменәгъум есть-жа къудейш. Сый идҗы сә къыш!ысхуени!ар?» – егупсысащ Нартокъуә, псынщ!әу бжәмкІэ игъаззәурә.

– Ущ!әмымкІ, Токъуә, сә сыйщ!әк!ынщ, – гузэващ анәр.

– Ар дауә хъун, апхуәдә щыІә?.. – дыхъәшхащ Нартокъуә. Қуәбжәм щынәсүм, машинәм къитәджыкІри къыбгъәдыхъаш цыхубз гүәр. Ар Іельәш! ф!ыц!әкІэ зәш!әуфат, и лъагагъкІэ курытт. Сәлам къышри-хым къиц!ыхужащ – Надеждәт.

– Мыр л!о, сыйтым укъытхуихъа? – игъещ!әгъуаш Нартокъуә..

– Укъышызәлъ!уам сымыда щхъэкІэ, идҗы сәр-сәру сыйкүпхуәкІуаш. Ущ!егъуәжакъә? – къыхәгушы!ыкІаш цыхубзыр пшапә к!ыф!ым.

– Нак!уэт!Іэ, укъысхуәкІуамә. Сә сыйхъәзырш.

– Хъеуә, апхуәдзэу уи жъэгу пашхъә сыйдыхъәфынукъым, унә срамышшәү. Сә усшәну араш сыйкүпхуәкІуар. Нәчыхъ едгъэтхынщ япәш!ыкІэ, – щ!аләр нәхъри хәзәрхъаш гупсысәм: къэкІуари къыш!әкІуари зыхуихъынур иш!әртәкъым. Жи!әхәр зәрыгушы!ә нәпц!ыр зыхищ!ә къудейт.

– Жы!ә узыхуейр, – тригъәчыныхъаш, цыхубзыр и гушы!ә нәпц!ыр къыдимыштәү, – е, уә жып!әр пәжмә, ныщ!ыхы си анәр зәгъәц!ыху, уәри зыкъегъәлъагъу, – пшапәр нәхъ нәху!уәу щытамә, а цыхубзыр и нәгүм ирильгъуәнт ар щыжри!әм къыхәзигъәск!ыкІаш зыхәш!әнүгъә қуумрә гупсысә хъельәмрә. АрщхъэкІэ абы гу лъимытәү игу къэкІыжри щ!әрыш!әу зыхищ!әжаш: «Сый хуәдиз хъәбыршыбырыгъәм хәтами, ит!ани, дәгъуәш, дахәш, цыхубз Іәф!Іщ. И мә дыдәри къысц!ихъә сф!оц!». АрщхъэкІэ ар псори идҗы Нартокъуә и дежк!ә бләк!а жыжьэт. Ауә, қуәд щ!ауә, зәман гуәрим хъыжъәу сымәджауә ф!әкІ къышыхъужыртәкъым. АпхуәдизкІэ хамә хуәхъуати, идҗыпстуи и щыбагъымкІэ зәплъәк!имә, ильагъун къыф!әш!ырт гъунапкъә зими!ә вагъә ф!ыц!әри, и къуажегъу ләжъакІуәхәри, адәмыйдәкІэ хуәму, ауә ерышы ик!и емызәшыжрә пырхъыжу жәш ф!ыц!әр зытегъуәлъхъа губгъуәшхуәм щызәбләкІ тракторхәм я уәздыгъә





къэцІухэри; закъуэтІакъуэурэ жэш губгьюэм щызэпэджэж макъхэри и тхъэкІумэм къиІуэ хуэдэт. «А псом ельытауэ, сыйтым ищІыс Надежди, ар къызыыхэкІа гупри, абы я гъашІэри! Сыту зэпэжыжъя а псэукІитІыр? Дауи сыйдихъэхынкІэ хъуххат абы, сымыделэ дыдэмэ?»

— Сыту пщыхъэщхъэ щІыІэ дыдэ, — нэххри зришэкІаш Надеждэ ИэлъещІыр. — НакІуэ, тІэкІу дыгугъэкІи къедгъэкІухь, сопІашІэ сэ.

— Зыгуэр зыштистІэгъянц, — зыкъицІэжащ щІалэ тегупсысыкІам. ЗыщитІэгъянцай хуэнныкъуащэтэкъым, ауэ и анэр мыгузэвэн щхъэкІэ, зыгуэркІэ къигъепцІэн хуейт. Дагъэ защІэ хъужауэ, и клагуэ дытари къыздищтащ. Ари къыщІиштар и акъылым нэмисына гурышІэ щэху гүэркІэт, ахъумэ езыми ищІэжыртэкъым зэрищІынур. Машин нэм итІысхъэхэри, къуажэ гупэмкІэ дэжаш, жыжы мыкІуэу ягъэшири хадапхэ гуэрим и деж къыщуывыІаш. Надеждэ къэзыша шофёрыр икІи дэгү, икІи бзагуэ хуэдэт, цІыху макъ жыхуаІэм щыщу зы «Іымі» игъэІуртэкъым, икІи зиплыхъыртэкъым, гъуэгум епль зэпьт фІэкІ, рулым кІэрыйдиям ешхбу ист. Мы дунейми, мы дунейм тет псоми теубжытхэу, лъапэкІэ трильэшІэжа фІэкІ пщІэнтэкъым. Нартокъуэ ицІыххуртэкъым ар, ильэгъуаи ищІэжыртэкъым. Надежди зэригъэцІыхуакъым. ФІэмымыуэхуарэ, хъэмэрэ зэrimыгъэцІыхум энх къицтэ? Дэнэ щыпцІэн... Ауэ езы Нартокъуэ гу лъимытэу къенакъым абы: «Зыри фІэІухукъым... Іуэху щэху дэблэжыну тыншту къыщІэкІынц», — хужиІаш игукІэ. ИщІэжырт и «ныбжъэгъухэм» я зэхэтыкІэри пэшэгьу яшІ цІыху лІэужыгъуэхэри. Надежди зыкІи зихъэкъуэртэкъым абы щхъэкІэ, япэми хуэдэу. Нартокъуэ и цІыххуульыр къызэшІигъаплъэу зыкъыкІерикухырт. Машинэм щитІысхъэ дыдэми, имыхуэ хуэдэ, гъунэгъурэ зэву къетІысылІаш, и Иэпкъульэпкъыр къриІуэтэлІэу. «У-у-у, сыту Іейуэ сыпІыщІа, къитеІэбэт мыдэ, сэ си гур зэрыкІэзыз, — щІалэм и Иэр къицтэри, и бгъэ сэмэгум щІикъузаш». «Абдей Іувщи, уи гум сылъэІэсынукъым сэ», — жиІаш щІалэм. — «НтІэ, дэн дей ущыльэІэсынур?» — «Уи гум екІуэлІапІэ Иэкъым», — къыІэшІитхъыжаш Нартокъуэ и Иэр, езыри нэхх къыбгъэдэкІуэтыжаш. ЦІыхубзым и макъым занщІэу зихъуэжаш, фэрышІыгъэ лъэпкъ хэммыльыжу, зыгуэр къызэрхъэллэкІыр къыхэІукІыу: «ГушІэгъунш! Ишэ дэнэ къэна, уекІуэлІещаши, усхуІудзыжыркъым. Сыджэгуурэ, сыту Іей мыгъуэу уезгъэкІуэлІат уэ а си гум». Надеждэ машинэ щхъэгъубжэмкІэ зригъэзэкІри, дэпльу щІидзаш. ИщхъэрэкІэ изыбзэ хъуа мазэр жыг щхъэкІэ къуацэхэм зэшІалъэхъяти, къэувыІэжауэ хэшхъэукухырт, иджыри епІешІэкІыртэкъым пшапэ кІыфІ Іувыр зэкІэшІихун. АтІэми, и нурыр щІылъэ гъуэз къащхъуэм къыпхымыкІыфу, езыр тхъуурыжь тхъуэплъыфІ хуэдэ, къыпхыпс къудейт, жейбащхъуэ хъэлъэт, щхъэхынэт. — «Ей, мазэ, мазэ, сый пщІэрэ уэ?! Ауэ сыйтми укъоплъых, зыми ущІэхъуэпсыркъым, псоми уахуэгушІыІещ...» — жиІаш Надеждэ, куууэ щатэри. ЦІыхубзым а и тхъеусыхафэхэри и гум нигъэсакъым Нартокъуэ: а зыхэта гупыжъым я мэ зыштиу псоми афэ джанэ яхузыщИэгъяат абы. «Блэ зэуар аркъэнным щоштэ», жыхуаІэм нэхъэй, абы къапкъырыкІа зыгуэри и фІэш хъужынутэкъым. «Дауи, Надеждэ ауэ сыйтми щхъэусыгъуэншэу къэкІуакъым, ар абы къахэкІаш, мурад гуэри яІэш. Ауэ сыйт хуэдэ мураду пІэрэ?!» ИтІани, иужърэй псальэухар а цІыхубзым зэрыжила щІыкІэм (абы и макъым щІэта пэжыгъэ гуэр къентІэІуаш и псэм) шэч къиргъэхыжаш: «Ярэби, дзыхь хуэпцІ хъуну пІэрэ-тІэ мыбы?» — жыхуиІэу.



— А жыпІехэри фэрыщІыгъэмэ, уэ артисткэ тельыджеу щыІэ псоми уатекІуэжащ, — жиIаш Нартокъуэ, цІыхубзым и Іэблэм щабуу Іэ дилъэри: хушЦегъуэжырт щыІэу цІыхубзым зэрепхъэшэкІам. «Сыт, тхъэмымщиКІэ, абы уепхъэшэкІки... ЦІыхубз щхъэтепІэншэ цІыкІу мыгъуещ».

— НакIуэ, дигъэкІ, си лъакъуэр ундэрэбжъащ, — лъэІуаш цІыхубзыр, машинэр къызэрыуыІэу. Я куэбжэпэм щыIутым Нартокъуэ къызыфІигъэшІа губгъуери, хүэмурэ абы щызэблэкІ, жыжъеу къэцІу трактор уэздыгъе нэхухэри, жэш макъхэри — псори нэрылъагъут иджы. МашІэ-мащІэуэр къыдэкІуэтей мазэм и нур фагъуэр пшапэ кІыфІ пкъыншэм къышЦигъевэрт. Адыгэ хэкум и мымащІэ ІэрыщІ Иуашхъэ цІыкІухэри, хъэмцІыракІэм ешхъу, къуажэбгъу хъупІэм къыхэтэджыкІырт. Абы адэкІэ, пэу щхъэгуэм уежэхмэ, гъав-вэ щІапІэ губгъуэшхуэр къышылт. Нартокъуэ игу къэкІыжащ и сабиингъуэр — хъэндырабгъуэм ешхъу зельятэу, хъэндырабгъуи ешэу, а губгъуэм щитыгъар. — И адэм и джэдыгукІэм къыхихыу щыта мэллыфэмэрэ пшІэнтІэпсымэмри къышЦихъэжащ асахъэтым. И кІагуэ дытар иубгъури, Иуашхъэ щхъэгуэ цІыкІу гуэрим тетІысхъахэш. «Иджыри упІыщІэрэ?» — къыбгъурытІысхъа цІыхубзым и плІэ псори къызэцІибуыдэу и ИтІри къришэкІаш, къызыжъэхигъэшІаш. ЦІыхубзми «ІыІы» жиІертэкъым, ауэ нэшхъеий хъуат.

— КъызжеІэ иджы укъышЦысхуэкІуар.

Зыри жиЭртэкъым абы. Гupsысэ хъэлъэхэм зэшІаубыда хуэдэт. И щхъэр къиIетри, щІалэм худэплъеящ, и нэгум щІэплъэу. Езыми и нэкІур армыгъуейуэ жыг щхъэкІэ къуацэхэм къяхэпща мазэм къигъенэхуащ. Надеждэ и нэкІущхьитІым нэпс ткІуэпс зырыз тенауэ тессыхъырт, налкъутналмэсым хуэдэу, мазэ нур щыІэм пэлыду.

— Сэ сыкъышЦэкІуар бжесІаш, — къыжъэдэкІаш абы икІэм-икІэжым, — ушшену аращ сыкъышЦэкІуар, си деж ушшену. Уи ныбжэгъуухэр зы къэмынэу къожье.

— Абы ныбжэгъу щызиIэжжым сэ.

— ЩуумыIэжми, щыуIаш. ИтІанэ... — щигъэтыхащ Иэнкууну цІыхубзым.

— Сыт итІанэ...

— Абыхэм хуэдэ ныбжэгъуухэр заншІау хыфІэбдээж хъуркъым, щІасэ фызым хуэдэу. Я Іэр кІыхыщ абыхэм, къыплъэIэссынущ, умыщІэххэу.

— Ло, къысхуэдалъэхэу ара? Си сэбэп фІэкІ, си зэрэн якІакъым абыхэм сэ.

— Хъэуэ, хъэуэ, зыри къысхуэдалъэркъым. Уи ахъшэхэри къуатыжыну си гугъэш. УагъэфІэжыну аращ, узэрагъэшхъэрыум щхъэкІэ.

— СынэкІуэпэнуми, сыхушЦыхъэнукъым сэ, солажъэ. Пшэдджыжъ жыгуэ сыдэкІыжын хуейщ, — идэртэкъым Нартокъуэ.

Хуеижтэкъым ар ахъшэ къратыжынуни езыхэми. А ахъшэ жыхуэпІэр и фІэщи хъуххэртэкъым. «Абыхэм ахъшэ ятыжуи?! Мозаз къыкъуэкІар къызыкъуэкІамкІэ къухъэжынщ абы щыгъуэ», — ды-хъэшхырт кІуэцІкІэ.

Абы гу лъита е псэкІэ зыхищІа, Надеждэ и фІэщу къышЦигъуащ:

— Хъэуэ, сэ пэжу жызоІэ. Ахъшэ яIэш иджы. Ахъшэ куэд. Япэм хуэдэжжым.





— ЯІәми, фІыщ. Сә сыхущІыхъэнук'ым. ЛәжъапІэ сыІутщ. Мохэр плъагъурә? Жәшми мыжейуә лажъәхәр? Абыхәм саңыщщ сәри.

— Сымылтагъуми, сощІэ. Уә уи гугъэрә абыхәм уә узыхәттыр ямыщІеу, ящІэ. Зы лъәбакъуи пчырк'ым уә абыхәм ямыщІеу. УздекІуери, пщІэри, жыпІэри, пшхы нәгъунә ящІэ абыхәм. А къомым дыхуумыгъэт, сә сынольеу, сәри сыкъромыгъәхуәкІ. Зи мыхъуми, ильескІэ дызәдепсәуаш, нәчыхъ димыІами. НакІуә. Пәж дыдәу, нобәунәмыкІуәфынуими, тхъемахуәм накІуә.

— Дапщәшт тхъемахуәр?

— МахуиплІ дәкІмә.

— Ар сыйт число?

— ТІошІщ.

— НтІэ, накІуә. НакІуә, си Іәфи! НакІуә, си фо! НакІуә, си псәм хуәдә! — цІыхубзыр еубзәрабзәрт щІаләм, щабәуи тельәшцІыхъырт. — Сә уә сыкъожъәнуш, — зрикъузылІаш щІаләм и бгъәгу лъәщым, зыпщІэхидзәри, кІэзызу ба хуищІаш, бәүәгъүә зыщІаубыдар яхуәшыІәху, — ауә уныщиқІуәнүри дызәрызәбгъәдәсыну щІыкІәхәри, сыхъэт бжыгъә дәнә къәна, дакъикъә бжыгъәкІә дыгъәбж. Сә ар сщІэн хуейщ.

— Сыйт а къомыр зәрыпщІынур? Абы зыгуәр къокІ.

— Зыри къикІырк'ым, си нәхү, зы закъуә фІекІ. Сәращ абы хуейр.

Сә сыхуейк'ым ахәр зәрызельфафу нәхү шыху щІәсүни. Сә сзыхуейр уә дәрә ди закъуә дыкъызәхуәнәу, дызәрыхуейм хуәдәу нәхү дгъәшын араш. А зы жәщыр къызәтыж сә гъашІэ Іәфи, — Іә дильашцЛым и нәкІум, — псальэм щхъәкІэ, сыхъэт пщыкІутІым и деж... НтІэ, нтІэ, сыхъэт пщыкІутІым и деж, фІемыкІыу, сә нащхә пхуәсщІынщ... Хъәуә, ар хъунук'ым, нәгъуәщІу тщІынщ. Сыхъэт пщыкІутІым и деж сә бжъә уәстынщ, «сыкъыхыфІебдзәжами, сигу нобғәрк'ым, сыпхуәрәзыш», — жысІәнщи. Уә бжъәр сІыхи, уефәным ипәкІә абы хуәфащә псальә жыІә. Ауә умыпІашІэ. УпІашІәмә, шәч ящІынщ, дыщІаухужыну араш, — жаІәнщи. ЕмыкІуә. Псалъә дакъикъитІкІә, дакъикъищІә, псальә дакъикъитхукІә, уә пхуәффІәкІынущ ар, а бжәэмкІә абдеж щысынри ефәнри зәрыбухыр иужь дыдәу якІәшІәдзәж. ИтІанә ефә бжъәм. Езыхәм къагурыІуәнщи, щІәкІыжынщ.

Апхуәдәу зәгүрыІуаш Нартокъуәрә Надеждәрә.

Нартокъуә абы игъәзәжыну артәк'ым. Ар щхъәфәц хәхынт абы и дежкІә. Къызыыхъәжә абыре зәрильытмә, и щІыфәр тхытхырт, укІытәж хъәлтәм къыхигъәштырт, кІәрымыкІыжыну къәзыуцІәпІа гүшкіІыгъуә гүәрүм щымәхъәшәжу. Ауә сыйт а зы жәщ закъуәр, сыйт зәрихъуәкІыфын абы? АтІәми, Надеждә Иейуә мәльәуә. ЦІыхуб лъәІур адигәхәм ягъезашІә хабзәшт игъашІәм. Надеждә езыри цІыхуб Іейк'ым. Іәфи къиригъакІуәу, цІыхухъугум лъәІес цІыхубзщ: дәгъуәщ, дахәщ, цІыхуб Іәфищ. «СыкІуәнщ!» — ищІаш мурад, цІыхубзри, фІыуә къигъәгүгъяуә, кІүәжащ. Нартокъуә пщІантІәм щыдыхъәжым, Хъангуашә күәбжәпәм деж щытт, и ИтІыр зәблидзри, и бләгүщІәхәм щІикъузәжай. ШыщІа хъунт, и фәр пыкІат. Е щтәІәштабләт?.. Пәж дыдәр жыпІәнүмә, тІури хузәхету къышІәкІынти. Анәм игу Плейтеяр игъәпсәхүжри, махуә псом фІыуә ләжъа щІаләр жей Іәфиым хилъәфәжащ. ПщІыхъәпІэ ильәгъуак'ым, къыхәштак'ым. Ауә анәр жеяк'ым нәхү шыху.

* * *

Зэраухылда пайлар къэсри, Нартокъуэ куаш къалэм, Надеждэ хуэхъещіену. «Ныбжьегъухэм» къыхуагъуэтая, Надеждэ иджы унэ гъуээджэ щіест. Унэр щхъеунейуэ фызыжь гуэрим ейт, ауэ езым и закъуэнційти, щыгуфыкІыу щігъетІысхат мо цыхубз щіалэ, цыхубз гуакІуэр. ЗыгуэркІэ къыскІэлтыптынщ, сыхуэныкъуэ хъумэ, зыгуэркІи къыздэІэпкъунщ, жери, фэтэропшіэ щагъуи Йихыртэкъым. А Их тІэкІури ауэ сыйти, фащэм щхъекІэ, Йихырт, ахъумэ езым иІэм ирикъурт. Сахалин щылажъарт и къуэри, абы къыхуригъехъырт ахъшэфІ, къинэмьицІауи, мылькуфІ бгъедэлт. Унэр пэшиплІрэ пшэфІапІэрэ хъурти, пэшилІымрэ пшэфІапІэмрэ фызыжъыр щіест, пэшилІир, я щыхъепІэр щхъэхуэу, Надеждэ иІыгът. КІуэарақкъэ, цыхуфІ лъыхъуэмэ, игъащІекІи имыгъуэтын фэтэрт, ауэ, бзаджэм лъакъуибгъу щіэтщ, жыхуаІэм хуэдэу, мо бзаджэ гупым ар къызэрыщІаха щыкІэр тхъэм ешІэ. Дауи, ахэр Надеждэ щхъекІэ гузавэртэкъым. Езыхэрата унэм хуейр, я зэхуэсыпІэу, я Іуэху щалэжыну, я мурад щэхухэмкІэ щызэгүрыІуэну, унафэ щащІыну. Псом хуэмидэу, а унэр къалэ гъунэм, цыху куэд щызэхэземыуэ пакІэм щыІэт. Щэху зехъепІэ хъунут. АтІэми, Нартокъуэ къуажэм зэригъэзэжрэ, хуэнкъуэ хъуакІэхэт апхуэдэ зэІушІапІэ. А унэм зэрыщІэтІысхъэрэ Надеждэ куэдкІэ нэхъ гугъу ехъырт. Сыт щхъекІэ жыпІэмэ япэм хуэмидэжу иджы напитІкІэ псэурт: фитІ зытригъеуэн хуейт, чэзууэрэ: зы фэр зи унэ щіес фызыжъым щхъекІэ, етІуанэр – ар езым и фэдыдэрэти, тыншт. Абы гугъу дехъиртэкъым. Фызыжъыр цыхуфІт, игъащІекІэ хъэрэмыгъэ игу къекІынүтэкъым, цыхум шэч Іей хуишІынүтэкъым. «А си дахэ, ар сыйт а пшІэр? Уэ уи закъуэ упшэфІэжынумэ, сэ сизицІысыжыр сыйт! КъакІуэ мыдэ, сэ сыпшэфІаш, дыздэгъашхэ. Сэри нэхъ ІефІу сышхэмэ, уэри хъэзыру укърихъэлІэжмэ, – ар нэхъыфІкъэ», – жиІэрт, Надеждэ къыдыхъэжыху. Е «Уи закъуэ щхъэ ушыс, си тІасэ, къакІуэ дызэритегъеунщ», – жиІэнти къеджент. Пшэдджахъым лэжакІуэ щыдэкІкІэ «ЗумыгъэлІалІэ, тІасэ, сэ зээлтынусхыжынщ уи унэр, ІункІыбзэр къэгъани, кІуэ уэ, кІуэ, зыкъыкІэрумыгъэху!» – къылти-тэрт гу. Абы щыгъуэ ар жыхуиІэ унэм кхъуэ бын щіэса хуэдэт: птулькІэ нэшІхэр стІол щіагъым щідэзжаяуэ, туын кІапафэр унэ лъэгум изу...

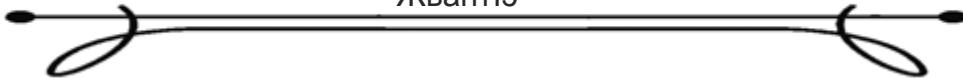
КіэшІу жыпІэмэ, цыху хуэдэу, дэпсэун хуейт. Ар фэтехт Надеждэ и дежкІэ. Даут абы ІункІыбзэ зэрыритынур. ИтІани, абы хуэфэшэн фэ зытримыгъяуэу хъуртэкъым: хуейтэкъым фэ Іей къриплтыну. НэгъуэшІу жыпІэмэ, и фэ дыдэр къильлагъуну. ИкІи къехъулІэ хъунт ар Надеждэ, сый щхъекІэ жыпІэмэ къехъуапсэрт нысэу. «Си Мудин укъезгъешэнущ, алыхъ, къызэрыкІуэжу», – жиІэрт мызэ-мытІэу. «Уэ дыкъабдэмэ», – къышІигъурт итІани. И къуэм и сурэтыр къригъэлъагъурт, хъыджэбзыр щымытхъумэ, и жагъуэ хъууэ, сурэт дыдэми дихъэхыфэ зытримыгъяуэу хъуртэкъым: фызыжь хъэлэлышэм зигъегусэнут. Языныкъуэхэми а цыхубз Іейу щыуа мыгъуэм апхуэдизкІэ ишІэнур имышІэжу къянэрти, зэгуэду гъуэгыну къызэфІэзэрыхъырт. «Аджыдэ мыгъуэ, мы фызыжъри стхъэлэу, сышІэпхъуэу сикъыща-мыгъуэтыхын сикъыщыхутащэрэт», – жиІэрт игукІэ. И жъекІэ жиІэу зэхэпхыр: «Уэ нанэ, си нанэ дышэ, зы сыхъэт узмыльагъумэ, сымсэу-жыфыркъым!» – арат. АпшІондэху мо тхъэмьицІэми и фІэшцыпэ хъурти, нэхъ Іей мыгъуэжу къыкІэрыхъыжъэрт, «ярэби, стхъэлэпэну арауэ, пІэрэ мыр зыхуейр?» – жригъэІэу. Абы щыгъуи фыгуэ ишІэжырт



зәримытхъәләну Йари езыр кІуә пәтми нәхъ кууужу зәрехуәхри, машә кІыфІ куум ихуар къызәрыдәпІәстхъеим хуәдәу, хуильәуджыкІырт дуней нәхъ хуитым техъәжыну. АрщхъәкІэ зыхәхуа гупым псәүүә къаутІыңынкІэ Іәмал игъуэттыртәкъым. Яыгыт шынагъэрә ахъшәкІэ. И нәгу щІекІырт абыхәм фІырыфІкІә уакызызәрыІәшІәмымкІыфынур.

Мы зи гугъу т҃ың пшыхъәщхъәри зытеухуар апхуәдә зы Іуәхут. Нартокъуә нәсыным күәдкІэ япә иту къызәхуәсакІәт гуп щәхур. А пшыхъәщхъәм къекІуәлІар цІыхухъу защиәт, я цІыхубзхәр я гүсәтәкъым: езыхәр зәрызәдҗәжымкІэ, – Хъан, Пшыкъан, Дамыжыкъуә сымә. Я цІә дыдәхәр нәгъуәшІт. Ауэ цІә лей зыфІаңыжмә, нәхъ къаштәрт. ЦІә лей фІәшынми гугъу дехъыртәкъым: зым адрейхәр зәреджәнү нәхъ хуәфащәр я хъәл-щәнхәм, я сурэтхәм псынщІә дыдәу къыхагъуатәрт. Псалъэм щхъәкІэ, ХъанкІә зәджәр цІыху ткІийт, и унафәм щІекІынІа шынәу щысхыншәт, гущІәгъуншәт, и щхъәци, и жъакІи, пкынәкІэ и Іа пфІәшІыну, гүәплт. Пшыкъаныр къуданым хуәдәу ишауә ІәпкъульәпкъыфІәт, щІалә даҳәт, щхъәцпәштәт, зыгъәгүсәрыйт, хъыдҗәбз гъәфІауә. Ауэ фадәбжәэ хәту ерыскъыфІ Іәнәрә щІәшыгъуәу зы хъыдҗәбз цІыхIурәкІә и адә-анәри сондәдҗәрим иришәжыфынүт. Дамыжыкъуә къыхәнхыну зы флагъи зы дахагъи хәльтәкъым, и цІәм ешхът езыри: и плІә машәу къыдәкІам и дамитІыр и тхъәкІумакІәхәм нихусыжат, абы зәригуа и пшәгүрүгъым фІәт щхъәшхуәр и гупәмкІэ ишәжати, еплыхъ зәпыту къыпфІәшІырт. АрщхъәкІэ еплыхъ зәпыттәкъым – къоплырыт. Ари, я нәхъ нә жаным нәхърә нәхъ Іейуә къоплырыт. И щхъәр хуиту зәрыхуәмыІәтим къыхәкІкІэ, и набдәэ къуацхәм шынагъуәу къыпхушІәпль зәпытт, и нә күгъуитІыр и щІыІу напІәхәм тІәкІу фІәкІ къәмымнәу щІилъәфәжат, нәхъыбәу плъагъур и нәхүжыбәрт. И Іәхәр Пашәт, цыбәт, егъәлеяуә кІыхът, и лъәнкІәпс пхапІәм нәсырт. КІәшІу жыпІәмә, горилләкІә зәджә номиним ешхът. Нәсауә лыуқI сурәтт. Теплъә узыншә зиІуә хъуа цІыхум яфыгъуәүрә, икІәм-икІәжым, дуней псом и бийуә къышІидзыжат. Ауэ гуп зыхәтим пшІәшхуә щішІәт. Хъаным (Хъанырат гупым я унафәшІыр) дзыхъ нәхъ зыхуимыщІ Іуәху гугъухәр зи пшә ирильхъәри, нәхъыфІу зәфІәзыгъәкІри Дамыжыкъуәт. Хъәлуи щенуи хәлтыр зы закъуэт – нәпсеягъә. Дауи, гурыІуәгъуэт ар и закъуә дыдәу зәрыпсәур. Зымы ищІәртәкъым щыпсәури, Хъаным фІәкІ; зымы едаІуәртәкъым, Хъаным фІәкІ. Ауэ Хъаныр абы и деж кІуамә, щхъәщә лъахъшәкІә къипежъәрт. А зым дзыхъ хуишІырт и гу бампIәр худихыну. И пхуантә фІыцІәр къишигъерти зәтрихырт, зәдагуәша мылькум щыщу къылтысар и ІәмымшІәхәм иригъәжурә, и нитI ныкъуәшІәлъафәхәм хъуаскІәр къышІихыу, и жъә къупщхъә плашә зәригъәшхәм Гups тхъурымбәри псалъәхәри зәхәзәрхызыжауә къыжъәдиупцІыкІырт: «Ы-ы, нәлатыр зытехуэн къом, фә фыңш дапщә спІытІыфыну сә идже мыйбыкІә?! Мы дыщә тхылъымпIә щкъышкъыж цІыхIу къомымкІә! ФызәкІуәцІыспІытІәнщ, игъашІәкІә гъуджә фимыпльәжыну! БжаяппIә зыкъоми вәзгъәкІуәнщ, джәдәйлIәм здиҳуа бабышу, лъагъугъуейхә. Аращ фә фхуәфащәр! Мис абы щхъәкІә упсәу хъунущ! Ауэ нәсакъым иджеири, зә фымыпIашІә. Мыр машІәш». Хъаныр абы еплыхырт, едаІуәрт, и пащІәкІә щІәгүфІыкІыруи: «Хъунущ идже Іәдәмей (арат и цІә дыдәр Дамыжыкъуә, и цІә дыдәмкІә едҗәри Хъаным и закъуэт), зумыгъәІәтыщә уи макъым, зыхумә. Уә зыр уриуасәц адрей псом. СызәрүлIәжынум хуәдәу си фІәш мәхъу уә дзыхъ къыпхуашІ





зэрыхъунур, – жиIәрт. – Хъунущ дзыхъышхуэ къыпхуашI». КIәщIу жыIәмэ, Нартокъуэ щахэтамрэ иджырэ мы гупыр я ЙүэхукIэ зэхуэдэжтэкъым, шурэ лъэрэ я зэхуакут. Абы щыгъуэ хъэлэл делэхэр къагъапцIэрэ щIыхуэ фIашхуу, тыкуэнхэм зыпащIэрэ щэхуу сондэдэжрхэу, Йулъхъэ Йызыхын ягъуэтмэ, дэлэл хъухэу – нэхъыбэм Йүэху жыгъей фIәкI къаймыхъулIэу щытащ. Хэбгъэзыхьмэ, фадэбжээ ирафын щамыгъуэт куэдрэ къэхъурт. Иджы я Йүэхум зиузэшIат, есахэт. Тыкуэн, унэ къулей яхъунщIэфынут. Апхуэдэ къаруи тIасхъэшIэхи яIәт; общественнэ мыльку зыбгъэдэль цIыху ЙупэфIэгъу къацIыну хэтхэт. Нэхъ лъэц хъууэ зэрыхуежьэу, зэрызахъумэжынуми нэхъ егупсыс хъуахэш. Япэ дыдэ ар къыхэзыльхъар Дамыжыкъуэш.

– Хъунукъым, – жиIаш абы, пшыхъэшхъэ гуэрим зэIущIахэу, стIолым ЁштIымкIэ теуэри, – дэ зэгуэрим къытххета тхэкIыжу обществэм щыпсэужыну, – гупыр щым хъуащ, зыхуахынур ямыщIэу. Пэж дыдэу, зыми игу къэкIатэкъым апхуэдэ псальэ къэхъеину. Зыми зыри щыжимиIәм, Хъан стIолым бгъэгукIэ зытригъащIэри щIэупшIаш:

– Сыт жыхуэпIэр? Хэт зи гугъу пшIыр? – ари щэху цIыкIуу.

– Мис а вгъафIэу къефшэкIа нанэ и щIалэ цIыкIуращ, жыхуэсIэр, Нартокъуэ.

– Дэракъым ар зыгъэфIар, еzym дигъэфIаш. И ахъшэ делэр иухати, и унэ екIуэлIэжащ. И щIыхуэ ттель фIәкI, абы нэгъуэшI къыдищIэркъым.

– Хъэуэ, Хъан, сэ уэ сыппэрыуэну сыхуейкъым, ауэ сэ абы сывэрэгупсысыр жызгъэIә. Сыщыуэмэ, къэзгъэзэжынщ!

– ЖиIә, дынодаIуэ.

– Ар щIекIуэлIэжар и ахъшэр зэриухаракъым. НэгъуэшIщ. Зыри къыдищIэркъым, жыхуэфIэри уи фIәщ пшIы хъунукъым. Фраерш ар. Хэт Йуригъэуами, ишIэу Йуригъэуами, щыуауэ Йуригъэуами, зыгуэр Йурагъэуащ абы. Е еzym а и кIуэцI нэху цIыкIумкIэ дыкъищIаш. Дыхуэшчакъым абы и кIуэцI нэху цIыкIум, хуэшчакъым дэ къытхэтну... нэ къуэлэнхэр къытхуишнэу хъэзырш ар. И судыр щIэн хуейш, пIальэ имыIэу, сэ си щхъэм къызэриубыдымкIэ.

– Фэ сыт жыфIэр?! – щIэупшIаш Хъан, адрей псоми захуигъазэри. Хэт и мыси шынэгъуафIәш, къэрабгъэш. Япэ дыдэ Пшыкъан къыдэлъаш, зыIурыбаау.

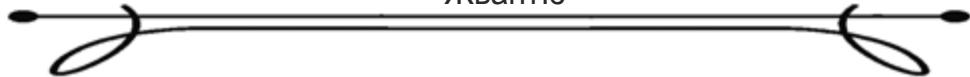
– Ди Йүэхум тIасхъапIэ етын хуейкъым, псы къызыдэкIынум сагъыз гъэткIуа ЙукIэн хуейш. Псыф хъумэ, сагъызыр иубыдыжынукъым.

– Уэ ЙупкIэн а сагъыз гъэткIуар? – къыхуэдэлэшхащ, хуэмышчы, Дамыжыкъуэ. Ильагъу хъуртэкъым абы а Пшыкъаныр. «НэгъуэшIхэм я гугъуехъкIэ шхэну аращ, ахъумэ, зыкIи ушыгугь хъунукъым», – жери, арат щIимылъагъури. Пшыкъаным, къызэрыйдэлъам ешхыркъабзэу, зиудыгъужаш.

Сытми, «судыр» ящIаш Нартокъуэр Йухын хуейуэ. Ауэ ар зыгъэзэшIэнумрэ гъээшшIа зэрыхъуну щIыхкIэмрэ хуабжу елIэлIаш. Дамыжыкъуэ тегушхуаэ иужь ихъэнут абы, арщхъэкIэ Хъан занщIэу пиупшIаш:

– ХъункIэ Йәмал иIәкъым. АфIәкIа иджыпсту шынагъэ къызыгъэдэмымкIым щхъэкIэ, Йәдэмей зиущIэпIыжыну? Ар ди дежкIэ нэхъ Йейш. Ар зы, етIуанэу, ЙепщакIуагъэ лъэпкь хэмиту, ар езыр-езыру ЙукIын хуейш, и гъуэгу тету.





А псор къыщапсэлым Надеждэ щІэсат унэм, зэ къэтэджрэ я Іэнэр зэригъэзахуэу, зэи тІысыжрэ щхъэукъуэ хуэдэу. АрщхэкІэ щхъэу-къуэни игу къэкІыртэкъым. Щхъэукъуэн дэнэ къэна, и гур дзапэкІэ Иыгът. А псальэмакъыр къыщыхъея дыдэм, къаскІэри и псэр, ятІэхум хуэдэу, пыкІыжат. Насып иІэти, абы щыгъуэ зымы гу къылъитакъым: псоми езыхэм я щхъэ я Іуэхут. ИужькІэ зызәшІиубы-дэжри, къыфІэмыІуэхуфэ зытргъеуаш. Иджы, Хъан жиІа псальэхэр щызэхихым, аргуэрү и гур гужьеигъуэу къыхэузыкІаш: «сэрауэ пІэрэ ар къызылъысынур», – жыхуиІэу.

– А жыхуэпІэм зы Іемалц иІэр, – къыпидзац Дамыжъыкъуэ Хъан и псальэхэм. – Ари умыгъэзацІэу езыр-езыру хъунукъым, нэхъ белджылыІуэу жыІэн хуейщ. Дауэ икІи хэт ар зышІынур?

– Зи даураш, къедгъэблэгъянц, мыбдеж и ахъшэри щеттыжынц, дгъэфІэжынц, Іуэхури зэфІэдгъэкІынц.

– Бжъэ щхъэхуэ етын хуейщ абы, бжъэ щхъэхуэ дыдэ. Армырмэ, шэч иумыгъэшІу пхуэшІынукъым. Дэ тхуэтынукъым абы бжъэ щхъэхуэ, къекІурэ къезэгъыу, псоми хэгъуашшэу, – егугъурт лъэкІ къимыгъанэу Дамыжъыкъуэ гүэрүр. Псори занцІэу Надеждэ еплъаш. Щытт ар, блэ нэІу бзаджэм зышІишэ псэущхъэ къарууншэ цыкІум хуэдэу. ИдамитІри ехуэхат, и нитІри теплъызат ар жызыІэм.

– Уэ слъагъум уигу ирихъыркъым ар? – къыхэПукІаш а пцІыхъэпІэ Иейм а макъ гүэрүр. ПсынцІэу зыкъицІэжри, и щхъэм къиль-даш уафэхъуэпскІыу: «Е лІэн, е гъэлІэн, нэгъуэшІ узыхэдэн щыІэ-къым», – лІо сигу щІримыхъынур? Фэра, хъэмэрэ сэра абы лей зри-хар?! – жиІаш тегушхуаэ. Абы тезыгъэгушхуа къарури ищІэжиртэкъым. ЗэгүрыІуаш белджылыгъэ псомкІи.

– ХъэшІэр къакІуэмэ, гупу щІэсүнум – цыху къэс дыжын рюм-ка зырыз, зэшхү къытегъеувэ, уэ Надеждэ, уэ уиІеххэ си гугъэш ар, пэжкъэ? АтІэ, араш. Уэ, Іэдэмей, сыхъэтитI-сыхъэтиц нэхъыбэ и мыпІалъэу и къару псори къызэкІуэцІыкІыну хүщхъуэр къэбгъуэ-тынц. Нэхъ пІалъэ кІэшПри хъунукъым: лажэ имыІэу гъуэгу теввэ-жын хуейщ, – иухащ зы унафэр Хъан. – Иджы псори мыдэ фыкъэда-Іуэ, – къыщІигъуаш адэкІэ, – гу лъызотэ фэ фи псэльэкІэм, урыс блатнойхэм фадэпльеийуэ. Ар дэ къыдэмизэгъын Іуэхуущ, жыжъэрэ гъунэгъуу дызыхуэмейщ. Щывгъэт. Бжъакъуэ зытебгъэувэри ари зыщ. Фи бзэр къабзэу, дэндей утыкуи къыщэзэгъын хуэдэу щытын хуейщ. Зы псальэ блатнойуэ къывжъэдэкІыху, фи бзэгум федзэкъэж! Араш ар зэрышыненур. Щагыбызэ дыхуейкъым.

А зэйшІэм иужькІэ, псори зэфІэкІа, зыхуениу псори хъэзыр хуя нэуужьщ, Надеждэ Нартокъуэ и деж щыкІуар, къишиэнү. Къыхуэша-къым, пІалъэ къритащ – тхъэмахуэ къакІуэм и пэ къит пцыхъэшхъэр. Сыт ящІэнт? ЗэбгрыкІыжащ, Нартокъуэ бгъэдэсүнү, «зыгъэфІэжынү» къызэхуэсахэр, щэбэт къакІуэм пэплъэу.

Арати, зэраухылІа пІалъэр къэсаш... Нартокъуэ фІыуэ ищІэрт Надеждэ зэrimызакъуэнур, а зыхэта гупыжь дыдэр къызэрыпэлъэр, имышІэжыр апхуэдэу тегъэчныхъяэ къыхуей щІэхъуарат. «Е ахъшэ тІэкІу къызэрыкъуэкІыжарауэ пІэрэ? ЯщІэ ар абы, дауи. Надеждэ жиІакъэ, пшхы нэгъунэ ящІэ, жери. АрщхэкІэ, абы жиІар пэжмэ, ахъшэ Іуэху зэрахуэркъым. «Ахъшэ я куэдщ, уи ахъшэри къыуаты-жынуш», – жиІаш. Дэнэ къыздрахар ахъшэри? Дауэ хъуа занцІэу къу-лей? Апхуэд цыхуукъым ахэр, лажэу къулей хъуну. Мы зэм зыхуейр къэсцІэнци, сапыкІынци... ГъэшІэгъуэнци итІани... СцІэркъым, зыри

къызгурыйуэркъым. СщІэнүи сыхуейкъым!» – егупсысырт Нартокъуэ.

Нартокъуэ унэм щыңІыхъам хэт щыст – утыкум ит стІол хъуреишхуэм бъядэсу, күэзыр джэгухэрт Дамыжыкъуэрэ Пшыкъан-рэ, хэт къикІукI-никIукIыу, зэээмэзи джэгухэм къабгъэдэуыІэрэ я күэзырхэм еплъу, щІэтт. Хъан и щыыбагъыр къэгъэзауэ, и Іэхэр и щыыбагъым щызырдызэжауэ, щхъэгъубжэм бъядэтт, абы къыдэш жэш кIыфIым хэплъэу. Адрей пэшым къактэ-пщIыпщIу цIыхубз гуп щызэрызехъэрт, я нэжьгүүцхэр, я бостей пщампIэхэр зэрагъэзэхуэжырт, Іупэлэр зэIепахырт, я набдээ, нэбжыыц щIэлыкIаҳэм еIэзэшIэжырт. Зы гъуджэшхуэр яхуримыкъуу, зыр адрейм къыIуигъэкIуэтырт, къызэрыIудзырт, дыхъэшххэрт. ЦIыхубзхэм языныкъуэр Нартокъуэ ицIыхуртэкъым, яужгъужахэм я пIэкIэ щIэшыгъуэ къахыхъяуэ къышIэкIынт. Хъыджэбз щIалэ дыдэ цIыкIу яхэтт, гуацэ гъеджэгун иджыри иуха къышIэкIынтэкъым. Ари гъуджэм пагъэтIысауэ, и набдэхэр, и нэбжыыцхэр тушфIыцIэкIэхүцIалыкIырт, быдзышэзэрфэрэ куэд мышIа и Іупэ цIыкIухэри плъыижу хуалэрт. Щаха къудей щыгъын щыIутельхэр – плащ, бэлъто пIашIэ, кIагуэ сыйтхэр – шэнтхэм адэмыдэкIэ еупщIэкIат. ХъэшIэ пэппльэ унагъуэр хъэшIэ ихъэгъуэ дыдэм и деж ээ пIейтей мэхъуж, Іэрххууру, зыхунэмисахэр, зэлтыIуамыхахэр лъэныкъуэ ирагъэзу, адэ-мыдэкIэ къуагъэпщIуэжу. Абы ещхьт а гупыр асихъэтэм, псом хуэмидэу цIыхубзхэр. АрщхъэкIэ хъэшIэ къэкIуени яфIэуэхутэкъым абыхэм. ЯщIэххэртэкъым къэкIуэнIауи. ИкIи хуейтэкъым нэгъуещI къахыхъяну. Ахэр щIызэхуэсар ефэн, ешхэн, джэгун, я цIыхухъухэр нэхъри зрагъегуэкIуэн, абыхэм я гъусэн, ягу щызу псэ-уну арати, щхъэж зэрыхузэфIэкIкIэ иужь итт ар къехъулIену.

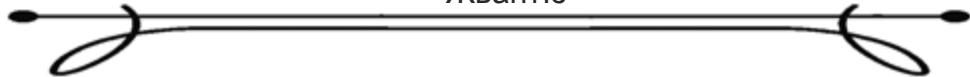
Псори зыгъэхъекъувыкъуу, псоми я зэхэшакIуэу щыта Надеждэ а пшыхъэшхъэм нэшхъейт, е хэгупсысыхъат, сыйтми, дэппльагъужыртэкъым и жанагъри, и гушыIэкIэ псынщIагъуэри. КъызэрышIыхъяу абы гу льитэри, Дамыжыкъуэ еIущэцат Хъан: «Зыгуэр къыткIэшIимыщIыхъыну пIэрэ, дыкъэмисцIэну пIэрэ?» – жери. Хъан Надеждэ къриджэри щэхуу еупщIаш: «Надькэ, ухъэзыр уэ? Щхъэ укьеуфэха! КъызжиIакъым жумыIэж: упсэуну ухуеймэ, укъимыкIуэтыж!» – «Зыми сыхигъэзыхъакъым сэ абыкIэ, сэ къэс-щташ. СопIашIэ, ухуеймэ, зэ зэфIэкIашэрт, жызоIэри, ауэ апхуэдэ Iуэху къыппэшылтууджэгунри емыкIу си гугъэш», – къикIуэтакъым езыри. – «Дауи», – пидзыжа къудейш Хъан.

Дамыжыкъуэ зыхуигъазэри: «Іэдэмей, уэ джэдыхIэми цы къыхыбох, апхуэдэ дыдэу ущытын хуейкъым. Зэхэпха абы жиIар? Дэ нэхърэ нэхъ мэпIашIэ ар», – хущытхъуащ цIыхубзым и жэуапым, Дамыжыкъуи игу ирихъат жэуапри, күэзыр джэгуну Тысащ, зыдэджэгур ильагъу мыхъуми. Абы ирихъэлIэу, Надеждэ къызэуIуаIа бжэр Iуихри, къэкIуар къышIиггъэхъащ. Ар Нартокъуэт.

– Ли, сыкъэпщIыхухъжыркъэ? Щхъэ укъащтэрэ, – къишияш къышIыхъам и Іэр, сэлам папщIэу.

– ГуфIэгъуэми укъыщигъащтэ щыIэш. СыгуфIэщащи, аращ. Еблагъэ! – икъузаш Iэ къыхуишияр еzym и ИтIымкIи, цIыхухъум хуэдэу.

– Уи лъагъуж фIы ухъу, бежницэ, зыбгъэкIуэдыхъыпаи, – къабгъэ-дыхъащ псынщIэу Хъан, – апхуэдэу занщIэу ныбжъэгъу хыфIадээж хабзэ?



Адрейхәри къыпежъәри, сәлам кърахаң, цЫыхубзхәми зыхагъәнакъым а зэIущIәжым. Я жыекIә жаIәр зыуә, нащхъэIущхъэкIә къыхуаIуатэр нэгъүәшIу, къеубзәрабзәрт къэзыцЦыхухәр, къэзымыцЦыхухәри лъэнныкъуәкIә щытт, загъәнәмымыфIәу, умәззахәу. Умәззехыпай яхәтынкIә хъунут абыхәм, сый щхъэкIә жыпIәмә Нартокъуә цЫыхубзхәм ягу хуабжыу ирихырт. Абы и тепльә псоми, и хъәл-щәнми цЫыхубзхәм яфIәмымыфIәфIыщә егъәлеи щIәращIагъә лъәпк'и хәлтәкъым. Щалә дахә жыхуаIәм хуәдэтәкъым – щIалә гурыхъ, щIалә гуакIуэт. Зи IәфIагъри, зи гуашIагъәри, зи къарури, зи бжыыфIагъәри зәцIәль щIаләт.

– Е дә уигу дримыхъау ара? – жиIәрт зым, и дамәху яехәр хъуәп-сәгъуәу зәргъякIуэрә.

– Надькә нәхърә нәхъ дахә къигъуэта хъунщ, – къыхиIуаш нэгъүәшI зыгуәрми фыгъуәнәдыгъэкIә.

– Ай-ай, Надюшә, уи мәракIуэр яутә, – дыхъәшхащ ешанэр.

АрщхъэкIә Надеждә а псор зәхихыртәкъым икIи едаIуәртәкъым. Надеждә фыуә ищIәрт а щIаләм япә дыдә цЫыхубзу игъенәхуар езыр зәрыарап, абы нэгъүәшI цЫыхубз зәрыльәмымIәсар, къышыхъурт ар еzym къигъәшIа, и джабәм къышIәхъукIа, и IәрыпI хуәдәу, нэгъүәшIым и Iуәху зыхэмымыль гъашIә Иыхъәу дунейм кърита и анәмәту. Арат къәхъагъэкIә и гъашIәр зыкъута адреj псоми къыхуамыгъәушыфа лъагъуныгъэр иджы Нартокъуә щIыхузыхищIар. ПкъынәлынәкIә, лынтухуәкIә пышIа хъуат ар абы! «Ай бетәмал, сәри, сизәхамыуцIапIәрә сыйхыдҗәбз къабзәу абы сиIәрыхъамә... Ара хъунт дуней насып жыхуаIәр. АрщхъэкIә иджы сый? Иджы къимыгъәзәжыну къутащ а насыпыр. ЦЫыхуитIыр IәфIу зәщхъәгъусә зәхуәззышI пәжыгъә къабзәр къыздигъуэтажынукъым абы сә. ИгъашIәкIи нәчыхъкIә сыйдәкIуә хъунукъым абы. «Ей, цЫыхухә! ЦЫыхухә, зәхуәфхъумә фи Iәпкъульәпкъым и къабзагъэр! Абы чәзу иIәш», – гуоунут, къугъыннут Надеждә... (Хъыбарым щымышу жытIәнщи, нәчыхъ күәд щIакъутәжми, бинуагъуә күәд щIызәтекъутәжми я щхъәусыгъуә нәхъышхъәхәм ящыщI цЫыхубз напәмрә цЫыхухбу щIыхъымрә күәдым хәутән зәращIыр). Апхуәдә гупсысә хъәлтәхәм хәтти, арат Надеждә гуп псальәмакъыр щIагъуә щIызәхимыхыр, къышIыгурымыIуэр. Шынәрт пшыхъәщхъәр и кIәм хунәмымыгъәсынкIә, хъәлъәт а пшыхъәщхъәр Надеждә и дежкIә. Псори зытеухуар Нартокъуэт, хуәшчыртәкъым: «Хэт и Iуәху хәль абы?! Фыыми, сыйсайш, Iейми, сыйсайш. Псэун хуейми, зыгъәпсәун хуейр сәраш; кIуәдын хуейми, зыгъэкIуәдын хуейри сәраш. Сый сцIәнур?! Сый залымыгъә сә къистепсихар?» – гуIәжырт. ИтIани, шынағъуэт къуаншәр игъэкъуэншәну – ар ажал пәлъытәт. КIуәдыпIәт. ЗадәпщIын хуей хъурт: псэр шынәрт. Къаруә иIәу хъуар зәхилтхъәри, жыдҗәрыфә зытригъәуаш, Нартокъуи щыгуфIыкIаш. Псальәмакъхәми щIәдәIун хуейт, хъәшIә гуп щыуIәкIә, ауә псальәмакъхәмрә еzym и зыхәшIәхәмрә апхуәдизкIә зәпәжыжъәти, зыхузәшIәкъуәртәкъым.

– Ухъәрәмымышхъ уә, күәзыр лейхәр хыфIыбодзә, – бзаджәу хъущIәрт Дамыжъыкъуә.

– Дәнә щыIә-тIә, хыфIәззәмә? – жиIәрт Пшыкъани, и IитIыр хуиущIырт.

– Сә сцIәрә здәшыIәр, бгъәпшкIуа хъунщ!

ИкІэм-икІэжым, «цІыху къыбдэджэгу хъунукъым уэ», жери, и күэзырхэр стІолым трипхъэжри, къэтэджыжащ ар. Пшыкъани абы иужь итиц.

Псори хъэзыр хъуват, зэжъени щыІэжтэкъыми, гупыр тІысащ Іэнэм, Пшыкъан фІекІ къэмынэу. ЗэрацІыхурэ япэ ІэнакІуэу щытар иджы щхъэгъубжэм къыІунауэ Іутт; жэщым зыри химылъагъуэ пэт. Шэджагъуэнэужь лъандэрэ уафэр зэшІэзыгъя шшэ бдзапцІафэ хъэлъехэм мазэри хэкІуэдауэ, кіыфІ дыдэйт.

— КъакІуэ зэ, сыйт узэплтыр, плъагъуххэнуІакъым.

— Нэхугъэ гуэр, жып уэздыгъеу къышІэкІынщ, хадэм къикІри къышІыхъаш мунэм.

— Ар Нанэц, щыуунэм кІуаш, фІэІугъэ къихъину, — жиІаш Надеждэ, икІи щІэкІри помидор фІэІу тепщеч къышІихъаш.

— Суткэ псом зэман нэхъыфІ дыдэу хэтыр жэщыращ, — ар Пшыкъан и щхъэ хужилІэжрэ гупым яжриІэрэ къыпхуэшІэнутэкъым. Ауэ цІыхубзхэм занщІуэ къапхъуэташ.

— Адыдыд, ари нэхъ пэжти, жэщым дыгъужьыр къожье.

— Уэ плъэгъуа дыгъужь?

— Алыхым имуухкІэ!.. Сльэгъуаш, зоопаркым иту.

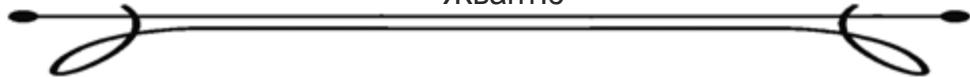
— АтІэ, ара дыдыд щыжыпІэр? Сэ сыпоэту щытамэ, гимн хуэзусынт жэщым: жэщыращ тхъэгъуэр, жэщыращ фыгъуэр...

— Уэ урешчхт поэтым фэкІэ, ауэ сыйт узищысыр псэкІэ? — пэрыуаш Дамыжыкъуэ и жагъуэгъум.

— Мис ар поэтщ, — дыхъэшхащ Хъан, къыбгъурыс Дамыжыкъуэ и дамэм теуІуэри, — усакІуэр зыхуейр фэкъым — гуш.

Нартокъуэ игъэшІагъуэрт а гупым я щытыкІэм зэрызихъуэжар: куэдкІэ зэшхъыжтэкъым япэм зэрышытамрэ иджырэ. Япэм зыхетахэр, зыкІи замыхъэкъуэу, ефэ-ешхэнрэ джэгунрэт — езыхэм зэрыжкаІемкІэ, ІэфІрэ дахэу псэун, музыкэ щІэту (ари музыкэ, псалтьэр къызэррапсэлтыр ударенэр етІуанэ пычыгъуэм техуэут). ИкІи щІэтт Іэуэлльяуэшхуэ я ефэ-ешхэнми я джэгунми. Апхуэдэу щыдже гу щыІэш, я кІэр исауз, гъатхэм яутІыща шкІашІэ нэбгъэф зи нэм къытрихъахэр. Абы щыгъуэ, насып яІэмэ, гъунэгъуу щыІэнкъым щыхупІэ, ахъумэ щышІагъэхъэжкІэ я бжыгъэм зытІущ чэмынкІэ хъунущ. Апхуэдэжтэкъым иджы а гупыр — Іэдэбыгъэ гуэри къащтат, я нэгуми гупсысэ гуэрхэр ипльагъуэрт. Япэм ямыІа Іуэху ягъуэта хуэдэт. Нартокъуэ зэрыхуигъэфэшамкІэ, ягъуэтаи къышІэкІынти: сыйт щхъэкІэ жыпІэмэ и ахъшэри къратыжат (ар зэригъэшІэгъуам щІэ щІэткъым), езыхэмий япэм хуэдэу тхъэмьшкІафэ ятетыжтэкъым. А здэшыс Іэнэ дыдэмкІи ильагъурт ар. Надеждэ абы къахуишта столовэ наборыр: сэи, гуахъуи, рюмки, поднос нэгъунэ зы дыщекІ ѢещІагъэу дыжыным къыхэшІыкІат, сауткІэ гъэшІэрэшІэжаяуэ. Дауи, ахэр Надеждэ ейтэкъым, икІи езыхэмий я адэ щІэинтэкъым. Ар къызэрраптари Хъан и псалтьэт: мы пшыхъэшхъэм и унафэ щащІым, жиІат, дыжын рюмкэ, жери, хрустальным хуэдэу, зэфэм кІуэцІрымыпльмэ, нэхъ къицтагъэнт. Дэнэ къраха? Къратыжка ахъшэм Нартокъуэ и жыпир къис хъуаш. Шэч хэлтэкъым: хъэрэм хэкІыпІэшхуэ гуэр къагъуэтат. Арауэ къышІэкІынти япэхэм хъыдан гуашэ нэгуу щытахэм иджы гупсысафэ къашІытеуари. «Ахъшэри яхуэздзыжу, щхъэ сышІэмькІыжрэ? Дауэ сахэсныу мыбы? — зишхыхыжырт и гум. — АрщхъэкІэ Надеждэ палъэ быдэ къызиташ, дакъикъэкІи сышхъэдэх мыхъуну. Сежъэнц». Я тІысыкІэ дыдэми зихъуэжат: хъумрэ бзымрэ зэхэмьпхъяуэ, псом хуэ-





мыдэу куэшІ ис хэмитыжу, цЫхухъухэр зы лъэнныкъуэкІэ, цЫхубзхэр адрес лъэнныкъуэмкІэ зэпэшьсхэт. Моднэ музыкэ гуемыIури хэтыхтэкъым. ЖыпIенурамэ, хабзэ яхэль хъуат.

— АтІэ, къафщэ, псоми ивгъэхъумэ, — къэтэджащ Хъан. — Уи хъэтыркІэ, Нартокъуэ, дэри дегъатхъэ ныщхъэбэ Надеждэ, ауэ уэ узихъешІэр Надеждэ и закъуэкъым, дэри удихъешІеш. Сэ софэ дяпэкІэ дызэфIэнмыкIуэдыжыну. КГүэдари къэдгүэтыжыфын.

Апхуэдэурэ екIуэкIаш сыхъэт пщыкIутIым нэс, хъуэхъу жаIэм зэрегъафэурэ. Сыхъэт пщыкIутIым и дэж Надеждэ къэтэджри, Нартокъуэ зыхуигъэзащ. Псори коњякым фIыуэ къызэшIигъэплъят, тIурытIу зэуэршэрылIэ хъуахэт. ИтIани, гупыр зыжъэу зэтебэяущ, Надеждэ къызэртэджу. Псом хуэмыйдэу — цЫхухъухэр. Ахэр пэпльэрт иджы фIэкI игъащIэм ямылэжья Iуэхушхуэ къэхъуным. ЯщIэрт ар зэрышIэпхъаджэр, ауэ ар зэфIэнмыкIыу, езыхэр хуиту дунейм тет хъунутэкъым. «Уи щхъэ си щхъэ нэхърэ — си щхъэ гуэр», — жыхуаIэ дыгъужьжыж хабзэм тевахэт. Жанрэ IэкIуэлтьакIуэу, тегушхуарэ гушыIерайуэ, шэжыпкъым хуэдэу сый щыгъуи Ѣыта а цЫхубзым, Надеждэ, иджы и Iэпкъэлтьакъыр хузэшIэубыдэжыртэкъым. Итыну къицтга бжъэр ИтIымкІэ икъузуаэ Иыгът, ари зритынум хуишинным и ПэкІэ и бгъэгум ирикъузылIэжарэ кIэзызу. ТрахынкІэ шынэ хуэдэт, имытынуми.

— Нартокъуэ, — жиIаш. Абы къыифIимыгъэкIыу, къыпэтэджа щIалэм зыкъомрэ жъэхэплъаш. «Сэ сый сщIэр?! Си Iэ дыдэмкІэ сщIэр сый сэ?! — гупсысэрт ар, вагъуэ ижым хуэдэу, псынщIэу. — Сэ сзызыгугъыр къызэмыхъулIэмэ, зэфIэкIакъэ псори. Сый Iэмалыж итIани? Хъэуэ, щыIещ итIани Iэмал: сэри скрекIуэд абы щыгъуэ!»

— ... Нартокъуэ, — къышIидзэжаш нэхъ тегушхуаэ, — си гъашIэм укъыхэуаш уэ, си жагъуэ къэнщIаш. Уэ къыбгуроIуэ, хыфIадзэжмэ, ар зи гуапэ хъун цЫхубз зэрышымыIэр. Урикъуху уджэгурин, уэ сыкъыхыфIэбдэжаш сэ. Иджыпсту синей пщыхуаэ, усьлагу мыхъуу, ажал фIыцIэм хуэдэу сыйIуплъэн хуйт уэ. АрщхъэкІэ аракъым — си гум укъышIитхъуу фIыуэ узольагъу, сыйхуээрэзыш: уэ лей къызэпхакъым, нэчыхъкІэ уи унагъуэ зесхъэну сыйбдэкIуамэ, сыйшэнут. Уэращ ар къызжезыIар. (Надеждэ жиIэр пэжт. И гурыль пэжыр зэрыжиIам щхъэкIи, щIэхуаэ Ѣыта и къарур къыхыхъэжауэ псалъэрт). Ауэ сэ гуашэрэ унагъуэрэ зесхъэну сыйхуейкъым икIи апхуэдэ цЫхуи сыхъужынукъым. Сэ сзыыхуяр, сэ сзыэрэпсэум хуэдэу щхъэхуиту уэри узиIамэ, арати, ѡмыхъуакIэ... ѡмыхъуакIэ сый... уи Iуэху дахэ ухъу, сыйхуээрэзыш. Си гум йей пхуилькъым, уэри къысхуумыгъеIей. Дэнэ ущыIэмий, уэ сэ сыйсей ухъуащ, си дежкІэ. Узимыгъусэми, усысейш. Ар уэ пщIэркъым, сэ сощIэ апхуэдэу щIэхъуар. Сэ уэ срыуейуэ зэи Ѣытакъым икIи зэи хъунукъым. ИтIани, синолъеIу, зыщумыгъэгъупщэ: пальэ-пальэкІэ укъысхуей хъумэ, сыйтим и дежи сэ, сзыэрэшытам хуэдэу, сыйкъэбгъуэтыжынщ. Абы щхъэкIэ мы си бжъэм къысхуефэ, — дыжын фальэ цЫкIур пIащIэу Ѣыхушиям, и Iэр фIэкIэзызри, къриутхыкIа конъяк ткIуэпсыр щIакхъуэ хужь бзыгъэм теткIуаш. «Дэгъуэу зэфIэкIаш», — еГүщэщащ Дамыжыкъуэ Хъаным. «Сэр дыдэми си фIэш хъуащ абы жиIахэр, си Iуэхуущ абы шэч къытрихъэмэ», — арэзы хъуат ахэр. Нартокъуэ Надеждэ и псалъэхэм гумащIэ ящIат, — пидзыжынут зы псалъэ IэфI гуэр. НэгъуещI къыхуэмыгупсысу, цЫхубз «хыфIидзэжар» арэзы къышIыхуэхъуа псалъэ дыдэм къытргъэзэжащ.



– Сэ иджыри сепцІыжакъым бжесІа псальэм.

Надеждэ щытт, техъэгъуэ гуэрыйр къыпкърыхъэжат, зэ щІалэм и Іэм еплъырт, зэ стІолым тель щІакхъуэ бзыгъэм и нэр фІытенэрт: ткІуэпсыр зытеткІуа щІакхъуэку щабэ хужыр, мафІэ пІэнкІ техуам ешхъу, хэуфІыщІыкІат. Ежъэ хүэдэт нэхъ щІэхыІуэу ефэнэм, арщхъэкІэ ефэну иІэтмэ, хъэзырт, мэз джэдум хуэдэу, ильыну. «И-ит, и псальэр еух иджы, и-и-ит, йофэ иджы», – гузасэрт нэгъуэцІ Іэмал зимыІэж цЫхубзыр. Абы хэту, бжэмкІэ Іэуэлъяуэ къиІукІаш. Зыр зым и ужь иту, пэшым къышІэхутащ фащэкІэ зэгъэпэща лиш. Иужь итайтІир япэ итам и бгъуитІым зырызу къыбгъурууващ.

– Фымыхъе! Фыздэшысым фимыкІ!

Надеждэ и Іэпкъульэпкъыр фІыщІэхупэри, здэштым занщІэу ще-хуэхащ, мэхауэ.

– Дохутырим фыкъеджэ щІэхыу, – жиІаш япэ иту къышІыхъам, макъ ткІийкІэ. «Дохутыри я гүсэти мыбыхэм», – къыхигурыІукІаш зыхэхуа хъарпшэрым Надеждэ.

... Надеждэ зыкъыщицІэжам унэри гупым хэса цЫхухэри къа-щырт. КъэкІуахэм къраджауэ, щыхъэтитІи щІэтт. Зэрышхэ дыжын хъэкъущык'ур хуэсакыпэу тхылъымІэм кІуэцІальхъэрт. Я щхъэр техауэ шумэданитІи лъэнык'уэкІэ щытт, дэлххэр къапшытэу. Ауэ Надеждэ и гур щызэгъэжыпар щІалэм ирита бжъэр абдж баршыбэ цЫкІу гуэрим иракІэу ильэгъуа нэужьщ. Нартокъуэ и жыпым иль ахъшэр кърихыжри, ари яритащ абыхэм.

– Мыр мыбыхэм къызатыжа ахъшэц, – жиІаш куэду зэкІуэцІыль ахъшэ ІэмыщІэфІир щахуиший.

– Сыт ар къущІатыжар?

– ЩЫхуэу сІахауэ щытащ.

* * *

Псори зэфІэкІа нэужь: «Куэдрэ сыпсэунщ-ТІэ сэ иджы, етІуанэуи сыкъыщелакІэ», – хужиІэжащ Нартокъуэ и щхъэм. ИкИи псэущ хъар-зынэу. Къуажэ лэжыгъэм, къуажэ Іуэхухэм къару тІуашІэкІэ хэтш. Фыз къишащ, бынунэ хъуащ. Сыт имышІами, Надеждэ къыдэкІуэн идакъым, ауэ Налжан гуфІэжу къыдэкІуаш, зыхэтаа псор, къыдигъуэн дэнэ къэна, гъашІэр, цЫхухэр къызэрицІыхуар фІыгъуэрэ мылькуу щыІэхэм я нэхъ ину къильытэри.

Апхуэдэу псэуфмэ, зэмыхІуэкІыжмэ, зэман дэкІа нэужь, хэт ищІэрэ, и делагъэхэр ящыгъуущэжу, «и адэ ешхъ хъужаш», – къыхужаІэжынкІи хъунщ. Хъангугащи арэзы дыдэш, щхъэштыхъуІуэ хъуащи, хъэблэ фызхэр тІэкІу къышІонакІэ ахъумэ. И къуэрэлъху цЫкІур и Іэблэм тесу къыдокІри, и нысэм щотхъу-щотхъури щыт-хъупсыр хуегъажэ.



ЩІэнныгъэлI, егъэджакIуэ, жылагъуэ лэжъакIуэ
Дзэмыхъ Къасболэт ильэс 65-рэ ирокту



АДЫГЭ ТХЫДЭМ И ХЪУМАКІУЭ

ЩІэнныгъэр гурэ псэкІэ къыхихыу, акъылкІэ зэригъэзахуэу, къыпэшцэль гугъуехъхэм хуэхъэзыру абы и гъуэгуанэм теувэ цЫхум, дауикІ, лЫгъэшхуэ хэлъщ. Абы и гъащІэ псор къыхиха ІэщIагъэм щхъэузых хуицI хабзэш, зымащIэкІи и гъуэгум димыдзыхыу, сый хуэдэ лъэпощхъэпохэми къызэтрамыгъэувиIеу. ЩІэнныгъэрылажъэм и гъуэгуанэр тыншкъым, ауэ щIыхъ зыпылгъщ. А щIыхъым унэсу щІэнныгъэм и батырыбжъэр къэблэжъын папшІэ, адыгэхэм зэрыжайIеу, «псибл узэрпрысыкIын» хуейщ. Ар зыхузэфIэкIхэр, зэрыгурIуэгъуэщи, зырызыххэхэрщ, абы щыгъуэми, дызэригуапэши, щІэнныгъэм и щыгу лъагэм икIи задэм дэкIыфахэр, лъэпкъым и цIэр жыжъэ зыгъэIуахэр дийIещ. Апхуэдэц тхыдэдж-щІэнныгъэлI, егъэджакIуэ, жылагъуэ лэжъакIуэ, тхыдэ щІэнныгъэхэмкІэ доктор, профессор, зи дуней тетыкIэри, цЫху хэтыкIэри, Iуэху зехъэкIэри щапхъэгъэлъагъуэ Дзэмыхъ Къасболэт. Абы щІэнныгъэмрэ егъэджэнныгъэмрэ щыхиша и гъуэгур гуашIафIэ хъуаш, ноби куэдкІэ узыгъэгугъэ унэтIыныгъэхэмкІэ шэцIащ.

Дзэмыхъ Къасболэт ФIыцIэ и къуэр 1957 гъэм октябрим и 5-м КъБР-м и Дзэлыкъуэ районым хыхъэ Къармэхъэблэ къуажэм къышальхуаш. Курыт еджапIэр къиуха нэужь, 1973–1978 гъэхэм Къэбэрдэй-Балъкъэр къэрал университетым и тхыдэ-филология факультетым тхыдэмкІэ и къудамэм щеджащ. 1978–1979 гъэхэм я къуажэ дэт езанэ курыт еджапIэм тхыдэмрэ обществоведениемрэ щригъэджащ. 1979

гъэм ТхыдэмкІэ, филологиемкІэ, экономикэмкІэ Къэбэрдей-Балъкъэр щІэнныгъэ-къэхутакІуэ институтым тхыдэмкІэ и секторым и лаборант нэхъыжь ІэнатІэм пэрыхъащ. Куэд дэмыкІыу Москва кІуэри, 1981–1984 гъэхэм СССР-м ЩІэнныгъэхэмкІэ и академием хыхъэ, ТхыдэмкІэ институтым и аспирантурэм щеджащ. 1985 гъэм «XVIII лІэцІыгъуэм – XIX лІэцІыгъуэм и япэ Йыхъэм Къэбэрдейм Ѣыла жылагъуэ-экономикэ зэхэтыкІэр ди къэралыгъуэм и историографиим къызэрышыгъэльэгъуар» («Отечественная историография социально-экономического строя Кабарды XVIII – первой половины XIX века») фІэшыгъэм щІэт кандидат диссертациэр пхигъэкІаш. А лъэхъэнэм къышегъэжъауэ Дзэмыхъ Къ. Къэбэрдей-Балъкъэр щІэнныгъэ-къэхутакІуэ институтым къулыкъу зэхуэмидэхэр ѢрихъэкІаш, ноби ѢрхъэкІ. 1986 гъэм тхыдэмкІэ секторым и щІэнныгъэ лэжъакІуэ нэхъыщІаш, ильэс ныкъуэ нэхъ дэмыкІыу – щІэнныгъэ лэжъакІуэ нэхъыжъщ. 1991–1992 гъэхэм секторым и унафэшІщ.

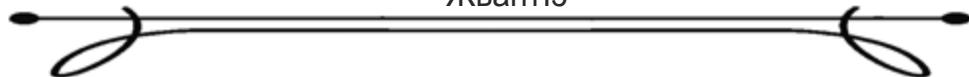
1992 гъэм Дзэмыхъым Къэбэрдей-Балъкъэр къэрал универси-тетым лэжъэн ѢышІидзащ: япэцІыкІэ Къэбэрдей-Балъкъэрим ис лъэпкъхэм я тхыдэмрэ этнографиемкІэ кафедрэм и егъэджакІуэ нэхъыжъщ, иужукІэ, 1994–1999 гъэхэм, а кафедрэм и доцентщ, 2001 гъэм къышыщІэдзауэ абы и профессорщ, 1998–2014 гъэхэм кафедрэм и унафэшІщ. А лъэхъэнэхэм КъБКъУ-м нэгъуэшІ къулыкъу-хэри ѢрихъэкІаш: 1998–2000 гъэхэм Жылагъуэ-гуманитар инсти-тутым и унафэшІым щІэнныгъэ лэжыгъэмкІэ и къуэдэзу Ѣытащ. Лэжыгъэм къыдэкІуэу, 1994–1995 гъэхэм «Отечественная история» ІашІагъэмкІэ КъБКъУ-м и докторантурэм щеджащ, 2001 гъэм «Уры-сейм Кавказым ѢригъэкІуэкІа политикэм адыгэхэм Ѣаубыд увышІэр (1550–1770 гъг.)» («Адыги в политике России на Кавказе (1550–1770-е гг.)») доктор диссертациэр ехъулІэнныгъэ иІэу пхигъэкІри, «Тхыдэм щІэнныгъэхэмкІэ доктор» цІэ лъапІэр къыфІашащ. 2003 гъэм къышыщІэдзауэ нобэ къэсиху диссертацихэр пхыгъэкІынымкІэ КъБКъУ-м Ѣышэхэт советым и Іэтащхъяэш.



ЩІэнныгъэми егъэджэнныгъэми фІыуэ хэгъуэза, куэдым хуэІэижь Дзэмыхъ Къ. жылагъуэм зөгъэужыным, хамэ ѢыпІэхэм ипхъа адыгэ лъэпкъыр зэшІэгъэуІуэжыным и гуашІэ ин ирихъэлІаш: 2006–2009 гъэхэм Дунейпсо Адыгэ Хасэм (ДАХ) и Іэтащхъэ къулыкъур Ѣыхъы пыльу ирихъэкІаш. А ІэнатІэм зэрыпэрьтуи, и лэжыгъэ нэхъыщхъэр – къэхутэнныгъэмрэ егъэджэнныгъэмрэ – зы махуи ІашІыб ищІакъым. Ар къалтытэри, 2008 гъэм Адыгэ (Шэрджэс) Дунейпсо щІэнныгъэ академием и академикуу хахащ.

2014 гъэ лъандэрэ Дзэмыхъ Къ. Урысейм ЩІэнныгъэхэмкІэ и академием и Къэбэрдей-Балъкъэр щІэнныгъэ центрым хыхъэ, Гуманитар къэхутэнныгъэхэмкІэ институтым и унафэшІщ. А ильэс дыдэм къы-щегъэжъауэ Къэбэрдей-Балъкъэрим и Парламентым и депутатщ.

И гъашІэмрэ и лэжыгъэ гъуэгуанэмрэ дэнекІэ унэтІа мыхъуа-ми, Дзэмыхъ Къ. зэрышІэнныгъэлІ нэсыр игъэгъуэшакъым. Ильэс плІышІым Ѣигъуауэ псэмыблэжу зытелажъэ тхыдэм щІэнныгъэр екІупсу икІи хуэфащ дыдэу, зэрыжайэу, «къыдалъхуам хуэдэу», езы-ри и ІашІагъэм къыхуигъэшІауэ къыдогъуэгурлыкІуэ. Абы и Іэдакъэ къышІэкІаш щІэнныгъэ статьяуэ щэ бжыгъэхэр, монографиехэр,



еджапIэ нэхъышхэм студентхэр зэрыщгэджаххээр программмэхэм-рэ методическэ чэнджецхэмрэ, публицистикэ тхыгъехэр, нэгъуэцI куэди. Абыхэм я мыхъэнэр зэрыинимрэ я фIагъымрэ язы щыхъэтц 2017 гъэм Дзэмыхым и монографиехэм ящыщу тIур Жданов Ю.М. и цIЭкIэ къызэрагъэпэща щIэнныгъэ лэжыгъехэм я Дунейпсо конкурсым и лауреат зэрыхъуар икIи япэ нагыщэ зиIэ диплом къызэрыхъягъэфэшар.

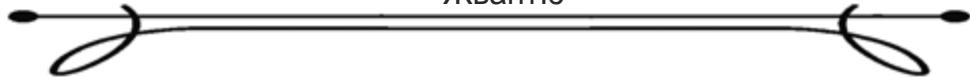
Щхъэзакъуэ къэхутэныгъехэр иригъэкIуэкIыу абыхэм кърикIуахэр монографие щхъэхууэ къызэрыдигъэкIыжым къыдэкIуэу, Дзэмых Къ. щIэнныгъэлI гупым зэдагъээшцIа лэжыгъэ куэдми и гуашIэ хильхъаш. КъызэщIЭкIуауэ икIи дунейм къыщтихъя ильэсхэмкIэ зэшхъэшхъхауэ къэбгъэлъагъуэмэ, щIэнныгъэлIым и IЭдакъэщIЭкI нэхъышхъэхэм ящыщц ильабжъэкIэ зи цIэ къыщтигъэлъагъуар» («Со-
ветская историография 1917 – конца 1950-х гг. о социально-экономи-
ческом строе Кабарды XVIII – первой половины XIX в.». Нальчик,
1984); «Адыгэхэр – тхыдэм и напэкIуэцIхэр» («Адыги – вехи исто-
рии». Нальчик, 1994); «Урысеймрэ Кавказ, Поволжье, Кърым хъа-
ныгъуэмрэ яIа зэхүщтыкIэм Къэбэрдейм щиубыд увыпIэр (XVI
лIЭцIыгъуэм икухэр – XVIII лIЭцIыгъуэм и кIэуххэр)» («Кабарда во
взаимоотношениях России с народами Кавказа, Поволжья и Крым-
ским ханством (середина XVI – конец XVIII вв.)». Нальчик, 1996; в
соавторстве с Б.К. Мальбаховым); «Адыгэхэмрэ Урысеймрэ (тхыдэм
къызэрыщызэдэгъуэгурькIуар)» («Адыги и Россия (формы исто-
рического взаимодействия)». Москва, 2000); «Урысейм Кавказым
щригъэкIуэкIа политикэм адыгэхэм щаубыд увыпIэр (1550 гъэхэр –
1770 гъэхэм я пэцIЭдзэр)» («Адыги в политике России на Кавказе
(1550-е – начало 1770-х гг.)». Нальчик, 2001); «Адыгэхэр: я бэнэны-
гъэмрэ хэкур зэрырагъэбгынамрэ» («Адыги: борьба и изгнание». Наль-
чик, 2005); «Къэбэрдеймрэ Урысеймрэ XVI–XVII лIЭцIыгъуэхэм
Кавказым щекIуэкIа политикэм и тхыдэм къызэрыхэшцыжыр (къэ-
хутэныгъэхэмрэ тхыгъэхэмрэ)» («Кабарда и Россия в политиче-
ской истории Кавказа XVI–XVII вв. (исследования и материалы)». Нальчик, 2007); «Адыгэхэр – тхыдэм и напэкIуэцIхэр». Адыгэ тхы-
дэ серие. («Адыги – вехи истории». Адыгская историческая серия.
Нальчик, 2008); «Диним игъуэт зэхъуэкIыныгъэхэр иджырей урысей
жылагъуэм зэрыщекIуэкIыр (Къэбэрдей-Балъкъэр Республика и
щалхъэкIэ)» («Нетрадиционные религиозные движения в современ-
ном российском обществе (на примере Кабардино-Балкарской Ре-
спублики)». Нальчик, 2013; в соавторстве с А.А. Макоевой); «Кавказ
зуэм и тхыдэр дэфтэрхэм къызэрагъэлъагъуэжыр: «Адыгэхэм (шэр-
джэсхэм) я хуитыныгъэр щыубзыхуа декларацэр» («Из документаль-
ной истории Кавказской войны: «Декларация черкесской независи-
мости». Нальчик, 2014); «Къулыкъу щIэннымрэ зыхъумэжынымрэ...»
Къэбэрдеймрэ Урысей къэралыгъуэмрэ: дээ-политикэ IуэхухэмкIэ
щызэдэлэжъя лъэхъэнэр (1550 гъэхэр – 1770 гъэхэм я пэцIЭдзэр)» («В



службе и обороне...» Кабарда и Российское государство: эпоха военно-политического сотрудничества (1550-е – начало 1770-х годов». Нальчик, 2017); «Адыгэхэр (шэрджэсхэр) Урысейм и тхыдэм XVI–XVIII лІэшІыгъуэхэм къриубыдэу. Тхыдэ лІыхъужъхэр» («Адыги (черкесы) в истории России XVI–XVIII вв. История в лицах». Нальчик, 2018); «Къэбэрдей-Балъкъэрыр Урысей Федерацэм хыхъэ Республика ўе (1922–2022 гъг.).» («Кабардино-Балкарія – Республика в составе Российской Федерации (1922–2022 гг.)». Нальчик, 2022; в соавторстве А.Г. Кажаровым), н.

Лъепкъ тхыдэ щІэныгъэм и хэлъхъэныгъэ хъуаш Дзэмыхъ Къ. зэхильхъа е зыхэлэжкъыхъа дэтхэн лэжыгъэри – дэфтэрхэр щызэхуэхъэса сборникхэр, щІэныгъэлI гупым зэдагъэзэшІа монографиехэр, грантхэр, щІэныгъэ проектхэр н.ку. Абыхэм ящыщи, псальэм папшІэ, мыпхуэдэ лэжыгъешхуэхэр: Я тхыдэ гъуэгуанэхэр лІэшІыгъуэхэм щызэшІыгъуу: Къэбэрдей-Балъкъэрым ис лъепкъхэр урысей зыужыныгъэм къызэрыхэшыр (1557–1917 гъг.) / проектым и щІэныгъэ унафэшІыр, зэхэзыльхъар, редакторыр, пэублэр, кІэух псальэр, 1–3-нэ Йыхъэхэр зытхар Дзэмыхъ Къ.ФІ. (Века совместной истории: народы Кабардино-Балкаріи в российском цивилизационном процессе (1557–1917 гг.) / руководитель научного проекта, составитель, редактор и автор введения, заключения, гл. 1–3. К.Ф. Дзамихов. Нальчик, 2017); Къэбэрдей-Балъкъэрым ис лъепкъхэмрэ Урысеймрэ Кавказым и политикэ тхыдэм къызэрыхэшыр (XVI лІэшІыгъуэм икухэр – XIX лІэшІыгъуэм и япэ Йыхъэр). Дэфтэрхэмрэ тхыгъэхэмрэ щызэхуэхъэса тхыль / зэхэзыльхъар Дзэмыхъ Къ.ФІ. (Народы Кабардино-Балкаріи и Россия в политической истории Кавказа (середина XVI – первая половина XIX в.). Сборник документов и материалов / сост. К.Ф. Дзамихов. Нальчик, 2017); Урысеймрэ Кавказ Ищхъэрэм ис лъепкъхэмрэ 16 лІэшІыгъуэм – 19 лІэшІыгъуэм икухэм: жылагъуэ-щэнхабзэ зэхэтыкІэкІэ зэрызэшхъэшыкІымрэ къэрал-политикэ зэкъуэтнынгъэм зэрыхущІэкъумрэ / щІэныгъэ проектым и унафэшІыр, 1–4-нэ Йыхъэхэр, кІэух псальэр зытхар Дзэмыхъ Къ.ФІ. (Россия и народы Северного Кавказа в 16 – середине 19 века: социокультурная дистанция и движение к государственно-политическому единству / руководитель научного проекта, автор гл. 1–4, заключения К.Ф. Дзамихов (коллективная монография). Нальчик, 2018); Кавказым и тхыдэр дэфтэрхэм къызэрагъэльгъуэжыр: XVI–XVIII лІэшІыгъуэхэм къэбэрдейхэмрэ урысхэмрэ яІа зэхүүчтикІэхэр Юдин П. и лэжыгъэхэм къызэрыхэшыжыр / зэхэзыльхъар, пэублэ псальэр зытхар Дзэмыхъ Къ.ФІ. (Из документальной истории Кавказа: кабардино-русские отношения XVI–XVIII вв. в работах П. Юдина / составитель и автор вводной статьи К.Ф. Дзамихов. Нальчик, 2019); Нэгумэ Ш.Б. Тхыдэ, филология лэжыгъэхэр. ТомилI хъууз / щІэныгъэ проектым и унафэшІыр, пэублэ псальэр зытхар, зэхэзыльхъар Дзэмыхъ Къ.ФІ. (Ногмов Ш.Б. Исторические и филологические труды / руководитель научного проекта, автор вводной статьи и составитель К.Ф. Дзамихов. Т. 1–4. Нальчик, 2020).

Апхуэдэуи Дзэмыхъ Къ. автор гупым яхтуу, Йыхъэ щхъэхуэхэм я щІэныгъэ унафэшІу лэжыгъэ зыбжанэм и гуашІэ хильхъац. Я цІэ



къиIуапхъэш: «Къэбэрдей-Балъкъэрым и тхыдэр» («История Кабардино-Балкарии». Нальчик, 1995); «Лъэпкъыр: жылагъуэ-щэнхабзэ зыужыныгъэм ехъэлIа упщIэхэр» («Этнос: проблемы социокультурной самоорганизации». Нальчик, 2006); «Адыгэ (Шэрджэс) энциклопедие» («Адыгская (Черкесская) энциклопедия». Москва, 2006); «ЛIэшIыгъуэ бжыгъэхэр зи ныбжь лъэпкъ зэнбжъэгъем и тхыдэр: Къэбэрдей-Балъкъэрымрэ Урысеймрэ зэрызэгухъэрэ ильэс 450-рэ щрикъум ирихъэлIэу» («История многовекового содружества: к 450-летию союза Кабардино-Балкарии с Россией». Нальчик, 2007); «Урысейм и хэкупсэхэм я тхыдэ сурэтхэр» («Исторические портреты патриотов России». Т. 1. Москва, 2016), н.

И лэжыгъэ нэхъышхъэхэм къадэкIуэу, Дзэмыхым 2017–2018 гъэхэм Урысейм ЩЭныгъэхэмкIэ и академием и Президиумым иубзыхуа «Культурно-сложные общества: понимание и управление» фIэшыгъэм щIэт Фундаментальнэ къэхутэнныгъэхэмкIэ программэм ипкъ иткIэ «Исторический опыт и актуальные проблемы интеграции культурно-сложного макрорегиона в российское государственное пространство: Северный Кавказ» проектымкIэ грант лэжыгъэр игъээшIаш.

ИщхъэкIэ зи цIэ къитIуа лэжыгъэхэм я фIэшыгъэхэм къызэрагъэлъагъуэщи, Дзэмыхх Къ. и къэхутэнныгъэхэм я тегъэшIапIэ нэхъышхъэр кавказ лъэпкъхэр къызэрыгъуэгурыйIуам, адыгэхэмрэ нэгъуэшI лъэпкъхэмрэ XVI–XIX лIэшIыгъуэхэм я зэхуаку дэлть зэхүүчтэйIэхэм, лъэпкъым и къекIуэкIыкIар дунейпсо тхыдэм зэрыхэзагъэм икIи къызэрыхэшыжым ехъэлIа упщIэхэрщ, апхуэдэуи Кавказ Ищхъэрэм ис лъэпкъхэм я историографиемрэ источниковедениемрэ я зыгужыныгъэрщ.

Дзэмыхым и лэжыгъэхэм нэхъыбэ дыдэу зыщызыубгьюар XVI лIэшIыгъуэм къыщыщIэдзауэ XVIII и кIэуххэм къесыху адыгэхэр Урысейм гъунэгъу зэрыхуэхъуам, адыгэхэмрэ урысхэмрэ я зэпыщIэныгъэхэр кIуэ пэтми нэхь быдэ, лъэш хъуэу къызэрекIуэкIам теухуа темэрщ. ЩЭныгъэлIым зэритхымкIэ, «абы лъэныкъуитIми (адыгэхэм урысхэм. – Х.Л.) я фейдэ хэлтъ».

XVI лIэшIыгъуэм икухэм Къэбэрдеймрэ Урысеймрэ дамэгъу зэрызэхуэхъуар упщIэ куэд икIи зэдауэ къэзышэ тхыдэ Iуэхугъуэшхууэу нобэр къыздэсми къоkIуэкI. А Iуэхум нэхь щхъэтечауэ тетхыхъар, дэфтэрхэр тегъэшIапIэ ишIурэ и пэжыпIэр зэхэзигъэкIуу лъэпкъым и пашхээ изылхъэжыфар Дзэмыхх Къасболэтщ. Абы зэритхыжымкIэ: «XVI лIэшIыгъуэм икухэм Шэрджэс хэкум и гъунапкъэ дыдэу щита Къэбэрдейм щыIа щытыкIэр ткIий икIи хъэлтэхъуат, пшыхэр зэнкъуэкIуу, лIыфIыпIэ зэримыгъахууэу зэпэуврэ зэээуэжу зэрышIадзам къыхэкIуу. Ар бийм Iэзэу къигъэсбээпирт: щIэх-щIэхыурэ адыгэхэм къытеуэрт, зауэ гуашIэхэр кърищIэкIырт. ЩытыкIэр зэшIэплъэ, щIэхуабжъэ зэпийтт. Тыркум, Кърым хъаныгъуэм, шамхъалхэм, нэгъуейхэм, Къейтыкъуэ пшыгъуэм щыщхуу кърымхэм я телхъэ хъуахэм дээ лъэш япэгъэувын фIэкIа, нэгъуэшIкIэ уазэрыпэмэлъэшыфынум ирихулIэри, пшышхуэ Идар Темрыкъуэ урыс паштыхъ Иуан IV зыхуигъэзац. 1557 гъэм Къаныкъуэ Къанлы я пашэу къэбэрдей лIыкIуэхэр Мэзкуу кIуаш. Абыхэм урыс паштыхъим жрайаш урыс



къэралымрэ къухъэпIэ адыгэхэмрэ яку дэль зэпыщIэнныгъэхэм хуэдэ езыхэми иращIылIену зэрыхъэзырыр. <...> 1557 гъэм Къэбэрдеймрэ Урысеймрэ зэращIыла зэгурыIуэнныгъэхэм тхыдэджхэр зэтемыхуэу топсэлтыхь. Щызэдауи щыIещ. Шэч хэлкъым дяпекIи абы псальемакъ зэрыращIэкIынум. Ауэ XVI лЭщIыгъуэм щыла щытыкIэм тепшIыхъмэ, а зэгурыIуэнныгъэхэм къышыгъэльгъуа унэтIыныгъэ нэхъышхъэхэм хэбдзын хэлъкъым».

Къэбэрдейр Урысейм зэрыгухъам теухуауэ Дзэмыхъым и щIэнныгъэ лэжыгъэхэм къышигъэльгъуахэм нэмышI, и интервьюхэм языхэзым щыжилац: «Сэ мы Iуэхур куэд щIауэ содж, абы фIыуэ хэсцIыкIыу жысIену сыхуиту къышIэкIынущи, Къэбэрдейм еzym фIефIу ищIа Iуэхущдээ-политикэ зэгухъэныгъэкIэ Урысейм зэрыкъуэувар. Си щхъэкIэ тэмэму къызольтыэ Идар Темрыкъуэрэ абы дэшIыгъуахэмрэ мы гъуэгур къызэрыхахар. Дауи, къуажэ-къуажэкIэ къакIухуу ахэр цIыхухэм еупшIакъым я жэрдэмэр ядэ-ямыдэм теухуауэ. Адыгэпшхэмрэ уэркъхэмрэ я къалэныр я щIынальэ, щIыхущхъэ яхъумэнрати, лъэщу къызэфIеувэ къэралымкIэ плъяц, <...> Туми яIэр зы бийти». Апхуэдэу фIещхъуныгъэ ин хэлтүу псэлтэнуу зыхузэфIэкIынур, дауикI, Iуэхум щыгъуазэрщ, тхыдэр кууэ зыджыжа щIэнныгъэлI нэсырищ.

И къэхутэныгъэхэр тхыль щхъэхууэ е статьяуэ дунейм къызэрытехъэм къыдэкIуэу, абыхэм кърикIуахэр, абыхэм ятеухуауэ езы щIэнныгъэлIыр зыхуэкIуа гупсысэхэр щIэнныгъэ конференцэхэм, стIол хъурейхэм, симпозиумхэм жыджэру хэткIэрэ утыку кърехъэ. Апхуэдэ IуэхукIэ ар ди къэралым и щIыпIэ куэдми, хамэ къэралхэми мызэмийтIэу щыIаш. КъицынэмьшIауэ, тхыдэ, филология, культурологии, социология унэтIыныгъэхэм я зыужыныгъэм хуэгъепса зэIущIэ гъэцIэгъуэнхэмрэ конференцэхэмрэ езыр зи унафэшI Гуманитар къэхутэныгъэхэмкIэ институтым зы илъэсым къриубыдэу зыбжанэрэ къышызэргъэпэш.

И IэдакъещIэкIхэр щыхъэт зэрытехъуэши, Дзэмыхъ Къ. щIыху гумызагъэш, псэемыблэжш, «емызэшыжш» зыхужаIэм хуэдэш. Ар и Iуэху зехъэкIэ екIукIэ, и псальэ IушшкIэ, и къэхутэныгъэ куухэмкIэ куэдым нос, и лэжыгъэм къуэпсыбэу зиубгъуаш. Псалъэм папшIэ, и статьяхэр къызэрытидзэм нэмышI, Къасболэт щIэнныгъэ журналхэми ядолажьэ, языныкъуэхэри еzym и унафэм щIэту егъэлажьэ: «Вестник ИГИ КБНЦ РАН» (Налшык) журналым и редактор нэхъышхъэш, «Известия Кабардино-Балкарского научного центра РАН» (Налшык), «Известия Владикавказского научного центра РАН» (Владикавказ), «Всеобщая история» (Москва), «История науки и техники» (Москва); «Кавказология» (Налшык) журналхэм я редколлегиехэм хэтш.

Дзэмыхъым и зэфIэкIхэр, илэжь Iуэху щхъэпэхэр, и Iэдакъэ къышIэкI лэжыгъэ купшIафIэкI гульйтэншэ хъункIэ Iэмал иIакъым, абы щIыхъ тхылъхэр, дамыгъэ лъяпIэкIэр, къэрал саугъэтхэр мызэ-мытIэу къыхуагъэфэшаш. Апхуэдэхэш: щIэнныгъэмрэ техникэмкIэ Къэрал саугъэтыр (2002); КъБР-м и МВД-м и щIыхъ тхылъыр (2005); «Къэбэрдей-Балъкъэр Республикэм щIэнныгъэмкIэ щIыхъ зиIэ и лэжъакIуэ» (2007), «Адыгей Республикэм щIэнныгъэмкIэ щIыхъ зиIэ и лэжъакIуэ» (2008) цIэ лъяпIэкIэр; КъБР-м и Iеташхъэм къыбгъэдэкI ФIышIэ тхылъыр (2009); ДАХ-м и щIыхъ тхылъымрэ



Щыыхъ дамыгъэмрэ (2011); ДАХ-р къызэгъепәщынымрэ зегъэужынымрэ хуищІа хэлъхъэныгъэ иным папшІэ КъБР-м и Щыыхъ тхылъыр (2011); КъБР-м ЕгъэджэнгъэмкІэ, щІэнныгъэмрэ щІалэгъуалэм я ГуэхухэмкІэ и министерствэм и Щыыхъ тхылъыр (2016); КъБР-м и Парламентым и Щыыхъ тхылъыр (2017); Урысейм ЩІэнныгъехэмкІэ и академием и Щыыхъ тхылъыр (2018); КъБР-м и Іеташхъэм къыбгъедэкІ ФыщІэ тхылъыр (2019); Урысей Федерацэм Егъэджэнныгъэмрэ щІэнныгъэмкІэ и министерствэм игъеува «За безупречный труд и отличие» медалыр (2021).

ИщхъэкІэ къыхэдгъэщахэм Дзэмыхъыр щІэнныгъэлІ, егъэджакІуэ, жылагъуэ лэжъакІуэ и лъэныкъуэкІэ зыхуэдэр, нэхъ щхъэтчай-уэ жыпІэмэ – и акъылкІэ, къэуххкІэ жыжъэ зэрынэсыфар, зэфІэкІ ин зэрилэр къагъэльагъуэ. Абы къыпытщэу, Къасболэт зыщІыхуну, дэлэжъяну, зымащІэкІэ нэхъ мыхъуми Гуэху дищІэну хунэсахэм жытІэфынущ и щІэнныгъэм хуэфэшэн цыхугъэ лъаги зэрыхэлъыр. АдыгэлІ нэсүм и дежкІэ нэхъышхъэраши, ар сый щыгъуи и псальэм тебгъуэтэж цыхущ, и хъэлым ткІиягъри щабагъри щызэщІэлъщ.

Дзэмыхъ Къасболэт и ныбжъыр иджыблагъэ ильэс 65-рэ ири-къуаш. Къэбэрдей-Балъкъэрым Гуманитар къэхутэныгъэхэмкІэ и институтым и лэжъакІуэхэм къыдбгъедэкІуу пщІэ зыхуэтщI ди унафэшшым дохьуэхъу и гукъыдэжымрэ дэрэжгъуэмрэ мыкІуэшІу, и жъэгу мафІэр мыужыхъу, ирихъэжъэ ГуэхуфІхэм и узыншагъэр пэлъещу куэдрэ ди япэ итыну!

ХЬЭВЖОКЬУЭ Людмилэ,
филология щІэнныгъехэмкІэ кандидат





КъБР и Іетащхъэ КІуэкІуэ Валерэ Щэнныгъэмрэ техникэмкІэ къэрал саугъэтым и Щыхъ тхылтымрэ дамыгъэмрэ Дзэмыхъ Къасболэт ирет. 2002



Дзэмыхъ Къасболэтрэ Осетие Ищхъэрэ-Аланием Гуманитар икІи социальнэ къехутэнныгъэхэмкІэ и институтым и унафэшІ Кануковэ Залинэрэ. 2016



Дзэмыхъ Къасболэтрэ тхыдэ щІэныгъэхэмкІэ доктор Уэз ФатИимэрэ
Кавказ зауэр зэриухрэ ильэси 150-рэ зэрырикъум траухуа конференцэм и
модераторщ. 2014



Дзэмыхъ Къасболэтрэ ДАХ-м и тхъэмадэ Сэхъурокъуэ Хъэутийрэ. 2016



Дзэмыхъ Къасболэтрэ КъБКъУ-м и ректор Альтуд Юрэрэ. 2016

63



Къэбэрдей-Балъкъэрым и къэралыгъуэр ильэси 100 щрикъум ирихъэлІэу КъБР-м и Парламентым къышыззэрагъэпэща Урысейпсо Ѣїнныгъэ конференцэм Дзэмыхъ Къасболэт щегъэльягъуэ «Къэбэрдей-Балъкъэрыр Урысей Федерацэм хыхъэ Республикаш (1922–2022 гъгь.)» тхылтыр. 2022



Дзэмыхъ Къасболэт хужаIахэм щыңц пычыгъуэхэр

Псоми ящІэ Дзэмыхъ Къасболэт адигэ тхыдэр къэзыхутэ щІэнныгъэлІ нэхъ пажэ дыдэхэм зэращишыр. Сэ зи гугъу сщІынур нэгъуэшІш. Щоджэн Хъэтий Лермонтовым тухуаэ къыдигъэкІа тхылъыр иЫгъуу абырэ сэрэ Къасболэт деж дыщІыхат (а тхылъым Щоджэнүр ильэс бжыгъэкІэ елэжъаш, Лермонтовыр Кавказым зэрышыIам, ар адигэхэм зэрахущытам тухуаэ щІэ куэд къихуташ). Тхылъыр щедгъельзагъум, Къасболэт абы еджауэ, псальемакым хуэхъэзыру къышІэкІаш. Ар игу зэрырихъар къыхигъэща нэужь, и Іэртых зыкъом дигъэлэгъуаш: тхыдэ къэхутэнныгъэхэм яужь иту Дзэмыхъыр архив зэхуэмидэхэм щыщылажъэм, Лермонтовым тухуаэ куэд дыдэ къыхитхыкІауэ, урыс усакIуэшхуэм и творчествэм фыуэ щыгъуазэу къышІэкІаш. Ильэс куэдкІэ Лермонтовым и гъашІэмрэ и гуашІэмрэ зэхуэзыхъэсыжа Щоджэн Хъэтии сэри ар хуабжы дгъэшІэгъуаш. А псом къыбжаIеращи, Дзэмыхъ Къасболэт гуманитар щІэнныгъэхэм қууэ хэзышІыкІ щІэнныгъэлІш. Ар тхыдэми, литературэми, бзэми, философиими, политиками кІэлъопль, конференцэхэр къизэрегъэпэш, щІэнныгъэлІ ныбжышиIэхэр егъехъэзыр. УнафэцІ къулыкүм зэман куэд тригъэкIуэдэн хуей хъуми, и къэхутэнныгъэр къигъэлалэркъым, студентхэр егъэджэнми, Парламентым и лэжыгъэми къару инхельхъэ.

Сэ ильэс куэд къэзгъэшІаш, зыкъом си нэгу щІэкІаш, унафэцІ Иэджэми садэлэжъаш, ауэ апхуэдиз Iуэху ехъулІэнныгъэкІэ зэдэзыхъ срихъэлІауэ сщІэжыркъым. Къасболэт цIыху гъэшІэгъуэнш, лэжъакIуэшхуещ, и щхъэми и лъэпкъыми пщІэ хуэзышІыжш. Ди зэман гугъум абы хуэдэхэр щызакъуэтIакъуещ.

БАКИУУ Хъанджэрий,
филологие щІэнныгъэхэмкІэ доктор, профессор

* * *

Ильэс щэ ныкъуэ хъуауэ Къэбэрдей-Балькъэр щІэнныгъэкъэхутакIуэ институтым сышолажъери, абы щыщу ильэс плIыщІым соцIыху Дзэмыхъ Къасболэт, икIи апхуэдиз зэманым къриубыдэу зэи къысхуихуаэ сщІэжыркъым ди Iуэху еплыкІэ щызэтемыхуа.

Къасболэт хъэлэмэту зэрэгъэзэгъыф мыувыIэу лэжъэнымрэ дэтхэнэ зыми зэпIэзэрыту хущытынымрэ. И къэхутэнныгъэхэр куэд хъумэ, ар зыгъэкуэдыр емызэшу зэрылэжъэфым и закъуэкъым, атIэ абы нэмьшІауэ, и Iуэхум зэрыхуэIэижырыш, жиIэну зыхуей куэд зэрыкъуэлтырш. Ар тхыдэ и IуэхукІэ къэхутэнныгъэми, литературэми, бзэ щІэнныгъэми хуэшэрыуещ. Куэдым зрипщытынымрэ сыйт хуэдэ Iуэхум хишIыкIынымрэ абы хуэдэу зээзыгъэуIуфыр закъуэтIакъуэ дыдэш. Ауэ щыхъукIи, игу иримыхъа гуэрым гу лъитамэ, нэмьсифIэ нэпцI зищIу, зиущэхуу блэкIынукъым, нэр ирищIу, пэжыр жиIэнуш. Мы дызыIут IуэхущIапIэм къегъэшIылIауэ унафэцІ



ІәнатІә пәрый зыкъом си ныбжым къриубыдәу згъэунәхуаши, абы ипекІә зәрыштыауә къэнәжу күәд дыдә слъегъуакъым. Къасболэт ди институтми, Къәбәрдей-Балькъәр къәрал университетми къулыкъухәр къышылышысащ, депутату хахаш, Дунейпсо Адыгә Хасәм и тхъэмадәу къаләнышхуәхәр и пщә къышыдәхуай щылаш, ауә ар дә къышытхыхъәм деж зәрыштыауә къэнәжа мыхъумә, зызэхишу, зигъэзыгуәру, ІуәхукІә къыбгъәдыхъам хуишІәфынІауә къигъанәу зәи слъегъуакъым. Ар цыыхум зәрыхущыт хабзәр езым дилъагъухәраши, зыхуәфащәм сый щыгъуи пщІә хуещІ, зыхуәмыфащәм, сый хуәдә къулыкъушхуә имыЛыгъами, елІалІәркъым. Си гугъэмкІә, мы зәман дыкъызыхәхутам апхуәдәу укъызэтенәныр лыгъәшхуәш. Мис а лыгъәр дызолъагъури араш си гур абы щыыхуәкъабзәр.

ГЪУТ Іәдәм,
филология щыныгъәхәмкІә доктор

* * *

Щыхур зыхуәдәр къәпщІән папщІә шыгъу пут дәпшын хуейш жеІә псальәжым, нәгъуәшІу жыпІәмә, абы пІалъә кІыхъкІә укъыдәгъуәгүрыкІуэн хуейш. АтІә сә дызәрыстудент лъандәрә сыкъыдокІуәкІ Дзәмыхъ Къасболәти, фІы дыдәу къесцЫыхуау си гугъәш. Ди адигә щыныгъәлІхәм зы цыыху гуашІафІә яхәтмә, Къасболэт апхуәдәш. ІәщIагъә къыхихам гурә псәкІә, щхъәм имышІәу пәрыйти. Тхыдәтххәм я Іуәхур гугъу къезышІхәм ящыщә абыхәм политикә екІуәкІым, властым тетхәм зыдагъәшын хуей зәрыхъур, ар умыдәу запәшІәпсәмә, фІы щыуагъәхынукъым. Ауә Къасболәт и ІущагъкІә, дипломатие хәлъымкІә апхуәдә лъәпоощхъәпом къыникІуҳурә езыр зыхуей, фІәзахуә лъагъуәр щыныгъәм щыпхришын лъокІ. Ар дапщәщи зәрыгъуазәр ди бләкІам и щыхъәт тхыгъәжыхәрш, абыхәм къышыгъәльгъуахәм ящышу зыри щынуфәркъым икІи зәбләшауә къиІуэтәжыркъым. Тхыдәр джыжын щыыхуейр абы фІыгуә хәплъагъуәм зрибгъәшІагъуәу е мышхъәпә къыхәшшыжмә, абы утегъәу ущысын щхъәкІәкъым, – ар уи нобәмрә уи пщәдеймәрә дерс яхуәхъун хуейү араш, адәкІә зыбужын, уефІәкІуэн папщІә щыныгъәкъуэн хъупхъәш. Араш, сә къызәрәслытәмкІә, Къасболэт зәрыгъуазә бгъәдыхъәкІәр. Хәкупсәу, лъәпкъыпсәу зәрыштым абы къару къыхелъхъә ехуулІәныгъәфІхәр зыІәригъәхъәнымкІә.



Дзәмыхъыр щыныгъәлІ къудейкъым, а щыныгъәм и къызәгъәпешакІуәш. Къасболәт-унафәшІим и зәфІәкІи, и цыыхугъәкІи, цыыхухәр къызәрәбгъәдІуэнкІи, езыр зәрызәгүрыбгъәІуэнкІи хуәдәр закъүэтІакъуәш. «Мыпхуәдәу фыщыт» жимыІәу, а зәрыштыпхъәмкІә езыр щапхъә яхуохъу. Сыт хуәдә лъәпкИи бгъәдыхъә, хузәфІәкІыххәнумә, укъигъәшІәхъунукъым, къыпхуимышІәфынумә, укъигъапцІә-уқъигъәгүгъәу укъришәкІынукъым, Іуәхур зытетыр щхъәтечауә къыбжиІәнуш, жыпІәнурамә, къулыкъу зәрихъәну нәхъзыхуәфащә уигъәлъыхъуәниш.

БИШО Борис,
филология щыныгъәхәмкІә доктор



* * *

Дзэмыхъ Къасболэт хуэдэхэр – блэкІа лІэшІыгъуэм и 50 гъэхэм я кІэуххэм – 60 гъэхэм я пещІэдзэхэм Кавказыр зыджу Къэбэрдей-Балъкъэрым ѢыІа тхыдэдж щІэнныгъэ унэтІыныгъэм и гъукІэгъэсэнхэр – нобэкІэ машІэ дыдэц. Абы и зэхэублакІуэу Ѣытар сэси тхъемадэ, УФ-мрэ КъБР-мрэ щІэнныгъэмкІэ Ѣыхъ зиІэ я лэжъакІуэ, тхыдэ щІэнныгъэхэмкІэ доктор, профессор Къумыкъу Тыгъуэн Хъэбас и къуэр арат.

2014 гъэм Дзэмыхъ Къ. унафэшІу къигъэзэжащ 70 гъэхэм я кІэуххэм и лэжъыгъэ гъуэгуанэм къышыщІидзауэ Ѣыта Къэбэрдей-Балъкъэрым Гуманитар къэхутэныгъэхэмкІэ и институтым. ЛІэшІыгъуэ нэблагъэ гъуэгуанэ къэзыкІуа, КъБР-м и жылагъуэ-политикэ гъашІэм увыпІэ хэха Ѣызыбуыд щІэнныгъэ ІуэхущІапІэр уи нэІэ щІэту бгъэлэжъэныр къалэн къызэрыгуэкІкъым. УнафэшІ къулыкъум зэрыпэрихъэу, Къасболэт щІэнныгъэ, егъэджэнныгъэ лэжъыгъэхэр иригъэфІэкІуэнным хушІэкъу щІидзащ: институтым и аспирантурэм тхыдэмрэ филологиекІэ ІэшІагъэлІхэр ѡагъэхъэзыр кафедритІ къышызэригъэпэщащ, щІэнныгъэрылажъэхэм я Іэдакъэ къышІэкІ статьяхэмрэ тхыль Ѣхъэхуэхэмрэ я бжыгъэм хэгъэхъуэнымкІэ хэкІыпІэ зэхуэмыдэхэр къигъуэтащ. Аүэ, нэхъышхъэращи, институтым и лэжъакІуэхэм зыхащІаш «зи гупэр къахуэзыгъэза», пшІэ къахуэзышІ, языхэзым ѢхъэкІи и къаруи зэмани емыблэжын унафэшІ Ѣыпкъэ къазэрхуэкІуар. Уеблэмэ, ар и лэжъакІуэхэм ящыш гуэрхэм ѡашхъэшыпсэлтыкІэ, лъэныкъуэкІэ къапльэу зыгъэшІагъуи къахэкІырт: «Сыт апхуэдизу Къасболэт мобы и Іуэху Ѣызэрихуэр, Ѣыдэлэпыкъур? И благъэу ара?» – жаІэу. Сэси ѢхъэкІэ мызэ-мытІеу срихъэлІаш езым и Іуэху къигъанэу и лэжъакІуэм дэфтэр гуэрхэр зэригъэпэшынымкІэ, кандидат е доктор диссертациц пхигъэкІынымкІэ, щІэнныгъэлІ ныбжъышІэхэм псэупІэ зэрызрагъэгъуэтин сертификат-хэр къыдэхынымкІэ ядэлэпыкъуу.

ЩІэнныгъэлІ нэсу зэрышытим и фІыгъэкІэ Къасболэт унафэшІ къулыкъум къэгъязэ имыІэу химылтьасэу, «щІимыгъэмбрыуэу» къышэтенащ. Абы и мурадхэмрэ зэфІэкІхэмрэ я лъагагъымрэ инагъымрэ иужьрей ильэсийм къриубыдэу дунейм къытргъэхъя щІэнныгъэ лэжъыгъэ 60-м Ѣигъум къагъэльэгъуащ. Абыхэм ящышу 10-р Ѣхъэзакъуэ къэхутэныгъэш – монографиеш е архив дэфтэрхэр Ѣызэхуэхъеса тхыльщ. Къыхэгъэшыпхъэш, ди республиками къэралми я зы ма-хуэшхуэ ѢіэнныгъэлІым гулъытэншэ зэrimышшыр: Къэбэрдеймрэ Урысеймрэ зэрызэгхуэрэ ильэс 460-рэ шрикъур, Хэку зауэшхуэр зэриухэр ильэс 75-рэ зэрыххур, адыгэ узэшІакІуэ Нэгумэ Шорэ къызэралъхурэ ильэс 225-рэ зэрырикъуар, Къэбэрдей-Балъкъэрым и къэралыгъуэм и лІэшІыгъуэ гъуэгуанэр, н. А псоми Дзэмыхым къыдэкІыгъуэ Ѣхъэхуэ ятригъэпсихъаш.

Сэ тхыдэджу сызэрышытим къыхэкІэ, Къасболэт и Ѣіэнныгъэ лэжъыгъэхэм я фІагъым сытепсэлтыхъыну къезгъэкІуркъым, ар зыхузэфІэкІынур а унэтІыныгъэмкІэ ІэшІагъэлІхэрш. Аүэ абы гъашІэм къышыдекІуэкІ хъэл нэхъышхъэхэм ящыш зы сыйкъытеувыІэнут: ѢіэнныгъэлІым пшІэшхуэ яхуещІ и егъэджакІуэ-





уциякIуэхэмрэ абыхэм я IэдакъэшIэкIыу еzym гъуазэ хуэхъуахэмрэ. Ар щIэнныгъэлI ныбжыышIэхэми щапхъэ зытрахыпхъэ хъэлу къизолъитэ. КъизэшIэкъуаэ жыпIэмэ, егъэджакIуэм и щIыхыр Iэтыныр Къасболэт къыдалъхуаэ и лъым хэтщ. Нэхъ иужьрейуэ абы дунейм къытргъэхъя и лэжыгъэхэм языхэзыр – тхыльиплIу зэхэлту Нэгумэ Шорэ и гъашIэмрэ и гуашIэмрэ къышызэшIэкъуэжа къыдэкIыгъуэр (Налшык, 2020) – и адэ-анэмрэ абыхэм я егъэджакIуэ IэшIагъэм ирилажъэу Къэбэрдэй-Балъкъэрым исхэмрэ зэрахуигъэфащэр къызыхэш псаљэхэмкIэ къызэIуех.

Франджи тхакIуэ Франс Анатоль щIэнныгъэлI нэсыр мызэ-пIэзэрыту щытыфынукъым жиIэгъяуэ щытащ: абы нэхъыбэ ищIэхукIэ, ищIэну къыпэшылхэр нэхъыбэж зэрыхъур нэхъыфIыжу къыгуроIуэ.

Дзэмыхх Къасболэт нобэ и къару илъыгъуэш, куэд хузэфIэкIами, нэхъыбэжыр и плъапIэш. Си гуапэш узыншагъэ быдэ иIэну, и мурад нэхухэр къехъулIэну, и унагъуэр насып кIуапIэ хъуну.

КЬУМЫКЬУ Динэ,
филология щIэнныгъэхэмкIэ кандидат



TхакІуэ Мәкъуауэ Амир илъес 60 ирокъу



ЦЫХУПСЭМ ИУЩЭХУР КЪЫТХУЗЭИУЗЫХ

Ноберей адыгэ прозэм еzym и гъуэгу щыпхишыжауэ, цЫхум-рэ зытет дунеймрэ зэрызэхуэхъур, а цЫхум еzym зэрызилъагъузыр, бгъэдэль Гулыджыр, и гущхъэгъэсэкІэ хъуар къыхэшу тхыгъэ дунейм къытезыгъэхъэ тхакІуэхэм ІупцI дыдэу къахоц Мәкъуауэ Амир. Ар зэрытхэр урысыбзэш, ауэ зытетхыхыр адыгэ дунейщ, и лыхъужьхэр адыгэ цЫхущ. Зы Іуэхугъуэ щхъэпэ я нэгу щІокI абы и талантам пицІэ хуэзышІхэм: «...шэрджэсым къегъэурышІэ урысыбзэр хуиту, лъещу, зэгъэзэхуяуэ». Пушкин Александр Хъан-Джэрий тэухуауэ жиham хуэдэ дыдэу, Амир итхахэм хэбдзыни хэбгъэувэни умыгъуэтны ахэр зэпэшщ, нэгъэсаш. Сыт щыгъуи щІэшыгъуэш, къицІэт Іуэхугъуэхэр гъашІэм мыхъэнэшхуэ щызицІеш, къэІуэта зэрыхъу щІыкІэр умыгъэшІэгъуэнкІэ, и зы тхыгъэ уеджамэ, къыкІэлтыкІуэр къыумыгъхъуэнкІэ Іэмал имыІеу гъэпсащ. Нэхъышхъэу ар къызыхэкІыр и бзэр зэрышэрыуэмрэ и къэІуэтэкІэр тхыльеджэхэм я дежкІэ зэрышІэшыгъуэмрэ я мызакъуэу, дызыхэпсэукI лъэхъэ-нэ ахъырзэманным и упшІэ «пицтырхэр» зэпэшІэуэу, зэпэшІэту е зыр зым къыпкъыркІыжу къызэригъэлъагъуэр, а къигъэлъагъуэр нэхъ зыхэпшІэ, художественнэ и лъэныкъуэкІэ нэхъ лъагэ ишцІу ди дунейм щыземыкІуэ къару гуэрхэр къызэрихишэр, псори зэуІу хъужмэ, дэр-дэру дызыхунэмисыну щыта гупсысэхэм дришалІэу зэриштыр арагъэнуш. Къыхэлъитапхъэш сыйтым щыгъуи и тхы-гъэхэм ткІийуэ зэрахүштыр. Щыстудента ильэсхэрат Амир тхэн

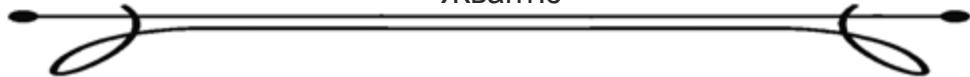


щыщIидзари, а лъэхъэнэм итхахэр игъесыжащ, «Спаси меня, мой ангел» Йуэтэжым къищиnемыщIа. Дзы зыхуишI тхыгъэ дунейм къытргъэхъену хуеякъым, хэт нэхъри нэхъыбэ и щхъэм деж къышилыхъуэжырти. «В ожидании смысла» тхылтым Амир щетх: «Сэси акъылыр псыхъакъым щIэнныгъэшхуэкIи, куугъ зиIэ гупсысэкIэкIи, зыми емыщх щыIэкIэкIи, ауэ абы иIэц пэш кIыфI цIыкIу куэди, дэтхэнэми щIэлльщ зэхэгъэкIыгъуей дыдэ щэхухэр». А щэхухэр тхыль напэкIуэцIхэмкIэ дуней хуитым къытегъэхъауэ, еджэхэр зэгъэпллыжын, зыкъегъэпшытэжын, гъашIэр купщIэкIэ щызын зэрыхуейм, гу зылтыдмытэ гъэцIэгъуэн куэд абы зэрыхэлтым я гупсысэр ешэлIэн – аращ тхакIуэм пщэрэль зыщицIыжыр. Тыншкъым. А мытыншыр зригъэхъулIэн папщIэ, и тегъэцIапIэц махуэ къэс гъашIэм къыщыхъухэр, пщIыхъэпIэм щызекIуэхэр, нэкъыфIэцIхэр. Абы и тхыгъэхэм щызэпщхъэхуэкъым а псор, зэхэухуэнаш, зы пкъыгъуэу зэхохъэ, зэгъусэу зы гупсысэ пажэ гуэрим толажъэ. ГъэцIэгъуэнщ езы тхакIуэр и лэжъыгъэ ешэжъэкIэм зэрытепсэлъхыр: «Тхъэм и закъуэц зыщIэр уи пэшыр жьауэ щIэпщIыр, шэнт щабэм уитIысхъэу хъыбар гуэрхэр уи щхъэм щIыхъужынIэжыр. Куэдрэ уогупсыс къызэрбгъэжъену псальэм, абы и IукIэмрэ щIэт макъамэмрэ ельытащ ешэжъа зэрыхъунур. ЯпэцIыкIэ уригуазэркъым узытетхыхынумрэ хэтыну лIыхъужжхэмрэ ЙупщIу уи нэгу зэрыщIэмьтэм. ЗэкIэ пщIэркъым абыхэм ягъуэтыну теплъэри, ебгъэлэжыну Йухуфэхэри, щыбгъэпсэуну щIыхъэри. Хэдэ, къыхх...» Нэхъыщхъэрачи, тхакIуэм и творческэ къызыфIэгъэцIынгъэм къыщыунэхуащ зи шыфэлIыфэ зиIэж дунеишIэ, сатырхэр тхылтымпIэм щызэкIэлтьипIэцIэнуш, тхыльеджэхэр къэунэхуа дунейм хишэнущ.

Мэкъуаум къигъэцIыр щIэнщыгъуэ зыщIхэм ящыщ ѿ купщIэр нэхъ куу, я Фагъыр нэхъ ин зыщI мистикэр художественнэ Гэмалу тхыгъэ куэдым къызэрыщигъэсэбэпыр. Апхуэдэхэц «Сады Масират», «В пору голых деревьев», «Возвращенное небо», «Мистер Ия», «Омовение сердца», «История Зула» тхыгъэхэр. Абыхэм еджэхэми къахузэIуокI зэи зыщIэмыхъа пэш щэху цIыкIу гуэрим и бжэр, абы къышагъуэт щыIэу ямыщIа, ауэ я псэм пэгъунэгъуу къышIэкI дуней. Абы щыгъуэми ар тхакIуэм къигупсысу аракъым, атIэ итхым щыщIыхъэу «къакIуэрэ» хэувэу аращ. Амир и Йуху еплъыкIэмкIэ, цIыхур зищIысыр езым зыдицIэжымрэ зыдилтагъужымрэкъым, ар йоIэбыкIди зыхщIэнныгъэхэр щытепщэ дунейм и гъунапкъэхэми, нос зэрыдмылтагъум, зэрызэхэдмыхым, дыэрэрыщымыгъуазэм папщIэ щыIэу гурыщхъуэ зыхуэдмыщI е тщIэнни дызыхуэмей нэгъуэцI щыIэкIэ гуэрим и лъяхэм. Хэт ищIэн цIыхупсэр уафэм щызекIуэ зы къару лъэц гуэрхэм пыщIами... «Мы дунейр тельыджэц! ЦIыхур езыр тельыджэ гуэрц!», – жеIэ Мэкъуаум. Мис апхуэдэ цIыху тельыджэц «Масирэт и жыг хадэхэр» («Сады Масират») повестям лIыхъужж нэхъыщхъэ хуищIар. Повестыр психологическэц, Масирэт и гум щыщIэр, и псантхуэр зыхуэдэр, и гущхъэгъэсэкIэр, езыимрэ гъашIэмрэ зэрызэхъэхуэм, зэрызэльэцIесым кърикIуэр – псори зи фэм дэкIыр езыра хуэдэу тхыльеджэм зыхещIэ, апхуэдизкIэ ухешэф тхакIуэм и лIыхъужжым хузэригъэпэща дунейми.

Масирэт япэу дыщрихъэлIэм зэрит щытыкIэр апхуэдизкIэ шэчигъуейш, гуауэщи, зэхих псальэ дыдххэм («дыкъыбгурIуэн





хуейщ», «уэри насып бгъуэтыхынщ», «ильэситху ен кIуаш», «дэтхэнэ цыхухури хуейщ унагъуэ зэпэш») къызэрелын хэкIыпIеш шэрыб зэшIэцIуэ цыхIум ахэр ириубыдурэ щхъэгъубжэ зэIухам зэрыдиутIыпщыкIыр. ТхакIуэм щхъэтечауэ жимыIэми, цыхубзыр зэрыхуа унагъуэм псэкIэ щытыншагъэнукъым, сый щхъэкIэ жыпIэмэ, зригъесагъэхэт псальэ гуауэхэр гъущI пхъуантэм диубыдэрэ псы ежэхым хидзэжу, иригъэтхъэлэу. Масирэт дежкIэ, псальэ къэс езым и плъыфэ иIэжщ, къикIым ельытауэ: хъэкъуртыфэ, дыжыныфэ, къуэшыныфэ-фIыцIафэ... Иужь дыдэу Масирэт зэхихар: «Нысэ тхуэххунури къэдгъуэташ, езыри арэзыщ...» – нэхъ хъэльэ дыдэт. Абдежым къэп цыхIухэм ириубыда псальэ жагъуэхэр плъыжьфIыцIафэу зэкIэцIэжэбзыкIаш, адрей игъэпщкIуахэми мэ Ией къапих хъуаш. Зыхэт псэ гугъуехыр къызыхэкIар зыгуригъэIуэн папщIэ, щIипщытыкIыжын хуей мэхъу фIыуэ ильагъуу зыдэкIуа Иэдэлбий къызэрэдэгъуэгурлыкIуа щIыкIэр. Къыхуэгъуэтыхжкъым купщIэ зиIэ псальэмакъ гуэри щызэдрагъякIуэкIа е нэгъуэшI мыхъуми гукъанэ пыухыкIа къыхуишIауэ къышыхъуа. Мис, иджипстуи зэшхъэгъуситIым я унафэр Iыххыхэм ящI, Иэдэлбий и машинэм йопэшэцхи щIыбым дэтц. Псори тэмэму зэрызэфIэкIам и хъыбар жрайнэым поплъэ. ЗыгуэркIэ Масирэт дэкIыжын имыдэу псальэмакъ къигъэхьеиймэ, къахыхъэну къышIэкIынш...



Цыхухпсэмрэ и теплъэмрэ я дахагъыр зэрызэхуэхъункIэ хъунур щыдолъагъу мы повестым. Теплъэ дахэ зиIэ цыхухэш Масирэти Иэдэлбии. Масирэт и дахагъэр зымыгъэшIагъуэ, къемыхъуапсэ къэзыцIыхухэм яхэткъым, и макъыр апхуэдизкIэ гурыхъщи, лъагъуныгъэ псальэ фIэкIа къыжъэдэкIыну пхухуэгъэфащэркъым. И щхъэцыр къыхышхуэш – цыхубз дахагъэр нэгъэса зышI, куэдым ябгъэдэмыль телъыджец.

Мыр зэсхүэкIарэт щIыжыпIэн и нэгуми и Иэпкъульэпкъкъыми хэлькъым Иэдэлбии. Щхъэгъусэ къаугъэншэш, къэ жыIедаIуэш. ГуфIэгъуи щхъэпэныгъи къызыпымыкI къэхъугъэш. Араши, ди гупсысэр хуокIуэ дахагъэр къеухх нур зиIэрэ купщIэншэу зэрызэхэкIым. Фызабэхъу къыумышэ жызыIэ адэм емыдаIуэу фIыуэ ильагъур къэзышэфар и лъагъуныгъэм къышIыщхъэшымыжыфар сыйту пIэрэ? Жэуапыр езы Масирэт жеIэ: Iуэху гуэр зэхэгъэкIынкIэ Лыгъэ зыхэмилъц Иэдэлбий, зыпыIуедз, езыр-езыру зэманым и пIэ иригъэувэжыным поплъэ.

И адэ-анэм къашIэна жэмыжьри и гъусэу дыщ унэм зыгъэзжка Масирэт жэшитI-махуитIщ абы зэрышыпсэуар, ауэ сыйту гъашIэшхуэт икIи гугъут а жэшитIыр! Сыйту күэд къэхъуа, егъэлеяхэр и нэгу щIэкIа нэхъ гүунэгъу дыдэу иIэхэм гушIэгъуншэрэ зэхэшIыкIыншэу зи гъашIэр зэрагъэдзэкIа цыхубзым. А псор тхыльбэджэм и пкъинэлынэм дыхъену къышIэкIынтэкъым, тхакIуэм мистикэр къимыгъэсэбэ-памэ. Масирэт и щытыкIэм къызэрэгүэкIуу утепсэлъыхынэм йофиIэкI Мэкъуаум хилъхъэ Иэмалыр: псэгъэвын зиIэ цыхур пшIыхъэпIэхэм хешэ, и псэ гугъуехыр игъэбагъуэурэ ирехулIэ и щхъэм унафэ пэж трищIэжынэм. «ГъашIэр зэрышыту щызэхуэкIуэжыр уэ езым упкърылъщи, ар къэгъуэт... итIанэ псоми ульэIэснынущ... жэмыр къурмэн щIыни гъуэгу теувэ... уи гумкIэ уэрэд жыпIэу пежьэ... Тыси арэзы техъуэ... сэ жанымкIэ...» – анэ шыпхъум и псальэхэр пшIыхъэпIэм хету



къыжриІэжат анәми, ахәр зыгуригъэІуамә, къикІыр зәхигъэкІамә, зыкъигъуэтыхауә, и гъуәгу теввәжауә арат.

Масирәт и пащхъэм щызәбләкІаш дунейм цЫхуу тетыр, щхъәж и хъүәспапІәхәр, зыхущІәкъухәр, зыгъәгуләзхәр я гъусәү. Дәтхәнәми Масирәт псәкІә дәшІыгъуаш. И нәгу щІәкІам цЫхубзыр нәгъуәшІ ишІаш, псә ләжыгъәшхүэ иригъекІуәкІам къыпекІуаш идҗири къәс зәмыгupsыса куәд: дунейр зәрыныр, гухәхъуәри гухәшІри сый щыгъуи зәрышыІар, хушІәкъур и насыпым зәрыйлъәІесыр, гукъеуәм зыдәбгъәшкІә псәуа узәримыхъунур, тегушхуауә ипекІә кІуэн зәрыхуейр.

Ан шыпхъум и псальехәр зәхигъэкІаш: «Гур пәжым хузәІух, уи гум уәрәд жиІә хуәдәу, а пәжым угуфІәу хуәкІә».

Хъәләмәтиц «тЫси арэзы техъүә» псальехәр Масирәт, епщЫхын ипекІә, и гъашІэм нәхъышхъә дыдәу къышыхъуа Іуэхугъуем – нәчыхъытхым – епхауә къызәригубзыгъыжыр. «Дауә Тхъэр къэтцЫхуа хъуну, абы деж кІуә гъуәгур дауә къәдгъуэтину, сый хуәдә щІыкІәкІә ди фІәш тиІыну», – жаІәу нәчыхъыр зытха ефәндир хәзыгъәзыхъ и гуашә-тхъәмадәм мыпхуәдә жәуапт къаритар: «Абы фә зыми фыхуигъәсә-фынукъым, Ар зищІысыр дә тиІә псальехәмкІә къыпхуәІуэтәнукъым, Абы ухуәзышәну гъуәгүри зыми фигъәльягъуфынукъым. Ар утІысу уи фІәш пищІын хуейүә араш».

И нәгу щІәкІәраш Масирәт лъәныкъуәкІә зәплъыжыну, щЫи хъурейм лъәныкъуәкІә къышеплъыну Іәмал къезитыр. КъызәрышІәкІамкІә, зыри уасә зыхуәпицІ мыхъунт ар идҗири къәс зытеләжъар, ильәсхәр зытригъекІуәдар. Нәпси щИимыгъэкІыу, псә гугъуехуи димышшәчу ІуигъэкІуэтин хуеям елІәлІаш.

ПищІыхъәпІэм хәту къыжраІа псальә зәпычахуәхәми къызәрыхъщауә, Масирәт, сә жанкІә пиупщІа хуәдәу, къышыщІар лъәныкъуә ирегъәзыиф, гъуәгүи тохъә и насыпым хуәкІуәу. ИкИи лъоІәс. И гум телья уІэгъәхәр гъущыжаш, гъашІэм и ИәфІыр нәгъесау зыхищІәжаш. Ильәсиц дәкІауә къыщигъәзәжам, ар зәрыдахәм нәхърә нәхъ дахәж хъуат, щхъәгъусә къыбгъурытт, зекІуагъашІә щІалә цЫкІури я гъусәт. Хъәләмәтиц пищІыхъәпІэм хәту и дамәм къытетІысхъауә щыта щІалә цЫкІуми идҗи и гъусәми я щхъэм ІәпапІә хужж зәриІәр.

УпщІәкуәдкъыщиІеташ «Масирәт и жыгхадәхәм»: ІеймрәфІымрә, цЫхугъәмрә цЫхугъәншагъәмрә, унагъуәм ильын хуей зәхүщытыкІә пәжхәр, цЫхум гу зылъимытә тельиджә куәд зәрышыІәр, Тхъэм хуәкІуә гъуәгүм лъыхъуеныр, къәгъуэтаяуә, къәгъазә имыІу ар уи фІәш хъуныр...

Повестым хәль гупсысә гъәшІэгъуэнхәм ящыщ цЫхур ауә къызәрыгүекІ гүәру зәрышымытыр, гъашІәр зәримыгүрыІуэгъуафІәр, ауә уи Тхъэм хуәкІуә гъуәгур къәбгъуэтину ушІәхъуәпсәм, къызәрохъулІәнур.

«Дыщә тАмыххәр» («Золотые апельсины») Іуэтәжым уимыгъә-гупсысәныр, уимыгъәгумәшІәнныр Іәмал зимыІәш. Ап тауухааш лъәхъәнәми щІыпІәми емылъытауә гъашІәр гүгъу, хъәлъә зыщІ Іуэхугъуә гуауәщхъәуәм – унагъуәр къутәнүм – кърикІуә насыпыншагъәм. Я дунейм зәүә зехъуәж абы хиубыдәу хъуам: адәм, анәм, быным. Гуп-сисә нәхъышхъәу къыхәшцыр мыраш; зәщхъәгъусә зәбгъәдекІыжахәм адә-анән щагъетын хуейкъым, я быным и къэкІуэнүр къалты-





тэу, и псантхуэр яхъумэныр, анэ лъагъуныгъи адэ лъагъуныгъи щамыгъэшIэныр я пщэрлыщ. Мэкъуаэм дегъэльагъу анэмрэ мыльхуадэмрэ япI щалэ цЫкIур къэзыльхуа адэм зэрыхуэныкъуэр зыхуэдизыр. Цыхур лъагъуныгъэкIэ, зэхэшIыкIкIэ щрикъур, хъума щыхъур, игурэ и щхъэрэ зэтезыгъэлтыр унагъуэрashi, зэшхъэгъусэ зэгурымыIуэри зэбгъэдэкIыжри хъэлтьэ дыдэ зыщыхъур сабийраш. ЗэбгъэдэкIыжайIыр зэгуэр зэпэшхъэхуэши щитат, щхъэж и гъашIэ иIэжат, араши, щышынэркъым зытетауэ щита гъуэгум зэрытхээжым. Ауэ сабийм ищIэр и адэмрэ анэмрэ я гъусэу псэуныраши, и гурыIуэкIэмкIэ, а тIум зэкIешIэхыпIэ яIэктым. Апхуэдэ къэхьу хъузыкъуэмэ, и дунейр зэпэнныкъуэ мэхъури, абы еzym и пIэ къыштигъуэтыхыныр, къэхьуам къыпк'ырыкI зэхүүчтыхыкIешIэхэр къиштэныр занщIэу зыпэмымльэшхэ Iуэхуущ. Араш къышыщар «Дыщэ тIамыхэр» Iуэтэжым и лIыхъужьым. Абы дежкIэ адэ-анэр зэбгъэдэкIауэ аракъым, фIы дыдэу ильагъу адэр фIагъэкIуэдауэ, трахауэ аращ. Абы зыри къеупщIакъым и гум щыщIэмкIэ, зэгупсысымкIэ, зыхуеймкIэ. Анэм къильтигащ унагъуэр икъутэу быними щхъэгъусэми я дунейр къызэриублэркIари, нэхх къулейм зэридэкIуэжари, зыкIи къыхуэмей хамэ цЫхухэм зэрахишари и къуэ цЫкIум тыншу къищтэн хуейуэ. ЗыбгъэдэкIыжа цЫхухъум быним и хъэтыркIэ ныбжъэгъу хуэдэуи хущытыфакъым, сабийми и адэми я гъашIэр щIыIагъэкIэ ипсыхъящ. Иуэтэжым уздеджэм къыпщихъуркъым езы цЫхубзри етIуанэлIым насыпыфIэ дэхъуауэ. Зэи нэжэгүжэу, гукъыдэж гуэр иIэу щыткъым. Сытым щыгъуи и псантхуэр шэшIаш, мэгупсысэ, нэпс щIегъэкI.

Щалэ цЫкIур щапI унагъуэшIэр фIыуэ хуэльагъуркъым, езыми къызэрыхуэмейр зыхешиIери, зэрыхъукIэ, яфIэмифIым хуэдэу щитыну хушIокъу, абыкIэ и мыарэзынныгъэр къегъэльагъуэ. Махуэ хэхакIэ къакIуэу и къуэр ильагъуну, дишу и нэгу зригъэужыну хуитыныгъэ зрата адэр къышыкIуэрashi щалэ цЫкIур щынасыпыфIэр, зэшIыгъуу уэрамым щыдыхъэрashi сабийгум техуа дырктуэр зыгъэшбэжыр. Сыту куэд ялъэкIрэ адэмрэ къуэмрэ щызэгъусэм: щхъэкIэ вагъуэхэм жъехоуэ, жыы къыкъуэуар я жыпымирауыдэ, я вакъэ лъэгумкIэ бгыхэр ягъэщащ, губгъуэм къащIуошIэ Дон Кихот, Санчо Пансо, Гамлет, Одиссей сымэ... Уафэри щIыльэри зэшIагъэхъэ, къапэльэшрэ къэзыгъэувыIэрэ щымыIэу дунейм и гъунэм нос, я гур хэхъуэу зопсэлтылIэ. Кыххтэкъым а насыпри. И къуэр хамэлIым къыхуишIэм щимыгъэгугъуу еzym и пщIэнтIэпскIэ ипIыну хуэйти, адэр щэн-къэшэхуным хыхъящ, абы къыхуигъэшIауэ щымытми. Гъуэгуми текIуэдащ. БзаджащIэхэм яхъунцIэри яукIыжащ.

Пыхъужьым и нэгу щIэт зэпьтт мыльхуадэм и уэрамыпэм щылъэпэрэпа адэм и жыпым къихуу гъуэгум ирижа тIамыхэр. Ахэр къызыхуихъар езыр арат. Сабийм и гум зихузат, хуеят и адэм къышхъэшыжыну, ауэ нэпсым зэритхъэлэри къимыльтэу, мыльхуадэм пщэфэцкIэ унэм щIилъэфэжат. Лъэльэжащ адэм хуиухуа дунейр. Зыри тельтиджэ къыхэнэжакъым. Балиг хъуами, щысабийм и гум техуа уIэгъэр зэрыузщ: «Мыр дуней бгынэжаш, зыри щыпсэүжкъым. Ауэ си адэр сигу къихъэху, сэ сэцхъ гуэр ди уэрамыпэм деж лъэгугажъэмыхъэу къотIыси, мазэгъуэ нэхум дыщафэу къриIа тIамыхэр





къещыпиж». НасыпыфІэкІэ зрамыгъеңІа сабийм къиңІыкІар гукІи псекІи зи закъуә, гъашІэм ІефІагъ хэлтү зыхээзымышІэ балигъщ.

Гу лъумыгтэу къанэркъым мы Іуэтэжым «Тамы» псальэм щигъезашІэм. Фіещыгъэм зэрыхэтим къегъельагъуэ тхакІуэм дежкІэ ар образ щхъэхуу, сюжет къэгъехъуным, ар къызэришатэ текстыр ухуа хъуным хэлэжыху зэрыштыр. Ар зи быным щІэбэг адэм и жыпым ильу къыхуехъ, тыгъэ къыхищІыну, щІалэ цІыкІур игъегуфІену. Зэгъусэу къыздакІухым, «Тамы» къыпхуэсхьати, уэстыну сигу къэмикІыжу, си жыпым ильщ» щыжиІэкІэ, «сыхуейкъым, дэри диІэщ» къыжреІэ. «Дэри диІэщ» псальхэм къыхош адэмрэ къүэмрэ, тІури хуэмейми, зэпІэщІэ зэрыхъуар, абы къызэртенэнур. Сабийр анэм хуэзышэжа цІыхухъур къыпэува унагъуэ шофёрым егъэлъэпэрэлэри, мэджалэ, и жыпым иль Тамыхэр къошщри, гъуэгум щызэброж. ІупшІ дыдэ мэхъу абы и насыпир зэи зэгъэпцІыжа зэрымыхъунур. Куэду ахьшэ къызэримылэжъыр щхъэусыгъуэу трагъэкІуэта адэми, и унагъуэр лы къулейм и хъэтыркІэ зыкъутэжа анэми, а тЦум я зэхуакум лъемыж трильхэжыну щІэхъуэпс быними щхъэж и насыпиншагъэр игъэвыхынуш. Абы щыгъуэми щыри хуеящ насып, абы щІэхъуэпсащ. Тамы дыщафэр зэрыдахэм, дэбгъуэн щымыІэу зэрызэпхъурейм хуэдэу, насып дахэ, гъашІэ дагъуэншэ хуея балигъитІым «насып» псальэм хальхъэр зэшхакъым, зэхуэдакъым, тІури гъашІэм щызэхамэу къищІэкІаш, абы къишащ я къуэр и закъуэу, и фІэщ хъурэ игу зыщІэузэр щымыІэу дунейм къытенэнэр. Дыщэ Тамы... Насып нэхъ лъапІэ сыйт щыІэ, ауэ пІэщІэкІэрэхъукІынущ, и ЙыгъыкІэр умышІэм...

Еzym ешхъ гуэрим мазэм дыщафэр къыхэцІуукІ Тамыхэр къишипу Іуэтэжыр зэриухым гугъэ машІэ къынет зи къарур зи фІэщ мыхъуж, лъагъуныгъэр зищІысыр зымышІа лыхъужым фы и лъэнныкуэкІэ зэхъуэкІыныгъэ гуэр и гъашІэм хилъхэжын.

Мэкъуаэ Амир и тхыгъэхэм къыдагъельагъу щэхуу щыІэм цІыхум нэхъ щэхушхуэ зэрахэмьтыр, а щэхур къызэІухыныраш тхакІуэм и тхыгъэхэр зытешІыхъар: образ нэгъесахэр къегъещІ, ахэр къыншызІуукІын дунейм трегъехъэ.

Психологиер философиекІэ гъэнщІа тхыгъэхэм гултытэ зэрагъуэтим и щыхъэтщ абыхэм ящышхэр «Литературная Адыгея» (Мейкъуапэ), «Нана» (Грознэ), «Аргамак» (Къэзан) журналхэм къизэрытрадзар. Алтай крайм къыншыдэкІ «Бийский вестник» альманахым тетащ «Лунные мальчики» повестыр, Псыхуабэ щытрадзэ «Мегалог» журналым ихуаш Амир и Іуэтэжхэр.

Гульытэ къэзылэжъщ Амир и ІедакъещІэкІхэр, тхыльу къыдэкІынри, дэтхэнэ тхыгъэхэми шэцІауэ тепсэлъыхынри яхуэфащэш, ифІ зэкІынри дэраш, тхылъеджэхэрш.

Іэзагъэм гъунэ имыІэу къалытгэри, Мэкъуаэ Амир и зэфІэкІым хэхъуэ зэпшту куэдрэ къалэмьр и Йыгъыну ди гуапэш.

ХЪЭЦЫКІУ Раисэ,
филология щІэнныгъэхэмкІэ кандидат





Рассказхэр

МЭКЬУАУЭ Амир ДЫЩЭ АПЕЛЬСИНХЭР

Шальэ-шальэкірэ кызыззіузох сә а бжэр – зи бжәщхъэйум сыйзебакъуэу сабииңсәм и хыщіә макъыр кызыыхъукі пішіхъэпізхэмрә кызызэмыхъуліа хъуәспапізхэмрә я дуней щәхүм сыхәзышәжыр. А лъагъуэ зәщізкізжахәм идже кызызыкіухъыр си гугъапіә лъэлтэзжахәм я ныбжъхэрщ: къуәдзәц бгынәжам и плланәпәм тхъэмымщілафәу къыдолплы сабәм иуәжа хъефә мыщә шырхэр, пхъэм къыхәщікіла альпхэр; ізджә хъуау цыыху зәрымыхъәжа хадәр бәджыхъым зәщішташ; куәд щіаш хъыринхәм, таурыхъ псәущихъәмрә жыгхэмрә зәманым и фәепль жыглыц къазәрытекізжәр. Удз ежкужхәм щіагъәнәжа хадәм къинәжар зи щхъэкізхәм жыбыгъэм зыкъезышыхъекі жыг закъуэтіакъуәхэрщ. Адә, унә лъабжъәм щыпсәуа дзыгъуэ бынри ізпхъуәжаш, мелыңыч ізсәхәри ди сабииңгуэ пізейтишәм щхъәщтыжъым. Зызәман нәзыншәу щыта хыри шәдыпс цыкіум хуэкіуәжаш, си хъуәспапіә кхъухъыр мыхъеижу къыхәнәри...

Зыгуэр, сә сәщхуу, бләкіам и нәпкызыжә зытель мывәжым топысахъә, си гукъекіыж бжыгъәншәхәр зәхидзыжу, икі а псом къыхещыпкіыж си япә гуфізгъуәхәмрә гукъеуәхәмрә, си хъуәспапіә гугъапізшәхәмрә гум дыркъуэ къитетезина удинхәмрә. О-о, сыйту цыкіущәу къильтытәрә идже абы а дунейр! И піэм имыкіыу ар нобә лъэзсыфынущ зэгуэр си гупсысәр зыгъепізейтиуэ щыта лъаяхә жыжъәхәм, уебләмә псыхәм я жапізхәри ихъуәжыфынущ, жәщым узгум кызыззәщізәнә вагъуәхәри и ізгум щигъәдҗегүфынущ. Зәм гурыфізгъуәкіә, зәми хәкіпізшагъекіә щыз хъууэрә къышхъәпрыкіутыкіыу щыта си гурыщіә толькъунхәр идже абы дежкіә зырикіш.

Мис а дуней зәгъәдзәкіам, мәз дәгүжье жагъуәм къыхәна сабииңсәм и гуауэр ноби си гум къысфіззәпхев, тепи ізшәу ежәкі ильзәхәм трашә узгъәпхәми яхушізмыхъумәу. Зәм ар нур зыщізмитыж и нәкіум хуәмей-хуәмейуэ щыззәтеж и іупә псәншәхәмкіә къысілуоціә; зәми щәху дыдәу къызбгъәдотысахъәри, и щхъәр си куәщіым кърельхъә, и псәгъур къыззәргүзүетыжам и гур дәпсәхүжауэ. Ауә апхуәдәу қуәдрә щыткъым, и пәм къыхәуэ гуэрим егъепізей, и нәпсыр кыфізшіху; абы ириукіытәжми, щәху дыдәу магь...

Ауә, мис, аргуәру жыжъяу къыштоу тхъекіумәкіыхъ бәрәбәнауэхәм я іүәльяуэр, хъәлзәзешәхәмрә мағізгъәункіыфіхәмрә я сыринә макъхэр. Топхәмрә лагымхәмрә ядз мағіэм «къыззәтигъәплья» уафәр «нәкіущихъәпльщ», бийм ебгъәрыкіуэ дзәху зауелі цыкіухәм я «урам» тхъекіумәпсүр ирач. Аргуәру дунейм псәщіә къыхохъәж, аргуәру жыг хадәхәр зәщіогъәгъәж, си пәшым къышіззәрәруэ гум дыхъәу, пәр и іэту зыщізшә хъәуа ізфізшәр. Чәщенанашхъәм щыфізда пасәрәй сыхъәтыр макъамә дахащә къришу мәзу. Си гъашіә кхъухъәм дыгъәм пәлыд я чәтән фашәхәр ягъәбырыбауэ хы абрағъуэр пхаупшіә, я топ уә макъхәмкіә гъуәгүанә зәрытехъар къыдагъашшәу. Адекіә гъашіә хъуәспәгъуэ, кізүх зимишәу дуней...

Пәж дыдәу, абы щыгъуэ сә къысфізшіырт гъашіәр кізи пәи зимишәу къегъәщізныгъә гуэрү. Сегупсысын хуей щіехъуам и щхъәусыгъуэр





къысхуэгубзыгъыжыркым, ауэ абы сынчишІэупшІар фІы дыдэу сощІэж. Дыгъэ бзий гуашІэхэм дащизыхъумэ жыг щІагъым дыщІэту дыкІуэ пэтрэ абыкІэ сеупшІыгъат си адэм, гъуэрыйгуэу си жъэм хуэсхы псыІэфІ птулькІэ къэхуэбамрэ къысІэщІэткІухъа морожнэмрэ щІэфыныр згъэувыІэри. Сядэр къэувыІэри ней-нейүэ къызэпльаш, сэр-сэрү а гupsысэм сыхуэкІуарэ сабийм и щхъэр зыгуэрым игъеут-хуэрэ зэхигъэкІыу, ауэ си уппшІэми зыпыІуидзакъым:

– Пэжш, си псэ, дэигъащІекІэ дыпсэунущ, – жиIаш абы. – Щыри? Щыри араш, ари игъащІекІэ щыІэнущ.

Ауэ адэм и жэуапымкІэ сэ аразы сыхуакъым икІи жысIаш, дыгъуасэ дызэплъа фильмым зерыхэтам хуэдэу, щЫри зэгуэчынкІэ зерыхъунур. Абы дэхуэрт цІыху гужьеяхэр, псэущхъэхэр, машинэхэр.

– Папэ, – сыхудэпльеяш сэ абы аргуэрү, – уэ лэжьапІэ ушыІэу щЫир зэгуэчрэ лъэныкъуэ зырызкІэ дыкъанэмэ дауэ хъуну?

– Лъэмыйжтеслъхъэнщи, абыкІэ мамэрэуэрэфидежсынкІуэжынц. Хъунц, си псэ, афиІекІа апхуэдэ делагъэкІэ укызымушпшІ.

Ауэ а си делагъэр къызэрызжъэдэкІыу Тхъэм ипхъэтами ярейт: куэд мышІэу си дунейр тІууэ зэгуэшІыкІаш, къуаншэр си адэрами, си анэрами схузэхэмэгъэкІыу сыкъанэри. Ди адэм сыкъызэригъэгугъа лъэмыйжри ухуэн щІимыдэ щЫкІэ лъэлъэжащ. Иджы а тІур зэпІэщІэ зыщІа къуэ абрағъуэр зэпыбгъэхъэн щхъекІэ, дунейм лъэмыйжу тетыр зэпыбгъэувами хурикъунутэкъым.

ДяпэкІэ си адэм сыкъильтагъу щыхъунур маҳуэ, сыхъэт хэхахэм дежт.

Иджы си анэмрэ сэрэ дыщыпсэур нэгъуэшІ унагъуэт, ехъэжъауэ хуэкъулейуэ. Ауэ папэ куэбжэм къыIухъэху, абы зэрызехъэ, хъэргъэшыргъэ къышыхъурт. Псом хуэмидэу пIейтей хъур мамэт. Си адэм теплъэ мыхъу фызыжыр, си мыльхуадэм и анэр, занщІэу гъумэтIымэу хуежъэрт, «зи унагъуэр зыхуэмымIыжа мыкІуэмитэжъкІэ, фактырэкІэ» ешырт. «Хэт хуейр абы и щІэнгъэм, ахъшэ къызыпэмымIуэ а зэман гъэкІуэдым?» – жиIэурэ шхыдэрт фызыжыр. И къуэ дыдэри игъэтинштэкъым, мопхуэдиз хъыджэбз къомыр къигъанэу, къуэшхуэ зыщІэс цІыхубз я унагъуэ хейм зерыхишар ириудэкІыурэ.

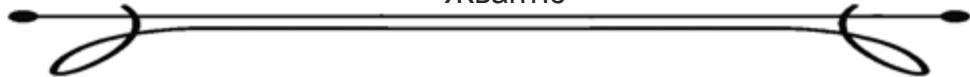
А псоми си адэр щыгъуазэти, и щхъэр егухарэ и лъакъуэхэр зэблих-зэблихъуу Iутт куэбжэпэм, сахуапэу пшЦантІэм сыкъыдагъэкІыху.

Дызэргъуэтыжа нэујж, тенджыз къэукубеяххами къурш щхъэ хужъхами дащхъэпрыйбэк'укІырти, шшэ хъэльэ щхъэхыныжъхэм я щыгу дыкъышыхъутэрт, уэшх къудамэ лъэкІыхъхэм нэзыншэ губгъуэхэмрэ мэзхэмрэ зэрагъэпскІым дакІэлъяплъу. Арыххэурэ дыкъыхъутэрт таурыхъ дунейм, зауэлI-лъыхъужхъэмкІэ гъэнщІам; абы дыщрихъэлIэрт жин жъакІэ хъужауэ адакъэшым тес лъэбыцэжьеихэм. БгъуэнщІагъ бгынэжахэм щІэгъэпшкІухъа хъугъуэфIыгъуэхэр къышыдгъуэткІэ, хъумакІуэ гущІэгъуншэхэм дыкъышІагъэIэрт...

Си дунейм псэ къыхэзыгъэхъэжыр си адэм къысхуиIуэтэж хъыбархэрт, адрейхэм сышрагъусэм деж, си гupsысэри си щытыкІэри нэгъуэшІт.

Сыт хуэдизу иджы сызэмыныкъуэжими, къысхуэгубзыгъыжыркым абы щыгъуэ къэхъуа псор – илъэс блэкІахэм си гъашІэм хальэшІыкІыжа а пшыхъэшхъэм щышу къысхуэнар Палъэ-ПалъэкІээрэ гум къыхъуэ узырщ. АпшIондэхуи си щхъэр фIызоудыж, сабий акъылым къимыубыдыгъамкІэ зызгъэкуэншэжу. Акъылымрэ псэмрэ сфиIызэпоув. «Сыт, – жи япэм, – пхуэмыйгъуэтыр? Уи анэм-





рэ мыльхуадэмрэ лажьэ яІекъым. Уэ абыхэм я деж щІэх-щІэхыурэ уокІуэж, фІуи ахэр уольагыу – сыйт нэгъуэшІ узыхуейр? Зыбгъэдэху зепшыхъэкІауэ къыздепхъэкІа уи гукъеуэр! ЩІрхъэж ари а уи сабигъуэм и мэз Іувым. Уэри а щІы зэгуэчам афІекІа умыкІуэ – абы мыхъэнэ иІэжкъым!»

Ауэ си псэр схуэубыдыркъым. Абы сфергъэзэж япэм дыщыпсэуа урамым. Аргуэр жыгхэр къыІуюувэж гъуэгу Іуфэм. ТетІысхъэпІэхэри куэбжэпэхэм къыІуюхутэж, вагъуэбэ уафэми мазэм зыщиғтафІэу къоувэж.

Ныбжым хуэдэу си нэгу къышІохъэж куэбжэм гъунэгъу къыхуэхуя цІыхухъур. Мес ар, зи нэхэм гъащІэм и хъуаскИ къызыщІимыхыж си адэр, гъуррэ кІыхыу, хуэсакыпсэурэ куэбжэм къыІуюхъэри, уэзджынэм къытреkъузэ. Сэ мыдэкІэ благъуэ абрагъуэм и ныбэм сисц, сызэрыджэгү хъэпшип псори фІуэ щІэсІуантІэу зэүэ сутІыпшип мурад сиІэу – зэгуреуд къыстеплээ мыхыу фызыжыр. Абы хэту зэхзыох си псэм фІэфI макъыр: «КхъыІэ, къысхуэвгъэгъу! СощІэ иджыпсту абы зэrimычэзури, ауэ сэ пщэдэй сожъэри, си къуэм зыгуэр жесІэжын хуейш. Зы сыхъэт хуэдизкІэ, моуэ, мыбдэж къышыткІухынши...».

Си анэм абы пхъашэу жэуап иретыж, пщыхъэшхъэр зэрыхэкІуэтар, вэсэмахуэ сыкъильэгъуа къудейуэ зэрыштыр гуригъяІуэу. Адрейри хуикІуэтрыркъым, и макъ ІэфІыщэмкІэ, уэрэду къысцыхъумкІэ, къыхегъэзых: «Уэ къыбгурыІуэркъэ сэ абы фІекІа мы дунейм нэгъуэшІ зэрышызимыІэр?!»

Сэ адэкІэ схуэмыхыжу пэшым сыкъышІолъэт, зэуэ лажьэу сутІыпца си машинэ къомым я шэрхъ зэрышх макъыр си ужь къинауэ.

– Я дэ ди Тхъэ, делэ сифшІынущ сэ фэ! – си анэр щІолъадэ сыкъышыщІекІа пэшым.

Си кІагуэмрэ пыІэмрэ къызоштэри, унэм сыкъышІокI. Иджы дунейр зейр дэ тІураш. Дыабрагъуэш, апхуэдизкІэ дылтагэщи, ди щхъэхэмкІэ вагъуэхэм дальоІэс. Шаль-пШальэкІэрэ къыкъуэу бжыхъэ жыы пхъашэри зыуи къытщыхъуркъым, уеблэмэ ди кІагуэ жыпыр хузэІудохри абы идоубыдэ. Лъэс лъагъуэр щыдухкІэ, сакъуу ихъуреягъыр къыдоплъых, адэ-мыдэкІэ пІашІэу щызэхэзежэ цІыху жыгъейхэм зэран дахуэмыхъун щхъэкІэ. Ди вакъэ лъэгухэм щощацэ къурш лъагэкІейхэр, гуэл, тенджыз жыхуаІэхэр, зикI, зы лъэбакъуэш. «Ей-ей, щІалэ, плъагъуркъэ дэ иныжитІым тщІар – ток зэрыкІуэ кІапсэхэр зэптигчаш, пкъохэр итшІыхкІаш!» Дызоплъыж, ди Іэхэр зэроубыдри дыщІопхъуэж, щІыналь эхыдзахэм я цІыху емылыджхэм я шабзэшэхэр, благъуэхэм къыткІэлъадз мафІэхэр къытлъэшІэмыхъэу. Адэ, дунейр щиухым и зы плІанэпэм, дыкъышызэтовыІэ: нэм къиплъыхыыр губгъуэ дахащэш; иджы япэу си адэм мыбы сыкъишэу араш. Губгъуэм щхъэшыт гъуэз нэхум къыхобэкъукІ зэи сымыльэгъуа гуэрхэм я ныбжыхэр. «Плъагъурэ мохэр, си псэ, ахэр Дон Кихотрэ Санчо Пансорэш, мыр Гамлетш, сэ уэ ар иджыри уэзгъэцІыхунщ. Мисри Одиссей! Уэ ар къэпшІэжын хуейш, абы теухуауэ куэд бжесІэжати!» – къысхупогуфІыкI адэр.

Дешауэ, ди нэгу щІекІа къомым ди щхъэр мащІэу ягъеунэзауэ, мывэжь гуэрым дытотІысхъэ. Си адэр и жыпым йоІэбэри:

– А-а, сцыгъупшэ пэтаи! Сэ уэ апельсин къыпхуэсхьат! Мис, пэжш, ахэр плІы къудейш зэрыхъур, ауэ еплъыт я инагъым! Еплъыт мазэм и нэхум ахэр дыщэ хъурей зэришІым, мэ, шхы! – къысхуеший.

– Дэри диІэш, иджыпсту сыхуейкъым! – къеІысхыркъым.



И жагъуэ хъуауэ, ар къызоплъри:
 – Хъунщ, – жи, – ушыщІыхъэжкІэ уэстыжынщ!
 Итланэ къоувыІери, зыри жимыІеу сизэпелльыхъ. Ауэ хуэшчыр-
 къым:

– Пльагъурэ ар зэрыхъур, «дэри» жыпІеу ухуежъаш. Си гум дза-
 сэ къыхаІуауэц сэ а псалтьехэр къызэрысщыхъуар... Сыт нэхъри нэхъ
 къэсчтэнт а зэманым къигъээжыну. Дэ иджыри хъиджэбз цыкІу
 диІэнкІэ хъунут. Ухуейтэкъэ шыпхъу цыкІу? Ауэ уи мамэм идакъым,
 абы... идакъым.

Асыхъэтым сабиигу зэІухам къобыргъукІ шыпхъу цыкІу иІэну
 зымахуэ мамэ зэрыжиІар. КъышыщІар умыщІеу, адэм и щхъэр
 феубыдыкІыжри, щым мэхъу...

МафІэм илыпицІа губгъуэ фыцІешхуэм абы и нэкІур къыхэ-
 щыжыркъым. Сэри щыму сышысщ, кыфІым къыхэтэджыкІ ныбжь
 мыгурыІуэгъуэхэм сахэплъэу. Мес, зи щхъэ щІеула лыжь гуэр
 къытхуокІуэ, абы иужь итщ ажэгъафэри. АдэкІэ къакІэлъокІуэ цыху
 гупышхуи, япэ итым зыгуэр и щхъэшыгум ѩблэ. Къэсмэ, зи щхъэм
 чэсей щэкІ къешыхъэктІа лыжь цыкІу гуэрш, шыдым тесу...

Си адэм и щхъэр къеІетыж:

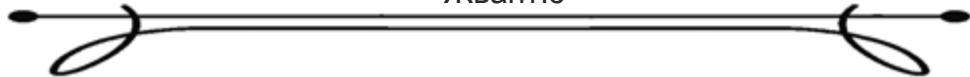
– А-а, уахэпльэу ара? Абыхэм уэ Иэджэрэ иджыри уаІущІэнущ, –
 жеІери и псалтьэр зэпегъэуж.

СоцІэ сэ: езым мыхъэнэшхуэ зрит псалтьэмакъ гуэрим сыхуигъэ-
 хъэзыру араш.

– ПшІэрэ, – жи, си дежкІэ зыкъриІуэнтІэкІыурэ, – сэ пщэдей со-
 жье, мис, сатуущІ сыхъуаш! Пльагъуркъэ, ахъшэ къэдмылэжыу хъу-
 нукъым, сондэджэрыныр си мыІещІагъэ, абы хэсцІыкІыр машцэ пэт-
 ми. СыкІуэнщ, Тхъэм жиІэмэ, адэ хым адрыщІкІэ щыІэ хэкухэми, уэ
 зыгуэрхэр къипхуэсхынщ, итъашІэм мыбы щамылъэгъуауэ. Уэраш а
 псор сэ щІэсцІэр. Уэ узыхуэнныкъуэ щымыІеу упсэун хуейш, ар къып-
 хузэригъэпэшыну зи къалэнри сэраш – сэ уэ срыуидэш! Ауэ сэ си
 ахъшэхэр къабзэу щытынууш, уэ уигъэхуэбэн хуэдэу. ИкІи зыкІи еш-
 хынукуым уи мыльхуадэм ейхэм, пшІашэрэт ахэр зыхуэдэ ахъшэр!
 Ауэ уи анэм дежкІэ а псоми мыхъэнэ яІэкъым, къыбгурыІуэрэ, мыхъэ-
 нэ яІэкъым! ПшІэрэ, уи деж сыкъэкІуэху, уи анэр щІэпІейтейр? Зэ-
 риркъуаншэр къыгурыІуэжаши араш, хэт зыфІэфІынур зэнпыу имыІеу
 ар ягу къагъэкІыжу? Пльагъурэ, балигъхэм я деж апхуэдэ къуаншагы
 къышохъу... Сыт мыгъуэ мы жысІэхэр?! Си акъылыр зэтекІаш, а псоми
 уэ ухуейкъым, иджыпсту къыбгурыІуенуи щыткъым. Уэракъым ахэр
 зыхуэгъэзар, сэ езым си щхъэм хужысІэжа къудейуэ араш. Къысхуэ-
 гъэгъу. Уэ уи мамэр псом нэхъре нэхъ дахэш, абы къелэж къулейуэ псэ-
 унуи, дахэу зихуэпэнуи. А нэджэІуджэр къызэрьтереплъэу къытэлІери,
 нэгъуэцІ Іуэху иІэжакъым, хамэ унагъуэ зэрызэтрикъутэми еплья-
 къым. Ауэ ари Іуэхукъым, си псэ, дэ а псоми датекІуэнщ. Нэхъышхъэр
 уэрэ сэрэ дызэкъуэтнырыш, абы щыгъуэ адрей псоми дахуэгъэзаш.
 Сэ уэр щхъэкІэ сымыщІэнэр слъэмыйынрэ щыІэкъым – уэ зыраш сэ
 сиІэр! Сэ мыгувэу къэзгъээжынщ.

Дэ хуэмурэ унэм дыхуокІуэж, абы дызэринэсүжу си гум фІэфІ
 гуэр зэрысІэцІэкІынур си псэм къызиІуэкІими. Бжыхъэ жэш
 щыІэтыІэм пигъэдийкІа си Іэхэм си адэм и Іэгу хуабэхэм зыщагъафІэ;
 зызокъузылІэ, сыхуейкъым ар сутІыпшыжыну. Си сабий акъылым къы-
 хуэбуудыркъым ар къызэртыну жыхуиІа пальэр зыхуэдизир, ауэ
 сошынэ, ар кыыхъ хъумэ, жызоІери. Си адэр зыгуэрим игъэпІейтейуэ





уафэмкІэ щІэх-щІэхыурэ допльей, фІэкІуэда гуэр вагъуэ бжыгъэншэхэм къышильыхъуэж нэхъеий, сэ езым нэхъри зыкІэрызокъузэ, и кІагуэжыпир къыгуэзыша апельсинхэм я мэри къысщІихъэу къысщохъу.

Куэбжэм деж къышыдэжъэрт мыльхуадэмрэ абы и шоффёрымрэ. ДызэрыГухъяжар щальагъум, ахэр машинэм къикІаш. Мыльхуадэм зигъебзэІэфІу си дежкІэ зыкъигъэзащ икІи къызэхъурджауэу жиІаш, си анэр зэрыгузавэр къидмыдзэу, жэшыгым къызэрыткІухыыр и жагъуэ зэрыхъур. Ауэ асыхъэтим гу лъыстащ абы и нитІыр шынагъуэу зэрыхъуэлскІам. Куэбжэм сидигъэхъэжыну къызэІэдэкъэуами, си пІэм сыхукІакым: слъэгъуащ абы и шоффёр къуабэбжъабэжым си адэр лъэныкъуэкІэ зэрыГуишир. Си пщІыхъэпІэ къыххэхуэркъым си адэм шынагъуэ гуэр къытехъэну, сзызыпэлльар сыйыдыхъэжкІэ абы сый щыгъуи къызжиІэ хабзэ псальэ ІэфІхэрт.

Шоффёрым и Іэпкъульэпкъ абрагъуэм си адэ иригъэкІуэтар къыкъуэшыжыртэкъым:

— Иджыри дапщэрэ цІыхухэр я пІэ къызэрипшиныур? Дапщэрэ, зо, цІыхубз тхъэмьщкІэм и фэр зэрипхыныур? Къыбжайакъэ укъышыкІуэну махуэмрэ сыхъэтимрэ? Хъэмэрэ узыхуейр... — ебгъэркІуэрт ар си адэм.

Адрейм абы и дамашхъэм зыкъышхъэпришиикІри къэльэГуащ:

— Тхъэм щхъэкІэ, цІыху хуэдэу, си къуэм сэлам езвгъэхыиж! ИтІанэ дызэпсэлъэнц, мы псор абы щІызэхихын щыІэкъым...

Си адэм, лъэныкъуэкІэ екІуэтэкІри, къысхуэгүфІэурэ зыкъисхуишиящ. Шоффёрыр Іэбэри ар къигъэувиІаш.

— Уэ жаІэр къызыгурымыГуэ гуэрү укъыщІэкІынц! — пхъашэу жиІэри, ар си адэм еІэдэкъеуащ. Апхуэдэ пэмымплъар лъэбакъуэхъуу иувыкІа щІалэжым и лъакъуэм фІэнэри, щхъэ щІыбкІэ техуащ, асыхъэтми гъуэгум къытельэдащ апельсин дышафэхэр. Сэ сыйкъыхэкИиикІри абыкІэ зыздзащ, ауэ мыльхуадэр къапхъуэри сыйкъиубыдышащ икІи гуаум сыйкъызэгүиудрэ зыри слъэмымкІыжу унэм сыйІильэфэжащ...

Ныбж къудейщ иджы къысхуэнэжар. НэшІ хъуа унэшхуэм абы къышекІух. Мис: мафІэгүри и гъуэгум тежри лъэмыжым ехуэхащ, чырбыш къуэлэн цІыкІухэм къыхшцІыкІа унэм хъэлтээшэр жьех-уэри игъэшщэжжащ, зэгуэр къысхуэгүфІэу щыта номин шырхэмрэ кІэпх цІыкІухэмрэ я абджынэ цІыкІухэри идиихыжжащ.

Зэзэмызэ мыбы къыщІохъэ дэнэкІи нэсын зыфІэфІ жыыр: мэлъыхъуэ, мэпапщэ, унэ лъэгум кърана тхыльт гъуэтэжам и напэхэр къызэргэгъэдзэкІ-нызэргэгъэдзэкІри, гъэцІэгъуэн гуэри къыхуэмыгъуэтауэ, щІокІыж. Зэзэмызи а пэшхэм ящищ зым къыщІоГукІ си анэм и гъы макъ щэхур. Сэ абы хуэмурэ сыйгъэдохъэ, и пащхээ сыйшотІысэхри сольэГу: «КхъыІэ, къызжіІэ, мамэ, сыйт адэкІэ къэхъуар? Си адэр дэнэ здэкІуар?» Абы и напІэ хъэлтээхэр къеІэт икІи губжыр зыщІэт и нэхэр къыструеbyдэ: «СкІэрыкІ, скІэрыкІ жысІакъэ, къуэ гущІэгъуншэ! КІуэдыхайер къысхуэбгъэкІуэну ара?»...

ЗымащІэкІэ щосыжри, си адэм и ныбжыр жэш къыфІым Іубахъэу хокІуэдыхыиж. Аргуэру си закъуэу сыйкъыхуонэ псэхугъуэ къызэзэмыт узым. Дэ түри дыщымц, дыщысщ зыр адрейм допльри. Ауэрэ, тэлай докІри, ар мэтэджыж, гуфІэ зыщІэмьтыж и нэхэмкІэ зэ къысхуопльэкІыжри, къызыхэкІа мэз ІувымкІэ егъэзэж. Егъэзэж, сэ ар зэи ІэшІыб зэрызмыщІыфиинур къыгурыГуэжауэ.





АтІэ, си адэм и Іуэхур дауэ хъуат? Пщэдджыжым, еzym къызэрзыжіам хуэдэу, и ныбжьэгүм щыгыу «щІэупщІэ зиІэ хъэпшыкІэ» хъэлъэзешэр якъури ежъац, къалэ жыжъэм кІуэну. ТхъемахуитІ дэкІауэ къалэж цыкІу гуэрым и бгүм къыщагыуэтыхац ахэр зэрыса машинэм къыхэнар. Хъэлъэзешэр яхъунщІэри ягъэсжат. Абы иужь си адэм, и ныбжьэгүми я хъыбар дунейм къытхъяжакым. Жайїж а зэманным апхуэдэхэр куэдрэ къехъуу ўстауэ. А щыпІэ жыжъэм и хабзэхъумэхэм я тхыльым къинар абы кІуа коммерсантитІым я кІуэдыкІауэ сэтей къахуэмьшІам теухуа сатыр зыбжанәц.

Абы лъандэрэ ильәс Іеджэ дэкІа пэтми, си тэмакъым схуемыгъэхуу тельщ: апхуэдизу фІыуэ сыйкъэзыльагыу щыта цыхур, и псэр зыхэллыр сэрауэ къилтыйтэу псэуар, щІэпхъаджащІэ ерухэм яукІу гъуэгубгыу гуэрым зэрыщыцатІэжар, ауэ сэ, абы и пкъым къикІа закъуэм, зыри Іуэхум зэрысхухэмьлхъэр, уеблэмэ си адэм и лын щыхуэ зытельыр хэтми зэзгъэшІэн зэрыслъэмькІыр...

Сыт сымыщІэми, си нэгу схушщІэгъэкІыркъым си адэм и джэлэкІар: къыщыціамкІэ и къуэм щыукІытэжауэ къысчуеплъэкІыу, симыгъэгүзэвэн щхъэкІэ, и Іупэ фІызэтежахэр, и кІагуэ жыпым къихуа апельсинипІыр... Абы щыгыу ар сфІэпсэкІуэд зэрыхъуар ильэсхэм дыхэхъуэрэ си бгъэм имыхуэжу ибэгыхъац...

Адэм и щІэин дунейр хуэм-хуэмурэ уэшххэм къральэсэхыжац, жыбыгъэхэм япхъэхыжац. Сэ иджы къысчуэшІэжыркъым дэ тум къышыткІухыгыа а таурыхъ губгыуэ тельыиджэхэр здэшыІэр. Ар зэрызимыгъусэж лъандэрэ сэ хыри щыри зэпзызыупщІ цыху абрағъуэу зэи зыслытэжакым, ноби сигу къысчуэгъэкІыжыркъым си сабигъуэм и уэрам нэшІхэр къризгъэшІэрэшІэжыну къызжиІэгъа мэгъу псалярхэр.

Бэзэр утым зыкъэзыгъэлъагыуэ ита ажэгъафэхэри ежъэжац, цыджан зэрыбынми заІэтри уэгум ихъэжац, вагбуэхэм хуэкІуэу. Си джэгүэгъухэмий я хъэпшып цыкІуфэкІухэр пшахъуэм къыханэри зэбгрыжыжац. Къэнар а бжыхъэ жэш щынэм и закъуещ: си адэм иужь дыдэу сышригъусэжар. Псэху зымыщІэ жыбыгъэм епхъэнкІыж уэрам нэшІ хъуар, зэшІекъуэж адэм-мыдэкІэ щикъухаа кІэнфетыфэхэр, тхыльымпІэжхэр... Жэш хъуамэ, бжьамий хыфІадзэжахэм къраш блэкІа жыжъэм и гыбызэр.

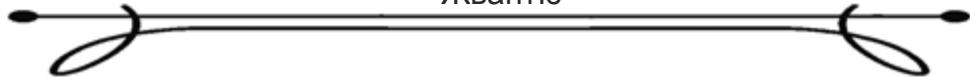
А дунейр нэшІ хъуац, абы зыри щыпсэужыркъым. Ауэ си адэр сигу къышихъэкІэ, зыгуэр, сэ сэцхыркъэпсу, лъэгугажъэмьшхъэу мэтІысри, ди куэбжэпэм къышызэшІекъуэж мазэм и нурыр зытельэшІыхъ дыщэ апельсинхэр.

ЗэзыдзэкІар **ТЫМЫЖЬ Хъэмьшэш**



МАЗЭМ И БЫНХЭР

Ильәс блэкІахэм я Іугъуэ фэпсым къыхэшүү, аддэ гукъэкІыжхэм я дурэшилІэрэшым хъума щыхъуац а сабигъуэм и хытІыгу нэкъыфІэшІыр, нэху щабэ дыжыныфэр си нобэм къысчухиутІыпщхъэу. Апхуэдэм деж мазэ гъуэгу щэхукІэ еzym деж сешэж, жэш мафІэм и мэкІэ, япэ бам и ІэфІкІэ, гъемахуэ жыгхэм я щхъуантІагъэхэмкІэ къысчуэупсэу.



Сә сыкъыщохутә къуажә щІбым щыІә Іуащхәм, къурш лъапәм къышекъа псы цыкІу зиукІыжу и лъабжәм щежәхым щыхупІэ лъагәу къышхъәцьтым. Зэнүбжъәгъухәр а Іуащхәм и щыгум дыңызәхуәсүрә куәдрә дызәбгъәдәст. Абдеж дыкъипльмә, хуиту тлъагъурт, маҳуә писом дыгъәм къигъәплья сабәр къызәцІагъәхъаеу, къуажә Іәхъушәр щхъәхынафәу къызәрыкІуәжыр, щІыдағъәхутәхәм я унә цыкІуәм ләжыгъә нәүжым машинә хъәләмәт гуәрхәр зәрышызәхуәсир, псыхъуәм дәс цыдjan гупым мафІә зәращІыр, цыфІыгъәм щІихъумә губгъуәм кхъәр къызәрыхъа мывәхәр къызәрыхъәхүжыкІыр. Апхуәдә зәманым деж лъагәу уафәм ис вагъуәхәм, ди ныбжъәгъужъ хуәдәу, нащхъә къытхуашІу щІадзәрт.

Псалъемакъ нәжәгүжәхәр къеІуу хуежъаш, мафІәм и хъуреягъкІә ныбжъ мыІупщІхәр щыкІәзызу болъагъу. Зыгуэр щхъәкІә дызәдауә хуәдәц. Псалъә зырыз зәхәссхәмкІә фы дыдәу сыйыщыгъуазә псаљемакъыр зәфІәзгъәвәжыну солІалІәри, зыри къикІыркым. Си макъ дыдәри сымыцІыхуу къысцохъу – ерагъыу сигу къизогъәкІыж а пшыхъәщхъәм сыйәгүпсисар. Гъунәгъу захуәсциІыцәнуи сыйегушхуәркым: сазәрлыкІәсу, сабә дыжыныфәу лъельәжу, хъәршым ихъәжынкІә сошынә.

Ди унәр къуажәкІә дыдәм щытищ. Адәр мәкъуауэ къикІыжащ, гум из узд къыздышащи, сә къыспопльә, дауи, сийтәунәцІыну. Идҗы хуәдәм анәр жәмхәм якІәрыцІаш, шыпхуу нәхъыжым пшІантІәр епхъәнкІ, къуәш цыкІур иджыри сабийщ, сәбәпинағъкІә ушыгүгъыну. Адәм, хади уәрами къимыгъанәу, сыйылъыхъуәу къыщІәкІынущ – зыщІыпІи сыйкыщыгъуэткыми, сыйщІәмысынкІә гурыщхъуә ийәми, си пәшым щІопльә. Ар зәхәтхуаш: уәрәд куәду зытет кассетә хъурейхәмрә тхыльхәмрә, зәхәзәрыхъыжауә, стІолым тельщ, «Маяк» магнитофоныр, зәпкъырхуаә, гъuelтыпІәм ильщ, абдеж дыдәм игуәшаш шыхәмрә хоккеист цІәрыІуәхәмрә я сурәт журналхәм къыхәзгъәжар – ахәр си пәш блынхәм кІәрызгъәзгъән хуейш.

СыкІуәжыну игъуә дыдәт, ауә сыйқонә – тезырыр фIәкІыпІә зимиІәщ, ауә ар иујукІәщ, – сә сыхәкІыжыну сыйхуейкым балихъә жәщ зекІуәм, нәгъуәщІу жыпІәмә, ди гъунәгъу хадәм дызәритеунәнум.

Абы и ужъкІә аргуәру Іуащхәм къәдгъәзжырт – мыбы зымы дыкъыщыгъуэтинутәкым, жәщым губгъуәм хәти къашыкІәлтүйжән щІалә цыкІу лъакъуә псынщІә гупым – икИи, къәддигъуа пхъәщхъәмашыщхъәхәм я псыр къытІурыжу тшхуурә, дызәпеуәу дытепсәлъыхыжырт а хуабжу дыңышына дакъикъәхәм.

Ди пашә икИи ди ныбжъәгъу нәхъыжъ Джыназым (и унәцІә хәІәтыкІам папщІә фIәтщат а цІәр) зәпкъирхе теуә щытщым ди щытыкІахәр. Абы езым тепльә хъыжъә ийәщ, лъынтхуальәщ¹, къуәгъущ, игурә и щхъәрә зәтельщ, ямылейуә лъәщщ, ильәситІ мәхъури, бәннакІуәу зегъасә.

«Уә, Къазыхъу, – жеІә абы, къудамәм къритхъа и нәкІущхъәр ИәкІә и Ыыгъыу, – уошынәри, дәпщыпІәм япә зыІубодзә. Абы щыгъуәми, сыйхәт ныккуәкІә уәдәпщыфыркым. Араши, зәрыгупу уә къожъә. КъыбгурыІуәу щытмә, дә абы дыкъипщыху хадәр зейр къытпепльәнү зигъәхъәзыркым. ХъәпцІашхъуә (ар сәращ, си гъуәншәдж лъапә кІәшІ щІәрыпсым и жыпыр къыщІәтхъащи, сә согуІә) япә игъәш,

¹ Лъынтхуальә – лъынтхуә нәрүлъагъур зибә. /Жилистый.



ар псынщІәш, напІэр дәпхъейуә къепхъәхыжыху ильэтинурә ежъәжынуш, зыри зэтри Йыгъәнукъым. Абы и ужь итын хуейш ЦыкІужъей – ар ЦыкІущ, зыгуәркІә яубыдмә, къаІәшІәкІыжыфынукъым...» – «Аүэ сыйми сакыПәшІәкІын, – идәркъым ЦыкІужъей. – Сә джанә щыстігъәркъым, зәпхъуән ягъуэтинукъым...» – «Уи тхъәкІумәршә? – мәгушыПә Пашә. – Абы дәнә дәж уепхъуәми, кыпІәрыхъәр и тхъәкІумәраш». Псори зәшІодыхъәшхә – ЦыкІужъей и тхъәкІумәхәр, пәжу, инш.

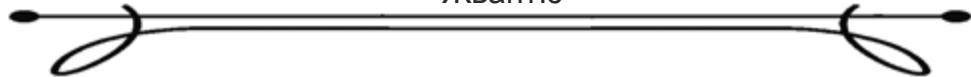
Къазыхъу зеухеиж: «ЗыщыпІә сыйфІенауә арат. Мо кыфІым зыри хәпльагъукІыркъым. Си гъуэншәдж лъапәр и кынхъагъкІә хәтхъаң, мис», – къегъәпІий и лъакъуә піІанәр. Къазыхъу Иәкъуәшакъуәш, бәмпІәгъуәш, жаІар абы и щхъәм иужь дыдәу нос, Цәләйр щығІашари а и щытыкІәмрә джәдкъаң деләм зәрешхымрәш. ЕджапІәм ерагъкІә а «щи» ЦыкІур кыншыхуәху араш, уәрамым къытхъәмә, хәти и жагъуә къицІынуш, уебләмә ЦыкІужъей ЦыкІунитІәри абы зәпымычу щыкІие, дыщыдәгъекІи, и жәэм къихъ ирепәс. «Сыт гъуэншәдж жыхуәпІәр, сә си дыщә ләрүпсыр згъәкІуәдаш», – мәтхъәусыхә НәшІыху. Ар щылә лъагъуәгъуафІә зәшІәкъуа ЦыкІущ, сыйым щыгъуи ету зытедза джанә хужыр щыгъщ, и щхъәцыр екІуу жъаш. Идҗыпстуи уеплъмә, зәрыхуәбгъәфәшән щыІәкъым ар дакъикъә бжыгъә ипәкІә мывә къаләм къынхъәпрыпшыжауә. – Си шыпхъум ерагъкІә къеІысхат, ТәкІурә изгъәлъыну. Идҗы узијәгъуән и маҳуәш сә къызащІәнур. Абы занщІәу адә-анәм бзәгу яхуихынуш». «Яхуихъәм, уи япә езыраш къызылъысынур, – и гур фы къынхуещІ Пашә, и джанә къуапә щә ныбәм димыгъәзагъәр диупщІәжурә. – Сытим щхъәкІә епта? Щхъә уә езым зумыхъәжарә? Уәратәкъә нәхъыжыр?» – жаІурә къеупщІынуш. Араши, абын балыдҗә сыр къынхуәнуш. Умыгужъей, тіум къыфтрагуашәмә, апхуәдәу игъәузынукъым». Зы хъәл хъәләмәт хәлъщ Пашә – сыйым щыгъуи псоми къашхъәшож, трегъәуж, сыйхуәдә Іуәху зәхәзәрхъари фыкІә иухыну уи фІәш ешІыф.

«Къуәш сыйту зыри жимыПәрә, – къыхельхъә ПашІәсырыху. – Жыгым щытесым и вакъә лъәныкъуәр къызәрлыыхуар слъәгъуаш. Адрейри езым зылъихри, къридзыхаш. Си щхъәр пхриуд пәташ».

КъуәшкІә дызәдҗәр ди гупым къызәрхъәрә куәд щыләтәкъым. Я унагъуәр зы къалә гуәрим къиІәпхъукІри, ди къуажәм къыдәтІысхъәжаш. Щылә сабыр губзыгъә ЦыкІущ, япә дыдә къыншытхъыхам хуабжыу дгъәшІәгъуат цыхуу щыІәр зәкъуәшу жиІати, псори фыуә зәрыльагъун, зыр зым зәхицІыкІын, сыйкІи дәІәпшыкъуу щытын хуейш жиІати. ТетрадитІ-щи иІәт, и гупсысәхәр иритхауи, ахәр къәплъытә хъунут гупсысакІуәм и щыншыгъә тхылъу. Дә шәч къитетхъәртәкъым ар еджагъәшхуә зәрыхъунум. Цә лейр къынхуәдгупсын хуей хъуакъым, езыр-езыру къыккуәкІаш.

«УздәщыІар дәнә, ПашІәсырыху, – еупщІаш Джыназ. – Губгъуәра укъыншытлъәшІыхъәжар? Лыжымым укъибуыда си гугъат». – «Сә къызгурлыуат жыгым сыйкъехыну сыйзәрхунәмисынур. Лыжыр хадәм къынхъыхам фә идҗыри мәл гуартәм ешхуу дәпшыпІәм фызәрлигуаә фыІутт. Жыг щхъәкІәм зыншызудыгъури, сымыбауәу сыйтесаш лыжыр икІыжыху. ИтІанә хуиту сыйкъехыжри, сыйбәрәбащ, сый къыздәсштә хъуну Пәрә, жыхуәсІәу. Псыкъуийм и щхъәтепІәм дәж мис мы Іәшәр къыншызгъуәташ. МыбыкІә сыйри къызахъуәжы-





нущ! Фыкъеплъыт, щакІуесэ дыдәщ». ПащІэсырыху дегъельагъу сәш-хуэ бәлыхъ, и къур дәгъуэу гъәшІэрәшІауэ.

ЗәрымышІекІэ къыІерыхъам арэзы ищІауэ, ар ди нәхэм къышІэпльәрт, фыгъуэныгъэр гухәхъуэ инрә щІильәгъуеным щы-гугъу. ХәшІыхъауэ, дзыгъуэн ңыкІуу, ар хуабжъу жыджәрт, жәр-дәм хәлтъ, зәфІекІи Иәт. Сытри къехъулІәрт абы: лотерейкІэ мотоцикл къихъат, дерсхәмкІэ къәпщытәныгъә дагъэтхмә, тетхыкІ защІекІэ оценкәфІ къихъыну хузәфІекІырт, мис иджыпстуи абы шәдыгъуэу дә нәхърә нәхъыбә къипичыфащ, абы и щыПүжкІэ къуентхъри къехъулІаш. Ди гупым а зырат къарукІэ Джыназ пәльәшыну хәтыр, ауэ зәи зыпәщІимисәу, и жагъуэ къызәришІыр ишәчырт. Ар икІи си-рыхутәкъым, ауэ еджапІәм щагъеува тепльәгъуәм жыакІэ сирыхушхуә зытет Бармалей и ролыр щигъәзәшІати, и цІэ лейр абы къытекІащ.

ДызәхәуІухъарә дызәхәфыщІауэ, дыхуәмейуәрә унэм докІуәж, адә-анәм я губжъ къызәрытпәпльәри, ар къызәрыдләжъари тищІәжу.

Гъәмахуәм и фыгъуещ: маҳуэ кіыхъ Іәгъущәлъәгъущәр, нәхүрә хуиту къышхъәңыт уафәм зыщІәбәга псылагъэр къrimыпсә-рә езәшауэ, зигъәпсәхуну макІуэ. Апхуәдә маҳуәхәрат хъәнцәгу-щә къышщетшәкІыр, губгъуәхәмрә хъупІәхәмрә псыкІэ зыгъәнщІын, къаруи псәруи къытхуәзымыгъәна хуабәр зыгъемәшІэн уәшхкІэ Тхъәшхуәм дельәІуу. Зым дыдыхъәм адрем дыдәкІыу, пшІантІәхәр къызәхыдокІухъ. Ди щхъәшыгу итым гущІәгъу къытхуищІыну зы-худогъазә зәпытшурә жытІә уәрәдымкІэ, унәгуашәхәр къышІыдош, хабзәм тету, псы къыдакІыхъын, тыгъәхәр – джәдыхІэ, кІәртІоф, кхъуей, пхъәщхъәмымшхъә, ІәфІыкІэ е ахъшә – къытхуашІын хуей-щи. АхъшәмкІэ тутынрә мәрожнәрә къыдошәху, къәнамкІэ, Іуашхъәм дыщызәхотІысхъәжри, зыдогъәтхъәж.

Сытым щыгъуи хъәнцәгуашәу тхуапэр Шащәт, ар къызыхәкІри зәрыинишихуәр, фә зәрытетырауэ къышІәкІынт. И щхъәм зыгуәр фІәтшыхъырт, и нәкІуфІәр къытІәрыхъәмкІэ зәшІәтцІаләрт, зыщІыпІә къышшашІәдуІукІа ңыхубз халат текІыжар щиттІагъәрт. Дә, ибгүу зырызым дыщыту, куәбжәпәм дыувырт, псыкүииипс щыІә къызәрыттракІәнур дгъейуэ. Фә ІәмпІә фыщІәр иІыгъуу, Къуәш лъәнныкъуәкІэ щытиши (къытхуашийхәр абы къайхырт), дыфІәпсәкІуәду къыдиопль.

Маринәхә я куәбжәпәм дыщынәсым – арат Къуәш игу ирихъ хъыдҗәбз ңыкІур – къыдатахәр зәрылъ ІәмпІәри жыгъей тІәкІу къыхәкІари плащІәу ПащІэсырыху къыІәшІильхъәжри, езым зәкІэ я пшІантІәм зыщигъәпшкІуаш. Маринә и адәр зы ІуәхүщІапІә гүе-рым и унафәшІт, сыйти жылі, а зәманым ар къулеижъу къащыхъурт. Арати, сәмбым ильу ІәфІыкІәрә пыченәрә къыдитри, ахъшә хъар-зыни къыт哩тхъәжащ – тхылъымпІә сомищ щхъуантІә, жыгъей Іәбжыб щыгъужу. Псы щыІәмымылым къызәракІыха дә, къәхъуа псор тлъагъууни зәхәтхынуи тхузәфІәкІынүтәкъым: тхылъымпІә ахъшә щІәрыпсыр ПащІэсырыху и ІәхәмкІэ щхъыщхъуу зәхиупПышкІуәу, и жыпым къызәрихутар.

А щІәпхъаджагъәр щІәхъума хъуну къышІәкІынт, къышыхъу да-къикъәм ңыкПүжъей гу лъимытамә. ПащІэсырыху жыгъей-хәр къыттригуәшәжауэ ІәфІу шхэну зәрызигъәхъәзырыр щи-лъагъум, ар зәүэ къәгубжъаш: «Сомищыр дәнә щыІә?» – жиІәри.



ПашІэсырыху игъеңІагъуэ хуэдэу зещІ: «Сыт сомищ?» Ауэ абыкІэ зэрыІэшІэмькІынур хъэкъыу пхыкІри (псори гурыІуэгъуэт – къа-убыдат), къригъэзэгъяжащ: «А-а-а, сомищыр, сомищыр, сомищ цІыкІур, си сомищ цІыкІур, усцыгъупцэжыпти! Мыйдэ щыІэн хуейш ар...» – жиІеүрэ, и жыпым йотІэшІых. ПашІэсырыху абы къиншия ахшэр къыІихри, и пщэм Іэ бэллагъымкІэ худэуащ. Мор узым зэфІигъэнтІыІуаү, етІысэхаш, ауэ иужькІэ заншшІэу зыкъиІетыжки, зэрыгупу зыкъытхуигъегусаү, Іуащхъэм къехыжащ. И зыгъэгусэри кІыхлІыхат, гъемахуэр иухыу, дахэу еджапІэм дышыщІэтІысхъэжа япэ махухэм иэсиху.

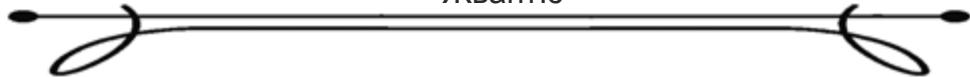
Дэ нэхъ балигъ дыхъуат, дыхэхъуат, ауэ, итІани, бжыхъэ пшыхъэшхъ щыІехэм дыкІуэрт Іуащхъэм. Япэхеми хуэдэу, мафІэ тщІырт, ауэ нэхъ гуашІэу, нэхъыбэрэ зэхэмькІыжын хуэдэу. Удз зытемытыж щыІ щыІэм деж щытІысыну зыри хуейтэкъыми, дызэфІэту дыуэршэ-рьрт, ди Іэр мафІэ хуабэмкІэ зэээмьзэ тшийтур.

А бжыхъэм Джыназ гурыгъузым дыхидзат, цІыхубз Іэпкъльтэпкъ дахэ узыІэпзышэм хэль щэхур къытхузэІуихри, ар зи щэхури езым и хыдажбзырат. ИгъеңІэращІэу, ар тепсэлтыхырт хыдажбзыб-гъэ ткІийм щеусэкІэ Іэм зыхищІэм, мазэгъуэ жэцым къыхэхужыкІ шхужхъэм, псым къыхекІыжа къудей хыдажбзым и ныбэ лъабжъэм иджыри псыфу къышылтагъуэ цы щабэ Іувыр мазэм и нурим зэры-пэлыдым. Абы и гугъу ищІырт вагъуэбэ уафэм и лъабжъэм зыцзыгу-куэдия губгъуэм: ди нэгу къышІыхъэрт удзым щыубгъуа абы и джа-нэр, нахуэу тльагъу хуэдэт, укІытэу, и Іэпкъльтэпкъыр ІекІэшІихъумэну хэту, а хыдажбзыр пцІанабзэу абы зэрытельыр, хуей-хуэмейуэрэ щІалэм къызэрыпещІэтыр, итІанэ, шынэри пЛейтейри хузэхыхъэжа-рэ кІэзызу, езы дыдэр зыпэмьпльяуэ, шыщхъэуІу жэц зызыущэхуам тегушхуэныгъэ хэлъу зэрыхІуцэшыхъар: «Къэхъунур кърехъу!»

Дэ ди нэгу къышІэдгъэхъэрт апхуэдэ да��икъэм щхъэм ѢзыекІуэнкІэ хъуну Іуэшхъу гуашІэр, Іэпкъльтэпкъыр игъэхыщІэу зизыгуашэ зыхеңІеныгъэр, а псор ІэфІу зэрыпкъиркІыжыр. Абы и ужъкІэ зыхуэрэзъжыныгъэр къыпкърошасэ, цІыхухъу нэгъеса-уэ укъызэригъеңІари уи фІещ мэхъу. Джыназ и хыбарым иужькІэ иджыри Іэджэрэ ди нэкъыфІэшІхэм хэтт еджапІэм щытлтагъу хыдажбэз цІыкІухэм пышІа хъуапсэ нэпцІхэмрэ къыдэмхъулІэн гугъэхэмрэ. Сытим щыгъуи, дыжеижын ипекІэ, ахэр зэхэтхуауэ ди щхъэм Ѣзызеурт, пкы зэпцІагъашІэр игъэхъэжэпхъажэрэ къигъэбрысейи, итІанэ щІымахуэ жэц кІыхым щэхуу хэкІуэсэжырт.

Джыназ нэмышІ, хыдажбэз епсалльэу дэ къытхэтыр Къуэш и закъуэт. Адрейхэм ящибзыщІми, сэ къызжиат куэд щІаү ба зэрызэхуацІыр, абы нэхъыщхъи яку къыдэхъуатэкъым, и бгым зришэкІыу фІэкІай ІэплІэ зыхуригъеңІыртэкъым. Джыназ и хыбарым иужькІэ абыи гушыІэ хуэдэурэ ирадзырт: и Маринэм ар дыдэр иримышІаүэ пЛэрэ, икІи дауэ къыщыхъуа хыдажбзыр абы теухуауэ. Къуэш а псальхэр къызыфІимыгъэІуэхуну яужь итт, гъумэтІымэурэ зыгуэрхэр жиІерти, цІыпль къэхъурт. Джыназ и ныбжъэгъур къригъэлтырт: «Хъэуэ, щІалэфІхэ, ар апхуэдэкъым, къызэрыгуэкІкъым. Сэ сисейм тыншу сизэрыхэзагъэм хуэдэнукъым, гугъу дехын хуей хъу-нуш».

Абы Къуэш зэ жреІэ мыпхуэдэу: «СоцІэ уэ абы и ныбафэ тЛекІур нэхъ мыхъуми къышІэшу зэрумылъэгъуар. Ухуймэ, сэ уэзгъэлъа-



гъунщ ар и анэм къызэрилъхам хуэдэу пцІанабзэу». Къуаш жиІаш апхуэдэ лъэпкъ зэхихын зэрыхуэмейри, и гугуу къамыщІмэ нэхъ къызэриштэри. Сэ къысцыхуац Къуаш и хъыджэбзыр Джыназ базкІэ фІихъ, еzym къыгумыхуар абы зыІеригъэхъэнкІэ къэшынаэ. ЕджапІеми уэрамми Джыназ хъыджэбзхэм я деж щыцІерыгуэт икІи зыхуей дыдэр пІещІигъэкІыфынүт. «Гурыщхуэ лъэпкъ зумыгъэІэ, – тригъэужырт абы Къуаш, – хъэмэмым ушыхукъуэзгъэплыну араш, еzym жыжъэр гъунэгъуу укъищІенукъым. КиноуфІ уедгъэплыныщ! Укъызэмымыдауэ, еплыт умыди. УкъыхэмымыщкІ – дэ деплышынукъым». Джыназыр Къуаш зэ къеІунцІыжац – дызэгурсыуац, дызыгэлсэлъхын хэлтыжкъым, жыхуйІэу.

Хъэмэмым лъэсакІуэу щылажьэрт ди цЫхугъэ гуэрым и анэ шыпхъу. А ди цЫхугъэр псоми къахэшырт ІутІыж хытІыгум щыІэ тхъэпэлъытэхэм ешхъ и тхъэкІумэ цЫхыхэмкІэ, зэи зи фэр зымыхъуэж уэгу плъыжхэмкІэ, ильэс хъурейм и пэр къызэрыпижымкІэ. Ар и анэ шыпхъум дэІэпшыкъурт хъэмэмым щызэлъыгумыжкІэ, итІанэ унэм нэс игъэІепхъуэжырт. Зи насып, пцІанабзэу загъэпскыу цЫхубзхэр зыщІэтам хуиту щыхъэфырт. Абы зэ зыкъиумысат а лъэныкъуэмкІэ щигъазэм деж пІейтеин зэрыщІидзэмкІэ: зытІещІыпІеми зыгъэпскыпІеми щІэлъ хъэпшыпу цЫхубзыІэ зыльэІесахэм къахонэ и гур зыгъэхъэшкІурашкІуэ зы гуашІэ гуэр. Абы фІэфІтэкъым и анэ шыпхъум зэлтыгумыжынүр цЫхубзхэм я лъэныкъуэмкІэ къышыщІидзэу цЫхухъухэм еймкІэ щиухыжым деж, абы щыгъуэм и гукъыдэжыр йохуэх, и гум къышыхъея ІэфІыгъэ нэжэгүжэу унэм къэзыхыжу жей Іувым хэзышэр мэкІуэдых. Аращи, Іэмал хильхъэурэ, лэжыгъэр цЫхухъухэм я лъэныкъуэмкІэ къышыщІадзэн хуейуэ къргэжкі.

И псалъэмакъхэмкІэ абы дыкъызэшІигъаплъэрти, дельэІурт зэ дахукууигъэплыну, аүэ къэгубжь зищІырт: «Дауэ фызэрыкъуэгъэплынуур? Фыхъэлэмэтщ фэ! Си щхъэм хуэсцІэжыфыркъым сэ ар». Аүэ абы жиІэр дэ ди фІещ хъуртэкъым. Хъэмэмым и абдженхэр лэч щхъуантІекІэ Іуву къилькІати, абы ущІэтмэ, пхукІэрытхъунцІыкІынүт. Ар къытхуишІэну дельэІуну арат абы деж дыкъыщІекІуар. «Хъэуэ, сэ ар схуэшІэнукъым, – жиІэрт абы, и пэр дрильэфайурэ. – Сызэрыарап заншІэу къашІэнущ. Мыбы я завхозыр сый хуэдэу бзаджэу фщІэрэ фэ. Ар ткІийуэ кІэлъопль Іуэхухэр зэрекІуэкъым. Сэ зэхизох абы и шхыдэкІэр. «Тхъэусыхафэ лъэпкъ зэхэзвымыгъэх», – къажреІэ и лэжъакІуэхэм. Зэ къышыхъуат мыбы апхуэдэ. Гъемахуэм хъэмэмым зэрагъэпэшыжа нэужь пхъэнкІийр щІахыжыну училищэм щеджэхэр къашати, цЫхубзхэм я лъэнекъуэмкІэ абдженхэу хъуам хъурей цЫкІуу лэчыр кІэратхъунцІыкІат, иужькІэ къакІуэу якІэльыплъыну. Ар цЫхубзхэм къашІещ, тхъэусыхэри, щІэрышІэу ялэжаш. Хъэуэ, сэ ар схуэшІэнукъым».

Джыназ, зигъэпхъашэу, еплъац абы: «ДэркІэ ар Іэмалыншэш, ди ныбжэгъум хуэтцІэу араш. Сомиц уэттынщ». – «Ыхы, севгэхъултай! Сыхуейкъым сэ зыри». – «Хъунщ, сомитху, – къыхэпслъыхъаш НэшІыху. – Аүэ кІэпІейкІитху хуэдизу кІэрыпхъунцІыкІынщ, къыбгурсыуа?» «ЗышатІэшІым зы, зышагъэпскыым адрейр», – игъэтэмэмыхаш щыкІужьеи, зы иплъыпІэ фІекІа ямыІэмэ, еzym чэзур къылтымысынкІэ хъуну егупсыагъэнщ.



«Хъэуэ, зыщагъэпскІым дыхуейкъым, абы бахъэ щІэтщи, абджыр пцІэнтІэнурэ арыншами диплъыфынукъым», – жиІэрт Плащэ, псальэмакъыр сомищым тришэжын хьисэп иІэу. «Ухуейти, кІэпІейкІитху хуэдизу! Ар занщІэу я нэм щІэуэнущ. ВжызоЙэри зэрысхуэмыщІэнур», – япэрай ерыщагъыр хэмэлыныжу, мэпсалъэ ди цІыхугъэр. Ар гупсысац, тІэкІурэ зыри жимыІэу щытащ, иужькІэ, хылагъэ хэльу къыпыгүфІыкІри, жиІаш: «Хъунщ-тІэ, тумэн къызэфти, кІэпІейкІитІ хуэдиз фхутестхъунщІыкІынщ. АрикІ абджым и кум хуэзэукъым, атІэ, гу лъамытэн щхъэкІэ, рамэм нэхъ пэгъунэгъуущ. ИужькІэ сэ злэжынщ. Ауэ ахъшэр япэ къызэфт. Фыарэзы?» – «Зэпты укІуэ, хъунщІакІуэ, – жиІаш Джиназ, – къыпІэрыхъэнщ а уи тумэныр».

А зэманым къуажэм хъэкухэр зэрыщагъэплъыр пхъэт, газрэ бжьамийм къиж псымрэ щІэхъуэпсу аркъудейт. Арати, къуажэм дэсу хъуар загъэкъэбзэну хъэмэмын кІуэрт. Гугъущи дыдемыхьу, къэтхутащ Маринэрэ и анэмрэ хъэмэмын адрейхэм хуэдэу дэсигъуэ мацуэхэм зэрымыкІуэр, чэзум хэмэтын щхъэкІэ лэжьэгъуэ мацуэу трагъахуэ, мацуэкум, сыхъэтихым щыщІэдзауэ сыхъэтий хъууху. А сыхъэт бжыгъэр ди Іуэхум хуэкІуэрт: зэхэзекІуэхэм уээдигъэ нэху здэшыІэ гъуэгур нэхъ къащтэрт, хъэмэмын и щхъэгъубжэ лахэр зыхуэгъэза жыг хадэ цЫкІумкІэ щызекІуэшхуэ щыІэтэктъым.

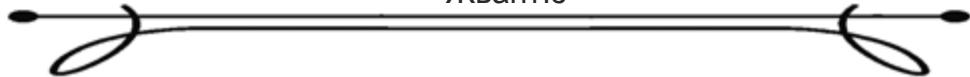
Къуэш бампІэрт: зэи еzym хузэфІэкІыну щымытауэ, и фІыльзагъуныгъэр пцІанэу зэрильзагъунур ІэфІыншэ къышищІырт еzym хуэдабзэу, я Іуэху хэль хуэдэ, адрейхэми ар дыдэр зэращІэнум. Мы иужьрэй мацуэхэм абы зэхэуфауэ къикІухырт, щымт, нэбжыщ кІыхым къыхэплъ и нэ дахитІыр зыри хуэмеиж хуэдэу плъэрт, зытэмыгушхуэ, къеныкъуэкъу щыІэ хуэдэт.

«ХъэпцІашхъуэ, къэдгъэнэжым мынхъыфІу пІэрэ мы Іуэхур? – къызэупщІырт ар. – Дауэ уеплърэ? ЕкІукъым мы тщІэр. И ужь дихъэн хуяекъым...» – «Сыт абы щхъэкІэ, Іуэху хъуай тІэкІу дакІэлъыплъмэ, зыри хэльу сцІэркъым сэ абы», – и гур фІы хуэсщІыну сыхэтт. Дауи, «зыри хэльу сцІэркъым» жыхуэсІэр пцІыт, сыт щхъэкІэ жыпІэмэ сэ езыр сытэмыпІэжу сыпэплъэрт зэи сымыльэгъуа зы хъэлэмэтлажъэ слъагъуну, ди мурадыр къызэпаудынуи сыхуэйтэктъым.

«НэгъуэшІ лъэнныкъуэкІэ укъышеплъмэ... – жиІэрт абы, – Маринэ, пцІэрэ, дзыхь зыхуэпщІ мыхъунщ, фэрыщІщ, ар зэрагъэфІам къыхэкІыу къышІэкІынщ, сцІэркъым. Ар зэуэ нэм къышуидзэ цІуугъэнэхэрэц нэхъ дэзыхъэхыр. Сэ сыапхуэдэкъым, уэ зэрыпщІэщи. Языныкъуэхэм деж къысцоху ар сытми тегушхуэну, сытри игъэунэхуну хъэзыру. Псом нэхърэ нэхъ Иейр араци, абы а и щытыкІэм хуэкІуэр сэр нэхърэ нэхъ тегушхуауэ псэу цІыхущ... Сэ синэгъуэшІщ... – нэцхъеийуэ жиІэрт абы. ЗанщІэуи къышІигъужырт: – Уэ ар зыгуэру къызыщумыгъэхъу. Сэ Маринэ фІы дыдэу солъагъу. Языныкъуэхэм деж лъагъуныгъэри лъагъумыхъуныгъэри схузэхэтщ». ИтІанэ хъыдгэбзым хуитха усэхэм къысхуеджэрт. Абы Маринэ усэ къудейтэктъым хуитхыр. КъытекІуэ щымыІэу, еджапІэм щитх сочиненхэм я щхъэм трихэрт литературэмкІэ ди егъэджакІуэ щыпкъэ зи ныбжь хэкІуэтар зэхэзещхъуэн зыщІ мы псальхэр: «М.К. деж».

Ахъшэр зэхэтлъхъэри, зэтын хуейм еттащ. Джиназ, и псальэм тетыжу, сомищыр къыхильхъаш. Нэцхъыху – сомитІ, адрейхэм – сом зырыз. ДызыгурыІуами жиІар игъэзэшІэн хуейт. ЦЫкІужьеий дгъэкІуаш





иплъыпІэр хъэзырмэ къищІэн хуейуэ, икІи къигъэзэжащ, къэукъуби-ярэ гъуэгу кІыхх къижам и бэуэкІэр хъэльэ ищІауэ: «Тэмэмш псори! КІэпІейкІиш хуэдизу лэчыр трихъунцЫкІаш! Абджынэм и куры-купсэм! Телевизор депльым хуэдэу тлъагъунущ! Напэ иІэу егугъуаш – афэрим къилэжъакъэ, ы? СыщІыххэу къэспицтэну сыхуеят, ауэ ма-хуэу хъунукъым, сыйкъальагъунущ».

Пщыхъэшхъэм сыхъетих щыхъуам дэ зэригупу уэрамым ды-дэтт, Маринэрэ и анэмрэ къыдэкІынным дыпэпльэу. Гурышхъуэ къытхуамыщІын щхъекІэ, хъэмэмым кІуэм иІыгъын хуей псори къыздэтштащ: напэІэлъещІ, щІагыщІэль къабзэ, мочалкэ, сабын. Мес къыдокІ ахэр куэбжэм. Маринэ пыІэ зыфІэт курткэ хуабэ, пыІэ зэрихъа, цы колготкэ, и лъэгуажъэм къэсу, щІымахуэ вакъэ яжъафэ щыгъщ. Анэм – фэ зыщІэбза плащ, бгырыпх щІэлль, лъэдакъэ папшІэ зыщІэт щІымахуэ вакъэ. Сумкэ иІыгъщ, лъагэщ, зэкІужщ. «И анэр эрцгерцогиня гуэр хуэдэщ», – жеІэ НэцІыхху, цыхубзыр и щып-лъагъу хуэдэ. «Эрц» псалтьэ Иыххэм къикІым зыри хэдмыщІыкІ пэт-ми, ар цыхубзу щыІэм ефІекІыу, абы хуэдэ таурыххэм фІэкІа щу-мыгъуэтину къытщыхъуаш. Зы уэрамым дыщыпсэурт, махуэ къэси тлъагъурт, ауэ нобэ нэгъуэщІынкІэ депльижат.

ТІэкІу зыдгъэгувэри, зэанэзэпхьум я ужкІэщ хъэмэмым дыщыщІыхъар. Чэзур дубидри, дытІысащ. Дыщыпэпльэ пэшыр зыщи, долъагъу абыхэм япэ цыхуиплІ зэртийр, дэ дяпэ цыхуигбгу итщ. Дэри блы дохъу, цыхухъухэр сыйтим щыгъуи нэхъыбэу къокІуэ, гурыгүэгъуэкъым апхуэдэу щыщытыр. Маринэ ди дежкІэ къопльэ-ри, дязыхэзим нэкІэ зэрихуэзэу, йопльэкІыж. Къуэш гузавэ гуэрым зэщІиІыгъэщ, псалти къыжъэдэкІыркъым, зэ закъуи хуепльэкІауэ къышІэкІынукъым и хъыдджэбзым, зэгупсысыр тхъэм ешІэ. Шащэ зыкъысхуегъазэ: «Езы Маринэ и нэгу дыкъышІимыгъэхъэу пІэрэ зыдгъэпскІ хуэдэу, и жагъуэну къышІэкІынтэкъым къытхукъуэплъы-ныр», – псори щэхуу додыхъэш.

Маринэ набдзэ къурашэ дахэш, нэ гъуабжэ пІашэш, и пэ за-хуэ цыкІур быхъуу пэбзийм деж щызэкІэщІокІ, и Іупэ цыкІухэр пІырыпІш, и щхъэц кІыххыр ухуэнаш. НэцІыхху зыщІыпІэ къриджыкІаш абы и тепльэм хуэдэ зиІэ хыыдджэбзхэр «пщтыру». Дэри абы арэзы дыдохъу: дауикІ! Ди гуращэр зыгуэркІэ наІуэ къэтщІынкІэ дошиныэри, ахэр къытфІемыгүэху хуэдэу фэ зытыдогъяуэ.

Дакъикъэ бжыгъэ докІри, хъэмэмым и лэжъакІуэ цып-лъыр къоджэ: «Зи чэзур фыкъышІыхъэ!» Арачи, Маринэрэ и анэм-рэ бжэр адэкІэ къышыхуашІыж. Дэ пНейтей дыкъохъу, дызогушащэ, дигухэр къипкІынным хуэдэу къеуэу щІедзэ, гузавэ машІэ къытхы-хъам ди пІэ дригъэскъыми, гие хэлль Джинаяз допль, щІэмыхъейр къыдгурымыгүэу. «МафІэгум исхэкъым – ежъэжынкъым», – зэпІэ-зэрыту жэуап къет абы. ДакъикъитГ хуэдэ докІри, зи яужь дит лҮим чэзур ирет, дэ еджапІэм щекІуэкІыну пшыхъым дыкъыкІэрыхуу, къэдмыгъэзэжыну, жреІэри. Модрейри абы дауэ щымыгүфІыкІын-рэт – чэзум зэуэ цыхуил хокІ – арачи, уэрамым дыкъышохутэ.

Хадэ цыкІур мамырщ, зы цыхуи щыдымкъым, ауэ сакъын хуей-щи, хъэмэмым къышІэкІыххэр илъагъуу, унэ къуапэм деж зы щытын хуейщ, зыгуэрым хадэ цыкІумкІэ икІыжыну мурад ишІмэ, хъыбар къаригъэшІэнэри и пщэрэлль. Ар сэ къыслъагъэсаци, губжь хэлль Джинаяз сопль, ауэ си гур фы зыщІыжыр адрей лъэныкъуэмкІэ щыІэ



хадэ ихьэпІэр ихъумэну НэщІыху зэрагъэкІуарц. Джыназ и ужкІэ иджы дэ тІурац гупым нэхъышхъэр.

ЦыкІужьеий зэхэзежэ хъуац, мэлбайуэ езыр япэ ирагъэшыну, хуит къащІынми пэмыпльэу, унэ лъабжьэм къыгуэпІиикІ тІэкІум тоувэ, дэпщеину, ариххъекІэ къоощэтэхыжки, зэгурыГуеныхъэ щэху гуэрим хэт хуэдэу, мэIущаш: «Апхуэдизу гугъуу пІэрэ фыкъысщІэрыГэнү?» Пашэ ар игъэсабырыну жреІэ: «Зэ зэтевуыІэ, мыйихэм я щигъын щІыГутельыр зыщахыну иджыри хунэсакъым». – «Сыт-тІэ абы щхъекІэ? Абыхэм я закуёуу къыщІэкІынкъым абы щІэтыр», – къыжреІэ. Абы жиIар яфІэтэмэма хъунти, зыгуэр дэIэпыкъуурэ ЦыкІужьеий дригъэпщеящ.

Сыздэштым сипльмэ, слъагъурт зытІэщІыпІэм и щхъэгъубжэм къыидидз нэху щабэр абы и нэ псори зылъагъуну, зыри зыIэщІамыгъекІыну нэпсейуэ плъэхэм зэрытиридзэр. «Уоу, еплъыт абы!» – къыГурыщырт ЦыкІужьеий, къытригъэзэжурэ, икИи къелльэжын зэрыхуейр зэхихыну хуейтэкъым. Пашэ ар зэрыщІиIыгъэ и Iэр ирихъэхыжри, ЦыкІужьеий щІым къельэтэхыжац. ЕтІуанэр Къазыхъут, абы Пашэ кІэллыкІуэрт. ЕрагъкІэ дэпщеир, занщІэу жиIаш: «Уи Маринэ и гъуэншэдж щІагъщІэллыр хужь цыкІущ, Къуэш, джэдныэ тхъэмбылыфэхэр хэсү». Ар зэрызэхихыу, Джыназ унафэ ищIаш: «Мис иджы фыкъеуыІэт! ПшІэр зищІысыр сыт, Пашэ, вжесIатэкъэ пцIанэу феплъыну фызэрыхумытыр? Гъуэншэдж щІагъщІэлльым щыщІэдзауэ, адэкІэ хуитыныгъэр зейр Къуэшщ». Адрейхэм хуэдизрэ зэрыкъуэмыплъяр Пашэ ягу къигъэкІыжырт. Ауэ ар абдеж зэрытетынум и унафэр зищІыр кІэщІэзыIыгъэрят. Къуэш яIэтри, ар зэрыхуейм хуэдизрэ къуэплъяш, Маринэрэ и анэмрэ затIэшІу зыгъэпскІыпІэм щІыхъэхукІэ. Си пІэкІэ плъырыну ЦыкІужьеий къагъэкІуац, НэщІыху зээзыхъуэIар Къазыхъущ. Сэ сицыкъуэплъынур ПацIэсырыху и ужкІэт.

Сыдэпщеийуэ, хъэмэым загъэпскІыну къэкІуахэм я нэхъыбэр зэрыщІыхубз хэкІуэтар къыщысщІам, си жагъуэ хъуат. ПцIанэу, я бгъэри, я ныбэри къеллэхауэ, нэхъыбэр щІыбагъышхуэу, – абыхэм яхттэкъым си нэр зыгъэгүфІэ лъэпкъ. «Ар дауэ? Мыра зэрыхури? – щызеуэрт си щхъэм. – Дэнэ щыIэ си ныбжь хъыджэбз цыкІухэр, я пхэ цыкІухэм и лыпцІэр быдэу, я бгъэр щызрэ къикъузу ящыгъ бостеiplІэр щызэпекъукІэ гурыщІэр къызэщІигъаплъэу?» ЗытІэщІыпІэм щІэт цыхубз зыбгъупщІым нэхь тепльэ дахэ зиIэу зи къахэсхыу, НэщІыху и жиIауэ, си «нэхэм гурыфІыгъуэ естьну си хуейти», яхэзгъуатэртэкъым. Псори фызыжуу къысщыхъурт, дахагъэ лъэпкъ зэрахэмэмылтым си гукъыдэжри, си щIалагъри, си къару зи ильыгъуэри ягъэпрудут зэрызыхъесщІэр.

Абы ирихъэлIэу, Маринэ и анэр зыгъэпскІыпІэм къыщІэкІыжри, зыгуэр щхъекІэ зытІэщІыпІэм къигъэзэжац. Ар абы къыщІэкІаш баҳъе пашцIэкІэ къеуфыхъауэ, икИи, пхэ тевувапІэхэм тету, и щигъыныр зыдэль шкафым нэс кІуац, а зрикІуэм къехуэхынкІэ шынэ хуэдэ, зиIыгъуу. ЗэщІэкъуарэ дахэу, ар зэкІэллыкІуагъкІэ псоми къахэшырт, гу лъумытэнкІэ Иэмал имыIэу. ЗимыгъэджеIэн щхъекІэ зэрызыхъесакъыж щІыкІэм, джэду зекІуэкІэу щабэу зэрытеувэм къаIуатэрт абы, шэч хэмэлтүү, адрес цыхубзхэр хъуапсэнкІэ къызэреплъыр къызэрыгүрүГуэр. Шкафыбжэр Гуихыу, щхъэмажэ къидиха нэужь, кІэи пэи зимыIэу къысщыхъуа зи напIэдхъеигъуэкІэ си



дежкІэ зыкыигъәзащ. ЯпәшІыкІэ сыйзәрышту сыйжат, сыйкъилтъагыу сഫІәшІри, ауэ си нэр къытезгъәкІакъым, сыйзытетми сыйкъельәжакъым, сыйцІәпхъүәжакъым, атІэзыхәсщІаш си гум къикІыгу си Іәпкъельәпкъым зизыгуәша пштырагыр. И щыхъәц гъуафәр псыф хъуати, зы Іәрамәр и нәкІущхъәм кІәрыпщІауэ псыгъуэ кІыхъу кІәрылтъ. И Іупәхәр удахъәхыу мащІәу зэтежат, зигъәхъеиху, и бғәпәхәр мащІәу тессысихырт. И Іәпәхәр, зыгуәр къыкІәригъәхұжыну хәту, иутхыпщІау – е псы ткІуәпст, е щыхъәц нальә кІәрыпщІат, а иутхыпщІ и Іәм хуәзанщІәу и лъакъуә зәхуакум къыдәшт щимәу къәупсихъа цы гъубажәр. Абы адәкІэ ищІари, зытІәшІыпІәм зәрыщІәкІыжари сщІәжыркъым – си нәхәм нәпс къытельәдащ, си пашхъә ита теплъәгъуәр ләч утхъуауә зәхигъәззәрхыыжу. ЩІым сыйкъышыхутәжащ. Си хъуреягъкІэ си гъусәхәр щызәрызохъә, сакъын хуейиу ямыщІәжу, зәрызокъуә, зәшохъәж. Сә лъәнык'уәкІэ сыйшытщи, псоми сыйкъалтъагыу, сыйкъышниуду сыйын хъәзырщ.

ИтІанә, пшагыуәм сыхәтүм ешхуу, къәхъур къызгурымыІуаштәу, сольагыу щІаләхәр лъәнык'уә зырызкІэ зәрызәбгрыжыр. ФІыуә уба, зи щыхъәфәр тещтыкІа лъәс лъагыуәм тету ахәр щыжәкІэ джаләрти, псынщІеуи къыщылтъәтыжхәрт, щІихъауэ кІийуә, зым адрейм зыгуәр жриІәурә, уәсим щІихъума жыг сатырхәм къүәбзәхәжхәрт. Сә си Пәм сикІакъым, сыхъеякъым: къызәрыщІәкІымкІэ, сә сыхәмыйтыххәу, дунейр къоқІәрәхъуәкІ, иджы сә зәман сыхуейт, абы сыйзәрыпщІауә щытар зәфІәзгъәувәжын щыхъәкІэ.

88

Спәмыйжыжыуә Іәуәлльяуә гуэр къыщыІуаш: хъәмәмым и завхозым Къазыхъу пшампІәкІэ Иыгъыщ, губжыауә щІәкІиеу. Къазыхъу абы къыІәшІәкІыну еІәркъым, зыри жиІәркъым, зитышташ, мо лы лъәщым ар Іә лъәнык'уәкІэ Иыгъыщ, и лъапәр щІым нәс къүдейуә къытритІәтикІауэ. «Мыдә сә уә иджыпсту унафәшІым деж... Зәшхыдәну ягъуэтыр сәраш сыйтим щыгъуи. Сә сыйт, фызхәм я щыхъәгъубжәм срихъумакІуә? Уи еджапІәми жраІәнщ. Іәмал имыІәу. Ліот-тІә узыхуеяр?..» – жиІәрт завхозым, дыджагъ хәмымльми, уигъәшынәу. Абы и щыхъә къуйим пыІә щыхъәргүтәкъым, джәдигүр зәүдзат, и нәкІу хъурейм пашІабгъуә фІыцІәр къытештырт, нәрыльзагыт фадә зәрыІухуар. Сыздәштым деж псынщІәу къесхәри, иджыри зы кІәшІәплъыхъакІуә ныбжыштІә къиубыдыныр и мыжагъуәу, си дежкІэ къигъәшащ.

АрщхъәкІэ Джыназ зыщІыпІәкІэ къыкъуәцІәфттри, жерүржәм тету, лыым и джабәм лъакъуәкІэ къыкІуәцІыпІаш. Зыпәмыйплья къыщыщІам игъәбәләрүгъри, Къазыхъу иутІыпщащ, къитетушхуар зригъәлъагыну и плащагыым къызәритІәскІэ псынщІәу зыкъигъәзащ. Къытехуа удыныр абы, хуәбгъәфащә зәрхъунумкІэ, зыхищІатәкъым, игъәшІәгъуар апхуәдә кърищІәну зыгуәрим игу къызәрыкІарат. ЩІәцІәнхъукІри, Джыназ занщІәу щІәпхъүәжыфакъым, арати, лы къепшәфыІәм езәүэн хуей хъуаш. Зызәрапшытры, япәшІыкІэ зәрытегъәкІуакъым, ауэ модрейр фІыуә нәхъ лъәшти, Джыназыр и лъабжъәм щІикүхъаш. ИужукІә, лыр къарауншә щыхъуа напІәзыпІәр къигъәсбәпри, Джыназ къызәфІәувәжаш, икІи абы и Іәр быдәу иубыдщ, ибгъу ижыры хуәгъәзауә плІәкІэ зыпәшІигъакъуәри, лы бәләрыгъар щыхъәпридидащ. Мор жыг щІагыым щехуәхаш, зыжъәхәуа къудамәхәм къаптылъәлтә уәс тыкъырхәр и гушІыГум күеду къильтальәу. Ар дә къытлъәшІыхъәжыныр пцІыт...



Тхъэм ещІэ мазэ дапщәми дәкІар, е илъес бжыгъэнкІи мәхъу, ауә зәгуәр къытхуәгуапәу щыта жәш уафәр Іуашхъэм щетІысәхуу, зәманыр къызәттригъәувылауә къышІәкІаш. Сабиигъуәм и дунейр щыІәжтәкъым. ДымыцІыху гуэр дәІәбейри, мазэр игъәункІыфІат, ІемыкІуэлъәмымкІугағкІэ къыІәпышәшри, вагъүәхәр щым трипхъат, нәшІ хъуа жыг хадәхәр зәшІиуплІэнщІат, пшәхәри зыщІыпІэ ихъат – дауә мыхъуами, дә тицишу зыми афІәкІа абыхәм гу лъатәжакъым. Іуашхъэм дытесурә, гу лъыдмытәжу, вагъүәхәм дакъыхәкІыкІаш, итІанә, дуней даущыншәм дыкъыдеджәрәзәкІыурә, жылә зәшІәпщІыпІэ дыкъыщыхутаң Дунеижъым и щІыбагъкІэ.

Арати, ди Іуашхъэр нәшІ хъуаш, сый щхъәкІәми, ди ужъ къехъуа щІалә цІыкІухәм ар ягу нәсакъым (жыжъәіуәу пІәрәт?), зәхуәсыпІэ ящІар нәгъуәшІ щІыпІәхәраш. Иджы абы укъеплъыхмә, нәм къыІуидзәр теплъәгъуә нәщхъейш, псом хуәмыйдәу бжыхъә зәманым деж. Псә зыПут гуәри щыІәкъым уи нәр зыгъәгуфІәну. Къуажәм (ар куәд щІауә къаләш, районым и къалащхъәш) жәм щызәрахуәжыркъым, пшыхъәщхъә мамырыр ІәүелъауәкІэ зыгъәнщІыр абыхәм я бу мактыракъым, атІә дәни нәс машинә псынщІәхәраш. Иджыреј сабийхәр компьютерым дихъәхаши, уәгъу къышыхъуами, хъәнцәгүащә кърашәкІынукъым, апхуәдәр ягу къәкІыххәныр фІәш щІыгъуейш. Кхъэр из хъури, зәхуащІыжаши, щІальхъәнү къахыжІакъым, щІәүә къызәІуахар къаләм и адрес кІапәм щыІәш. Дауә мыгуауәми, цыдjanхәр «щІым тетІысхъәным» ирахулІаш, къалә гъунәм щы щраташ, унәиращІыхыну, яльәкІымкІә ядәІәпышкүхәри, паспортиираш. Щыдағъәлтыхъүәхәми, дауә ящІами, къагъуэташ зылтыхъуар, иджы абы щеләжыну завод яухуә.

Щаләхәм я гъашІәр дауә хъуа-тІэ?

Сә, Джыназ, НәшІыху сымә къалә зырызкІэ дызәбрәгрыкІри, институт дышІэтІысхъащ. НәшІыху афІәкІа тлъагъужакъым, икІи, къишауә зыщІыпІэ инженеру зәрышылажъэм фІәкІа, и Іуәхум зыкІи дыщыгъүәзакъым куәдрә. Илъес пшыкІутху хуәдиз дәкІауә, къәралым зәхъүәкІынгъәшхуәхәр къышыхъуу лъәлъәжа нәүжү, и хыбар къәІуаш, щыхъәрим къикІыу и тхыгъә къытІәрыхъаш. Абы зәритымкІә, тхъэм и нәфІ къышыхуәри, зәманым хәзәгъуә, ар хуәкүүләйүә псәурт. ИкІи, а къеуәлІа насыпым быдәу зыкІәрищІауә, ар зәрызыІәцІимыгъәкІынным иуҗү итт. Махуә къәс телевизорым къигъәлъагъуә къәрал унафәшІхәм яхәту (къытхущІәгъәхъэнүт апхуәдә дә ди нәгу), мәлажъә. Дригъәблагъәрт, псәукІэ нәсыр зищІысыр дигъәлъагъуну. Дыкъәнәну жытІәмә, ләжыгъәфІрә псәупІәкІә дыкъигъәгүгъәрт. Гуапәт дызәрышымыгъупшар. Ауә а зәманым псори унагъуә дыхъуат, бын цІыкІухәр диІәт, жыы хъуа адә-анәр къытщыгүгъырт. ЛәжъапІи, Іей-фыими, диІәт. Жәуап езытыжари Джыназ-рә сәрәц.

Сыдәзыхъәх Іуәхухәр къышишІәм, компьютер къысхуригъәшаш, ари нәхъ лъапІәхәм ящышу. Джыназ, къыхуәзыхунури къигъүәтри, машинә щІәрыпс тыгъә къыхуишІаш. Телеграммә къикІәлъригъәхыжащ, жыІәгъуә хәІущІыур и Іуәхум хуигъәкІуауә къигъесәбәпу: «Къысхуәгъәгъу, уи «марлен дитрихым» щхъәкІә дагъә къикІыпІәм и кран къәслыхъуену сә сыйушщІыхъәркъым». Джыназ абы ельәІуауә къышІәкІынүт и хамә къәрал машинәм пкърильхъэн пкъыгъуә гуэр щхъәкІә.





Абы иужък^І Нәщ^Іыху аргуэрү бзэхыжащ. Мексикәм щы^Іәу ягъехъбарырт. А къералым теухуауэ тш^Іә маш^Іәм ди нәгу къыш^Іигъехъэрт пальмәхэр къышык^І жәц хы Йуфэр, пасәрей индеец^Іхәм я Йут^Іых махуехәр: цы^Іыху псәум ягу Пәжъажъэр кърачу, я тхъехәм къурмән зәрыхуащ^Іыр. Нәщ^Іыху и лъэужыр Мексикәм и зы къалә цы^Іык^Іу щык^Іуэдыжырт, иужь зәманым абы щопсәу, Іәмалыншагъэк^Іә и унагуәри къызәринәк^Іауә, зызыгъепш^Іур тхъәм еш^Іә.

Хэт нәхъри Джыназ нәхъ къехъәлъэк^Іаш Нәщ^Іыху зәрыбзәхар. Апхуәдә гъащ^Іә къызәригъәш^Іәнур къуигъащ^Іәу, зәрысабийрә зыгүэр хәлтә абы и щытык^Іәм. Ик^Іи Нәщ^Іыху зәи «уней псәущхъә» хъу-нүтәкъым, еzym ешху. Джыназ абы щытепсәльхък^Іә, и гъащ^Іәмк^Іә зәрымыарәзыр, езыр зәрыхуеям хуәдәу ар къызәремыхъул^Іар зыхуумыш^Іәнк^Іә Іәмал и Іәтәкъым. Абы нәхърә хәтыйт нәхъ зыхуәфа-щәр Лыхъужь псәук^Іәр – абы щхъэк^Іә узыхуениу хъуар бгъәдәлътә Джыназ.

Арати, дзә зәригъепәшти, зек^Іуә ежъэрт, ек^Іуәл^Іап^Іә зими^Іә быдап^Іәхәр къиштән щхъэк^Іә, ауә пәлъәшыртәкъым. Джыназ, к^Іәрыхур и куәду, и къаурү к^Іуәш^Іауә, къик^Іуәтыжын хуей хъурти, и уардәунәм щ^Іәт^Іысхъәжырт, и уІәгъәхәр игъехъужыну. Пащтыхъәмрә министрхәмрә яхәзагъәртәкъым, и пәжагъымрә зими емыльыта Йуәху еплъык^Іә зәри^Іәмрә зәхүәдабзәу ягу ирихъыртәкъым и бий-хәми, и ныбжъәгъухәми, и хъәл къахужъәдәмәк^Іуәр абы хәлъхъәжи, ар шынагуә хъурт. Арат Джыназ зы къулык^Іуи күәдрә щ^Іимы^Іыгъыр.

 90
Мызә-мыт^Іәу и уней Йуәху къызә^Іуихат (нәхъ тәмәму жып^Іәмә, ахъшәм ехъәл^Іауә хъәк^Іәпүчагъ зыхәль), ик^Іи къехъул^Іәрт. Ауә к^Іәи пәи зими^Іә ефә-ешхәм, цы^Іыхубзхәм, абыхәм яхуищ^І тыгъә лъапсей-хәм, къык^Іуәшхык^І ныбжъәгъу къомым флагъэк^Іуәдәрт и мылькур. Зәман дәк^Іырт, цы^Іыху къытемыпльәу, и хъыбари къэм^Іуу – зыщып^Іә емыжъауә п^Іәрә, жыт^Іәу дригъәгупсысу. Абы щыгъуәм и уардәунәм къыш^Іәм^Іык^Іыу щ^Іәсу арат, бам^Іәм къыхәк^Іыу ефәрт, ун^Іутхәр зәбгрихурт, унагуәм яф^Іәнәрт. Ауә аргуэрү ахъшәшхүә къыхәхъуәу ежъәжти, аргуэрүжүу ныбжъәгъур күәду къык^Іуәк^Іырт, аргуэрүжүу – ефә-ешхә, аргуэрүжүу – псоми еф^Іәк^Іын гурыл^Іыр. Зәгуәрим къа-ләм махуәш^І къышызәрагъепәшти, егъәлея уасәк^Іә цыдjan ансамбль къригъәбләгъащ, езыр шы хужь дахәм тесу утым къихъащ. Аргуэрү и мылькур зәрыф^Іәк^Іуәдәни гъуәгүм тетт.

Аддә жыжъә щы^Іә нәгъүәш^Іхәрат баррикадәхәр зыхуэр, абы л^Іыгъә яхәлтү хәк^Іуадәр, къехутәнүгъәхәр зыщыр, мылькум и лъа-хәхәр зәзыгъепәштыр, Олимп джәгүхәм щытек^Іуэр, суретыщ^І ц^Іәры^Іуә хъууә, щыхъәрхәр къэзыхъәхур. Абы щыгъуәми, езыр и унагуә^Іуәхүхәм хәззәрхыыжауз. Ик^Іәм-ик^Іәжым, ар къыхуэнәжащ спортым пыш^Іа къулык^Іум, фыз зырызым яйуә быниш^Іеп^І, адә-мыдәм жъәх-уәурә икүтә и машинәри зәпыч имы^Іәу ирегъәш^Іыж.

Ипәхәм щыгъуә, и гур хәш^Іу ар тепсәльхъырт гъащ^Іәр къызәремыхъул^Іам, иужъым есәжат. Иджы, абы зригъәл^Іу, къызже^Іә, и щхъәгъусәм имыш^Іәу, и машинәм скатипл^І зәрытигъәувәфар, гъэр гугъусыгъу щытами, мәрак^Іуә Йәрысәф^І къызәрехъул^Іар. Чәфү щып-салъәм дәжщ япәхәм зәрышытам ешхъ щыхъужыр, зәманым щ^Іәуә и щытык^Іәм къыхалъхъаҳэр мәк^Іуәдәйжри, ар мәхъуж тк^Іий, игүрә и щхъәрә зәрызәтельыр и нәгүм къишу.

¹ Махуәш^І – мыбдеж: зыгуэр щагъәльап^Іә махуә. /Праздник.



ЦыкIужьеj хәхъяац, ауэ күэдкIәкъым. И артист щIыкIәм къитIасэри, къафэм хуеджаац, къалә къефакIуэ гупми зыкъомрә яхеташ. Абы къахәкIыжри, таксисту ләжъяац, дәІәпыхъуәгъу псынщIәм шофөру дәсаац, ерыскъыпхъэ къищәху-ищәжу еплъяац, икIәм-икIәкым «Шашлыкәр пивэрә» зыфIища шхапIә къиззIуихаац. Унагъуэ зәригъәпшәуә, сабий дыгъитI иIәу мәспсәу.

ЛәжъапIәм гуваут къиззIерикIыжыр, и ныбжъегъу-цIыхугъәхәр къакIуерти, тIәкIу еIуб хуэдәурә зәхәст. Апхуэдәурә нәхъыбәрә зәхуэззу, нәхъыби ираф хъяац. Ауэ зәгуәрим абы къыхуәкIуаац зи накIәр щIеуда шейтIаныр, зэкIәрыбләбләрә зәшIәубәләцауә. Абы бгъәдәтIысхъәщ, зришәкIри, гур хигъәшIу, хуиIуэташ и гъашIәм хәль гуаүәр: фIыгуэ ильагъу и щхъәгъусәм деж щегъәжъяауә, зыми зәрызәхамышIыкIыр, абы щыгъуәми ар Достоевскә, Шопенгауэр хъуфыну щытауә, ЦыкIужьеj абы гущIәгъу къыззIерыхуищIар, игури зәрыхуззIуихар. Апхуэдәу а тIур я закъуәу жәңбыг хъуху зәбгъәдәс хъяац, зы цIыху ялъагъуну хуәмейуә.

Зәгуәрим ЦыкIужьеj, Іәджә щIауә зәмыйпльыжауә, гъуджәм ип-лъэри гу лъитаац и нәкIу бәгам трищIа бәджыхъ фIейм. Абы и лъабжъәм къыщигъуэташац удзхәр зыдэгъуэлыхыыжа къуэ псыфхәр, къизуудар къыпхуәмышIә кумбхәр, жыглыц цIанлъә зытрищIәжа къыр къыгуәудаҳуәхәр. И пә лъабжъәм деж къыщыхәжаац бәнә зытет чыц-хәр, и набдзәм къытекIаац жыг къудамабә псәншәхәр, япәм къабзабзәу щыта гуэлитIыр – и нитIыр – къекIуәкIу къамылкIә зәшIәкIәжаши, абы блә щхъә уздыфәхәмрә хъэндыркуакъуә зәмыйпIәүжыгъуәхәмрә щопсәу. Абы и фIәщ хъуакъым гъуджәм ирильәгъуари, и насыпин-шагъәм щыгufIыкIыу, а и теплъә хъуам щхъәт техъуа и щхъәгъусәм жиIахәри, ауэ, хәт ищIәрә жыхуIәу, нәгъуджә фIыцIә зыIуилъхъәри, абы иуҗыкIи зәи зыIуихыжакъым. Ныбжым хуэдәу цIыхум яхэтт, ныбжъегъу хуеижтәкъым, гъунәгъуми екIуәкIыжыртәкъым. Хуәмурә псори есәжаац ЦыкIужьеj и апхуэдә щытыкIәм. Ар күэдрә ялъагъурт, зәи IурымыкI тутыныр Iурысу, бдзэкъунтх иIыгъыу, къуажә псом я фIейр зыхэлъәдәж псы цIыхум Iусу. И нәгъуджә фIыцIәри зәрыIулт. Зы пшәдджыжъуәе гуәрим абы и хъәдер сымаджәщ ныкъуәшIым къы-щагъуэтыжаац, птулькIә нәшIхәмрә ерыскъы ныкъуәшхәмрә хәльу.

Пашә псынщIәу и «шылащхъэм» пыкIри – арат ар сыйтим щыгүи къехъәлъәкI и пшәрагъым зәреджәр – хъыдҗәбәз күәдым яфIәгъәшIәгъуэн щIалә пкъыфIә зэкIуј хъуат. Күәд щIауә къэзымы-лъәгъуа цIыхухәм азәхъәкIыныгъәгүрүхъым и гугъу къыщыхуацIкIә, зәрихъәлу, гушыIәу жәуап къаритырт: «Пәжщ, ауэ хъэндырабгъуә нәс сыйхүн щхъәкIә иджыри дамитI схуәчәмш». И псальъэр жанрә езыр нә-жәгүжәу, сый хуәдә гупри игъәгупырт, хәт цIыхугъә къыхуәхъуми, къы-хигъәзыхъу, хъәгъуәлIыгъуәм е къыщальхуа маҳуэр щигъәлъапIәкIә иригъәблагъәрт.

Абы и уней Iуэху къиззIуихаац иғъәлажъәрт, цIыхум я деж цы е фә къыщищәхүрти, фейдә иIәу, зыщIыпIә щищәжырт. Сытри къехъулIәрт, зәфIәкI иIәт, зәгъәззәхүәкIә ищIәрт, цIыхухәм ауэ сыйтим жаIәртәкъым ар къалә унафәшI е щIынальэр зыIәшIәлъ хъун хуейуә – и Iәр зылъәIәсым псә хильхъәрт. Ипхуу цIыкIуитIри тауры-хъым къыхәкIа фIәкIа пшIәнтәкъым. И унәри зими емыщхъ: пасәрей щIыкIәу, и щхъәгъубожәхәм, карнизхәм, мывә пкъо хъурей кIәшIәтхәм тхыпхъә хъәләмәтхәр хәщIыхъаац, пкIәунәм зыгъәпсәхупIә пәш





хуит хету, узд дәжейкІэ гъещІэрәшІа балкон иІэу, и жыг хадәшхуәм мывә күүләнхәмкІэ хәщІыкІауэ иІэ лъагъуәхәм я гъунитІми пхъэм къыхәбзыкІа тетІысхъәпІәхәмрә щІэтІысхъәпІәхәмрә къыІуту.

А псом жыуигъэләрт: мис гъашІэ насыпыфІэм и щапхъэр. Ауә, пэмымпльәххауә, насыпыншагъэр къыкъуәкІаш – и щхъэм зы лъынтихуә Ѣызәпышац, икИи зы напІезыпІэм дуней псом зыкъиІубыжац. Операцә ящІри, хъәләмәту къелац. Щхъэм еләжъ дохутыр цІәрыІуәр абы и тхылъхәм къышеджам къижриIат: «Уә, щІалә, укъельынкІэ гугъэу уиIар зәрыхъур процентитхут». Плацәм ар жәуапыншә ищІакъым: «ЖыпІэр сыйт, профессор, сә зы шәчи къитетсъәртәкъым идҗипсту сизәримылІәнум. – АдәкІэ, и хъәлыжым тету, еджагъәшхуәм къигуригъэIуаш: – Цыыху Iейхәр, профессор, куәдрә мәспсәү». Апхуәдәу гушиIэрт, езыр фІым я фІыжу псоми къальытәми.

И теплъәмкІэ жыпІәнтәкъым абы узыншагъэкІэ гуныкъуәгъуә иІэу. ЗимыщІэжу къитехуәу, куәдрә зәрысымаджәр къышытщІэр и Іыхълыхәм дект. Езыри гушиIәурә тепсәлъыхырт и къитехуәкІэм: «Си щхъэм дзыгъуә шырхәр иришІащи, ягу къыздихъэм деж гъуә къышатІри, си гъашІемкІэ мыхъәнәшхуә зиIә кIапсәхәр зәпаущI. Абы къыхәкІыу, зэм си нәхәм я нәхур мәункІыфI, зәми кIапсәхәм я давленәр йохуәх – зыхуей хуэзәу сыләжъәфыркъым. Гын яхуегъетхын хуейт абыхәм». Ауәрә ар цыыху зәхуәшІа хъуаш, зәзәмәзәххә фІәкІа гуп яхәмыхъәжу.

92

Псоми къальытәрт Къазыхъу зыри къыхәмымкІыну. А къазәрышыхъур пцЫуә къышщІригъәздыну иужь ихъакъым езыри, къәралым къулыкъу хуишІэу къигъәззәка нәужъ, гъуәгум кIәлъыплъ мылицәхәм яхъихъаш, къызәрүгүәкI ләжъакІуәу. Сыйт хуәдә унафәри нәгъәсауә игъәашщІэрт, сыйт щхъәкІэ жыпІэмә баш кусэр тәрәзу зәриIәтым ельытат и псәукІәнур. Гъуәгум зәрытетын хуей хабзәхәр къезыкъутән ди къалә цыкIуми щыгъунәжти, Къазыхъу дежкІэ зәхәгъәж щыIәтәкъым ар и цыыхуғъәфIими, гъунәгъуми, къыдеджами.

И тегушхуәнныгъәкІэ ар ятекIуәжат езым япәкІэ гъуәгур зыхъумәу щытахәм, икИи, дауи, машинә исхәм ар къальагъу хъуртәкъым. Къазыхъу ар щхъәжә щыхъуртәкъым. Зыми темыкIуәу, псоми ящышынәу зәрышытар идҗи нәгъуәшIхәм яригъәпшынарт. Щыгъ формәмәрә иIыгъ башымрә апхуәдә къаурүә зәфIәкIрә къратырт. И мылъкур псынщІэу багъуәрт: ильәс ныкъуә къәс машинәшIэ къицәхурт, къратапцIы Іыхъэм зы гъемахуәм и кIуәцІкІэ унә къитәджат.

Куәдрә щхъәгъусә къишакъым. КъигурыIуат езым и гъуәгу къызәригъуэтыхәри, зыIут ләжъапІэм къегъәзауә еджапІэ зәшымыщхәр къиухаш, мылицәхәм щIәнныгъә нәхъышхъә щратхәм нәсыжу. Мис абы щыгъуәшI къулыкъукІэ дәкIуенин папщIә лъәбакъуә нәхъышхъә дыдәр щичар: мылицәм къулыкъушхуә Ѣызезыхъэм иphъу къишац. Зәман кIәшIым къриубидәу – ди деж апхуәдәхәр IәкIәшIлъәкIәшIу икИи бзышIа хәмылту зәфIагъәкI – Къазыхъу район мылицәм я унафәшI хъуаш.

Къазыхъу трагъәува къудейуә, зи машинәр къагъәувыIәну тегушхуәнкІэ Іәмал щымыIа Джыназыр къагъәувыIәри, псынщIәIуәу зекIуәу къагъәкъуәншат, и тхылъхәри трахат. Езыри занщIэу щIыхъаш зәрысабийрә и ныбжъәгъуам деж, и тхылъхәр къриIыхыжыну. Адрейми – зимыгъәпагәу, езым хуәдәм епсалъәу фІәкІа умыщIәну – къыжреIә ар апхуәдәу зәрымыIуәху цыкIур, мазәгъуә жәщым зәры-

джэгүхэу щытам зэрэмьщхыр, сыйти хабзэм тету зегъэкІуэн зэрыхуйр. Джыназри пцЫхун хуейтэкъэ. Апхуэдэ жэуапыр зэрызэхихуу, Къазыхуу и къэрал фащэмкІэ къызэцІиубыдэри, къытритІэтыкІаш, фІуэ иудыныщІэц, цЫхухуу псальэ гуашІэ зытІуш ириутІыпшри, къызриІэтыкІа шэнт щабэм ириутІыпщхъэжац. А махуэм Джыназ и тхылъыр къыІерыхъэжакъым.

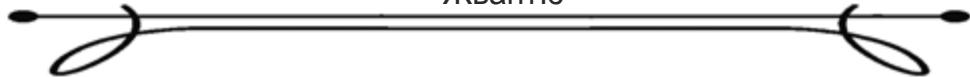
Къехъуакъым ПащІэсырыху еzym и гъашІэм дауэгъу щыхуэхъуя. Щхъэгъусэ къашагъашІэм хуэдэу, ар и пащхэ иригъэтІысхъэри жриІаш, зэрыхуей къыхуэхъумэ, къыхуэпэжмэ, езыми къышІыхуэмьарэзын иримыгъэльягъуну, зымы хуэмьныкъуэжу зэдэпсэунхэу. Университетыр къиухри, лэжьапІэ Іуэху зэrimыхуэу, цЫхубэ зэгүхъэныгъэхэм, хэхыгъуэр къышысым ирихъэлІэу щІыпІэ унафэцІхэм псынцІэ-псынцІэу къызэрагъэпэща политикэ партхэм хэтац. Іуэхум зэрегугъумрэ хэлъхъэныгъэ ищІахэмрэ къапэмькІуэІауэ къэнакъым – щалъхуа къалэм и налог инспекцэм унафэцІу къагъэкІуэжац.

ПащІэсырыху жиІарт дэни щытыншу, ар къызыхэкІри зымы и пІэ зэrimыубыдьирауэ, икІи абы хуэдэхэм дэнэ щІыпІи, сыйти щыгъуи цЫхур хуей зэрышыхъур. Абы къищтери, зыри дауэгъу къыхуэмыхъуну, еzym ей дыдэрат. Зыри пэмыплъауэ, ар район администрацэм и Іэтащхъэ хъуат. Абы ипэкІэ тетахэм цЫхум щхъэкІэ загъэлІэжу лажъэу зыкъагъэльягъуэну хушІэкъуамэ, мыр теувэри, ари щыІэжакъым. Хуэм-хуэмурэ ПащІэсырыху нэхъ мыхъэнэ зиІэ ІуэхуцІапІэхэм я акцэм я нэхъыбэр ІэцІэль хъуат. НэгъуэцІхэм я цІэкІэ тхауэ щІышхуэ иІыгъти, ильэс къэс гъавэ бэв къытрихырт. Уежъэрэ, щІыр зеймкІэ уахэуцІыхуу къепкІухъмэ, цЫхуу къызэрыгуэцІхэм уэрэду ирашэжъянут: «Маркизэ, маркизэ, ПащІэсырыху и маркиза!»

Дыщызэхуэзэхэм деж, абы и къулыкъум зэрыхуэфэшэну, пагэу зиІыгът. Къазыхуу и хэгъуэлІыгъуэм дыщызэхуэсат. Сыкъызэрильягъуу, къригъэжъац: «А-а, ХъэпцІашхъуэ-тхакІуэ. Седжац, седжац иужърейуэ буцІырхъам. МыкІуэдыхын упшІэхэр богъэув. Аратэкъым уэ узитетхыхын хуейр, си ныбжъэгъуж. ЛэжъакІуэ цЫхум тетхыхъ, мы зызыхъуэж зэманыр зэрыгугъум, псори дызэрмытыншым. Нэхъыбэу тетхыхъ гупсысэкІэцІэм зедгъесэн зэрыхуейм. КІэцІу жыпІэмэ, нобэрэй гъашІэм къигъэув упшІэхэрэц зытетхыхыпхъэр. Уэ мыуипцІ гуэрхэм утотхыхъ, нэхъыщхъэр умылъагъуу. КІэцІу жыпІэмэ, цЫхубэ хъэмэмым щІэт бахъэм ешхыц уи Іуэхур. Ахэр мыхъунц...»

Хъуэхъу жызыІэхэр абы зэпеуд, ину мэпсалъэ, унафэ ешІ, Иэнэм нэхъыжы щысыр абы и щытыкІэр мызэкІэ зышеч Джыназми. Ауэрэ район унафэцІхэм ящыц зы ПащІэсырыху къельэІуаш зы дакъикъекІэ щІэкІыну, Іуэху гуэркІэ къыхуейрэ жиІэри. Иэнэм щыбгъэІу хъун Іуэхуу къышІэкІынтэкъым къышІыхуейр. Къэтэджауэ бжэмкІэ щигъазэм, Джыназ ар къигъэуыІаш: апхуэдэ хабзэкъым, нэхъыжым хуит зыкъебгъещІын хуейш. Абы жиІар зыуи къышымыхъуу, ПащІэсырыху и Иэр ищІри ежъэжац, Джыназ фІэкІа нэгъуэцІ зэрымыплъэфыну плъэкІэ зэпхрэзысыкІымкІэ абы епльри, пхъашэу жиІаш: «ПащІэсырыху, Тыси, зыкъыумыгъэхъеийуэ щыс». Псори щэху хъуаш. ХъэцІэхэм ящІэртэкъым ахэр дауэ зэхушытми. Ауэ ПащІэсырыху зэрырайон тхъэмадэм псори щыгъуазэт. СыткІэ пшІэн асыхъэтим ПащІэсырыху и гум щыщІар, ауэ дагъэ къызэрыж и





нэкIум, жыIэдэIуафэу, зэуэ зы гуфIэкIэ къышызэшIэнэри, и пIэм са-быру итIысхъяжащ.

Маринэ-щэ? Маринэ, зэрыжалащи, и цыр зэшIэувэш, фэ зэмыххь цIуугъэнэхэмкIэ зриIери, и фIещ хъужащ езыр псом нэхърэ зэры-нэхь дахэр, зэрынэхъыфIыр, и дамэхэр ишешIри, щалъху абгъум ильеташ, дунейр къихъэхуну. Къэралым ит нэхь университетыфIхэм яшыщ къиухри, франдж уэркъ ехъяжьа гуэрым и щылъху дэкIуаш. И адэр лъэхъуэшым ихуаш, абы къикIыжа нэужь куэдрэ псэужакъым. Иджы дэ Маринэ щытльагъур жыры дыдэ хъуа и анэм зэманикIэрэ къри-хъэжьэурэ гъунэгъухэм яригъельагъу сурэтымкIащ.

Мис апхуэдэу, и гъашIэр иухри, зы дуней кIуэдыжащ. АдэкIэ къытпэлльэр тщIэркъым. Сэ иджыри къышызоущыхь ди Iуашхъэм, ди сабиигъум и таурыхь Iуашхъэм. Зэманыр хэтIесащ. Куэд щIащ, мафIэ ныкъуэсир къагъанэу, щIалэхэр зэрызэбгрыкIыжрэ. Уафэ вагъуэн-шэм мазэ фаер и закъуэу исщ. ЩIыIэмрэ псыIагъэмрэ къыспкърохъэ. ЩыхупIэм гъунэгъу зыхузощI: модэ и лъабжъэм пшагъуэр зыххъэ-щыль нэрымыльагъу псыр щожэх, Iеуэлъяуэ ищЦу. Лъагэщ. Иджып-стуи шынагъуэш, а жыжьэ къышына пшыхъэшхъэр уигу къэбгъэкIыжу, мы лъагапIэм утетыну. Нобэми къызгүрыIуэркъым апхуэдээр къызэ-рядгъэхъуфар.

АтIэ, пэж дыдэу щIакъэ нэгъуэшI еджапIэм щыщ а щIалэр, Маринэ щыдыхъэшхьу къыджиIэжакъэ еджапIэр къышыдух жэ-щым Маринэ и гъусэу зэрызытрагъэуар. Тльагъуртэкъэ абы иузыкIэ Къуэш и нэхэм гъашIэ щIэммыльыжу зэрыхъуар – сыйтит абы дыщIыщыдыхъэшхьыр, и дамэм дытеуIуэжурэ, тедгъэу хуэдэу, щIыжетIэр: уи щхъэм иумыгъэхъэ, апхуэдэш ахэр псори. А дакъи-къэм ар зэшIэзыубыда гуаум зыдигъэши, еzym и кIуэцIым зыгъэпшкIуупIэ къышилльхъуэжати, и гум и ихъэпIэ-къикIыпIэхэр зэригъэбыдар зэуэ гужьеигъуэм Ѣиудри, мы щIым щыземыкIуэ гуа-уэ къэзылыпшIым зэрышыту щIигъэнат, абы пигъэувиин къару имы-гъуэтыжу...

Къуэш мафIэм бгъэдэкIри, зытIэкIурэ тIэшIэгъупшыкIауэ щы-тащ. Дэ дызэхэзежэрт, уафэгъуагъуэ уэшх къэблагъэм зэрызыштыхъу-мэн пшыIэ къышыхэтщIыкIын дылыхъуэу, – пшэхэр Iуашхъэ щыгум щызехуэсирт, ильэсийр къышэрыдухым и щIыхъкIэ зэхэдубла зэхэсир тфIызэтракъутэу. Псори кIийрт, зым адрейр, нэхь кIэлъэфу къильы-тэу, игъэкъуаншэу, пшыIэм ирикъун къудамэ дгүэтыртэкъым, дызы-хуениу псор къыздэдмыштауэ къышIэкIлат, жыри, етауэ, лыр зэрид-гъажъэ мафIэр нэхъри зэшIигъэстырт, арати, абы зыгуэр кIэлъыплын хуей хъурт, ар сэрат къышылысар.

Асыхъэту Iуашхъэм и нэхь лъагапIэм, уафэ зэшIэуфIыцIам къы-хэшү, Къуэш зэшIэдияуэ зэрытетыр къэслъэгъуаш. Сэ абы дежкIэ сунэтIащ, сышIэкIуэр иджыри къызгүрымыIуэжми. Уафэр шына-гъуэу къэгъуэгъуаш. Гъунэгъу сывэрыхъэхъур зыхищIа хъунти, Къуэш къепльэкIащ, ауэ сощIэ сывкызэримыльэгъуар – абы и хъуреягъкIэ зыри щимыльагъужу къышыхъурт. Пшэ Iувыр тыншу зэпзызыпшI уафэхъуэпшкIым Къуэш и нэкIурзы напIэзыпIэкIэ къигъэнэхуаш. Абы и нэхъэр апхуэдизу щIыIэти, сэри, нэгъуэшI зыгуэри, мы Iуашхъэри, мо уафери, зэридунейу имыцIыхххэ хуэдэт. Зигъэзэжри, Iуашхъэм ельяаш – и лъабжъэр псы Iуфэ мывальэт. Асыхъэтым сэ зызмыщIэжу сывIияуэ къышIэкIынуш, сый щхъэкIэ жыпIэмэ псори къышэжэллат,



къехуар сыйт, жыхуаІэу. СщІартэкъым жәуапу ястынур, сә езым и кІэм нәсу къызгүрыІуатэкъым къехуар. Сяужь къиувәну яжесІери, Іуашхъэм и лъахъшапІэмкІә сыкъежекІыу псымкІә згъэзэну сектащ.

Къуаш нәкІукІә хәІубауә щылтъ, Іә сәмәгумкІә мывәшхүем зришәкІауә. Сыхуәсакъыурә къыззәгъәдзәкІри, и щхъэр къышІесІеташ, и нәкІум хәуа мывә дзакІә цыкІухәр къыхсахыжащ. Зы дақъиккәкІә и нәр къызэтрихри къәплъащ. Дунейм зиущәхуати, жыны, псы ежәхым и Іәуәлъауи щымыІәж хуәдәт – псори зәщІәувыІери заущәхуат, мыгурыІуәгъуә гуәрим пәплъәу. Къуаш къыззәпльырт, сымәдҗәным иригъеша сабийм и пльәкІәу, зы напІәдәхьеигъуәм зи къаур зыфІәкІуәда нә фагъуәхәмкІә, сәри езым сеплъырт си ныбжъәгъум къышыщІамкІә сизәрыукІытәри сизәрыкъуаншәри къэзыІуатә нәхәмкІә. Зәисщыгъуппәнүкъым иужъ дыдәу зәкъыпгүфІыкІыжыну хуейуз къәпІәжъәжъа и Іупәхәр, си дунейр сухыхукІи къызгүрыІуәну къышІәкІынкъым абы и иужърөй псаљәхәм хәлъа щІәнәкІальәр: «ХъәпцІашхъәу, сә сыйт – сылъәпәрәпауә ара?»

Ильәс бләкІашәм я Іугъуә фәпсым къыхәшү, аддә гукъекІыжхәм я дурәшплІәрәшым щопсәу а сабиигъуәм и хытІыгу нәкъыфІәщІыр, нәху щабә дыжыныфәр си нобәм къысхутиутІыпщхъәу. Апхуәдәхәм деж мазә гъуәгу щәхумкІә...

ЦЫКІУЖЬЕЙ¹ И ХЫТЫГУ



Адәм и пхъашІәсәмкІә пхъэм сәшхүэ къыхиупсыкІыу, Тимур гуәшым щІәтт. Я куәбжәпәм къыІухъа машинәм и макъыр щызәхихым, сәр стІол къыдәгъәжым дильхъәжщ, пхъәхыр блыным къыхәпІинкі ГүщІ Іунәм фІидзәжи, пхъәбгъу зәхуакум дәплъу уващ.

Зи нәгум гуауә ит цыху зыбжанәм зәпаІыгъу бәкъулаушит² унәм щІашхъәрти, Тимур абыхәм якІәлтыпльурә, фІәхъәләмәту гу лъитащ абыхәм я лъакъуәхәр асфалт щыІум текІәзызыхъ гъуәз пштырым зәрыхәнәр. Бәкъулаушхәр зыххәр Іәнкүнү къышызәтеувыІаш щІыхәпІәм деж. А дақъиккәм даушыр зәуәзәпсәу «къигъәчащ» унәм къышІәжа адә шыпхъум и кІий макъ узыгъәундерашхъуәм. Цыхубозым и гъыбзәр пшІантІәшхүәм и дәнә щІыпІәмкІи къышыдҗәжәрт, арати, Тимур егұпсысащ: идже абы и нықуәшІыр иухыжыну зы Іәмали и Іәжынүкъым. Упсаҳуәр ипхъәнкІыжу, сәшхуәри игъәпшкІун хуейхъунущ, адәм и Іәмәпсымәм зәреІусар зыми къимышІән щхъәкІә.

Сабәр зыхәсыхъ дыгъә нәбзий гуәщым къышІидзәр зәхуашщ, цыхухъуитІ гъунәгъуу бләкІри, псыкъуиймкІә ягъезаш. Пәгуныр къыздыштәм, зыр щІоуппІә:

– Сыйт, сабий къащІена мыйыхәм?

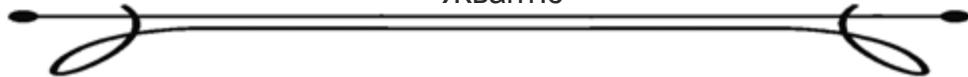
– ЦыкІуитІ яІәу жаІә, – жәуап кърет адрейм. – ЩІалә цыкІур ильәс зыхыбл, хыдҗәбз цыкІур ильәсиплІ хуәдиз мәхъу.

– Еууей, – жи, гүщІәгъу хәлъу. – Сыту си гур ящІәузрә.

Ахәр псы ефәщ, я пшәр псыф ящІщ, бәлътокукІә ялъәшІыжри, унәм къыбгъәдәт дәшхуей жыгым и жыауәм щІәувәжаш, тутын йофә. Аргуәру машинитІ къыІухъащ.

¹ ЦыкІужъей – КъухъәпІә Европәм и таурыххәм хэт цыкІужъей жъакІацә, щым щІәль хъугъуәфІыгъуәхәр ихъумәу. /Гном.

² Бәкъулауш – цыхуитІым зәпауды зыгуәр зәрызәрахъәм ироджә. /Носилки.



И джинс лъапэ кІэшІымрэ джанә щхъуантІэ Іэгъуапэншэмрэ якІэрыпщІа упсахуэхэр егугъупэурэ кІэригъэшщыжри, Тимур гуэщым къышІакІаш. Гъунэгъу цыхубзхэр, я нэгум гузэвэгъуэ къиши, чэзууэрэ пщІантІэм къыдыхъэрт, унэм щыхъэрти, я гуІэ макъыр абы къышІакІукІырт. ПщІантІэм цыхур къыщызхуэсырт, дэнекІи щызэхэпхыр зыт: «Сыту гуауэ, сыйту гуауэшхуэ!» ЩэупщІэхэрт: «Дауэ мыгъуэ ар къызэрхъуар?»

– ЗэрыжайемкІэ, – жэуап къатырт, – я машинэ псынщІэмкІэ хъэлъээшэм еуаш. Зэуам зыри къышыцІакъым, езыхэр...

– Зеиншэу къэна сабийхэрац гушІыхъэр!

– Ара мыгъуэш.

– Сыту насыпыншагъэшхуэ-тІэ!..

Тимур, и лъэгур асфальт пщтырым щисыкІу, пщІантІэр зэпиупщІри, щхъэгъубжэ лъабжъэм иІэ узд гъэгъя хъэсэм хыхъаш. Гуащэнабдзэ¹ плыжызыбзэм тес бжъэр трихури, узд гуэрэним и щыбагъым и вакъэ хъарыр къидихыжац. Ар щитІэгъэжу здэштыым, щхъэгъубжэмкІэ къэзыльэгъуа гъунэгъу цыхубзыр къышІакІаш. Нэпсыр зыщІэз и нэхэмкІэ сабийм къеплурэ жеІэ:

– А си щІалэ цыхкІу, дауэ фыхъужыну мыгъуэ иджы фэ, – ИэфІым э къызыкІэрих и Иэгу пхъашэхэмкІэ щІалэ цыхкІум и нэкІум Иэ къындельэ. – НакІуэ дыдей, – жиІери, и Иэпэр иубыдац. – Дыдей ушыІэнш, ди Рустам удэджэгунц. Лусэ дэнэ щыІэ? Урамым дэт? Ари къэдгүүэтыхынкъэ иджыпсту.

Тимур я пщІантІэм дишэри, хъэшпакъым деж щигъэтІысац, гъэмахуэ пщэфІалІэмкІэ кІуэри, мыІэрысэ дэлэн хуабэ, тхылтымпІэ дыщафэм кІуэцІышыхъа кІэнфет Иэбжыб, кхъужыыпс щыІэ зэрыйт птуулькІэ къыхуцІихац. ИтІанэ и къуэ Рустам еджац. Къызэралтыхъуэр зэрижагъуэр къызыыхъэц макъ пкІэунэм къиІукІаш. Абы унафэ хуищІаш, занщІэу къехыу, Лусэ къигъуэтыхыну, езыр къэкІуэжыхукиИ сабийхэм я гъусэну. Рустам щхъэхынэу къигъэгугъаш: «Хъунш, къэзгъуэтыхынц», – ауэ пкІэунэм къехыну епІэшІакъым.

Тимур псы ИэфІым ефэш, зэрыщІыІэтыІэр и гуалпэу, ИитІымкИи кІэнфет къицтэри (щІыПалъэм къыдаха къудейуэ арагъэнт), и жыпым иригъэзагъеурэ уэрамым къытхехъаш. И уэгу цыхкІухэм дыгъэр къедэхэцІаш. Нэбзийхэм я гуашІагъыр хуэмышэчу, и нэр щІиукъуэнцІаш, иджы ар ешхь хъуват и джанэ Иэгъуапэншэм тет псэуущхъэ нэжэгүжэ цыхкІум. ИщхъэрэкІэ здехым, жъауэр къышхъэшчыэри, зы дақъикъэкІэ дунейр нэхъ щыІэтыІэ, гурыхъ къэхъуаш. Абы игу къигъэкІыжац дамэ лъэнныкъуэкІэ дыгъэр щІихъумэрэ дунейр щыІээрэ кІыфІу къэзигъэнэф бзуушхуэм теухуаэ и адэм къыжриІэжау щыта хъыбарыр. Ауэ иджыпстурейр ауэ зытІэкІукІэ дыгъэр зэхүэзыщІа пшэ гъуабжэ цыхкІут.

Унищ-плы къызэринэкІауэ, абы къильэгъуаш сабийхэм ядэдэхэгуу яхэт Лусэ. Абы зыкъыкІэрищІаш.

– Дэнэ уздэкІуэр?

– ЗыщІыпИ. Си кІэм укъимыувэ.

– Псым укІуэу арамэ, сэри сынекІуэнуш.

– СыкІуэркъым сэ псым. Уэ Нинэхэ кІуэ, абы жиІаш я дей ушыІэнхуейуэ.

¹ Гуащэнабдзэ – узд гъэгъя лэужыыгъуэ. /Роза.

– Ыхы, сымыщІэ уи гугъэ: псыращ, псы дыдэраш уэ уздэкІуэр!
– кІийрт Лусэ. – Уи гъусэу сиздумышэмэ, мамэ жесІэжынущ абы имыщІэу уи закъуэ псым узэркІуэр.

– Сыту уделэ уэ, мамэ лІаш!
– Сыт щхъэкІэ?
– Папи лІаш!
– Сыт щІэлІар? Ахэр нанэ деж кІуаш.
– КІуаш, кІуаш!.. Аварие хъуаш! ПшІэрэ уэ «аварие» жиІэм къикІыр?

– Ар машэшхуэу ара?
– Уэращ машэшхуэр! ЩумыщІэкІэ, уи жъэр убыд!

Тимур къэувыІещ, и жыпым кІэнфетитІ кърихри, Лусэ хуишияц. Хъыджэбз цЫкІум и напэм хъарбызыпсыр кІэргүүщхъэжат. И пэ цЫкІури хэлэжыхьяуэ къыщІэкІынут хъарбызыр гъэкІуэшІынми, абы сабэр хиежауэ, иджы и пэнцІывыр фіейт. И щхъэцыр бжъакъуэ цЫкІуитІу пыпхыкІат хъэфэ зэмьщхъэмкІи, и щхъэр игъэхьеиху, щхъэцыкІэхэр дэуфафферт. И нэхэр, псэ зыгут узд гъэгъа цЫкІуитІ хуэдэ, жыІэзыфІэшрэ дзыхъ къыпхуицІу къопльырт. Зы кІэнфетыр занщІэу зэкІуэцІихри, и жъэм жъэдигъэтІысхъаш, адрейр губгүэу узд гъэгъахэм я сурэткІэ хэдыхкІа и бостей цЫкІум илэ бгъэгу жып за-
куэм иригъээзгъащ.

– Хъунц, – жиІаш Тимур, – уздэшэнц си гъусэу. Ауэ иужькІэ уэ зыми жумыІэж дыздэшыІар. ИкІи зыми иумыгъэлъагъу а щЫпІэр. КъыбгурыІуа?

– КъызгурыІуаш, – псынщІэу арэзы хъуаш Лусэ. – Зыми жесІэнкъым.

Ахэр щыпсэу уэрамыр къалэм и гъунэрят зыхуэзэр. Къалэ автобусхэм я иужьрэй къэувыІепІэм деж щиухырт ар. Абыхэм сэмэгуррабгъумкІэ ягъазэш, мывэ лъэммыжим икІри, губгүэм къы-
щыхутащ. Мыйдеж щыщІидзэрт Іуашхъэ щЫбагъым къыдэс ипшэ къуажэм я мэкъумеш щапІэм. Абы къыпепкІухърэ, лъэс лъагъуэм утету мэз Іэрысэ цЫрхъым укІуэцІрыкІмэ, зы жыг Іушэ закъуэ къыщыкІ хытІыгу цЫкІу зыхэт гуэлым ухуишэрт. Арат Тимур зыхуинэтІар.

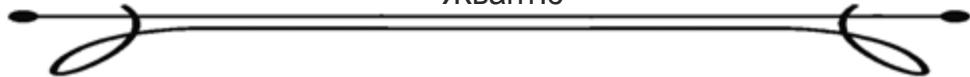
Губгүэ мэкъупІэм и бгъумкІэ екІуэкІыурэ, ипшэкІэ дэкІуейхэу хуежъащ.

– Гуэлым докІуэ, – жиІаш Тимур. – МыйыкІэ гуэлитІ щыІещ. Зыр мес, мобыкІещ, плъагъурэ? – и Иэпэр ишияц ижь лъэнныкъумкІэ. Лусэ и щхъэр ищІаш. – Ауэ дэ аракъым дызыхуейр. Дэ ипшэкІэ щыІэ гуэлым дыкІуэнущ, къуажэ щЫбым. Сэ абы папэ и гъусэу бдэжье-
щэ сыкІуау щытащ. Уеблэмэ Тэунейрэ. Дэ жыуэ дыдэкІырт, уэ абы щыгъуэ ужейрт. Папэ къызжиІат а гуэлым хэт хытІыгу цЫкІужьеи щыпсэууэ. Абы иІещ баш тельтиджэ, икІи абыкІэ зыхуейуэ хъуар къегъэхъуф. Сыт хуейуэ щытми.

– НтІэ, абы сэ къызитыфины морожнэ къом, пирожнэ къом, кІэнфет зэмьщхъ къом?

– Даи, къыуитыфиныщ. Сэ жызоИери, абы сытри лъокІ. Ауэ папэ жиІат сабий жыІемыдаІуэхэм абы зыри зэрахуимышІэнур. Сэ нобэ папэ и пхъашІэсэр къесцтат, еzym хуит сыкъимышІауэ. Иджы





ЦыкIужьей, дауи, сэ зыри къисхуишIену хъункъым. Ауэ уэ умызэрарнамэ, жыIэдаIуэу уштытамэ, къипхуишIену къышIэкIынищ.

- А ЦыкIужьейм ильэгъуа-тIэ уэ папэ и сэр къизэрыпштар?
- Ильэгъуакъым, ауэ абы псори ешIэ. Ар удщ.
- Сэ Мадинэхэ я деж мэракIуэ варенье зэрылъ шейшIэт цыкIур щыскъутащ. Ари ишIэу пIэрэ?

– Сыт щIепкъутар?

- Мадинэ и мамэм Ѣыкъу зэхэтым Ѣыщ шейшIэтыр цIэлэжын хуей сурэтхэр зэрыт си тхылъым къитригъевати, къышы-щIэслэфыжым, шейшIэтыр ельэтэхри, къутащ. Мадинэ сэрэ сыйтым Ѣыгъуи дызэрану жиIэурэ шхыдащ. ШейшIэтыр езыр къутамэ, сэ сыйти лажъэр? Иджы сыйти, уи цыкIужьейм зыри къисхумышиIену ара?

– Хъэуэ, къипхуишIенукъым. ЗэфIэкIаш.

- Еплъыт а быдэжым. Сыт-тIэ дэ дыщIэкIуэр? Сэ сыхуейкъым абы сыйкIуэну. Абыи шхыдэу щIидзэнщ, Мадинэ и мамэм ешхъу.

– Дэ тыгъэ дыхуейуэ дыкIуэркъым абы. КъыбгурымыIуэу ара? Сэ абы сельэГунущ мамэрэ папэрэ къигъэхъужыну. Ди Ѣхъэм ѢхъэкIэ дыщемыльэГунукIэ, къитхуишIэн хуейщ. ПщIэрэ, цыкIужьейм ущIельэIу псор къипхуишIэркъым. НэгъуэщIым ѢхъэкIэ ущельэIум дежщ къышыпхуишIэр. Уи Ѣхъэм ѢхъэкIэ уельэIу хъунукъым. Араш папэ жиIар.

– Сэ сыхуейкъым нэгъуэщIым ѢхъэкIэ сывльэIуэну. Сыхуеиххэ-къым абы деж сыйкIуэну.

– Папэ-щэ, мамэ-щэ? Абыхэм дадэIэпкъун хуейщ.

- ... Хъунущ-тIэ. Уэ езым плъэгъуа а цыкIужьейр?
- Хъэуэ, слъэгъуакъым. Дэ махуэу фIэкIа дыкъэкIуакъым, абы Ѣыгъуэм жейрт.

– Сыйтым деж-тIэ ар уэрамым къыщыдыхъэр?

- Сыт уэрам хытIыгум! Абы уэрам лъэпкъ ѢыкIакъым. ХытIыгум къышыкI жыгым и лъабжъэм гъуэ ѢицIащи, абы ѩожей.

– Дэ дауэ ар къизэрытлъагъунур?

- Гъуэм и гъунэгъуу зедгъэзыхынчи, дыкъеджэнщ. Папэ зэрыжиIамкIэ, абы Оки-Фиокищ зэреджэр.

– А Оки-Фиоки ин?

- Ар цыкIуш, ар цыкIужьейщ-тIэ. Уэр нэхъри нэхъ цыкIуш ар.
- Дызэреджэу къикIыну а Оки-Фиоки?
- Дыгъэр къухъяу Ѣытын хуейщ. Дыгъэр къепсу къикIынукъым. Дапщэрэ сельэГуат папэ абы пщIыхъэшхъяу сишэну. «Дапщэщми ээ дыкIуэнщ жэшү», – жиIэрт сыйтым Ѣыгъуи.

– Уэ езыр Ѣхъэ умыкIуарэ?

- ЙI-ы, абы и жыжъагъыр пщIэрэ уэ? Ауэ иджы Иэмалыншэш. Иджы папэ къикIухыфыркъым.

– Сыт папэ къышIимыкIухыфыр?

- Уи Ѣхъэр гъуанэ уэ, бжесIакъэ папэ лIаш, жысIэри. Мами лIаш. Аварие хъуащ тIури. Аварие жыхуаIэр машинитI зэжъэхъуэу ис-хэр ѢицIыращ. Сэ ар зэрызэххсыу, мурад сщIаш, гуэлым сыйкIуэу, Оки-Фиоки къэзгъуэтину. Папэрэ мамэрэ Ѣым Ѣамылъхъэ ѢыкIэ дынэсын хуейщ абы и деж. Щалъхъа нэужж Оки-Фиоки и баш телтыджэмкIэ къигъэхъужмэ, абыхэм зыкъышIатIыкIыжыну гугту хъунущ.



- Еүэ, дегъельэй абы и баш телъыджэр дэ къыдитыну.
- Ыхы, къуитынщ абы Іейуэ. Къэсщэн хуеякъым сэ нобэ папэ и сэр. Итланэ къыдитынкІи хъунт, тІэкІурэ дигъэйгъыну.
- Мис иджы ар уэ уи лажъещ.
- Уэ-щэ? Хэт варене зэрылъа шейшІэтыр зыкъутар?
- Уи Йуэху хэлькъым.
- Арам-тІэ, уэри уи Йуэху хэлькъым сэ сэм сизэрелусам...

Абыхэм зэүэ къальэгъуаш я гъуэгум къытехута кхъужьІэрьсэр. Ар щытт жыы хъуа и къудамэ хъэльхэр щыым нэсу къыгуигъэлэлауэ, ауэ а къудамэхэм кхъужь япигтэкъым. Кхъужь зыптыр и щхъэкІерат. Псалъэншэу зэгурыІуаш а кхъужь тІыгъуэжахэр къыпычын зэрыхуемкІэ.

– И лъабжъэмкІэ пытахэр яшхыжащ. Мес, модэ и щхъэкІэм пытщ инышхуэу икІи хъуауз, – жиІаш Лусэ.

– Сольагъу, – жэуап къитащ Тимур. И жыптыр къиунэщІаш, къинэжа кІэнфетхэр удзым хидаш, зэрыдже гу мывэри, ину уэзыгъэльлагу абджи абы кІэльзыкІуаш. И щыбагъ жыптым кърихат машинэ псынщІэхэм я сурэт зытет тхылтымпІэ зэкІуэцІыпхар, ауэ егупсы-сижри, ирильхъэжащ.

– Уэ абы нэс удэпщеифынукъым, бashi уиІекъым, – жиІаш Лусэ.

– Дэнэ сэ мыбдэж баш къыздизбгъэхынур? – къэгубжъаш Тимур. – Мывэ къудеи щыІэкъым мыбдэж. Сыдэпщеинщи нэхъыфІщ.

Тимур вакъэр лъихаш, и джанэ Іещхъэншэр гъуэншэдж лъапэ кІещыим егугъуу диупщІаш, къипич кхъужьыр дильхъэ хъун хуэдэу, итланэ жыг лъэдийм къыгуещІыкІа къудамэ къуэбэбжьабэм зыкІерищІэри, ерагъкІэ абы теуваш. АдэкІэ нэхъ къудамэ лъагэр иубидри, жыг пхъафэ пхъашэм и лъакъуитІымкІэ зришэкІаш, папшэрэ щэйуу, жыг къудамищыр щызэхэкІым нэс дэпщеящ. Къудамищыя я щхъэкІэм пытт дыгъэ нэбзийм зыхээгъэфІых ххъужь хъуахэр.

– Мис ахэр, ахэр къысхупыч! – унафа ишІт Лусэ.

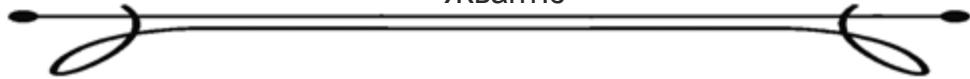
Тимур къудамищым я зым дэпщайу щИидаш, и Іэри, и лъакъуэри гуанэхэм зэхафыщІэу. Зэ къехуэх хуэдэу хъури, зиудыгъужащ. И мурадым нэсыным къэнэжа щыІэтэкъым, ауэ и Іэр къиутІыпшыну дзыхь ишІыртэкъым – къудамэ гъуар уигъэшынэу къэчаши, сыйт хуэдэдакъикъэми пышІыкІыну хъэзырщ.

– Уэ дэпщай, дэпщай, – трегъэгушхуэ Лусэ, – тІэкІунитІэщ къэ-нэжар.

Тимур тІэкІу къикІуэтыхжири, къудамэр игъэсис хуэдэу ишІаш, ауэ кхъужьыр машІэу хъея фІекІа, къыпхуну и мурадтэкъым. Апхуэдэу щыхъум, нэхъ тегушхуауз, ину игъэсисащ жыгыр, икІи, зыкъищІэжыну хунэмису, къудамэм и гъусэу, щыим къехуэхыжащ езыр. И Іэм ІещІэлъа кхъужь тыгъуантІри къыІэцІэпІыгІат. И натІэм иІэ къитхъам зыкъригъяашІэртэкъым, япещІыкІэ зыхищІэххатэкъым, ауэ и лъэпкынэм деж бжыбжырт. Еплъмэ, а бжыбжым деж кІыху фэр щытельэфат, къитхъа цыкІу иІэм лъыр хуэм-хуэмурэ къытеувэрт. Тимур щэхуу, тхъэмьшкІафэу гъуэ щИидаш.

Лусэ кхъужьыр къицтэри, и фэ биркъуэшыркъуэм нэпсей-уэ и дзэр хиукІаш, фом хуэдэу ІэфІ кхъужьым и псыр и Іэпхъуамбэ цыкІухэмкІэ къыдэжу. Итланэш щыжиIар:





— Умыгъ, мис ахэр. Мыбы зы, хы, плы пытиш. Уэрэ сэрэ дрикуунущ.

Лусэ кхъужыр шхын иухырт, Тимур, къыхэгъыкІуурэ, икІэмикІэжым къышытэджыкам. КхъужхэмкІи емыпльэкІыжу, вакъэ хъархэр лъитІэгъэжащ, и жыпым къриха хъэпшихэр ирильхъэжри, ешІэкъуауэу и гъуэгу техъэжащ.

ЛъэбакъуитІ-щи зэричу, Лусэ тхъэусыхэу щІидзаш, и Іэпэхэр зэкІэрыпшІэу, итхъэцІын хуейү жиІэу.

— Дэнэ сэ уэ псы къыздыпхусхынур? — идакъым Тимур. — Мыбдэжым псы щыІэкъым. Мис аращ — зыкъысІэрыпІун хуеякъым. Иджи сэращ псомкІи къуаншэр.

Ауэ Лусэ гъынанэрт, и фІещу къэгъыну хъэзырт.

— Догуэ зэ, къыспэплъэ, — жиІаш Тимур. Абы тхъэрькъуэфым и тхъэмпэшхуэр къыпичри, Лусэ и Іэр хуильэцІаш.

— Зыри кІерихакъым абы, — аргуэр гъынанэу щІидзаш хъыджэбз цІыкІум. — Псы схуолІэ. Сэ псы сыхуейщ.

— Зыхуэгъэшшэч, — къыфІэмымІуэхуу, жэуап къритащ и дэлхум, — гуэлым е, мыхъуми, фермэм дынэсиху.

— Сыхуейкъым гуэл лъэпкъ, сэ унэм сыкІуэжынущ.

— Ыхы, кІуэ. Сэ усІыгъ уэ? Сло, пшыгъупщэжауэ ара дыздэпІэцІэн хуейр? — Лусэ хуэм цІыкІуу гъырт, ауэ и дэлхум зыкъыкІэrimыгъэхуу, и ужымиту кІуэрт.

Ауэрэ дыгъэм зигъэпшкІуащ. Пшэ фІыцІэ гуэрэн зыбжанэ щтэІештблэу уафэ джабэм ирикІуэрт. Гуашхэ щыгумкІэ жы мащІэ къышыкъуащ. Гъуэгум хъэндырабгъуэ къащхуээрт, ауэ Тимур, япэхэм хуэдэу, абыхэм якІельзыжэртэкъым. Иджыпсту ахэрэтэкъым абы и Іуэхур. Ауэ Лусэ, и гъынри щигъетауэ, фІэхъэлэмэту кІэлтыпшырт, къыздикІри къыпхуэмыщиІэу, ахэр зэуэ къызэрыхутэмрэ удз лъагэхэм я пабжъэм зэрыхэкІуэдэжымрэ. Гуашхэ лъапэм ѡынэсхэм, Лусэ сомэжалІэ, согуутхъэж, жиІэу щІидзаш.

— Хъунщ-тІэ, зыдгъэпсэхунщ. Палэ дэрэ мыбдэжт сый щыгъуи зыщыдгъэпсэхур. «ТэкІу зыгъэпсэху», — къызжиІэрт, сэ сеса нэхъей. Сэ сешыххэркъым езыр. — Тимур етІысэхри, и Уэгъэр зэпипльыху хуежъаш. Лъыр тегъущхъэри, морафэ-сагызыфэу вэгъу техъухыжат. Хуэсакъыпшурэ и ІэпэмкІэ еІусэрт, къыпшыль Іуэху гурымыхым егупсырэ и нэкІур зэригъальяу — пшыхъэшхэ и анэм псы хуабэкІэ Уэгъэр итхъэцІынурэ, зи щыІагъым укъигъаскІэ хушхъуэ къышчихъэжынущ.

Лусэ, аргуэрьжыти, къэпыхъащ. Иджи и тхъэусыхафэр удз лъагэр къыхэуэурэ зэрыимыгъэтІысэхырат. Тимур бгъэдыхъэри, здэтІысынум деж, лъабжъэри зэригъусу, удзыр къричу щІидзаш. Лусэ, и гъуэншэдж цІыкІур ирихъэхри, и бостейр и бгъэм нэс дрильтэфеяуэ, абы ишІэм кІэлтыпшырт.

— ЗэфІэкІаш, — жиІаш Тимур. — Тыс иджи.

ИукІуэтри удзым хэгъуэлхъащи, ар уафэм допльеий. Абы иджыри пшэхэр, пшэцІэгъуэр яІэу, щызахээжэрт, нэрымылъагъу уафэ Іэхъуэм зыщІыпІэ иху хуэдэ. Зэми зэхээзэрыхым, итгани зэхэкІыжурэ, абыхэм къагъэхьурт ныбжь хъэлэмэтхэр. Мес, хъэм и щхъэ фІыцІафэр хиІуащ зи гъунэхэр Іугъуафэ пшэ сырыху гуэрэн цІыкІум, абыхэм иджыри тІу къахээзэрыхыжри, зыми имыльэгъуа пшэущхъэ шынагъуэж, арагъуэ хъужауэ, къагъэцІаш. А сурэтри лъэлтээжи, хъэум





къышызыльэтыхъ блэ хъужащ, и адэм и гъусэу ягъэлъетауэ щитам ешхъу, ауэ мыбы кІапэ ІуэнтІа-шэнтІа иІэтэкъым. ІуашхъэмкІэ мамъамэ къиГукІац.

– Си жеин къоکІуэ, – жиІац Лусэ. – Сэ нобэ сыжеякъым.

– Ыхъы, уженинущ иджы. Уэ зэи уженин бдэртэкъым, мамэ маҳуэу ушигъэгъуэлъхэм деж, – къыжъехольэ Тимур.

– Иджы сыхуеиш.

– СытууІейуэ. НтІэ, сэси закъуэсыкІуэнщ, уэ къанэ. Къыбгурыйа?

– Тим, кхъыІэ, дыгъэкІуэж унэм, сэ сошынэ адэктІэ сыкІуэну. ИкИи мамэ къыдэшхыдэнущ.

– Сэси закъуэу сокІуэ, уэ узэрыхуейш. КІуэж, ухуеймэ, унэм.

Апхуэдэу жиІэурэ Тимур къэтеджри, зэрифІэнцыр къигъэльтагъуэу, ежъац. Ауэ лъэбакъуэ зытІущ нэхъ имычауэ къэувыІэжац. ИкИи зэуэ гу льитащ япэммыжыжъащэу узд кІыр лъагэм, Іэгъэбэгу хужым ешхъу, къыхэц пыІэ хъуреишхуэм. А пыІэм зэзы лъэнныкъуэмкІэ, зэми адреймкІэ зигъазэрт. Лусэ, псынщІэу зридыыхуу, гъуэлъын зэрыхуейр туригъяІуэри, езыми ныбафэкІэ зыхидзащи, мэпщ и шыпхъум деж.

– Мобдежым егъэлеяуэ Іэгъэбэгушхуэ къышокІ, – жриІац абы, и бэуэкІэр къыпиубыдуэр. Ауэ абы псэ Іутщ, мэхъеий. Ар уду пІэрэ, псэльэкІи ищІэу. – Иджыри и гупсысэ гуэрхэмкІэ и шыпхъум дэгүэшэну хъунт, ауэ Іэгъэбэгу-пыІэр удзым хэтурэ къазэрыщхъэшыхъэр къильэгъуац. Езым и щхъэр щІым нэс ирихъэхри, Лусэ щІихъумэну, и Іэр трилъхъац, гу къылъамытэу къэнэнкІэ гугъэу. Іэгъэбэгур занщІэпсу езыхэм къахуэкІуэ хуэдэйт, къэкІуэтэхуи, узд щхъыщхъ макъыр нэхъ гъунэгъу икИи нэхъ ин хъурт. ИкІэм-икІэжым, Іэуэлъяэр зэптиуац. Тимур и щхъэр къиІеташ.

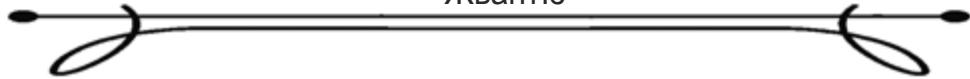
– А-а, хъэкІэпичхэ, фэра мыбы щыІущащэр? Сэси гугъай... Хуабжуу бэлэрыгъауэ фыгъуэлъац мыбдеж. Си шэмэджымкІэ удзыр къышІэзгъэльатэмэ-шэ? Ы-ы? Даут итІанэ фызэрыхъунур? Удзыр лъагэш, гу фльызмытэххэнкІэ хъунут.

Абыхэм я пащхъэм итт пшІэнтІэпсыр зыщІэзыфа джанэ, шыркъум дэупщІа гъуэншэдж зыщыгъ, уппІэ пыІэ зыщхъэрыгъ лъыжь цЫкІу. И нэ гъуабжэхэмкІэ ар гуапэу сабийхэм къеплтырт, икИи губжь лъэпкъ щІэлт хуэдэтэкъым. СабийтІыр къэтеджыжац.

– Сыту жыжъэ фыкъэкІуа, – пещэ лъыжым. – Фэ мобыхэм фрагъусэу арагъянц, – жеІэ, макъамэр къыздигуКынкІэ и Іэр ищІурэ. – Фепль фи мамэхэмрэ папэхэмрэ си мэкъупІэм иращІам – машинекІэ зэхаутащ... адэктІэ-мыдэктІэ, адэктІэ-мыдэктІэ... Пэжщ, япэм мыбдеж гъуэгү кІуэцІрыкІу щытащ, ауэ иджы щыІэжкъым, вэжащ, узд хэсэжаш. Гъуэгур иджы мес мо-о-дэ щыкІуэцІрокІ, ауэ фыфейхэр мэшхъэх къыпакГухыну... Абыхэм мыпхуэдэу жыжъэ фыкъаутІыпшиң хуеякъым – фыгъуэшэнчи, мэ. ФынакІуэ-тІэ си деж. Шэджагъушхэ тщІыну игъуэ дыдэш. Си закъуэ сышхэну сഫІэзэшыгъуэш. Хъэлэмтэтираши, япхэм сизэшыртэкъым. Си къуэрылъхур къысхуашати, мэкъуаум къыздэсшэурэ сесац. Иджы ар си мыгъусэу губгъуэм сикъихъэжыфыркъым. Ар щызигъуса маҳуэхэр си нэгу къышІэзгъэхъэжмэ, си гур ечатхъэ.

Лъыжым цЫкІуитІыр шыдыгум бгъэдишац. НапІэлъэшІ тепхъуаэ, абы и жыаум щІэлт и шэджагъушхэр зэрышыту: нащэ, по-мидор къышІэчагъацІэ, джэдыхкІэ гъэваиш, щІакхъуэ Йыхъэшхуэ, кхъуеий, шху птулькІэ.





— Фэ нобэ фхуагъехъэзырыр сщIэркъым, лы фхуагъажэу къышIэкIынщ, аүэ сэ сиIэр мыраш, — жиIэурэ, сабийтIыр игъэтIысащ.

— Сэ си Iэпхтуамбэхэр зэкIэроппIэ, — жиIаш Лусэ, и Iэ цIыкIухэр лыжым хуишийуэр.

— Ар Iуэху-tIэ, — къыпэджэжащ лыжыр, — иджыпсту тэмэм тщIыжынкъэ. Сэ сыышлажъэкIэ псы сефэркъым, сегъэпшIантIэри. Аүэ зыгуэркIэ сыхуей хъумэ, жызоЙэри, шыдыгум итщ. Мис, хуей дыхуакъэ иджи. Хъарбыз пшхауэара? Къэхьыт мыдэ уи Iэ цIыкIухэр, дгъэкъэбзэжыни. — ХуитхъэшIри, напэIэлъэшI текIыжамкIэ егугъуу хуильшIыжащ.

— Иэт, фышхэт, фышхэт. Ерыскъыр Iэфиш, зыгуэрым щыдэбгуэшым деж.

Пластмасс стэканым шху хурикIэри, Тимур хуишияти, ар абы занщIэу ирифащ, икIи, Лусэ шху фIэмыфIу, щемыфэнукIэхуrimыкIэм нэхьыфIу лыжым жриIаш.

— Сефэнуш-тIэ, — губжяуэ къоль хъыдджэбз цIыкIур. — Сэ псы схуолIэ.

И шху стэканыр ирифащ, зэпишу, зызэхуишэу, ирифым Iэфи щIэлъуи зыхимыщIэу. Ар иухри, хуаукъэбза джэдыкIэмрэ кхъуейр зытель щIакхъуэ Iыхъэмрэ къищташ.

Япэммыжыжыу шу блэжащ, абдежым лыжым и шыд щIыIэпсым¹ щыхъуакIуэр занщIэу къекIиящ. ЦIыкIуитIри къыщылъеташ, апхуэдэ макъ шынагуэ зиIэ псэущхъэр зрагъэлъагъуну. Иджыри къэс абы гу лъататэкъым.

— Хэт ар? — щIэупшIаш Лусэ.

— Ар си шыдышащ, — жиIаш лыжым. — Сэ удзыр пызоупшI, мэ-къуу згъэгъуну, абы унэм ешэ.

— Дэ эдэдэ и шыдышащ, — жиIаш лыжым. — Зыщытхъужащ Лусэ. ИтIанэ игъэтэмэмыжащ: — Абы ейр шыдышащ.

Лыжыр гуапэу къыпигуфIыкIри, жиIаш:

— Фи дадэр насыпыфIэш, куэдрэ тхъэм игъэпсэу. Фэри фыкъэхъу, ар вгъэгүфIэу.

Ар тыншу тIысащ, зыгуэр къажриIэжину зэрызигъехъэзырыр IупшIу. ТIэкIурэ гупсысэри, пищащ:

— Сэ си къуэр къекIуэжат, ильэсиплIкIэ дызэрымылъэгъуауэ. Ар зэи хүщIыхъэркъым. ИкIэм-икIэжым, къысхуишат и къуэр, уэ уэшхъ хъекIэпьич гуэрщ ари. — Тимур и щхъэм Iэ къыдильтащ. — Мэкъуауэ къыздэсшэрт, ипэхэм шыдым тетIысхъэн шынами, иужым фIэфи хъужат. Иджы кIуэжахэщи, аргузу си закъуэш. СызоупшIыж, сыйтым щхъекIэ, хэт щхъекIэ сышIэпсэур? Нобэ къызгурыIуаш сэ сышIэми сышымыIэми абыхэм я дежкIэ зэрызехуэдэр. Си къуэр спэIэшIэу куэдрэ псэуаш, сышужащ. Сэ псори къызгуроIуэ. Сэ фэ фхуэдэ си гъусэкъым. Сышхъэзакъуэш. Араш фи дадэр щIэнасыпыфIэр, абы фэ фриIэши. Тхъэм игъэузыншэ. Сэ си закъуэш. Си къуэр къышIэкIуэжар и анэр, си фызыжыр, дунейм ехыжати араш — мазитI мэхъу зэрышымыIэжрэ...

— Ар уи анэшхуэра? — еупшIаш Лусэ.

— НтIэ, ар си анэшхуэраш, — нэцхъеийуэ къыпигуфIыкIаш лыжыр.

¹ ЩIыIэпс — къэзыухъуреихъэм ельытауэ нэхъ щIыпIэ лъахьшэ, уэх. /Низина, лощина.



- Дэди мамэрэ папэрэ аварием хэхуаш, – жиIац Лусэ.
- Ар Iеийш, аварием ухэхуэну. Тхъэм жиIэмэ, псэущ, узыншэхэш, фэ мыйбы фыкъыщацакIэ.
- Дэ мэгьбу цЫкIужьеир къэдгъуэтину дыхуейш, – увыIэртэкъым Лусэ. – Абы лъэмикI щыIэкъым. Абы мамэрэ папэрэ игъэхъужинуц, сэри саугъэтхэр къызитинуц.

Тимур щымт.

Лыжыр къэтэджри, и шэмэджыр иуIуу щИидзац. ИтIанэ жиIац:

- Сыту фIыт а мэгьбу цЫкIужьеим сэри сыхуэзамэ. Сэ абы сышЦелъэIун симыIэ фи гугъэ? ИIэ, иджы фыфейхэм деж фыкIуэж, армыхъумэ гузэвэнхэш.

Тимуррэ Лусэрэ яунэтIац макъамэ гуакIуэмрэ Iугъуэмрэ къыздикI Йащхъэ лъапэмкIэ. Абыхэм япэгъунэгъу дыдэ хъуахэт, Лусэ, ешауэ, адэкIэ мыкIуэфыну жиIэу, тхъэусыхэн щыщIидзам. Арати, Тимур и шыпхъур и щыбыкум иригъэтIысхъаш, шырэ шы зэтесрэ щыджехэм зэращIу щытам ешхъу. Дэлхум и щыбым къышихутэм, Лусэ арэзыгуэ къыпыгуфIыкIац, игу къэкIыжа хъунт а джэгукIэм къыдэкIуэу щыта нэжэгужагъэр.

МафIэр къеблыху, Iугъуэр нэхъ Iув хъурт, макъамэ зэпышым нэхъ псынщIэкIэ зихъуэжаш, ину жаIэ псальэ зырызхэр зэхэпх хъуаш. Тимур и къарур иухыу хуежъаш, джэлэнным зытIэкIущ иIэжыр, къэувиIауэ зыгъэпсэхун хуейш. Лусэ и щыбым иригъэкIын и мураду зиузэхуат, ауэ хъыджехэбз цЫкIум, апхуэдэ къращIэнкIэ хъуну игу къэмикIыу, къызэрещэтэхыр къыщигурыIуэм, и дэлхум и пшэм нэхъри зыкIэрищIац.

– Ех зэ, сыботхъэлэ! – жиIэу къэкIийри, и пшэм быдэу къешэкIа Iэ цЫкIухэр зэригъяутIыпщац. Тимур щабэ гуэркIэ куда къэп Iэпыхуа хуэдэу, макь ищIу, Лусэ удзым хэхуаш.

– Сыт, лъактуюэкIэ умыувиfy ара? – кIияц ар. Ешари и жагъуэ хъуари хузэхыхъяжауэ, Лусэ къэгъаш.

Тимур, аргуэрү удзым хэгъуэлхъяуэ, уафэм допльеий. Абы къыщилъэгъуаш япэрэй ныбжь хъэлэмэтхэм хуэдэ зыхуумылъагъуэ пшэ фIыцIэ гуэрэнхэр. ЩыпIэ-щыпIэхэм – пшэхэм я зэптихъыпIэм хуэзэу – зэуэ къыдидзт дыгъэ нэбзийхэри, зы напIэдэхьеигъуэкIэ мэкъупIэм и Iыхъэ гуэр ямылейуэ къагъэнэхурт. Хъуреягъым пшIащхъуэхэр щызэрэхъэрт, апхуэдизкIэ щым гъунэгъу зыкъыхуашIти, Тимур егупсысац: хъэндырабгъуэ къызэрраубыд хъэш иIамэ, пшIащхъуэри къриубыдыфины къыщIэкIын.

– Дыщыс хъунукъым, – жиIац абы зэуэ. – Дыгъэр къухъаш, дэ аб-деж дыщыIэн хуейш. – Къэтэджш, зиутхыпIщ, Лусэ и Iэпэр иубыдри, ежъаш.

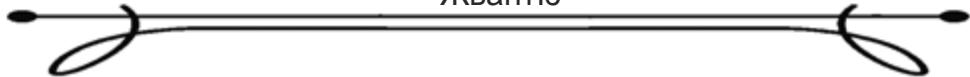
– Дауэ псым дызэрхыхъэнур? – щIэупIщIац Лусэ.

– Псы Iуфэм деж сыт щыгъуи кхъуафэжьеий щытиц, сэ езым слъэгъуаш. Ауэ къурагъ дыхуенинуш. ЗыгуэркIэ ар кхъуафэжьеий имылту къыщIэкIмэ, къызэрэгүэкI баш къатштэми хъунуц. Ар щIэбгъакъуэрэ ныджэм утокIри, кхъуафэжьеир псым есу йожъэ.

– Абдежыр куукъэ?

– Хъэуэ, куу дыдэкъым. Папэ и бгъэгум къыхуэснын жеIэ.

– Уоу.



Ахэр здэк!уэм машинэм хуэзанщ!э хъуати, къыпак!ухыну хуэжьаш. Машинэ къуагым щызэхэст ц!ыхухъуит!рэ ц!ыхубзит!рэ. Зы ц!ыхухъур маф!эм бгъэдэтт, лы игъажъэу.

— Ей, ц!ык!ухэ, — къеджащabyхэм маф!эм бгъэдэтыр, — и!эт, мыйбык!э зык'ревгъэхъэкт!ыт. — Ц!ык!уит!ыр гуит!щхыит!у къызэтевылаш. — И!э, и!э, къэвгъэш, фымыук!ытэ. Зинэ, къахуэхъыт сабийхэм Iэпээк'уэтрэ¹ жызумрэ. — Ц!ыхухъу гъуэншэдж зыщыгъ хъыджэбз щхъэпэлъагэр къышыльэтри, пакетхэм ящыц зым ит!еци!ыхъа нэужь, щ!агъэк!уар и!ыгъыу къигъээжащ.

— Уоу, сыйту сабий дахэ мыхэр! — жи!еурэ къабгъэдыхъэрт ар.

— Мобдеж мэкъу щеуэ лыжым и гугъэш фэ фыдипапэрэ фыдимамэу, — жи!аш Лусэ, къыхуашияр къык!ихыурэ.

— Iэджэ нэхъ нэхъыф!ти фэ фхуэдэ сабий п!а хъэзыр къэзгъуэтныу, — жэуап къитащ ц!ыхубзым. — Фыкъэт!ыс ди гъусэу, мес мо п!эипхъуэ к!апэм фытет!ысхъэ.

— Дэ дежъэжын хуейщ, — жи!аш Тимур, зэман игъэк!уэдыну хуейтэкъыми.

— Дэ Оки-Фиоки деж док!уэ, — къыш!игъуаш Лусэ.

— Ар хэт? — яф!эгъэц!эгъуэнаш балигъхэм.

— Ар мэгъу ц!ык!ужьеищ, абы баш дахэ ц!ык!у и!ещ, езыр гуэлым щопсэу, гъум ису, — къагуригъэуаш Лусэ. — Абы сыйти хузэф!ок!.

— Дауи, апхуэдэ баш тельиджэ щи!еци!э, лъэк!ынщ, — арэзы къыдэхъуахэц абы.

— Ц!ык!ухэ, зэ фымып!аш!э, — жи!аш маф!эм бгъэдэт л!ым, — сэ иджыпсту шашлык пштыр фэстынуущ. Зинэ, къысхуэхъыт псынщ!еу тепщэч ц!ык!у. — Лыр къупщхъэ тепщэч п!аш!эм иригъэлъальэри, яхушияц: — Мэ, гъуэгум щыфшынщ.

— Фермэм къик!а хъунщ ахэр, — жи!аш адрей ц!ыхухъум. — Мыйбы пэмыжыжъэу фермэ щи!ещ, абы унагъуэ щопсэу. И!э, фыкъежэ, сэ сыйхъэзырш.

Тимуррэ Лусэрэ я гъуэгу техъэжащ, к!уэрык!уэм тету лы пкъыщ!э² пштырьр ягъэныщк!уурэ. Щызэдэуэн щхъэусыгъуи къыхэмк!ыу — фыкъэ псори зэхуэдэу щыгуэшам деж — Iэпээк'уэтимрэ жызумымрэ лым трашхыхъыжащ.

— Абы яубгъуя я п!эипхъуэм псы!ефи тельяш, — къызыхигъэщац Лусэ, — дэ къыдатакъым.

— Псори къызэрызэц!эткъуэн Iэ куэд дэри тптыкъым, — абыхэм къашхъэшыжащ Тимур. — Ахэр хъэлэлщ, къыдатыну къащыгъуашауэ араш. Мо мэз гупэм деж псынэ къышынщ!ож. Абдежым дыщефэнц псы. Адыдыд, сыйтым хуэдэу щи!е а псыр.

Фермэм и гупэк!э абыхэм къащыпэц!эхуаш шы лъэхъаит!рэ абыхэм я хъуреягъыр къэзыжыхъ шыщ!э Iэлрэ. Зи тхъэк!умэ зэхуэдит!ыр пыупщ!а хъэ бэлацэшхуэ, къыздик!ари къыпхуэмыщ!еу, къыкъуэхуащи, и к!апэ пыупщ!ар игъэдэжэгуу къабгъэдэлъэдауэ, сабийхэр къепэмыхъ. Сыйтым къыхэк!ами, ар нэхъыбэу зэпэмыну хуейр Тимур и щи!ыбагъым зык'уээгъэпщ!уа Лусэт. Езы Тимури апхуэдизк!э шынати, хэтми зыгуэрым зык'уигъэпщ!уэну хъэзырт. Хъэр Тимур и щи!ыбагъым къыдыхъэну яужь итт, ауэ Лусэ зылтигъэIэсиртэкъым. Ар к!ийрт:

¹ Iэпээк'уэт — пхъэшхъэмыхъ э л!эужыгъуэ. /Банан.

² Пкъыщ!э — псы зыщ!эт. /Сочный.



– ІукІ, ІукІ, делэж!.. Папэ сыкъеджэнущ иджыпсту...
Шынэм къыхэкІыу зи макъым къару къышІыхъа Тимури абы дэжбурт:

– ІукІыт мыдей! Хэт зыIуегъэх зыжесIар?! Аддэ кIуэ! Иджыпсту сэ уэ пхуэфI сыхъунщ!.. – шынэщауэ и макъыр кIэзызырти, и псалъэхэр и бгъэм тенэжырт.

Апхуэдэ дыдэу, къыздикIари-къыздихуари мыгурыIуэгъуэу, зыIалэ цIыкIу щIопщ кIыхъ иIыгъыу къыкъуэхури, хъэм къеджащ:

– Зидан, мэ, мэ! Си деж!

ЩIалэ цIыкIур Тимур нэхъэр ильситI-щыкIэ нэхъыжьу фэ тетт.

– Фыщишына? – жиIаш абы дыхъэшхуурэ, хъэр еzym ежэлIэжа нэужь. – Фымышынэ, ар сабийхэм eIусэркъым. – Еzym мо тIум я пацхъэм балигъыу зыщилъагъужу къышIэкIыннут. – ПсынщIэу унэм фыкIуэж, уэшх къешхынущ, – къажриIэри, и гъуэншэдж зэв лъапэ кIэщIым и жыпым къриха IункIыбзэмкIэ шыхэм лъахъэр кърихыжыну якIэщIэтIысхъаш.

– Уэраш сабийр, – жиIаш Тимур, ежъэжурэ.

Пэжу, хъуреягъыр зэуэ кIыфI къэхъуаш. Жыыр, уигъэшинынэу, нартыху губгъуэм ирижэри, зиущэхужащ. ПэщIэн хуейт. Фермэм уфIэкIим, адекIэ гъуэгур тIуэ зэхэкIырт – зым къуажэм уишэрт, адресим чыцэ мэзым улхишти, гуэлым ухуишэрт. Жыжэ ГукIынү хунэмису, уэшхым ткIуэпс пIашэ зырызурэ къехуэхыу щIидзэри, хуэмурэ ин хъууэ хуежъаш.

– Мо унэ кIыхъым дыщIэгъэхъэ, – жиIаш Лусэ.

– Ар унэкъым, уэтэрщ, – къыгуригъэIуаш абы Тимур, и лъэба-къуэр псынщIэ ищIауэ, гъуэгум триIуэнтIыкIыурэ. – Абы жэшкIэ мэлхэр щIагъэхъэ. Сэ папэ къызжиIауэ щытащ.

Уэтэрэр нэщIт. Езыхэр псыиф дыдэ хъуатэкъым. УзэрышIыхъэу щыль хъэфэ шэрхъ тебзэм тетIысхъахэщи, уэшхыр къызэрешхым йопль. Зэм тауж зищIым, аргуэру щIигъэхуэбжъэжурэ, къешхаш сыхъэт ныкъуэ хуэдизкIэ, итIанэ зэуэ пичри, пшэхэр хуэмурэ къалэм щхъэшхъэу хуежъаш.

Лусэ удз псыфым хэту кIуэн идэртэкъыми, Тимур и плIэм иригъэтIысхъэри ежъаш. АрцхъэкIэ гъуэгум техъэжа нэужи хыддэжэз цIыкIур къыхуехыжакъым – гъуэгур уэшхым фIыуэ игъэуцIынат, кумбхэм псыр инат. Арати, Тимур и шыпхъур адекIи ихын хуей хъуаш, мывэшхуэ къыхуэээмэ, зигъэпсэхун щхъэкIэ тригъэувээрэ. Ар гуфIат адекIэ гъуэгур зэрыгъущэр къышцильгъуам.

– Еплыт, мыйкиIэ уэшх къышешхакъым, – жиIаш Тимур, Лусэ щIым здригъэувэхым.

ЛусэзырижиIэртэкъым. АпхуэдэхъыбарыщIэм аригъэгуфIакъым. Хуэмейуэрэ, ар Тимур и ужым иуващ. Абы и жеин къакIуэрт.

Лъэс лъагъуэм ущIишэрт зи къудамэхэр зэхэкIэжа жыг лъагэхэм я лъабжээ жъауэм.

– Дынэсынэм зытIэкIуш иIэжыр, – жиIаш Тимур, къэгуфIэжаяуэ.

– Мыйбы дыгъужь щыIэ? – щIэупщIаш Лусэ.

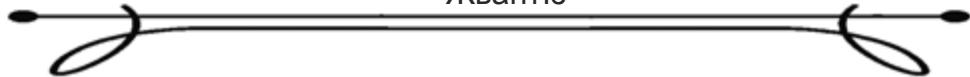
– Хъэуэ, мыйбы щыIэкъым. Сэри абыкIэ сеупщIат папэ... Ауэ мыйбы кхъуэпIашэ щыIэш.

– КхъуэпIашэр ар сый?

– Ар мэзым щыпсэу кхъуэхэращ. Абыхэм дзэ пIашэшхуэ яIутщ.

– Сый-тIэ ахэр мэзым щIыщыпсэур?





— Абы къышталъхуащи. Араш я унэр здәшыІэр.

— Абыхәм сабий яшхрә?

— Хәэуә, абыхәм яшхыр мышхумпІәш¹, итІанә дә гуэрхәр. Ахәр нартыху хъесәхәм щыхыхә щыІәши, абы щыгъуәм щакІуәхәр фочкІә къоуә.

— Сыт щхъәкІә?

— Ямынартыху къамыдыгъун щхъәкІә.

ДәнәкІи ныбож Іувхәр тридзәрт. Мәз лъагъуәм абыхәм къашы-хуәзат лъакъуәрыгъажәм тесү бдзәжьеяще къикІыж щІалә цІыкІуиш. Щыми дәзәл чыпылъә зырыз яІыгът, бдзәжье мыйн дыдәу зыбжанә пыгъәлтәдауә.

— Плъагъурә, ахәр псори гуәлым къикІыжу араш. Мыбдеж ды-дәш ар, иджы гъунәгъубәзәш, — жиІәрт Тимур, Лусә игури езым ейри иғәфІу.

Пәжү, куәд дәмыкІыу, къәлтәгъуащ жым псы шу цІыкІухәр зы-тез ищІа псы щыІур. Нәхъ гъунәгъуу щыт жыгым епхауә, псы Іуфәм кхъуафәжәй Иутт, баш к'ыхы и к'уәціым ильу.

— Плъагъурә, псори сә зәрыжысІам хүәдәш! — къәгуфІаш Тимур. — Мы кхъуафәжәйим ису, псыкум нәс макІуәри бдзәжье йоцәхәр. Нәхъ бдзәжьеи шхуәхәр гуәлым и нәхъ куупІәм щопсәу, и ІуфәмкІә нәхъ жыгъейхәраш щыІэр. Мес Оки-Фиоки щыпсәу хытІыгур. Модрей Іуфәм дызәпрысыкІынщ.

Тимур вакъәр лъихш, кхъуафәжәйир къикІәритІәтыкІри, псым хыхыащ, абы и пәр хытІыгумкІә ириІуэнтІәкІыну. Гуәлыпс щыІәр и лъакъуәм тель уІэгъәм ибҗыащ. Кхъуафәжәйим Лусә иригъэтІысхъәш, кІәшІәрыІәжри ар псым трихуащ, езыри ІәкІуәлләкІуәу итІысхъәжащ. КъещІә-нешІәурә, ар хуәмурә псы Іуфәм пәжыжәэ хъурт. Тимур къу-рагъыр къиштәри, къызәфІәуваш. Асыхъәтым къызәпльәкІри, япә дыдәу шынәр къыпкърыхъащ. ИхъуреягъкІә пәз зыІут щыІәтәкъым, псы гъуабжафәр, фІыкІә укъимыгъәгүгъәу, кхъуафәжәй лъаб-жәм щышкІуашкІуәрт. ПсынщІәу к'ыфI хъууә хуежъащ. А псон я щыІужжIә и лъәгүм зыхищIәр зэмиса, зыхуәхамә гүәрчи, нәхъри абы зыкъыщегъәхъуж къышхъәшыжын зимиІә гүәру. Ауә, дауә мыхъу-ми, къурагъымкІә гуәлым и щІәм еІусащ, икли, жыы къыкъуәум зыпәшІигъакъуәурә, кхъуафәжәйир псым трихуащ. Лусә абы и пащ-хъәм ист, жейм и Іыгъыу.

Кхъуафәжәйир псы Іуфә щІагъ ятІә цІанлъәм трилъафәри, макъ дәгу ищІу къәувыІаш. Тимур къурагъыр кхъуафәжәйим къридзри щІым тридзаш. Лусә къригъәувыкІати, ар псы Іуфәм тІәкІу ІукІуэтри, удзым хәтІысхъащ. Ар абдеж къышинәри, езыр жыг закъуәмкІә щІәпхъуащ. Жыгым и къудамә лъәшхәр, жым и ерышагъым пәщІәувавау, щәурә к'ыргыну пәщІәтт. Тимур нәхъ гъунәгъуу щыгъәдыхъәм, жыгыр и тхъемпәхәмкІә къызәшІәцхъышхъащ. И щәхур ихъумәжыну мурад быдә иІәу, къыжриІә хүәдәт: «ЗыІугеъәм мыбдеж, щІаләжь цІыкІу, ильесищәхәм къапхрыса си щәхур сә уә уәстынукъым». Мы жы-гыр Тимур и нәгу къышІыхъащ лыжъ губжыа хуәдәу. Хәэуә, мы хытІыгурى, мы жыгри ешхъыжкъым езым япәу щильәгъуам зәрышы-там. Абы щыгъу гъәмахуә пшәддәжыж пасәт, дыгъә къыдәкІуэтим псы щыІу мамырым гуапәу къытргъәлыдыкІырт мы хытІыгү телъиджәмрә зи къудамабә удзыфәхәм заубгъуа жыг нәфІәгуфІәмрә,

¹ МышхумпІә — жыгейм къыпкыкІә жылә. /Жёлудь.



мис абы и лъабжъэр – езым дежкІәзы шәчи абы хәлтәкъым – Іәмал имыІәу ныбжъегы зыхуәхъуну мәгъу цЫкІужъейр щыпсәур. Иджы мыр зыкІи абы емыщхыж щЫпІәш. Дәнә кІуа хытІыгум узыІәпишәу къызәІуихыу щыта и ІәплІәр? Дәнә щыІә абы зыкъезышәкІыу щыта Іугъуә щхъантІафә тельыдҗәр? Апхуәдизу фІуә илъагъуу күэдрә зәгупсыса, зыхуәззенум пәплъәу и гум щигъәфІа цЫкІужъейр дәнә щыІә? Апхуәдәу псынцІәу псоми зихъуәжыныр сыйт къызыхәкІар? ЩЦалә цЫкІум аргуәру шынә зыхицІаш.

– Папә, папә, – гужьеяуә джащ ар, и макъыр езым къимыцЫхужу. ИтІанә, зәдҗән хуейр зәрымыпапәр, атІә цЫкІужъейр зәрыаар къицІәжри, къарууэ иІәмкІә гуоуаш: – Оки-Фиоки! Оки-Фиоки! – Зыри къыпәдҗәжакъым. И пасльәхәр жыы къәгубжъам къипхъуватәрти, аддә жыжъә щыІә мәзым ихырт.

Тимур жыгым и лъапәм гъуә къышилъыхъуәу щИидзац. АрщхъәкІә гъуә лъәпкъ абдеч щымыІәу къыщІәкІаш – цЫкІужъей бзаджәм и зекІуапІәу хъуар игъебыдәри, езыр щы щIагъым ехыжащ. Сыйт щхъәкІә, ар мәгъукъә, абы ищІән хуейкъә Тимур зәреджәр, къыдәІәпкъуу зәрыщыгүгъыр.

– Оки-Фиоки! Оки-Фиоки!

НтІә, и гъуэр нәгъуәцІ щыпІәу пІерә здәщыІәр? ЗәрыхытІыгуу щИипшытыкІыу щИидзац, гъуә къышилъыхъуәу, күмбу илъагъум ежалІәу, ауэ абыхәм гъуә яхэттәкъым. ПсынцІәу кЫифІ хъурт.

– Оки-Фиоки! Оки-Фиоки!

ЩЦалә цЫкІум инәр нәпсым игъаплъәртәкъым. ЗыхуәмыІыгъыжу, жыг лъабжъэм щИэтІысхъәри гъащ. Абы къышыхъурт къедигъуаIауә, къагъәпцІауә. И адәм къигъәпцІаш ар – щыпсәуркъым мыбы мәгъу цЫкІужъей. ИкІи щыІәкъым и папәмрә мамәмрә къәзыгъәпсәужын. Сыту зәуэ гужьеигъуә хъуа Іуэхур а гупсысәм иуҗъкІә. ФІәкІыпІәншәу зәрызенишәр къыпкърышасәу хуежъащ абы.

– Папә! Папә!

Япәм сыйту фІит а мәгъу цЫкІужъейр зәрыщыІә гупсысәм урип-сәуну, ар мыгувәу къәплъагъуным ущыгүгъыну. Сыту псынцІәу шынәр пкърыкІыжрәт, а псәущхъә цЫкІур дунейм зәрүтетир игу къышыкІыжкІә. Игурә и щхъәрә зәтелтүү, сыйту тыншу псәурәт, ахәр зәгуэр зәрызәхуәззенур и фІәц щыхъум. Иджы псори къәкъутәжаш. Папә ар къигъәпцІаш, и гугъә тельыдҗәм хигъәкІыжащ. Иджы абы иІәжынукъым папи, мами, мәгъу цЫкІужъейри.

– Оки-Фиоки! Оки-Фиоки!

Тимур псы Іуфәм къигъәзҗаш. Лусә ІәфІу жейрт, хъурейуэ зи-шыхъри и ныбә цЫкІур и ІәхәмкІә щИикъузәжашау. Кхъуафәжъейр щытыжтәкъым. Абы, дауи, игу къәкІатәкъым ар ирипхыну, иджы жыдыджым Іуильәфааш. Аддә псы фІыцІәм и щЫпІум щоцәнауэ абы и ныбжъыр. Зәпымычыжу къышІәж нәпсым и нәр игъаплъәртәкъым. ЩЦилъәцІыкІырт, ауэ убыдыпІәншәу аргуәру къежәхырт.

– Оки-Фиоки! Оки-Фиоки!

Ауэ хытІыгум ихъумәжырт езым и щәхур.



Үсэхэр



ЗЭГЬЭШТОКЬУЭ Людэ

СИ ЩЫНАЛЬЭ

Ей, щынальэ дахэ, дахэ псом я лей,
Дуней псом щацьхуу
Уардэу Къэбэрдей!
Тхыдэм и дамыгъэу,
Къуиту дахэу гугъэ,
Си псэу си щынальэр,
Зэхэлъкъэ пшынальэр!
Іуащхъемахуэ лъапэ,
Нос ерыщ и лъапэ,
Я хъуэпсалІэщ куэдым
Нэсыныр и щыгум.
Тхыдэу зэхэлъщ къуршхэр,
Псынэхэр къашІожыр,
Зэш-зэбын лъэпкъ куэдым
Батэр ныщагъэшыр.
Уэ уи тафэ инхэм,
ЗыщагъэнщІкъым нэхэм,
Уи мэз лъапэ щхъуантІэм,
Ислъемей щыхатІэ.
Къафэм зынешэшІыр,



Щылъэр мэшIэрашIэ,
Ди адыгэ джэгум зыдеIэт ди щыгум.

СИ АНЭБЗЭ

Си анэбзэр — адыгэбзэш,
Сэ адыгэу сыкъалъхуаш.
Срипагэу, сригушхуэу,
Адыгагъэри къыздалъхуаш.

Эгъэбзэрабзэу анэм и бзэр,
ЗымыцIыхухэм къезгъешIэнш,
Ди нэмис, ди хабзэ дахэр,
Дунейм лъагэу щысIэтынш.

Адыгэбзэр сэси дамэш,
Адыгагъэр си гъуэгуанэш,
Адыгэпсэр, шы емылыджу,
СщитIэгъаш си анэм джанэу.

СыпсэухукIэ усIэтынущ,
УзиIэнущ уэ тепIэну,
Си анэбзэ — адыгэбзэ,
Жэнэт бзууэ къызэубзэ.



ФЫМЫУIЭ АНЭМ И ГУР

ФымыуIэ анэм и гур,
Дыркъуэ мыхъужын евмыдз,
КъикIухынуущ абы щыгур,
ФхуицIу и псэр лъэгурыйдз.

ФымыуIэ анэм и гур,
Фи гущIэгъум ар хэвмын,
Iэнэу фиIэщи и Iэгур,
ГъашIэр ешIыр фи тепIэн.

ФымыуIэ анэм и гур,
Фи Iэужъым фегупсыс,
ФиIэтынущ нэсу уэгум,
Фи IуэхуущIафэр хъум гунэс.

Үсүгъэ



Фи дунейр фэ дахэ хъумэ,
Гъэм и мазэхэр мэлыд,
Фи къэкIуэнухэр ихъумэу,
Сабий Iэпэр еубыд.

ФымыуIэ анэм и гур,
Фчы лъэбакъуэр екIуу вгъэпс,
Эыгъедахэр арщ ди щIыгур,
Фхъумэ анэм и нэмыйс.

2016

ЛъЭIУ

СынолъэIур, си бын,
Анэ псальэр умыщI уэ IэшIыб.
ЦЭнтхъуэрьгъуэш мы гъашIэр,
Убгъунлъамэ, уи джабэр щIеуд.



СынолъэIур, си бын,
Анэ лъэIум гупсэхуу щIэдэIу.
Уи гукъеуэм нэху щыхукIэ дэшIуу
Цысыфынур и закъуэш а зым.

СынолъэIур, си бын,
Анэ нэпсым уи псэр щыхтумэ,
ЦЫзумыхъэ уи гъашIэм уэ лей,
ЖАIэфыну нэгъуэшIхэм «Цыху Iеийш».

СынолъэIур, си бын,
Анэ псальэр умыщI уэ IэшIыб,
ЦЭнтхъуэрьгъуэш мы гъашIэр,
Убгъунлъамэ, си джабэр щIеуд.

2005

* * *

Сопсэу
Сыхуиту си гуи си щхьи,
Сонэшхъеифыр,
СогуфIэф.

Усыгъэ



ГуфIэгъуэ зиIи,
Гуауэм ихьи
Ялъызогъес
Си псалъэ IэфI.

Сэ си гуи, си бжи
ЗэIухауэ,
CaIуошIэ
Къысхуеблагъэу хъуам.
МэкIуэжхэр,
Ягу жыы дезгъэхуауэ,
НыбжыышIэ цIыкIур,
Зи щхъэц тхъуар...

СрихъэлIами
Ер зигу илъым,
КъэсцIыхуфыну
Си псэр сакъщ.
Апхуэдэм,
Шэуэ нытельяльэу,
ЕсщIэкIыфынущ
Псалъэмакъ.



Сопсэу
Сыхуиту си гуи, си щхъи,
ЗыщI фыгъуэу сиIэр –
Псалъэ хейщ.
СыкъимыкIуэтү
Хэт и пащхъи
ЦIыжызоIэфыр
Сызыхуейр.
2005

ЗИКI УКЪЫКЪУЭМЫКI

Мазэр щIыхъэ-щIэкIыурэ
Пшэхэм япхырокI,
Сэ сыныпхуэзэну сfiэщIу
Куэбжэм сыкъыдокI.

Усыгъэ

ИпшэкIэрэ зэм сынопльэ,
Зэм ищхъэрэкIэ сопльыхыр,
Ауэ си псэ закъуэу згъафIэр
ЗикI укъыкъуэмыйкI.

Ди хъэблэшхуэм, аддэ жыжъэу,
Пшынэ макъ къоIукI,
Абы джэгу ушыIэ сфиэшIу,
Си гур къысфиогъыкI.

Жыгыщхъэрэс бзухэр псори
Жэшым зэгъэжащ,
Ди хъэблэшхуэм жыни щIэи
ПшIыхым хыхъэжащ.

Мазэ цыкIум игу къысщIэгъуу,
Ээ къысхуопльэкIыж,
Жэшыр зэрышты кIуами,
Жей лъэпкъ симыIэж.

1989



УМЫЛЪЭТЭЖ

Уи псальэхэм къысхалхъэр сэ къару,
Си псальэми зешэшIыр, ещху кърум.
Къру лъэтэжхэм ещху,
Умылъэтэжыт, си псэ,
Умылъэтэжыт, сыкъэбгъанэу сэ.

Улъэтэжынум си гур здэхь, пхъэхуащи,
Ар щIыпIэ жыжъэм дыгъэ щыпхуэхъунц.
Ар къышIэкIынци жэшым мазэ нэхуу,
Гъуэгү къыппэшылъир нуру пхуигъэблэнц.
Къру лъэтэжхэм ещху,
Умылъэтэжыт, си псэ,
Умылъэтэжыт, сыкъэбгъанэу сэ.

Улъэтэжынум си гур здэхь, пхъэхуащи,
Ар къыр мывалъэм псынэ щыпхуэхъунц.
Ущалхуа щIыпIэр къихъэм уигу зэгуэрим,
И псэ хуабагъкIэ лъагъуэ пхухишиныц.



Къру лъэтэжхэм ещхъу,
Умылъэтэжыт, си псэ,
Умылъэтэжыт, сыкъэбгъанэу сэ.

АНЭМ И ГҮҮЭМЫЛЭ

А гъэр шэджэладжэт,
Тхъэмьшкээр куэд дыдэт.
Гъэр гъейти —
Гуэдз хъэдзэри ябжт.
Зыбгъазэмэ дэнкIи —
БлэкIа зауэ хъэльэм
И фэбжьт.

Ди анэр фызабэт.
И бынхэм къытхэплъэм —
Гуэн нэшIым иплъэжу,
ГуIэжт.
Ар дэ зэхэтшIыкIырт,
Іэ гъурхэр къыцдилъэм,
Ди ныбэ из хъуа ди гугъэжт.



Пхъэхь хъэльэу и дамэм
Тель гуаэр ихт щыму —
Бэшэчт,
Тхъэусыхэм щымыщт.
Зым щихыр идыжти,
Адрейм къытщитIагъэрт,
Губгъэни и гъашIэм
ХумышIт.

Бын пажэр сэрати,
Лэжъэним щIээдзээнут,
Сыхуэхъуу унагъуэм
Сэбэп.
Си анэр мэлъяIуэ
Еджэним пысщэну,
Хильагъуэу абы
Си насып.

Усыгъэ



Эы жэшым сэ схуедыр
Абы хъыдан вакъэ,
Гъуэмымлэу къызет
Игъэжъа чыржын закъуэр.
Нэхущым ди деж сыкъыдеш.

Къалащхъэм Іуэху иІэу
КІуэрт гукІэ гъунэгъур,
Ди анэм и лъэІукІэ
Абы сывзыщІегъур,
Апхуэдэ Іуэхутхъэбзэр
Мытыншт.

Сэ гупкІэм сотІысхъэ,
СІыгъщ анэ гъуэмымлэр,
Си Іэгур чыржыним
Пштыр къещІ.
Дежьащи, солъагъу:
Къытенам уэррамыщхъэм
Іэ къещІыр,
И нэпсыр ельэшІ.

А гъэр шэджэладжэт,
ТхъэмымыщкІэр куэд дыдэт.
Гъэр гъейти –
Гуэдэхъэдзэри ябжт.
ВакІуэлІхэм, лы хуэдэу,
Си анэр яхэту
Итт губгъум,
ЛэжъэнкІи емышт.

ГушхуапІэу ар сиІэу,
Ерышту сэ седжэрт,
И псаљэхэр хуэдэт
Зэхэсх.
Къэралым энужьырт,
Зауае лъэужьу
Хъэзабыр
ТІэкІу-тІэкІуурэ бзэхт.





... Сабийхэр дэзш жылэм,
Хъуэпсэгъуэш я гъашIэр.
Мэджэгухэр,
Яыгыц щIакхъуэ тхъуэплъ.
Сэ ноби къысфIошIыр
Си анэ гъуэмымлэр,
Си Iэгур пштыр къищIу,
СлэшIэлъ.

1987

АНЭМ И ЛЬЫР

Хэку зауэнихуэм щыгъуэ лъы зыта щIыхубзым, и насын кърихъэкIри, и лъыр уIэгъэ хъэлъэ хъуа и къуэм хакIац. А щIыкIэм тету щIалэр ажалым къелац.

Сэлэтым и щэIу макъым
КъынфIэшIырт щIыр дэгызы.
Дохутыр щIыхубзым сакъыу,
Хэтт щхъэщихыну узыр.
Лъы куэд щIэкIати щIалэм,
Щхъэшытт ажалыр ябгэу.
Зджызджырт щалъхуа и щIыльэр,
Зауае бзаджэм ебгыу.
Щхъэшытт ажалыр щIалэм,
Мыхъуами ильэс тIошI,
Къэнар зы машIэш, залэш...
Дохутырхэм я гур хошI.
ХэкIэн хуейщ лъы, ягъуэткъым
А щIалэм езэгъын.
Дохутырхэм я хэткъым
Зиль щIалэм хэпкIэ хъун.
Яхэтти хъыдджэбз закъуэ
Зиль щIалэм и хущхъуэн, —
«Сыфх си лъыр» — лъаIуэу макIуэр,
Ямыдэ... ешI губгъэн.
Итащ лъы куэд дыгъуасэ,
Ноби къыхэпш мыхъун,
Армырмэ, хъунц и уасэ
И гъашIэр, ар мыхъунц.



Үсүгъэ

А гузэвэгъуэм хэтхэу
Гүфлэгъуэ макъ къэйуац:
«Псынщэй! Къидвгъэх фыкъакъуи,
Мис, донорымъ къашац».
Дохутыр цыыхубзым псынщэй
Птулькъэхэр зэблех.
Зыхуейр игъуэткъым, гүйэй
И йэблэхэр флохуэх.
Иужьу къахь птулькъэм
И нитыр тедияц:
«Мы зыр темыхуэм... сыйкъэ...
Цыху гъашээр тэшэйкац».
Птулькъэм группэ тетым,
И фиэш мыхъужу, юпль.
Лъыр къещэри арыххэу,
Пшэшэгъуэу йухум щедзэр.
Сакъыпэурэ, хуэгухэу,
Абы ар лъынхуэм педзэ.
Пшэнтээпс къекъуар и щыбым,
Йожэхыр псыхъэлыгъуэу...
Гүгъуехьыр хъуац юшыби,
Йопль щалэм фыкъэ гутгъэу.
Къоуш сэлэтыр, къопльэ,
Гъашээм и нур щхъэшыгц,
Гуапагъэу и гум илъыр
Нэ плацэхэм яцэтиц.
«Си шыпхъу, — гумац щалэр,
Гүгъу ехьу ющэщац, —
Сыпсэуц, си шыпхъу, сыпсэуц сэ,
Зи фыщээр ар уэрац».
«Хъэуэ, — хуэгуапэу щалэм,
Дохутырыр щхъэшыхъац, —
Уи фыщээр зыхуэфацээр
Сэракъым, мис мырац».
Лъыр зэрыта птулькъэм
Тхылъымпээр къыкъэрех:
«Мыр зехъэ упсэухукъэ...»
Тхылъымпээр щалэм йех.
Къоджэр тхылъымпээм итым,
Илъагъур фиэшхъугъуейц,



Е къыхуимыхрэ итыр?..
 Къоджэр, аргуэрү къоджэр,
 Хъэрф тхахэр фызэблож.
 «Мамэ, си мамэ!» — маджэ,
 И нэпсхэри къышлох.
 Къэшташ дохутыр цыхубзыр,
 Ар щалэм хуеплъыхаш —
 И нитI гуапащэр убзэу,
 Иушащэу зэхихаш:
 «Си анэ, нобэ гъашIэ
 ЕтIуанэу къизэпташ,
 Зауае лыгъэ гуашIэм
 Уи псэ хуабагь къесаш...»

ЛАУРЭ И НЭПС

Шапсыгъ хъыбар

1



Фльэгъуаэ Пэрэ бгыр зэрыгъыр?
 Абы и нэпсыр уэсэпс ткIуэпсым
 ЙофIэкIыр, лыду, и къабзагъкIэ.
 Пшэплъ зэмыйфэгъуурэ зихъуэжу,
 Дыгъэм и бзийхэм ар пэлыду,
 Бгы нэпкъыр нэкIущхытI зэкIужу,
 Щожэхыр нэпс мыувыIэжыр.
 А бгым зэреджэр — нэпсым и бгыщ.
 Шапсыгъ бгы нэпкъхэм ящыщ эшищ.
 Щэху куэд зыгъэпщикIуу бгы домбейм
 ЖиIэнт, псэльэфтэмэ, куэдIей...
 Шапсыгъ бгы инхэм я зэхуаку
 Дэсщ къуажэ, зыфIащар ЩхъэфIитI.
 Абы щопсэу лIэшIыгъуэ куум
 ХэзыщIыкIыж цыхубз — Цей Хушт:
 Адыгэ куейм хъыджэбз хужь цыкIум
 И къэкIуэкIар зышIэжыр машIеш.
 ЗэрыжаIэжу зэхэсхамкIэ,
 Урыс кхъухышхуэр толькъун иным
 Зэхикъутауэ щытыгъаш.



Къэдош* бгы нэпкъым щыкъутауэ,
А кхъухым иса гуэрхэр псэууэ
Бгы нэпкъым псым къыкIэридзаш.
Абы яхэтт урыс бзылхугъэ,
Ар Iуэшхьурт, еджэрт и щхъэгъусэм,
Иpxу ѵыкIу Лаурэ и ѵэр жиIэрт,
Ар быдэу бгъэгум нышIикъузэу
Клийрт: «Си хъыджэбзыр къысхуевгъэл»!
А ѵыхубз ѵалэм куэд ихъакъым,
Плъыржьэрү, зикI зыкъимышIэжу,
Ар ехыжащ дунейм, къигъянэу
И хъыджэбз ѵыкIур, кIэлъыIэбэу.
Шапсыгъ унагъуэм и бын Iыхъэу,
Къэхъуащ хъыджэбзыр тхъэIухуду.
И щхъэц данагъуэр ѵыльэм нэсу,
Езыр уэс Iэтэу хужърэ, екIуу.
И нэкIуущхьитIу дыхъэрэныр
Пшэплъым илауэ фIэкI умышIэу,
И Iупэр балий хъуа тIыгъуауэ,
Бгы псыгъуэр Iэгу ижын къыпщихъуу,
И нэ плащитIыр вагъуэу лыду.
И макъ жыгъырур къэIуамэ, зэуэ
Бзухэм бзэрабзэу ядэгуашэу.
А пщащэ ѵыкIум и дахагъэр
ЗымыгъэшIагъуэ искъым куейм.
ПлъакIуэ къыхуэкIуэри куэдIейт.

2

Шалэгъуэр дахэщ, лъагъуныгъэр
И макъ жыгъырумкIэ къоIущащэр.
Пщащэм игу къабзэр зэIухауэ,
Адыгей ѵалэм хуещI гухэль.
Къеймэти пщащэр и псэм хэльщ
(Арат зэрэджэр пщащэ ѵыкIум
Гу зыхуишIа адыгей щауэм).
А пщащэ ѵыкIум и дахагъэр,
Къуажэм и пшышхуэм и деж нос.
И ныбжъыр хуабжъу хэкIуэтами,

* Къэдош – бгым и цIэш.



Пщащэр ей хъуным йогупсыс.
 Бейгуэлхэр пшым нызэхуешэс,
 Унафэ быди псоми хуецI.
 Хъыджэбзыр зыпЫыжа унагъуэм
 ЕгъакIуэ лъыхъу, ар быдэу гугъэу,
 Пщащэр ищIыну езым псэгъу.
 Унафэ ищIым, «хъэуэ» жаIэу
 Емыса пшыр зыпэплъэр зыщ:
 Пшалъэ ирату и хъуэпсанIэр
 Къышыхутэнырщ и хэщIапIэм.
 Хъыджэбзым пшыжъым и унафэр
 КъышыжраIэм, мыр жиIаш:
 — Псэлъыхъу сэ сиIэщ, си Къеймэт
 ПэсщIыну зы дунейм темыт,
 Аращ сызейри, гур къеуэху
 Сыхуэпэжынущ сэ Къеймэт.
 Хъыджэбз жэуапыр зыхуахъа
 Пшы ябгэм сабэр дрепхъей:
 — Апхуэдэу щыхъукIэ, а Къеймэт,
 И лъапсэм щIэвдээ фэ лыгъей,
 Езыри фукIи хъэ укIыкIэу,
 Мы Iуэхум псынщIэу кIэ едвгъэт.
 Жэщ даущыншэм Къеймэт щIалэр,
 ЗдэкIуар ямыщIэу дэбзэхащ.
 Хъыбар шынагъуэри я хъэблэм
 Щызэпадзыжу дэзи хъуаш.
 Тхъэ яIуэрт пшым и бейгуэл гупым
 Къеймэтыр сэкIэ яукIауэ,
 Бгы зэхуаку уэхым щIалэ хъэдэр
 ХъэIуцыдэ шхыну къышанауэ.



Лаурэ дахэм и хъэдагъэщ,
 ГуIэгъуэр нитIым къышIэнаш,
 И гур фIэхъуауэ хъэндырабгъуэ,
 ЩИщыкIыу бгылъэхэр къенааш.
 ПсэкIэ зыхещIэр, и Къеймэтыр
 Псэущ, дэнэ щIэми, ар псэущ...
 «Ар мыпсэужу щытыгъамэ,

Усыгъэ

Сэ зыхэсшIэнут, псэущ Къеймэт».

Пщащэм и псальэр щызэхихым,

Къуажэпшыр нэхьри мэгубжь,

Нызэхуешэсри бейгуэлхэр,

Унафэ быдэу мыр яхуещI:

— Иэпхлъэпх фэ фшIыи а хъыдджэбзыр,

Къуэмыхъэж щIыкIэ мазэ бзыгъэр,

Мы си лэгъунэм къисхуэвгъэс.

Лаурэ дахэр зышIэс унэм

БзаджащIэ гупыр екIуэллащ,

Ар зыпIыжахэу лыжь-фызыжыр

Иэпхлъэпхыу унэм къышIадзащ.

Лейзехъэ гупым езэуэну

Бзыльхугъэ щIыкIур пэуваш.

КъыIэпэщIэхуэр къажъэхедээр,

МэкIийр, мэлъяIуэр, хъуаш Iэрпхъуэр.

Къепхъуатэр зэуэ шыбжиилъэр,

Къыпэувам и нэкIу ирепхъэр.

Шыбжийм и нитIыр щIисыкIыхукIэ,

Щхэгъубжэм долъыр, мажэ, мажэ...

Псыкъельэм пщащэм ныхуеунэтI.

ЩыхупIэ лъагэм ар щынэсым,

Пхъэр къыкIэлъыжэр къыкIэлъос.

Лаурэ зыкIи мыгупсысэу,

Псыкъельэм холъэр, псы хужьыбзэм

Пщащэр щIиупскIэу дредзейр,

Щихъумэу къыкIэлъыжэ пхъэрхэм,

Щхэхъумэр, бжэр хуишIыж нэхъей.

Бгы ин гуIэгъуэр зылъэгъуар,

Къэштауэ пфIошI умэзэха.

Жыгейхэм, бжейхэм я щэIу макъым

ЗэшIигъэскъыскъэу пфIошI дунейр.

Лаурэ дахэм и псэм жиIэр

Пэж дыдэт, абы и Къеймэт

ЛыукIхэм псэууэ IэшIэкIат.

Бгыжхэм тIысыпIэ нышищIауэ,

Абрэдж хахуэу ежъэжат.





Хъыбар шынагъуэр щызэхихым,
Къеймэт шы-уанэр зэтрельхъэр,
И псэр хилъхами, и Лаурэ
Илъ ищIэжыну къуажэм къокIуэр.
Къегъуэт лейзехъехэр, мышынэу
Ар хабзэкъутэхэм поув,
ЕщIэжыр и лъи, щIалэ хахуэм
Псыкъельэм и шыр хуенэтI.
Лаурэу и къешэну дахэр
Зэлъя бгы нэпкъым и псэр ехь.
Къеймэт илъагъур сыйт тельыиджэ?!
Бгылъэ жыгыжыхэм, гур дэузу,
Лаурэ и цIэр жайлэ гъыбзэу.
Псыкъельэм и бгъум щыт бгы инми,
ЩIегъекI нэпс гуашIэ зэпымыууэ...
Лаурэ и нэпс мыухыжым
Къеймэт и нитIыр тедиящ:
«СынокIуэ, си псэ, умышынэ», —
Ар жиIэу йолъэр бгы нэпкъ иным.
Зи псальэр жыыбгъэм къипхъуэтар,
Псы абрағьюэм ипхъуэтащ.





Үсэхэр



НЭГЬҮЕЙ Радимэ

* * *

Шыху къэс илэжцүү езым и фащэ,
Нэгъуэшцүүм екIупс фащэр умыуей.
Уагъэ къэсиху егугъу и хъэл-щэнэир
ХедыкI езым хуэфащэү щхъэж и цей.
Хэбдзыну зы хэмэиль, зэпIэзэрыйти,
Щапхъэ яхуэхъуу, абы қуэд допльей.
Лъэбакъуэ быхъуу адрейр щхъэзыфIэфIши,
Щыгъыну щыгъыр тепльэкIэ фейцейш.
Зэмьщхьми фащэр, тепльэр зы щыхъужкIэ,
КызыыххэкIа и лъэпкъым тхыпхъэ хуещI.
Щэблэ къыпшIэхъуэм ящыгъыну фащэр
ЩыхуэбдкIэ, Іунэ къэс Iэзэгъуэ хуейш.

* * *

ГъадэшIыдэм къыпхрокIри ныбжыу,
ЖъакIэху хъужу дадэ къысхуокIуэж.
КIуапIэ-жапIэ зрамыта лъэпкъым
И хъыбар гууз къысхуеIуэтэж.
Зэхызох IупшI дыдэу макъыр къэIуу, —



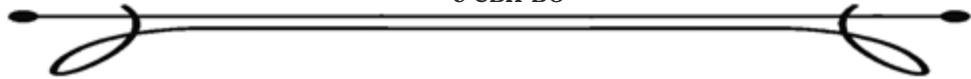
Къурмакъейр ихузу бзэ щхъэхуит.
Тралъхат а махуэм уанэ мыгъуэ,
Гъуэгу зытехъэр мыухыж хъэзабт.
Тенджыз ФыцIэ жьабгъуэм зимыгъэнцIу
И Iум ирильяфэрт лъэпкъ щхъэхуит,
Бэн фыцIэжку, ишещыжти щыифэр,
Аргуэрыйжку папщэу, зиущэхут...
... СыкIэлъыIэбэххэу дадэр мэбзэхыж,
Зэхызох и макъыр: — «КхъыIэ, зыфхъумэж!»

* * *

Къызбрун жъэгъу сеуэкIыжамэ,
Си гур мапхъэ, мэпIейтей.
Бахъсэныжки къыспежжауэ,
Хъыбар къихъу, къыдолъей.
Дыгъэпс нэкIуу, Махуэгъэпси
Си дыш лъахэ срешэж.
Ди мэкъупIэм шэмэдж пашэу
Си адэр иту сыроплъэж.
АргъинилI къыздрахъэхым,
СатыриплIу усэ тестхэрт.
Шхупс, псы щыIэ езгъэфамэ,
Сагъэгушхуэурэ сагъафIэрт.
Мэкъу аргъинэр кърахъэхуу
Си дэлхъищыр нэгум щIэтц.
Лъахэм къуэпскIэ сыпзыщIэ
Зы IэфI гуэр гум къыщыушт.
Мывэжь джейуэ сабиигъуэм
Ди джэгупIэу щытыгъар,
БгъуэнцIагъыжь, дышынэ пэтми,
Зи инагъ зэдгъэлъэгъуар,
Гъуагъуэ щIэту Бахъсэныжки,
Псыхъуэгуашэ щытлъэгъуар...
Псори лъахэм и къежъапIэу,
Лъагъуэр япэу шыпхысшар.
Къызбрун жъэгъу сеуэкIыжамэ,
Си гур, гуфIэу, мэпIейтей.
Лъапсэм лъагъуэм сыхуешэжри,
Сыхешэж сабий дуней.



Усыгъэ



Ди жыг хадэ зэшІэгъагъэм,
Анэкъилъхум сыпхреш.
ПшІашэ Іувым, нитІыр къацхъуэу,
Хуэдэш си адэр къыпхрыпль.

* * *

Сурачмэ си усэбзэр,
ЖыхуэсІэу согужьей.
Къээмыйуэтэфмэ дыгъэ бзийр
Псы щхъэфэм зэрытеджэгукІыр,
Щхъэмыйжыр къафэу щыслъэгъуам и деж,
ЖызмыІэфын къысфІэшІу, сонэцхъей,
Е уэсэпс щыгъэр жыгым щешэкІар,
Пшэпль дыхъэрэным уафэр щриІар,
Щы щтам уэс хужыр япэу щытесар,
Сытхъу тхыпхъэу си абджынэм кІэрищІар –
Щлохъуэпсыр си усэбзэр хурикъуну
Нэсхъэсу псэхэм зыхеэгъэшІэфыну.

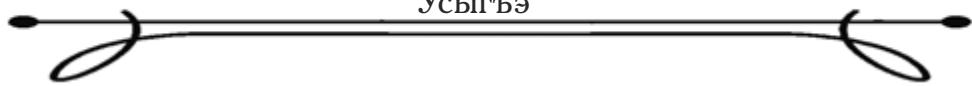


* * *

Къегъэзэжри гъатхэм сыпэмымпльэххауэ,
Хъэндырабгъуэ хужхэм сыкъауфэрэзыхь.
Хадэр зэшІогъагъэ, бжьэ цыкІухэр епшІауэ,
Уарэ! Мыр нахуапІэ? Хъэмэ ари пшІыхь?
Пхъэцхъэмыйхъэр псори къесхъэлІэжагъэххэт,
Жыгыр тІэу къэгъагъэу хэти ильэгъуат?
Гъуашэу и зэманыр тІэкІу ээхэгъуэшарэ?
Хъэмэрэ фІэигъуэу ижь къысщІихужат?

* * *

Си гупсысэм и къудамэ лантІэ,
Си гукъуэпсым зезышэкІ къару!
Уэрэд згъэІум хуэхъу макъамэ дахэ,
Сыус псоми уэ зыр къыдежку.
Акъужь щабэм кърихъэкІ гъатхэмэ,
Щхъэр дэуназэу жэнэт бзу уэрэд.
ЗесшэкІыну сохъу мы дуней дахэм,
Си уэрэдым екІуу дегъэжку!
Зы макъ закъуэр хъуркъым уэрэд лъагэ,
ПситІ зэшІыгъумэ, гъашІэ къагъэшІыф.



Шыр щIэгъагъэр сощIэ уэ зы закъуэрщ,
Мыужыхыхиж уэрэд къыздэдгъэцIынщ.
Хъэль-хъэльэу къызойэтыр напIэр,
ПшэцIэсхыхжу Iэр изодзыхыхиж.
ЖызмыIэфу IэфIу Iум къинахэр,
Хельесэж зэманими, жэп тохэж.
НэмыIуса псальэр щоткIу хъэуами
Дызэхамэу гъуэгу дытоувэж.

УСИТИ

1

Зыкъысщедзей ныжэбэ жейм
гур зэшауэ мэулъэпхъашэ.
Зэм къеципыжыр блэкIа гуэр,
щIипштыкIыжурэ мэпIашIэ.
ШIэгъэпиши пэт куэнсапIэ хъуар,
сит къыпхуицIэн?... сит хуэпшIэфын?..
Теуфэрэзэу псэ ешар
къэкIуэну махуэхэм щолыщIэ,
хъэрэмехъищэу зэхэща
кIуэжыну жэцхэм щогумащIэ.
СызыхицIэну зы лъхудий,
зытезгъэшIэну зы лы дахъэ:
мыкупшIэнэф е мыфэрьицI,
мыкъэрабгъафэ — мылIыныкъуэ!



2

Аргуэру махуэхэр зэблопш,
жэц «бетэмалхэр» зэдокIуасэ:
мес къэплъэнэф, мис фадэхэпш,
моращи — щаижь имыуасэ.
Аргуэру жэцым сыдошэс,
аргуэру жэцым сегъэпэж.
Жагъуэгъуи гъабли здынэмыйс
вагъуэ хъэрахъэхэм докIуэж...
Мэхуарзэ, уэм ихьяуэ псэр
зэцIопшIыпшIэжки зеукъуэдий,
мазэцIэм, зэхешIыкIри бзэр,
къэдабэ махъэр къысчуещий...

Усыгъэ

Аращи, псысэ къызогъещI,
аращи, псэ хъуэпсар согъэнцI.
Нэху мэц. Нэцхъейүэ сыйохъэж
зы цыыху къышыспэмыплъэ бжэжь.

* * *

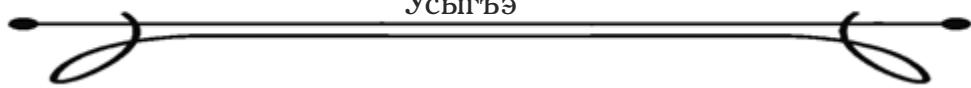
Сабиигъуэ, псэ гъэнцIыгъуэ,
гурыйгъуэ шэнт.
Нанэ деж секIуэлIэжауэ,
ди пишIантIэжь сыдэтц.
ЗэхицIэнти Iуву сэхур,
купрауз хилъхъэнт;
Сагъыз фыцIэурэ зэпыхур
ткIуаткIуэу зэIихынт.
Лъэтэн хуэдэу унэ цыкIур
ЦхъуантIэу къытрикIэнт.
Вындрыйычу лъабжъэ екIур
ЦицIэлыкIыжынт!
ЦхъэфIэпхыкI пэкъуаншэ тежыр
МашIэурэ фIекIуэтт:
«Нэм ильагъурщ Iэм ищIэжыр» —
жиIэу къысхуеплъэкIт.
Сабиигъуэ, сабиигъуэ,
си уэрэд ежью,
Гум палъэншэу щызгъэтIыгъуэ
насып фалъэ куу.

* * *

Дыгъуасэ псальэу зэжетIахэм
Псэр зэхафыцIэу къагъээж.
Зэгуэр гугъапIэу зэдэтцIахэр
Бзу абгъуэ нэшIу, мэшшэшэж.
СагъэгумэшIыр жэцI ешахэм,
СиIэжкъым махуэм гукъыдэж.
Уи деж псэм лъагъуэ пхришахэм
КупцIэншэ жылэ тызопхъэж.

АНЭШХУЭ ЖЬЭГУ

Ди унащхъэм уэшхыр къышопIэнкI...
Нанэ сигу къокIыжыр жъэгум дэсу,



ПшIэнкъым слъагъур нобэ дыдэу фIэкI:
Мис, унагъуэр, псори дызэхэсү.

Нанэ жыгей мафIэр зэшIегъест,
Хъэкум трегъэувэ шыуан цIыкIур,
Нартыху хужьыр псоми къытлъегъес,
Ар дэ догъэлъалъэ ди гур хэхъуэу.

Шыуан цIыкIур, мис, къызэшIэплъаш,
Дгъэлъэлья нартыхур абы хедзэ...
Нанэ пыгуфIыкIыу къытхэплъаш:
Ди нартыхум, мис, ПIэнкIыин къышIедзэ.

... Нанэ и пхъуантэшхуэр къызэтрех, —
Таурыхъ тхылъ Йувышхуэхэр зыдэлъыр,
«Нартхэр» тельэшIыхъурэ къыдех,
ҮедэIуэнумэ хъыбар, — къеблагъэ!

Ди нэгу щIэтц ди нарт лIыхъужъхэр, мис:
Сосрыкъуэ, Бэдынокъуэ, Ашэмэз...
ЦIэхуу дэ додаIуэри дыщысц, —
Нарт хъыбархэр дэ ди жъэгум дээц:



Благъуэ жьабгъуэм хэт текIуами,
МафIэр хэт къихъыжыфами,
Хэт иныжъыр къигъэпцIами,
Хэт нэхъ Йушу къышIэкIами...

... Ди бзэм и IефIагъыр тфIэгунэсц,
ДошIэ хабзи, къытхилъхъаш нэмис...
Нанэ пыгуфIыкIыу жъэгум дэсц,
Сабиигъуэ куэшIым сэри сисц.

* * *

Къысцохъу си адыгэбзэр Тхъэшхуэм и бзэу,
Ар я шу пашэу бзэуэ къигъэшIам.
Ди бгы уардэжъхэм къаIуэтэж хъыбархэр
Тхъэбзэу щымытмэ, дауэ зэхэсхад?
Ди къуршипс уэрхэм къаIущэц дахагъэр
Тхъэбзэу щымытмэ, дауэ зыхэсц?



ЦЫуэпсыр зэрыпсалъэ адыгэбзэр
ЗыхэзбгъещIену, Тхьешхуэ, сыйт пхуэсщIа?

* * *

Иpxъехыжри хадэр,
Бжыхъэр ежъежауэ
ЦхъекIэм щыщIиупскIэу,
МитI-щы къыпынауэ,
Дыгъэпс махэ хъуахэм,
Месыр ходжэгухь.
Жыгыжь къудамэбэм
И гурыфI къикIауэ
ЦЫим и къеуат IэфIыр
ХуещI джабэлъым тыхъ.
Сыдопльей жыг щхъекIэм,
Зы щэху гуэр къесщIауэ:
ЦЫуэпсым и хабзэр
Цыхум ейм хуокIуэж.
Хъэмтетыгъуэр икIыу,
Псори щуужъыхыжкIэ,
«ЦЫIэр» къэмис щIыкIэ
Къохъу ущигъефIэж.



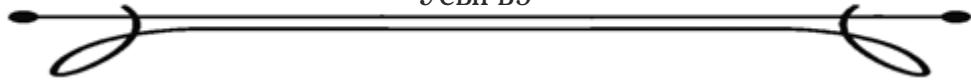
Сабийхэм папщIэ

СИ АДЫГЭБЗЭ

Адыгэбзэу си анэм и бзэм
Сропсалъэ, сэ сфIэфIыбзэу:
СощIэ бжэкIи, тхыль еджэкIи,
ЗээгъещIаш фы дыдэу тхэкIи.
ЕзгъещIэнц си дэльхуми щэхуу —
Дади нани дгъэгүфIэнц,
Я таурыхъхами гупсэхуу
Дызэгъусэу дедэIуэнц.

ДАНЭ ЕЦI ЕСЭП

Есэп щIынкIэ
Iэзэ хъуауэ,



Илъагъу псори
Данэ ебж:
Зэм зэхельхъэ,
Зэм зэхехыр,
Егъэбагъуэ,
Еугуэш...
Вагъуэ цыкIухэр
ЗэшIэпшIыпшIэу
Уафэм лыду
Къиуващ,
ЦШибжыкIыну
И нэ къикIыу,
Данэ
Уафэм дэплъеящ.

ДЫШЭНЭ ЙОДЖЭ

Тхылъ еджэным
Ди Дыщэнэ
Хуабжъу
Дихъэхауэ,
«Уэху» имышIэу
ЦШеджыкI
Тхылъхэр,
Хъэлэмэт
ЦШыхъуауэ.
Усэ кIэшIхэр
Къригъуатэм,
ГукIэ зрегъашIэ,
ЦШэшыгъуабзэу
Адыгэбзэм
И щэху псори къещIэ.
ЦШиджыкIа и псысэ
ЦШыкIухэр
Амир хуеIуетэж.
ЖыIэдаIуэ
Мэхъур ари,
ТаурыхъкIэ зетыж!



АДИСЭ ЦЫКIU

Мами папи сэ сагъафIэ,
Нанэ сытри къысхуегъэс.

Усыгъэ



Ауэ дадэ и таурыхъэм
Уафэ лъашІэм синахъес.

Самир цыкIуи итщ сяужьи,
Таурыхъищэм щыщ къылъос.
Асия, Алий и гъусэу,
Псысэ щакIуэу дызэхуос.

Славик дадэ нэхъри жъакIуэу
КъыщIыджиIэр псысэ сощIэ,
Иейм сыйт щыгъуи фыр щыгъекIуэр,
ДыцIыкIу пэтми, зыхыдощIэ.

IуэрIуатэ къытхуиIуатэу,
Ди нанэшхуи жъэгум дэсщ.
ГурыфIыгъуэм и куэщI матэм
ЗызогъафIэри сэ сисщ.

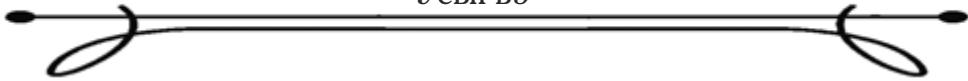
СИ IЭУАКЬЭ ГУАЩЭР?



ЕзгъещIауэ шопэ-шопэ,
ПызоупщI Iэбжъанэр.
Нанэ сщIэркъым
Ар щIимыдэр –
КъэкIыжынщ итIанэ!
Къупщхъэ гуашэм
И щхъэц Iувыр
ПызупщIати кIэщIу,
Мамэ гуэрээр къызиошхыдэ...
Си Iэуакъэ гуашэр?!

ХЪЭНДЫРАБГЬУЭ

Хъэндыркъуакъуи,
Хъэндырабгъуи,
Хъэмбылу хэтыжу,
Дэ ди хадэм
Къизгъуэтауэ,
Соплъир нэгузыужуу.
Хъэндыркъуакъуэр
МапкIэ-малъэ,



Хъэмбылум къепшыхъ.
Хъэндырабгъуэр
Зэрыльятэм
Нэхъри сыдехъэх.
Сожеижри,
Жэшыр хъуамэ,
Сэ абы сопшыихъ:
Хъэндырабгъуэм
Ешхыиркъабзэу
Сэ къызолъэтыхъ!

ХЪЫДЖЭБЭ ДАХЭУ АЛИЯ

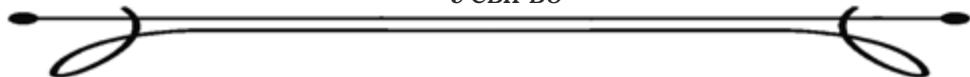
Хъыджэбэ дахэу Алия –
Пщащэ Іущ – егъэлея!
Езы цыкIур щхъэц баринэш,
И шыпхъу цыкIухэр хуэпэтIинэш:
Я ныбжъэгъухэм загъэшIагъуэу
Зэпеуэжурэ ящотхъу.
Сэрат-Тэ ныбжъэгъу зимыIэр?
Дадэ хуэдэр ныбжъэгъу фхухъу!
Сэ сегъашэ абы тхэкIэ,
Хъэрфхэр псори къызобжэкI.
Хуэдэ щыIэкъым си дадэ,
Къэлъыхъуэж нэхъ ныбжъэгъуф!



АДЫГЭ ФАЩЭ

Сэ сегъафIэри мамэ,
Къысхуещэхур бостей.
ХъэшIапIэ дыкIуэн хъуамэ,
Си щхъэцри схуегъэтIей...
Ауэ журналым иту
Фащэ дахэ слъэгъуащ.
Дышэ пыIэри лыду –
СиIену сэ сехъуэпсащ.
Пэж дыдэу, ар дахащэш –
Жэщи махуи сопшыихъ,
Ар ди адыгэ фащэш,
Дэни щылъысу щыихъ.

Усыгъэ



СельеIунци ди мамэ,
Фащэр къезгъэшхунци,
ШыстIэгъэнци, итIанэ
Нэхъ дахэжи сыхъунци.

СУРЭТЫШІ

Хъэлэмэт щыхъуауэ,
Мия тхылъыр къещтэ.
Уарэ! ЕгъэшIагъуэ,
Сурэт къышIигъэщауэ.
Къещтэ къэрэндащри,
ТрещIыкI ещхъ дыдэу,
ГуфIэ нэкIу хъужарэ
ПыжъынитIыр лыду!

АЙЗАНЭ БЖЭКІЭ ЗРЕГЬАШІЭ



Бабыщ шырхэм, небэ-къебэу,
Ди пшIантIешхуэр яуфэбгъуац.
Дапщэ хъуми къэбжыт, жиIэу
Нанэ сригъэхъуэпсац.
Хадэм дихьэмэ, ар дыдэц:
«Пхъэгуль жыгыу дапщэ ит?
Кхъужьеёр дапщэкIэ нэхъыибэ?
Бгъэбгъуам къышIэкIыр сыйт?
Мис апхуэдэу нанэ Iущым
Есэп щIыкIэ сригъэсац.
Ди еджапIэм псом нэхъыифIу —
«ТхукIэ» седжэу сыкъэсац!

ДАДЭ ЕЩХЬ ДАПЩЭШ СЫХЪУНУ?

«Дыдыр папщIэш, —
ЖеIэ дадэ, —
Къыхэуэнущ Iэбэм».
Къасщтэм уадэр,
Ара дыдэц:
«Тебгъэхуэнци, — жи, — лъабэм!»
Жыр лэнистэм сеIусэнци,
Ар къысхуимыдэххэ,
Дадэ ещхъ



Дапшэць сыхъуну?
КъызгурымыГуэххэ!

ДАДЭ СЭРЭ

Дадэ сэрэ хадэм дохьэ,
Хъэпшыр цыкIури здызохьэ.
Дадэ жыгхэр сегъэцIыху:
Хуэрэджеи, зэрыджеи,
КхъужыIэрыси, мыIэрыси...
Имыт хадэм укIуэдыж!
Жызум фыцIи хужьи дилэць,
Цхъырыб топхэр мэтIыггуэж.
«Жыгейр даIэ», — сицIоупцIэ.
«Самир цыкIу, ар мэзым щIэтць», —
КъысхуэгуфIэу дадэ жеIэ.
Тхуен псеи абы щокI.
ДызэцIыгъуу мэз дыкIуэнү
Дадэ сэрэ нэху дыкъокI!

БДЭЖЬЕЯЦЭ



Бдэжьеяцэ махуэ къэс
МакIуэ си къуэш цыкIур.
ЗыфIэмыфI ди хъэблэм дэс
ХъыкIэ ецэн тIэкIур?

«УцIыкIум» жари, сыздамышэ,
СоцIыр гъусэ Мыщэр —
Ди хадапхэм псыIэрышэ
«Шы-шиш» жиIэу пхожыр.

Жээ тас цыкIум хэзутIыпцхъэу,
Къызоубыд бдэжьеий.
КъэсыжыхукIэ сфибэмашIэу
Сотхъэ, сыйдолъеий.

ЗызгъэцIагъуэурэ щезгъэплъкIэ,
Си бгъэр къызогъекI.
ПыгуфIыкIыу къысхуоплъекIри,
«Мыр, — жи, — шынакъыкIщ!»

ЩIэнныгъэлI, къэхутакIуэ цIэрыIуэ ЗекIуэрей Аслъэн

Техникэ щIэнныгъэхэмкIэ доктор, профессор, Экологиэмэ гъащIэм и шынагъуэншагъэмкIэ дунейпсо академием, ТранспортымкIэ Урысей академием я академик, къэхутакIуэ икИ щIэнныгъэлI цIэрыIуэ ЗекIуэрей Аслъэн ФуIэд и къуэр ящищ ди республикэм и ІашIагъэлI пашэхэм. Еджагъэшхуэм иджыблагъэ игъэлъепIащ и ильэс 70 юбилейр.

ЗекIуэрейр Иппэ федеральнэ щIынальэм и щIэнныгъэлIхэмрэ къэхутакIуэхэмрэ я зэгухьэнныгъэм и вице-президентш, апхуэдэуи Транспорт IэнатIэм зегъэужынымкIэ инженерхэм я дунейпсо ассоциацэм и унафэцIщ. Ар еш имышIэу юлэжь а унэтIыныгъэм ди къэралым зыниужыжыным, щIалэгъуалэр абы дегъэхъэхыным. Зи къэхутэнныгъэ купщIафIэхэр ди щIынIэми нэгъуэцI щIынальхэм я транспорт IэнатIэхэм шэцIауэ къыщагъэсэбэп щIэнныгъэлIым и зэфIэкIым щыгъуазэц ди къэралми хамэ хэкухэм я ІашIагъэлI цIэрыIуэхэр.

ЗекIуэрей Аслъэн Бахъсэн районым хыхэ Дыгулыбгүйе къуажэм 1952 гъэм майм и 25-м къышальхуац. Набдзэгубдзапльэу, еджэн фIэфIу, физикэмрэ математикэмкIэ къытекIуэ куэд еджапIэм щIэмису, спортым дихъэху къэхь щIалэм ехъулIэнныгъэкIэ къиухаш курыт школыр икИ щIэтIысхьяц КъБКъУ-м и машинэухуэ факультетым. ЩIэнныгъэ нэхъышхьэр нэсу зригъэгъуэтным хунэмису, дзэм ираджащ. Адыгэ щIалэцIэм къулык'ур щрихъэкIащ Белоруссием.

ЩIыхь зыпыль а къалэнир екIуу зэфIэзыха Аслъэн езым худэ щIалэгъуалэ жыдджэрхэм, Іечльэчхэм яхэту кIуау щытащ КъуэкIыпIэ Жыжьэм икИ а щIынальэм щыIэ курыт школхэм ящищ зым физикэмрэ физкультурэмрэ Ѣргигъэджащ. ИужькIэ хэтащ а зэманым IэнатIэ цIэрыIуэ щыта Байкал-Амур гъущI гъуэгум (БАМ) и ухуэнныгъэм. 1975 гъэм ЗекIуэрейм еджэнным Ѣшипищац Хабаровск дэт политехникэ институтым икИ 1978 гъэм ар фIы дыдэу къиухаш, щIэнныгъэ нэхъышхьэ зэгъэгъуэтным епхауэ щыта и хъуэспапIэри апхуэдэу зригъэхъулIащ.

Спортыр зи Iэпэгъуу къэтэджа адыгэ щIалэцIэм а унэтIынгъэмкIи ехъулIэнныгъэхэр зыIэригъэхъац. Ар хэтащ Урысей Федерацэм самбэмкIэ и командэ къыхэхам, СССР-м спортымкIэ и мастер хуац. Хабаровск крайм и «Буревестник» спорт зэгухьэнныгъэм самбэмкIэ и тренер нэхъышхьэу ильэс зыбжанэкIэ лэжъац.

СпортымкIэ бгъэдэлт зэфIэкIхэм цIэрыIуэ ирихъуами, абыхэм къадэкIуэу ЗекIуэрейм иригъэкIуэкIырт фIыуэ ильягъу инженер-техникэ ІашIагъэм пышIа къэхутэнныгъэ хъэлэмэтхэр. ЩIэнныгъэм хуэнхъуенишэ щIалэцIэм мурад ешI зыхуеджа ІашIагъэм и щэхухэм



Публицистикэ

нэхъри зыщигъэгъуээну икИи 1980 гъэм ар щИотIысхъэ Киев дэт автомобиль-гъуэгу институтын (КАДИ) и аспирантурэм. Студенту Ѣыщыта, абы къыкIэлтыкIуэ ильэсхэм иригъэкIуэкIа къэхутэнэгъэхэр и лъабжъэу, зэман кIэццIым къриубыдэу абы итъехъэзырац и диссертациэр икИи ар ехъулIэныгъэкIэ пхигъэкIри, техникэ щIэнныгъэхэмкIэ кандидат хъуац.

Абы Ѣелэжь лъэхъэнэм ЗекIуэрей Аслъэн зэфIиха къэхутэнэгъэхэм ящыщ зыбжанэ шэцIауэ къыщагъэсбэпауэ Ѣытац япэцIыкIэ мастеру, иужькIэ производствэмкIэ унафэцIу, АТП №4-м и нэхъышхъэу Ѣылэжь «Киевгорстройтранс» IуэхуцIапIэм. Адыгэ щIалэм и щIэнныгъэ-къэхутэнэгъэ зэфIэкIхэр къыщагъэсбэпац Чернобыль АЭС-р Ѣызэргагъэпшыжым Ѣыгъуэ.

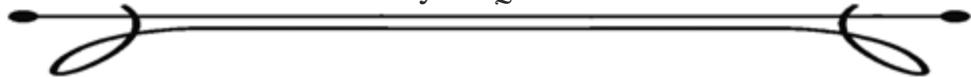
ЛэшIыгъуэ блэкIам и 90 гъэхэм я пэцIэдзэм ЗекIуэрейм къигъэзэжац Ѣалъхуа Ѣынальэм. Куэд дэмыкIыу абы къызэIуихац ѢIэнныгъэ-производствэ IуэхуцIапIэ ин, Тырныауз дэт вольфрам-молибден комбинатын и промышленнэ кIэрыхубжъэрыхухэм уазэрелэжын, Ѣыхухэм транспорт Iуэхутхъэбзэхэр республикэм и кIуэцIкIэ, гъунэгъу Ѣынальэхэм зэращыхуэпщIэн технологиешIхэр и лъабжъэу.

Хэкупсэ нэсу Ѣыт ЗекIуэрейр дапщэщи йолIалIэ ди Ѣынальэм лъэпоцхъэпоуншэу зэрызиужыным. Абы зэхильхяц КъБР-р кризис лъэхъэнэм нэхъ тыншу къызэрикIынным ехъэлIа программэ (1992), республикэм и гъуэгу-транспорт IэнатIэр егъэфIэкIуэным епха план хэха (1994), Кавказ Ищхъэрэм и рекреацэ-бальнеология, курорт-турист ѢыпIэхэм зэрызегъэужыхъэ проект купщIафIхэр (1995), нэгъуещIхэри.

ЩIэнныгъэлI Iэзэм, къэхутакIуэ емызэшым дзыхь къыхуацIац икИи къызыхуэтыншэу ирихъэкIац къэрал къулыкъу лъагэхэри. 1994 гъэм къыщыщIэдзауэ ильэси 5-кIэ ЗекIуэрейр Ѣытац КъБР-м и Правительствэм Украина м ѢиIэ Представительствэм и полномочнэ лыкIуэу. А зэманим къриубыдэу хэпщIыкIыу ефIэкIуац Къэбэрдей-Балъкъэрымэр Украина мэр яку дэль политикэ, экономикэ, ѢIэнныгъэ, спорт зэпщIэнныгъэхэр. Аслъэн мызэ-мытIэу къызэригъэпшаш къэралпсо ѢIэнныгъэ-практикэ конференцхэр, спорт зэхъэзэхуэхэр, лъэпшхъэпоуншэу зэфIихац таможнэ Iуэхугъуэхэр.

1999 гъэм ЗекIуэрей Аслъэн къызэригъэпшаш езыр ильэс куэдкIэ зи пашэу Ѣыта, Транспорт техникицIэмрэ технологиихэмкIэ «ТАЙССИС» проект компаниер. А ильэсхэм абы иригъэкIуэкIа къэхутэнэгъэ лэжыгъэхэрц IэнцIагыйтIым тещIыхъауэ ѢIэнныгъэлIым пхигъэкIа доктор диссертациэм лъабжъэ хуэхъуар.

Сочэ Олимп джэгухэр зэрыщекIуэкIынум Ѣыхуагъэхъэзырым, профессор ЗекIуэрей Аслъэн ильэси 3-м ѢИгъукIэ лэжъац къалэм зэгъэужынымкIэ IэнатIэм и пашэу. ЩIэнныгъэлI Iэзэм, лэжыгъэм и къызэгъэпшакIуэ ахъырзэманым Дунейпсо олимп комитетым (МОК) пщэрэиль къыщицIа къалэнхэр епхат транспортым, гъуэгум, энергетикэм, связым къызыхуэтыншэу зэгъэужыным. Дунейпсо мыхъэнэ зиIа а Гуэхуми сэбэпышхуэ Ѣыхуац ѢIэнныгъэлIым бгъэдэль зэфIэкI лъагэхэр. Къыхэдгъэшынчи, ЗекIуэрей Аслъэн яхэтац 2000 гъэм хым ѢИльэфауэ Ѣыта «Курск» атом псыщIагырыкIуэ кхъухышхуэр къэIэтыжынум хуэшIа проект лэжыгъэхэр зэхээзыгъэувахэм. Ахэр и тегъещIапIэу «Курск»-р псы Ѣагыым къыщIахыжауэ Ѣытац.



2008 гъэм ЗекІуэрейр ирагъэблэгъащ Тюмень щЫыдагъэмрэ гъуэзымкІэ и къэрал университетым. Профессор цІэрыІуэм и нэІэм щІэтащ щЫыдагъэ, гъуэз зрикІуэ бжвамиймрэ транспорт-гъуэгу ІэнатІэмрэ зегъэужыным хуэгъэпса къэрал программэр Сыбырымрэ Ишхъэр щЫыналъэмрэ щыгъээшцІеныр. Псори зэхэту километр мини 2-м щІигъу автомобиль гъуэгухэм, зэпкърыпх хъу лъэмэжитІым я проектхэр зышІар ЗекІуэрей Аслъэнш. КъинэмыщІауэ, еджагъэшхуэр я щІэныгъэ унафэшІу ягъэхъэзыращ икІи ехъулІэныгъэкІэ пхагъэкІаш а унэтІыныгъэхэмкІэ доктор диссертациэ зыбжанэ.

Абы къигупсыса пкыгъуэ куэд къагъэсэбэпащ тІууэ зэтет автомобиль гъуэгушхуэхэр Москва, Сочэ, Тюмень къалэхэм, Венесуэлэ, Бразилие, Вьетнам къэралхэм щыщаухуэм щыгъуэ.

ЩІэныгъэ дунейм пщІэшхуэ Ѣзыгъуэта, лэжыгъэ зэмымлІэу-жыгъуэхэм къыщагъэсэбэпа апхуэдэ ІэрыІхэр, къэхутэныгъэхэр и куэдц ЗекІуэрей Аслъэн. ЩІэныгъэлІым и къалэмымпэм къыщІэкІаш щІэныгъэ лэжыгъуэ 80-м щІигъу, монографие 11-рэ зэрэджэ пособиерэ хэту. Инновацэ проект 18-м я авторщ ар. Хэкупсэ нэсузи гъашІэр езыхъэкІ адыгэ еджагъэшхуэм зэхигъэуваш фІыуэ ильягыу и республикэм и къалащхъэ Налшык зэрызиужынуим и план нэхъышхъэр. КъинэмыщІауэ, ЗекІуэрейм къигупсыса Іэмэпсымэ 12-м патент къыхуагъэфэщащ. Абыхэм ящыщу 5-м яхуэбгъадэ хъун гуэри дунейм теткъым. Аращ щІэныгъэлІым бгъэдэль зэфІэкІым пщІэшхуэ щІигъуэтар, къигупсыса Іэмэпсымэхэм ди къэралми нэгъуэщІ щЫыпІэхэм щІэупщІэшхуэ щЫыщаІэр.

ЩІэныгъэлІ Іэзэм зэфІих апхуэдэ лэжыгъэ хъэлэлым къэрал гултытэ ини игбуэтащ. Мызэ-мытІуэ абы къыхуагъэфэщащ дамыгъэ лъапІэхэр, щЫыхъ, Ѣытхъу тхылхъэр. Абыхэм иджыблагъэ къахэхъуаш «ЩІыхым и вагъуэ», «ЩІэныгъэлІым и вагъуэ» дышэ орденхэр. Ахэр къыбгъэдэкІаш Лъэпкъ Зэкъуэтхэм я зэгухъэныгъэм (ООН) къепхауэ лажъэ, Экологие шынагъуэншагъэмкІэ дунейпсо академием.

Хэкупсэ нэсыр, къэралым щекІуекІ Іуэхухэм папщІэ жэуаплыныгъэ зыхээзыщІ цыху жыджэрыр, щІэныгъэлІ икІи къэхутакІуэ цІэрыІуэр дапщэщи иужь итиш къызыхэкІа лъэпкъым, ди къэралым яфІ къызэрыкІ ІуэхугъуэфІ куэд зэрызэфІихыним. Абы и щІэныгъэ-практике лэжыгъэмрэ иригъэкІуекІ къэхутэныгъэхэмрэ къагъэсэбэп ІещІагъэлІ Ѣыпкъэхэр, квалификацэ лъагэ зиІэ инженерхэр къэралым ѢыхуагъэхъэзыркІэ.

Аслъэн насыпыфІуэ зышІильытэжхэм ящыщ и бынхэу Мадинэ, Іэдэм, Аэрэт сымэ. Абыхэм щІэныгъэрэ ІещІагъэрэ яІещ, дэтхэнэри ехъулІэныгъэ зыІеригъэхъэу и лэжыгъэ ІэнатІэм пэрытш. Мадинэ дохутырщ, Москва ѡопсэу. Іэдэм щоджэ икІи Ѣолажэ Сан-Францискэ къалэм. Быным я нэхъышІэ Аэрэт банк лэжъакІуэш, Москва дэсц. ЗекІуэрей Аслъэн гъашІэм хуэарэзыщ унагъуэ насып зэригъуэтыхамкІэ. Иджыпсту абы и Ѣхъэгъусэш оперэ уэрэджыІакІуэ цІэрыІуэ Шэрджэс Іесият. ИрырефІакІуэ гъашІэм и лъапІэныгъэ нэхъышхъэхэр – цыхуагъэр, фІещхъуныгъэр, адыгэ хабзэмрэ нэмысымрэ – зэрилъ а унагъуэ екІур. И мурад псори кърехъулІэ къэхутакІуэ емызэшыж, Ѣыху Ѣыпкъэ, хэкупсэ нэс ЗекІуэрей Аслъэн.

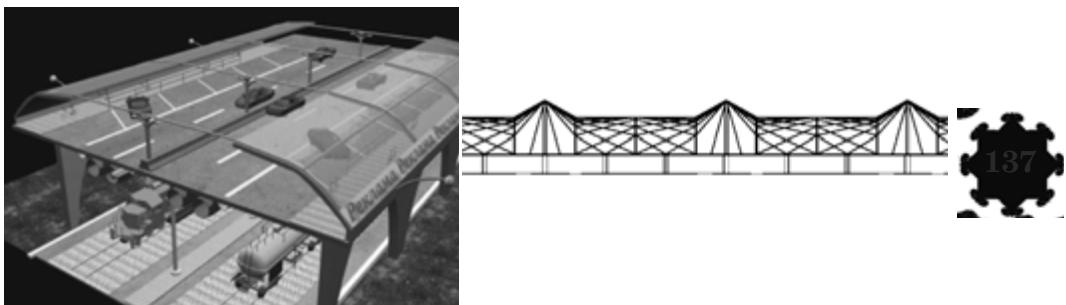
ЖЫЛАСЭ Маритэ,
КөБР-м Ѣыхъ зиІэ и журналист

Публицистикэ

ЗекIуэрей Аслъэн и инновацэ проектхэр хуэгъэпсац УФ-м, КИФЩI-м я къалэшхуэхэр экономикэ, технологиэ я лъэныкъуэкIэ шынагъуэншэу щытыным. Абыхэм ящыш зыбжанэм щыгъуазэ фыхуэтщынш.



Транспортыр бжъамий абрағъуэм и кIуэцIым иту зекIуэнным хуэшIа проект.

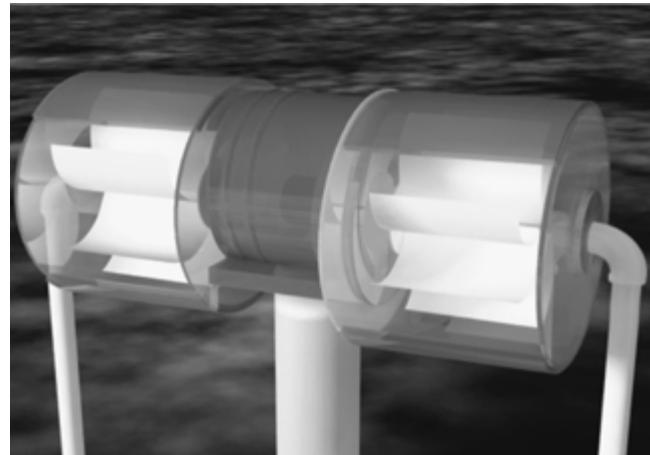
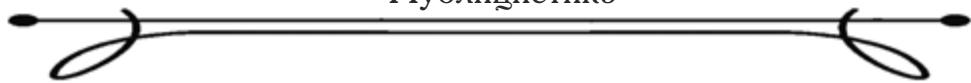


ГъущI гъуэгум щхъэщиI, къатитIу зэтет зэпрыкIышIэ. ЗэпрыкIышIэр зэ-
рызэпкърыль щыкIэр.



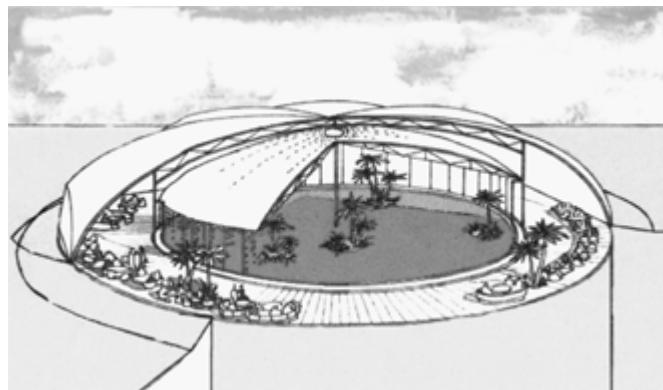
КIапсэ гъуэгум фIэлъ унэ цыкIухэр жым зэrimыдзэнным хуэшIа Iэмалхэр.

Публицистикэ

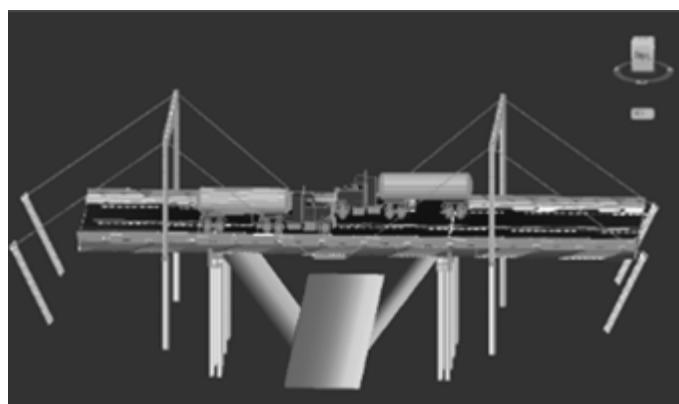


Жыыбгъэм и лъэщагъыр къэгъэцхъэпэнүм хуэгъэпса Іэмэпсымэр.

138



ЩхъуантIагъэхэр къышыкI, псыгуэнхэр зэрыт щIыпIэ тельыцджэ къумым зэрышыпщIыфыну Іэмалхэм ящиц зы.



Лъэмых мыинхэр зэгъэпэшыжынүм, я лъабжъэхэр гъэбыдэнүм къышыб-гъэсэбэп хъуну щIэгъэкъуэнхэр.

ГъашІэ кІыхъ къызыпәшылъ ІәдакъәшІәкІхәр



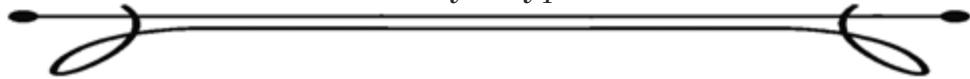
Ләжъыгъэ ІәнатІэ къес щхъехуеныйгъеу иІеш языныкъуэ цІыхухәм я Іуэхур нәхъ хәІушІыІу, адреіхәм яшІэр мынәхъ мащІәми, нәхъ гулъытәншә зәрыхъур. Гу зәрылъиттәши, Іыхъе-Іыхъеу гуәша ләжъыгъэм и иужърейр зыгъәзәшІаращ нәм нәхъ къыфІәнәр. Псалъэм папшІэ, уәрәдым нәхъыбәу цІәрыІуэ ирихъур аржызыІәрш, псальәхәр зеймрә абы макъамә щІәзылъхъамрә едаІуәхәр щышІәупшІэр зәзәмәызәххәш. Нобә ди къаләмыр къызыхуэтшта, мы ильесым

зи ныбжыр ильес 75-рә ирикъуа композитор Жырыкъ Заури зи гуашІэр «нәримылъагъухәм» яшышш.

Апхуәдәу щыт пәтми, жыІәпхъәш Заур уәрәду, романсу, нәгъуәшІ макъамә Ләужъыгъуэу (ІутІыж Борис либреттә зыхуита «Гуашәмәйдәхъәблә» гушыІә-водевилымрә «Нанә къевгъәгъезәж» мюзиклымрә, ШәджыхъәшІэ Хъәмәмәцәрә Къәжәр Пётрә я либреттәр зи лъабжъә «Гум и щәхү» лирикә макъамә комедиер, нәгъуәшІхәри) щиплІым щІигъу зәриІэр. Апхуәдәуи Жырыкъым и къаләмәыпәм къышІәкІаш макъамә таурыхъ зыбжанә, фортипианәкІэ, нәгъуәшІ макъамә ІәмәпсымәхәмкІэ гъәзәшІәнүм хуэтха сабий пъесхәр, струннә квартет, дунейм къытргъехъаш уәрәдхәмрә романс-хәмрә иту тхылъитху, сабийхәм папшІэ тхылъитI.

Хэт зәхәзымыхар «Къәбәрдей», «КъэтІыс, шынәхъыщІэ», «Кърухәр», «Си гъатхә», «Уи деж», «Сәрмакъ къуажәу Бабыгуей», «Къосыр уәс», «Си насып», «Сыт уи дыгъуасә, сыйт уи пщәдей?», «Ладонь для птиц», «Есенин», «Фестиваль», «Дай мне радости, жизнь» уәрәдхәр?! Къышокъуэ Алим, МәшбащІэ Исхъәкъ, Бештокъуэ Хъәбас, Бицу Анатолә, Уәрәзәй Афлик, Къәжәр Пётр, Гуртуев Сәлихъ, Вындыжъ Марие, нәгъуәшІхәми я псальәхәр зышІәлъ а ләжъыгъехәр куәд мәхъу.

Модуньо и «Черный дракон» опереттәм Ферерә Стинковскәм-рә хуатха либреттәр, Штраус Иоганн и «Летучая мышь» опереттәм Эрдманрә Вольниирә хуатха либреттәр, нәгъуәшІхәри адыгәбзәкІэ



зэридзэкIаш, нэгъуэшI льэпкъхэм ейуэ урыс литературэбзэм иригъээгъахэри иIэш.

Зэрынэрыйлъагъуци, Жырыкъ Заур макъамэ гъуазджэм, зэрышту льэпкъ щэнхабзэм хэлхъэныгъэшхуэ хүицIаш. 1992 гъэм къышыцIэдзауэ ар хэтц Урысей Федерацэм и Композиторхэм я зэгухъэныгъэм. Ильэс куэд щIауэ Къэбэрдей-Балъкъэр Республикэм и Композиторхэм я зэгухъэныгъэм жэуап зыхь и секретарщ, Музыкэ театром и литчастым и унафэшIщ. И зэфIэкIымрэ и лэжъыгъэмрэ къапэкIуэу абы къыхуагъэфэшаш (1998 гъэм) «Къэбэрдей-Балъкъэр Республикэм гъуазджэхэмкIэ щIыхь зиIэ и лэжъакIуэ» цIэ лъялIэр.

Сэ куэд щIауэ соцIыху Заур, мыйзэ-мытIэуи сыхуэзащ, сепсэлъаш, еzym тухуами, тхыгъэ зыхуэдгъэхъэзырхэм я гугъу езгъэшIми. ЖиIэн эиIэ, цIыху гъашIэм и лъэныкъуэ зэмылIэужъыгъуэхэми къералым къышыхъу-къышыцIэхэми еплъикIэ щхъэхуэ хузиIэ цIыхум удэуэршэрыну гуапэш, гуххъуэш...

Япэ, етIуанэ классхэм щIэсу Заур усэ тхынным дихъэхат. Сабий усэу тетрадь зытIуущ хъун итхат, едзыгъуэ тхуущI хуэдиз хъу зы тхыгъэшхуэ, еzym поэмэ и гугъэр, хэтыжу. Усэхэм къеджэжа иужькIэ щIалэшIэм къигурыIуаш ахэр зэрымыпшIэгъуалэр, ауэ IуэхуущIэм гъунэ зэрырильвар.

Ильэс зытIуущ дэкIыу музыкальнэ интернатым щышIэтIыхъэм, макъамэр псэкIэ зыхишIэ хъуаш. «Хуэм-хуэмурэ си къарур згъенхун щIэздзащ. Балэ Мухъэдин сольфеджиомкIэ дригъаджэрт. Зы мацуэ гуэрим сэ абы естащ макъамэ цIыкIу зыбгъупшI, «кхъыIэ, схуепль, хъун хэту ПIэрэ?» жысIэри. СызыбгъэдигъэтIыхъэри, гупсэхуу еплъаш, зытIу къыхихри: «Мис мыбыхэм елэжь, хъарзынэу къохъулIэ», — къызжилат», — игу къегъэкIыж Заур.

Зэман дэкIауэ, макъамэ зытххэм я семинарди республикэм и Композиторхэм я зэгухъэныгъэм иригъэкIуэкIырт. Абы ильэс 13 фIэкIа мыхъу Жырыкъыр щрагъэблагъэм, къигурыIуаш и IэдакъэшIэкI цIыкIухэм Мухъэдин хуэфэшэн гулъытэ зэрахуущIар. Зэгухъэныгъэм и унафэшI Къардэн Хъэсэнрэ жэуап зыхь секретарь Балэ Мухъэдинрэ макъамэ тхынным гупыиж хуэзышIахэм ядэлэжьэну, езыхэм я дерсхэм щIагъэдэIууну я пшэ далъхъэжати, Балэм къицта гупым Заур яххуаш. «Зы ильэсэм и кIуэцIкIэ макъамэ гъэпсыкIэхэри сигъашIэри, пианинэм и гъусэу ягъээшIэну уэрэд цIыкIуиплI стхат. Иджыпсту жысIэфынукъым ахэр гъэшIэгъуэнышэ хъуауэ щытауэ, ауэ отчетнэ концертным Сыжажэ Мухъэжид щигъээшIауэ щытащ абыхэм ящышу щыр», — жеIэ Заур.



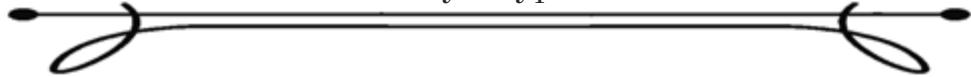
Ильэс зыкъоми дэкІыжауэ, культпросвет училищэм Жырыкъым щригъаджэу, зы хыыджэбз цыкІу пианинэм бгъэдэст, Заур япэ дыдэу зэхилъхьа макъам э цыкІухэм ящыш еуэу. Ар къыздрихам, щицІэм композиторыр щыцІэупцІэм, цыхубэ макъамэу къыжрилац. «Зэрыхъуагъэнураш: еджапІэм дыщышІэсым зэхэслхьа макъамэр гугъутэкъыми, си гъусэхэр, я къуажэхэм кІуэжа иужь, зрагъэшІахэм щыц гуэр зэхрагъэхыну къельэу я Йыхъыхэм яхуеуэу къышІэкІынт. А щыкІэм тету ежъамэ, зытхами щІэупцІар хэт? Апхуэдэу щыхъум, иужькІэ къыдэзгъэка тхылъхами хэзгъэхъакъым ар, цыхубэмэ ирецІыхубэ жысІэри», — къыхегъэш Заур, а Іуэхур и гуапэ зэрыхъуар имыбзышІу.

Творчествэм къигъэхъуапІэ хуэхъунур пцІэнукъым. И анэшхуэм и деж Альтууд къуажэм кІуэжа иужь, зи гъусэ хабзэ и ныбжъэгъухэр псори губгъуэм итт. Зэштегъэууэabyхэм мэкъуаэ е хадапцІэ ядэкІуэ хабзэт Заур.

«Зы махуэ гуэрым, апхуэдэу губгъуэм дыщышІэу, Казбек бгым къышышІэдзауэ Іуашхъемахуэ нэсиху уазэрыІуплъэм, а тепльэ дахэм си гум макъамэ хъэзыр къыригъэдзаш, Гуртуев Берт и усэ цыкІу гукІэ сцІэм и ежъууэ. Фланэри зээгъэтІылъэкІри, жэрыгъэкІэ сыйкъэкІуэжац. Унэм сыйкъэсыжыху уэрэдым и пэшІэдээри стхакІэт. «Нотэ стан» жыхуаІэр псынцІэу истхъэри, ар Мухъэдин зэрэзгъэлъагъунум сыйхуэпІашІэу къуажэм сыйкъыдэкІыжац, — жеІэ Заур. — Сыт хуэдэ ІуэхукІэ угбъэдэмыхъами «хъэуэ» псальэ зымышІа Мухъэдин сыйхуэрэзыш. Абы щыгъуэ шэч къытнимыхъэу жилат а лэжыгъэр зэрагъээшІэнур икІи профессиональнэу араш япэ къысІэшІэтхыхъар жысІэкІэ пцІыупс сыйхъунукъым. Ильэс 16 сыхъуу арат абы щыгъуэ».

И щІэнныгъэр зыхуримыкъухэм и деж Балэр къыдэІэнпыкъуурэ уэрэд зыбжанэ итха иужь, адэкІэ езым «есыкІэ» ишІаш.

Псори фы дыдэу зыщыгъуазэ «Ладонь для птиц» уэрэдыр Жырыкъым и ІэдакъэшІэкІхэм къахэммылыдькІыу схужыІэнукъым. «Ар зэрыхъуараш, Залинэ, утыкушхуэм ихъаш, цыху цэрыІуэ Тут Заур игъэзацІэу. Абы къыхэкІыу нэхъыбэм зэхахац. Си уэрэдхэм яхэтц абы къыкІэрымыхухэр, ауэ яхуэфацэ гулъытэ ямыгъуэтауэ. Сэ схужыІэнукъым ар къызыхэкІыр. Псалъэм и хъэтыркІэ, «Ладонь для птиц» уэрэдыр стхыну сигу къэмымкІ щыкІэ дунейм къытхъаш «Уи деж» (псалъэхэр зейир Къэжэр Пётрц) уэрэдыр. Адыгэм и япэ лъэпкъ эстрадэ уэрэду къалъытэ ар. ЩэнхабзэмкІэ паркым иІэу щытац «Далитон» эстрадэ оркестр, Касовский Владимир и унафэшІу. Иджыри щІалэ цыкІуу, Тут Заур абы уэрэд щыжиІэрт.



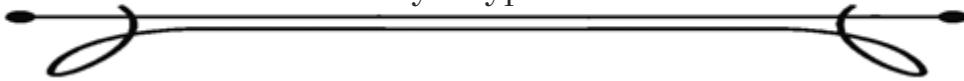
Игъезаш^Іэр уэрэджы^Іак^Іуэ ц^Іэр^Іуэхэм я репертуарым щыщхэрт. Езым ей^Іэ зыгуэр жи^Іэн хуей щыхум, абы и макъым тещ^Іыхъауэ стха уэрэд сизэри^Іэр жеслаш^І, езыми игу ирихъаш^І. Ар щигъээш^Іам псори Іэнкун хуат, зэф^Іэк^Іышхуэ зэри^Іэри ц^Іыхубэм къезыгъэш^Іар арауэ жып^Іэ хъунуш», — жел^І Заур. Радиом щрагъэтхат, ц^Іыхубэм зэрапхъуэтэним шэч къытрамыхъэу. Ильэс ныкъуэ^Іэ кърагъэтын ямыдэу щ^Іэлъа иужь, телевиденэм щылажэ Гочияев Сэхвид ильэсыш^Іэм ирихъэл^Іэу игъеххээзыр щ^Іалэгъуалэ концерт программэм хигъехъаш^І. Апхуэдэу зэхахаш^І, ц^Іыхухэр щ^Іэлъэ^Іуу хуежъэри, сый яш^Іэжынт, махуэ къэс жыхуа^Іэм хуэдэу къатын хуей хъуаш^І. Тут Заури ц^Іэр^Іуэу къэушаш^І, «адыгэ уэрэджы^Іак^Іуэ къэунэхуаш^І» жал^Іэу. Адыгэ эстрадэ уэрэд зытх композитор лъэпкъым ил^І щыхъуари абы щыгъуэш^І.

Абы къык^Іэлъык^Іуаш^І нэгъуэш^І эстрадэ уэрэдхэри, ахэр ди артист гъуээджэхэм ягъээш^Іаш^І. Псалъэм и хъетырк^Іэ, «Си гъатхэр» жил^Іэрт Музыкэ театрым и солист Дэбагъуэ Хъэсэн. «Уи уэрэдыр жыс^Іэурэ ди щынальэм и щыыхыш^Іэр къысфлашаш^І, иджы фэтэр къризатыну зы уэрэд схуэус», - къызжи^Іэрт си ныбжъэгъу гушы^Іэрэйм», — игу къегъэк^Іыж^І Заур.

 142 Лажыгъэ гъэш^Іэгъуэныш^І Биду Анатолэ «Къосыр уэс» и усэр зи лъабжээ романсыр. Ар адыгэ лъэпкъым и романс нэхъыиф^І дыдэхэм ящышу къалъытэ. Абы убгъуауэ тетхыхъаш^І Кавказ Ишхъэрэм Гъуазджэхэмк^Іэ и къэрал институтым и профессор Ашхъуэт Бесльэн.

Усак^Іуэ куэдым ядэлэжъаш^І Заур, я фыщ^Іэри зыщ^Іып^Іэ деж щигъэк^Іуэдыркъым. Ильэсит^І ф^Іек^Іа адыгэбээ емыджа щ^Іалэм уэрэсэру бзэр иш^Іэ къудейм къышымынэу абы литературэбзэк^Іэ иритхэфу зэрыхъуар зи фыщ^Іэу къилььытэр ахэраш^І. И ныбжъэгъухэм яш^Іыгъу къудейтэкъым ар, я Іэдакъэш^Іек^Іхэм еджэрт, и купщ^Іэр нэсу къызэрыгур^Іуэним хущ^Іэкъорт. Жып^Іэнурамэ, зэрызэнекъуэкъужым, и щ^Іэногъэм хигъеххуэну сыйтым дежи зэрыхущ^Іэктум и фыщ^Іек^Іэ и бзэр хуэкъута хъуаш^І. Ар на^Іуэу къегъэлъагъуэ сабий псысэ щык^Іухэм макъамэ ек^Іуу зэрыщ^Іилъхъам, ахэр тхылъ щхъэхуэу («Дыгъужь к^Іэн», «Хъэзыриш^І») дунейм къызэрыхъем. «Макъамэм теухуар си лъым хэлтэ, къыздалъхуати, сылъыхъуэн хуей хъущакъым, бзэм и лъэныкъуэ^Іэ нэхъ сывэлэжыжаш^І», — жел^І Заур.

Жырыкъым и творчествэм щып^Іэ щхъэхуэ щеубыд Семэн Руслан и Іэдакъэш^Іек^Іхэр зи лъабжъэхэм. «Руслан си ныбжъэгъут, игъаш^Іэми зэгъусэу дыкъызэдэгъуэгур^Іуат, ауэ псэуху и зыуси макъамэ схущ^Іэлъхъакъым. И псэм и къабзагъэмрэ и дуней



еплъыкІэмрэ къыпхопс абы и ІәдакъәшІәкІхэм. И щІалэгъуэм иІа гупсысекІэр къыдәкІүтэя иужьи и псэм къыхэнат, и усәхәми ар къыхәшьирт. Къыхэсхын хуэдәу зыбжанә къысхуихъыртәкъым, зы сигъельагъукІэ зеүә си гум зыри къrimыдзәурә екІүекІырт. Ац-къан Русланрә Бгъэжъинокъуә Заурә, Семән Руслан и шыпху Жаннә я гъусәу усакІуэм и ІәдакъәшІәкІхэр щызәхуэхъеса тхы-лъыр къыдагъэкІа иужь, зэуІуу седжэну Іәмал згъуеташ. Си хоровой циклым Руслан и псальә зыщІэль ләжыгъицх хыхъаш, романитих стхааш. ЗэкІә араш Семәным и творчествәм щыщу си акъылымрә зәфІәкІымрә зыхунәсар», — жеіә Заур.

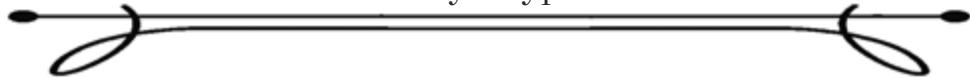
Иджыпсту Жырыкъым етхыж и гъашІэр къызэрекІуәкІар, зы-хуэзахэр, и уәрәдхәм я къежъапІэр, нәгъуенІ хъыбархәри щызә-хухъесыж тхылъ. Ар композиторым и гуашІэр зыфІәгъәшІәгъуэн-хәм щІәшыгъуә зәращыхъунум шәч хәлькъыми, и мурадыр къехъулІену ди гуапәц.

Музыкә театрым и гугъу щищІкІә, Заур игу къеуәу къыхе-гъәш а ІуәхүшІапІэм дәләжъәф усакІуә, литератор дызәримыІэр. «Сә сошІә, ауә литератүрәбзәкІә сыпэлъәшыркъым либреттәр стхыну. Оперәм, опереттәм я либреттә тхыкІә щхъәхуэхәм хащІыкІыркъыми, усакІуәхәм уашельәуکІә поэмә дәгъуә дыдә пхуатх, абы и жыпхъэм «яфІоувә», ар зищІысыр ящІәри. Бзэр утыкум екІун, щыдҗәгүн хуейш, ар пәжу птхыкІә зәфІәкІынукъым», — къыхегъәш Жыры-къым.

И жагъуә мәхъу тхакІуә-усакІуәхәм, композиторхәм яхуәфәшән гулъытә къэралым зәрахумыщІыр, я Іуәхум зәргитрамыгъәгуш-хуэр, нәхъыижъхәм ящІәну зыхушІәкъуамрә иджыпсту щыІәхэр зы-хуәпабгъәмрә зәрызәтемыхуэр. «Уәрәдым щІэль псальәм купщІә иІэн хуейш, уебләмә купщІә защІәу щытыпхъәш, — жеіә Заур. — Сә зәи сыйхакъым, цІыхум сахуотхә жысІәу. Япә дыдәрауә арәзы сцІыну сыйхушІәкъуар си щхъәраш, къезгъәшІајами зыкъәмыминәу си гум къишхыдыкІауә араш. ІәдакъәшІәкІыр нәхъыифІ зәрыхъу-ным яужь уитрә цІыхур акъыләгъу къыбдәхъумә, пщІэм и мыхъенәр къагурыІуәмә, ар я щхъәм хуахъыжыфмә, я гупсысекІэм техуәмә — Іуәхур къохъулІаш. Армырамә, псыхәкІуадәш».

Куәдрә урихъәлІеркъым зәфІәкІышхуә зиІә цІыхум и бынхәр езым ешхъ щыхъуж. Ауә абыкІә и насып къикІаш Заур. Абы пхъуитІ иІәши, тІури тхъэм узәрельәуңш. Псоми тцІыху уәрәджыІакІуә Къул Лянә КъБКъУ-м уәрәдымрә къафәмкІә и «Амикс» теат-рым и къызәгъәпәшакІуәхәм ящыщ икІи и гъәсакІуәш. Данә-щи, зыхәмымызагъэр укІуәдыж жыхуаІэм хуәдәш: Кавказ Ишхъэрәм





ГъуазджэхэмкІэ и къэрал институтыр пианисткэу къиухаш, сурэт ешІ, уэрэд, макъамэ, тхылъ етх, инджылызыбзэкІэ усэ зэхельхъэ, макъамэр компьютер ІэмалхэмкІэ зыхуей хуегъазэ. Дэтхэнэри хъарзынэу къызэрехъулІэм, и гум зэрыдыхъэм къыхэкІыу зым къитеувыІену плашІэркъым.

Пхуурылъхуу хъыдджэбзитІ иІэши, зыр Москва Щукиным и цІэр зезыхъэ театр училищэм щеджэри къэкІуэжкауэ мэлажъэ. ЕтІуанэм ДизайнымкІэ колледжыр къиухаш.

Ди республикэм фыуэ щацІыху, фыуэ щалъагъу, зи гуашІэм пшІэ щыхуашІ композиторым и гъашІэр къехъулІаш жыпІэкІэ пшІыупс урихъунукъым. Иджыри къэс ила ехъулІеныгъэмрэ лэжьыгъэм пэзыгъэлъэща гукъыдэжымрэ мыкІуэшІу қуэдрэ, қуэдрэ лъэпкъым хуэлэжъэну, къыхуэныкъуэхэм узыншэу яхуэпсэуну ди гуапэш.

Си тхыгъэр сухыну сыхуейш композитор, УФ-м гъуазджэхэмкІэ щІыхь зиІэ и лэжъакІуэ Даур Аслъэн Жырыкъым и творчествэм тухуя и псальхэмкІэ: «Сыт хуэдиз уэрэдрэ макъамэу зэхэсха сэ: земаным екІухэри емыкІухэри, псэм едэхащІэхэри абы къимыштэхэри. ДаІэ ахэр? Хэт ахэр зыщІэжыр? Уэрэдыр псэм къыбгъэдэкІыу тхамэ, ар зи ІэдакъэшІэкІ композиторым цІыхубэм я макъыр зэхихамэ, я бэуэкІэр зыхищІамэ, ильэсипшІ бжыгъэхэр дэкІыху жыы мыхъу а макъамэр псэунущ. Апхуэдэ уэрэдхэр иІэш Жырыкъ Заур, абыхэм гъашІэ кІыхь къапэшшылъш».

ИСТЭПАН Залинэ



ЖЫРЫКЪ Заур

ДЫГЬУЖЬ КІЭН

Теплъегъуищу зэхэлъ пьесэ

ХЭТХЭР:

А с л ъ э н — псоми яужэгъужа мэзыпциш.

Д ы г ъ у ж ь — зи къару имылъиж щхъуэжж тоСорысэжъщ.

Б а ж э — зи фыгъуэ, зи бзаджэгъуэц, шыр цыкЦуитхум я анэц.

К ъ а н ж э — дэтхэнэ зи хъэмтетыгъуемя Йужажэц.

Б а ж э ц I у и т х у — Бажэм и шырхэц.

Мэзыим щIэс нэгъуэцI псэущхъехэр.

ЯПЭ ТЕПЛЪЭГЪУЭ

Иуэхур щекIуэкIыр мэз лъапэрщ. Мэзыим щIэс псэущхъехэм къажыхъ —
К ъ а н ж э м къаухихъа хъыбарым зэхэлъэдэжжауэ иrogузавэ.

Я п э г у п ы м

Маржэ! Маржэ! Маржэ! Маржэ!
Нэху зэрышрэ къанжэр маджэ,
ЖиIэр хъуауэ пшыр сымаджэ.



Е т I у а н э г у п ы м

Маржэ! Маржэ! Маржэ! Маржэ!
ЖиIэр хъуауэ пшыр сымаджэ,
Нэху зэрышрэ къанжэр маджэ.

Е щ а н э г у п ы м.

Сыт къеузыр? Сыт къэхъуар?
Дауэ ар сымаджэ хъуа?

Я п э р е ѹ г у п и т I ы м

Дэри тшIэркъым сыт къэхъуами,
Сыт пшы лъахэм къышыхъуами...
ИджыстукIэ тшIэуэ хъуар
Къанжэ кIакIэм и хъыбарщ.



Сабийхэм папшIэ

П с о м и

Хэт и фIещ пхуэшIынт Аслъеным
Уз зэгуэрьм къеуэлIэнү?
Аслъеныжьыр хуабжьу лъэшт...
Узыр дайи къыпэлъэшт?

ДыхуэвгъакIуэ щIэупшIакIуэ,
Маржэ!
ХуэдывгъешI абы щIопщакIуэ,
Маржэ!
Маржэ, маржэ, фызэхуэс,
ФхуэфIэкIи зэхуэфхуэс:
Хэт – щыхъ куцI,
Хэт – фо ѹIынэ,
Хэт – гъэжъауэ адэжынэ,
Хэт – джэдыхIэ,
Хэт – бэджынэ,
Аслъен-дотэ хуэтхыжыну.

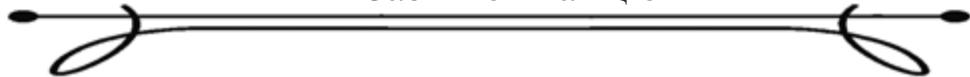


Маржэ! Маржэ! Маржэ! Маржэ!
Нэху зэрышрэ къанжэр маджэ,
ЖeIэр хъяуаэ пшыр сымаджэ.
Маржэ! Маржэ! Маржэ! Маржэ!
ЖиIеу хъяуаэ пшыр сымаджэ,
Нэху зэрышрэ къанжэр маджэ.
Зыми тшIэркъым сым къэхъуами,
Сым пшы лъахэм къышыхъуами...
ИджыпстукIэ тшIеуэ хъяар
Къанжэ кIакIэм и хъыбарщ.

Г у п ы м я щ ы щ з ы м. Маржэ, маржэ, зэхээзыхыу хъуар
ФынакIуэ! ФынакIуэ псори щIэупшIакIуэ! (ЙокIхэр.)

Къа н ж э м (икIахэм якIэлъиплъурэ, ящыдыхъэих щIыкIэурэ
къохъэ). Пльагъурэ ахэр зэрызэрызехъэр? ФымыкIуи феплъижыт?
Аслъен къызэшIэплъам зы псальэ Йурыздзэну фIэкI хуейкъым, зэ
уэгъуэкIэ сабэ къыфхригъэхынум щхъэкIэ. Мис сэ схуэдэхэращ фэ
мыхъэнэншэхэмрэ зи къару илъыгъуэхэмрэ зэтезыIыгъэр. Фи зэ-
хуакум мафIэлыгъейр дээздзэнуми, мамырыгъэ дээзгъэлъынууми, сэращ

Сабийхэм папшIэ



хуитыр. Ауэ фыкъысшошынэри, — фыкъызодаIуэ, фыкъызодаIуэри, — хуиту фызогъэпсэу. Къару зыбгъэдэлхэмрэ шынэкъэрабгъэхэмрэ дунейм тетыхукIэ сэри зы пшIэ гуэр сиIэу дунейм сытеныц. Сэ иджыри зысплъыхынц, хэт ишIэрэ, хъыбар зыIэрыймыхъа щыIэмэ... (ЙокI.)

И щхъэр фIэлэлу, Д ы г ь у ж ь ы р къохъэ.

Д ы г ь у ж ь ы м

Сыдигъужь ныбаджэш,
Сыдигъужь бзаджэжьш,
Хъо-хъо!
Мэлыхъуэхъэ фаджэу
КъэзгъэпцIаш Iэджэжь.
Хъо-хъо! Хъо-хъо-хъо!
О-ри-да-ра, о-ри-ра!



Мэзым сышоцакIуэ,
Губгъуэр къызокIухь,
Хъо-хъо! Хъо-хъо-хъо!
О-ри-да-ра, о-ри-ра!
КIэ къыхузогъакIуэ,
Сыхуэзам пиэрыхъ.
Хъо-хъо!

СышыхъуакIуэцакIуэм —
Дэни сипхуэкIуэнц,
Үэ-ри-да, ри-да-дэ,
Үэ-ри-да, ри-да-дэ!
Iэпцэрыбанэм хуэкIуэм,
Хэти сытекIуэнц.
Хъо-хъо!
Сыдигъужь ныбаджэш,
Сыдигъужь бзаджэжьш,
Хъо-хъо! Хъо-хъо-хъо!
О-ри-да-ра, о-ри-ра!
Мэлыхъуэхъэ фаджэу
КъэзгъэпцIаш Iэджэжь.
Хъо-хъо!
Хыирэ!!!

Сабийхэм папшIэ

И щхэм хуэпсэльэжурэ, пхъэ дакъэм и хъуреягъыр къекIухь.

ТуашIэм иджыблагъэ дащIыхъа чэтым ит мэл гуартэм сэ зы щынэ хэту сльэгъуащи, мы дунейм зы Iэмал щыIэу, ар зыIэрызмыгъэхъэу хъунукъым. Ауэ, гугъур аракъэ, нэгъабэ и мэлыхъуэ башыр къыстезыкъутаэ щыта мэлыхъуэ щIакъуэжъым ПариикIэ еджэу зы хъэ къыздышац хъумакIуэуи, абы Iэмал хуэзгъуэттыркъым. Ар езыр хъэ бзаджэц, и къару ильыгъуэц. Убэлэрэгъмэ, уи кIэбдзыр пхушIиудынкIэ тхъэ соIуэ. Сэри, япэм хуэдэу, сыпсынщIэж езыр. ЗгъэпцIаш, сщIэм къэзгупсысынур! Махуиш хъуауэ, си джийм зы дзэкъэгъуэ ехакъым. Си кIэтIийхэр зэрышхыжынум нэсац. Гъуэшхауэ зы дзыгъуэ лъэрымых нэхъ мыхъуми къыспэцIэхуашэрэт. Хэбгъэзыхъэм, ар дыдэри къысхуэубыдыну си фIэц хъуркъым сэ щхъэгъавэм. Сытми, зыгуэр жызоIэ. Ау-уей, ипэ зэманым зыхуэзусыжауэ щыта уэрэдри екIурэ-ещху схужыIэжрэ иджы? «Ей, зэманыгъуэ, зэманыгъуэ!» щIыжалам сыхуэкIуакъэ сэри!

Сыдигъужь ныбаджэц,
Сыдигъужь бзаджэжьц,
Хьо-хьо!
О-ри-да-ра, о-ри-ра!
Мэлыхъуэхъэ фаджэу
КъэзгъэпцIаш Iэджэж.
Хьо-хьо!



Ээт, зэт! Си тхъэкIумэжыитIыр тхъэкIумэжмэ, си кIэныр къикI си гугъэкIэ тхъэ соIуэ! МыбыкIэ зыгуэр къокIуэ. Мы си пэжыр пэжмэ, — лымэ къысщIехъэ. ЭэкIэ сэ мо чыцэм сыхэтIысхъэнци, сыкъыкIэлъыплъынц а къакIуэм.

Дыгъужьыр йокI.
ТхъэкIумэкIыхыитIрэ зы къурүрэ Иыгъыу, Б а ж э р къохъэ. Ешаифэу йотIысэх.

Б а ж э м

Ди гуэл щхчуантIэ жыжъэм
Нобэ сэ сыкIуаш,
Абы пэмыхыжъэу,
Мыр къыццысщIуаш:

Сабийхэм папшIэ



*Къру быным ящышу –
Зы нэхъ лъакъуэ кIыхъ,
Лышхуэ якIэрыйлъу
ТхъэкIумэкIыхьитI.*

*Си быныр, мышихауэ,
Къызэжъэу зэхэсци,
Сэ езыр, сешауэ,
Мыбдежым сыщицыц.*

*Зэ синэсыжамэ,
Яхуэхъунт мыр шхын.
Сэри, сыгъуэлъынти,
ТIэкIу зызгъэпсэхунт.*

(Иыгъхэр зэпиллъыхуурэ.) Зы къру лъакъуэ кIыхъ, тхъэкIумэкIыхьитI... Мыхэр си бажэ цIыкIуитхум ятызогуашэри...



Абы хэту, Дыгъу жьыр зэIурыбзаеуэрэ Бажэм и щыбагъымкIэ къыбгъэдохъэ.

Дыгъу жьым. Йуэху фIохъу апций, бажэжь цIыкIу!
Бажэм (къэштауэ къышолъэт, иIыгъхэр зэкIэрыйхукъищыпыжу). У-у... упсэу апций, щхъуэжь! Упсэу...

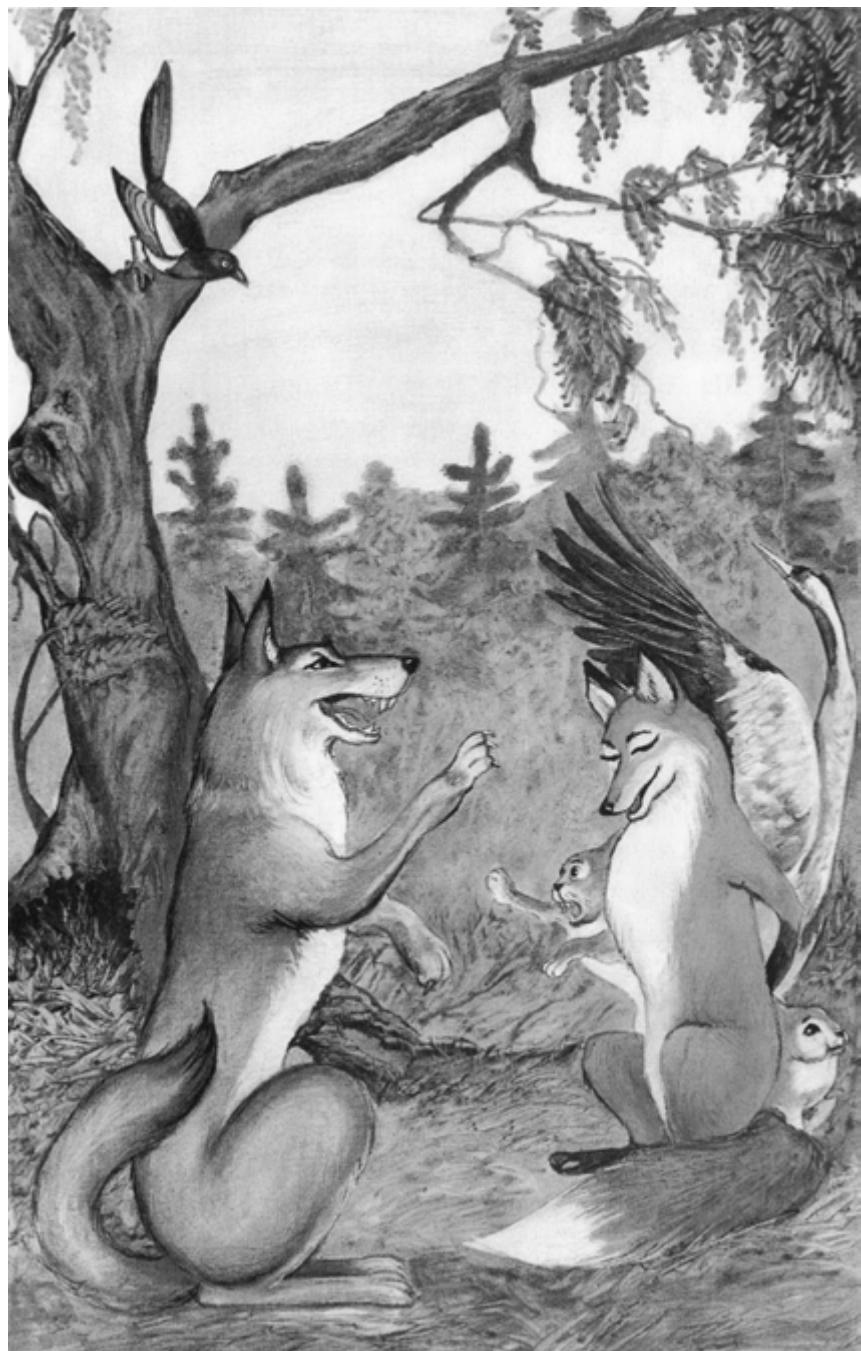
Дыгъу жьым. Сыт пшIэр?
Бажэм. КъесщэкIуар собж. Йыхъэ-Йыхъэ сцIыуэрэ, зышхынухэм ятызогуашэ... Къру лъакъуэ кIыхъ, тхъэкIумэкIыхьитI... Цыртхум хузогуэшри...

Дыгъу жьым. Ээт! Ээт! (ТхъэкIумэкIыхьитIым еплъурэ.)
Мо ТIур зым тебгуашэ щхъэ мыхъурэ, бажэжь цIыкIу?

Бажэм. Сыт апхуэдэу щIыжыпIэр?
Дыгъу жьым. ТIур зым тыбогуашэ, мис а зыр сэраш. Къру лъакъуэ кIыхъыр хым ятыбогуэшэжри, хым щыщу зы Йыхъэ къысхугубодзээ...

Бажэм (гужьеяуэ). Ар сыт бжэкIэ, щхъуэжь?
Дыгъу жьым. Ар дыгъужь лъэпкъ бжэкIэц, бажэжь цIыкIу.
Ебгъэлеймэ, щыри зым тозгъэгуэшэнц!

Бажэм. Къыз-гу-ры-Иуаш!.. Ауэ зы лъэIу пхузиIэц.
Дыгъу жьым. ЖыIэ.



Сабийхэм папшIэ



Б а ж э м. Къру лъакъуэ кIыхыр хым тызумыгъэгуэшамэ, нэхъ къесцтэнут...

Д ы г ъ у ж ь ы м. Хъунц!, хъунц! Сэри гу лъисташ ар зэрыйкъру гъурыжь цIыкIум. Зы «хъэп» жыIэгъуэ схуэхъунукъым абы и Iыхъэ ханэр. КIуэ, зегъехь!

Б а ж э р йожажъэ. К ь а н ж э р къыкъуокI.

К ь а н ж э м (*псынцIэрыпсалъэу*). Фэри щIэупцIакIуэ фыкIуэрэ?

Д ы г ъ у ж ь ы м р э Б а ж э м р э, абы гу лъамыта хуэдэу, зоплъиж. Б а ж э р йожъэж. Д ы г ъ у ж ь ы р тхъэкIумэкIыхъитIым яужь йохъэ.

К ь а н ж э м. Къывэпсалъэри къыффIэмыIуэхуу, дэнэ фыздэкIуэрэ? Гузэвэгъуэ зэрыщыIэр фщIэркъэ?

Д ы г ъ у ж ь ы м. Сыт гузэвэгъуэ?

Б а ж э м. Сыт къэхъуар?

К ь а н ж э м. Сыт абы нэхъ къэхъуну фызыхуейрэ? Ди пцыр сымаджэц!. Псори абы хуогузавэ, щIоупцIэ, фэ фи щхъэ Iуэху зыво-хуэри фыдэтц!. Къызжилакъым жывмыIэж...

Къанжэр йокI.

Д ы г ъ у ж ь ы м р э Б а ж э м р э Иэнкун хъуауэ щытц.

Д ы г ъ у ж ь ы м р э Б а ж э м р э

Хэт и фIэц! пхуэцIынт Аслъэным
Уз зэгүэрим къеуэлIэнү?
Аслъэныжыр хуабжыу лъэцт,
Узыр дауэ къыпэлъэцт?

Д ы г ъ у ж ь ы м. Зэт, зэт! Тхъэ соIуэ, абы и деж дымыкIуэмэ, дызэрыкIуэдыкIын гукъанэ къытхуимыцIым. Ауэ, япещIыкIэ мы сIыгъыр IуспIэнц!. ЭгъэпцIаш, ТэкIуи тыншыIуэу къысIэрымыхъам ми тхъэкIумэкIыхъитIыр. Си кIэн къикIаш! (*ТхъэкIумэкIыхъитIыр иIыгъыу, йокI.*)

Б а ж э м. Еуэ, щхъуэжь, еуэ! Зэ умыпIашIэ, сэси щхъэр щхъэж-мэ, кIэн къызэрикI уэзгъэлъагъуну укъызогъэгугъэ!

Сабийхэм папшIэ

Бажэр къытекIуэн хуэзакъым,
Ягъэшиныеу къесакъым.

Бажэм лей игъэгъуу,
Зэхэпха, дыгъужь?
КъызэпшIар пхуэзгъэгъум,
Сэ пцIыупс сыхъуниш.

Бажэм ешIэр Iемалишэ,
Хэту щитми — ар иреешIэ:
Лей къыстезыигъэхъэр
ФIым щремыгугъ.
Езгъэхъынущ мыхъыр,
КъремышI си гүгъу.

И щхъэ хужилэжу.

Бажэ ўIыкIур Iущабэш, Iущабэш,
Бажэ ўIыкIур Iэ щабэш, Iэ щабэш,
Щабэу уэрэ, и уекIэм
Эзуэр имыукIми, —
ЩIыфэм зэпхредэ,
ГущIэм зредзыих,
Бийр бэлыхъым хедээри,
ЗыхегъэбзэхъикIыж.



Бажэр къытекIуэн хуэзакъым,
Ягъэшиныеу къесакъым.

Бажэм лей игъэгъуу,
Зэхэпха, дыгъужь?
КъызэпшIар пхуэзгъэгъум,
Сэ пцIыупс сыхъуниш.
Араши, узынишэу!

КIыифI мэхъу.

ЕТИУАНЭ ТЕПЛЪЭГЬУЭ

А слъэным и хэшIапIэрщ. ХъэкIэкхъуэкIэхэм А слъэныр, и Iэблэхэр, и кIэбдэхэр яыгъыу, утыкум хъурейүэ къышрашэкI. ЙодэхащIэхэр, тольэшIыхъхэр.

Сабийхэм папшIэ



ХъэкIэкхъуэкIехэм

Дотэ нэхүү Аслъэн хахүэ,
Нобэ сыйтыр уэ уи махүэ?
Махүэ псом ушылтц, уогыз,
Зы бэлыхыр уэ къоуз.

Нэгум щIэлъыр лъэгум макIуэ,
Нэгум щIэлъыр лъэгум макIуэ.
Узыр, узыр, адкIэ кIуэ,
Узыншагъэ, мыдкIэ къакIуэ!
Узыр, узыр, адкIэ кIуэ,
Узыншагъэ, мыдкIэ къакIуэ!

Мэгүэавэ хъэкIэкхъуэкIэр,
Узэрысымаджэм щхъэкIэ.
Сыт къоузыр? Сыт къэхъуар?
Сыту фагъуэ Iеий ухъуа?

154

Нэгум щIэлъыр лъэгум макIуэ,
Нэгум щIэлъыр лъэгум макIуэ,
Узыр, узыр, адкIэ кIуэ,
Узыншагъэ, мыдкIэ къакIуэ.
Узыр, узыр, адкIэ кIуэ,
Узыншагъэ, мыдкIэ къакIуэ, ей!

Нэ пIашитIыр хуиту гъаплъэт,
ДынолъэIур, зэ къытхэплъэ.
Уzym дэ укъедгъэлынищ,
Дохутырышихуэ къодгъэплъинщ.

Нэгум щIэлъыр лъэгум макIуэ,
Нэгум щIэлъыр лъэгум макIуэ.
Узыр, узыр, адкIэ кIуэ,
Узыншагъэ, мыдкIэ къакIуэ.
Узыр, узыр, адкIэ кIуэ,
Узыншагъэ, мыдкIэ къакIуэ.

Сабийхэм папшIЭ

А с л ъ э н ы м

Уэуэужьыр сэси махуэш,
Узу сиIэм сывэрехуэ!..
Сыту ахэр къыспелъешт?
Феплъ, си пщэцыр къыхошшэш,
Къызэдэбзыжкъым си лъэбжъанэр,
Къыхеуаши лъэгум бандэ.
Си дээр къупщикъэм IуицIыкIаш.
Бланэм лъапекIэ сышеуэм,
Сэси кIэнкъыр къыдэпкIаш.
Маржэ, си хъэкIэкхъуэкIэгчухэ!
Еси узыр вгъэхчухынш,
Е бэлыхъыр ныфхэслъхъэнши,
НэгчухуэшI мэzym сыкIуэжынш.

Х ь э к I э к х ь у э к I э х э м

Дотэ нэхуу Аслъэн хахуэ,
Сытым дежи уэ узахуэш,
Псоми ди гур хыумыгчэшI,
Губжыр япэ иумыгчэш.
КъыщытциIам уэ усымаджэу,
Къыпхуэтхъащ удз тхъэмпэ Iэджэ,
Ахэр дэ пхузэхэтлъхъэнши,
Хуцхъуэ тщиIынши, уэтхъэлIэнши.



Нэгум щIэлъыр лъэгум макIуэ,
Нэгум щIэлъыр лъэгум макIуэ,
Узыр, узыр, адкIэ кIуэ,
Узыниагчэ, мыдкIэ къакIуэ.
Узыр, узыр, адкIэ кIуэ,
Узыниагчэ, мыдкIэ къакIуэ.

А с л ъ э н ы м. У-уэ-у-о-о-о-о! (И щылъыпIэм гчуэлъыжурэ.)
Уэ, си кIэнкъ узым си щхъэр фIex! Уэ, мы си дээ узым сывэнкърэх!
Ыы-хыы-хыы-хыы-ы-ы!

Д ы г ь у ж ь ы м (щтэIэцтаблэурэ къолъадэри). Уи махуэ
флыуэ, дотэ нэху! Къысхуэгъэгъу, зиусхъэн, узэрысымаджэр щызэ-
хэсхар иджыгистущ. Гъуэгу сыветащ, сышыIакъым.



156



Сабийхэм папшIэ

А с л ъ э н ы м (гъынанэу, гукъанэшхүэ хэлтү). Фэ, сыйти, сымаджи узынши къыиффIэIуэхү?

Д ы г ъ у ж ь ы м (гужьеяуэ). Уа, зиусхьэн, сищыIа мыгъуэ-къым!

А с л ъ э н ы м. СищыIакъым жыхуэпIэр сыйт? Дэнэ уцымыIами, пшыр щысымаджэм деж пшIэну къыплъос.

Д ы г ъ у ж ь ы м. Уэлэхьи, ар арамэ, ауэ... Уэлэхьи-и-и, сэр нэмшIкIэ къэмыйIуай щыIэм, ы-хыы-ы!

А с л ъ э н ы м (къэгубжьеяуэ). Хэт къэмыйIуар?

К ъ а н ж э м. Зэхэзыхар къэкIуауэ къыббгъэдэсщ. Куэдщ, умы-губжь, зиусхьэн!

Д ы г ъ у ж ь ы м. СлIожь, Бажэр къышIэмыйIуар? Хэт абы зызыхуигъадэр?

Псоми я жьэр яущIауэ, ауэ зыгуэр жалэнуи хунэмисауэ, Б а ж э р къохьэ.

Б а ж э м. А, си пшы дахэшхүэ мыгъуэ! Мойэ дыгъуасэ уи лъэужь дахэм сепэма къудейти. Сыт мыгъуэхэри къыпшыуущIт, сыйт мыгъуэми IуущIэт? Зиусхьэнэр сымаджэу щы-зэхэсхым, нышэдиг бэ сежьищ, мэз псор къызэхэскIухри, Iэзэпшыр къэзгъуэташ. Уи хущхуэгъуэри жезгъэIаш Iэзэпшым. Асьянэр къру лэпс, дыгъужь кIэн хэлтү, ефэмэ, хъужынуущ, жиIати, мы къурор къыпхуэсхьаш. Къурор къысхуэмыйбуидурэ зыкъомрэ селIэлIати, сицьышIэгувари аращ, зиусхьэн лъапIэ!

А с л ъ э н ы м. Уэ-уэ-уо-о! Ы-хыы-хыы-хыы-ы-ы!

Б а ж э м. Уа, зиусхьэн, мы къру къэсхьар хущхуэ пхуэххуунущ, ауэ дыгъужь кIэн къэдгъуэтатэмэ, дэгъуэ дыдэ хъунут.

А с л ъ э н ы м. Уа, дыгъужь кIэнри сэ къэслъыхъуэн хуеййуэ ара-тIэ? ИкIэшIыпIэкIэ къэвгъуэти, къыхэфх!

Б а ж э м. НэгъуэшI щIыпIэ щхъэ дыщылъыхъуэн хуей? Мис, щхъуэжь хъэзыру щысщи, абы ейр къыхэтх хъунукъэ?

А с л ъ э н ы м. Сыт щIэмыхъунур?

Д ы г ъ у ж ь ы м (гужьеяуэ). Уэ хъуну мыгъуэкъым! Сыт къыифхуищIэн мы си кIэн тIорысэжьым? Уэлэхьи, тхъэмахуэкIэ бгъавэми, зыри къышIэмыйыкIыну, апхуэдизу гъурши! Иужьрей зэмамын сэри гугъу сехьаш, сизыкIэлъыплъыжакъым. Ауэ, уэлэхьи, уэ нобэ си кIэнным ухуенин сцIатэмэ, тIэкIу сиэзегугъужынтэм... Бажэм ущигъеуэну аракIэ тхъэ соIуэ, зиусхьэн!

А с л ъ э н ы м. Уа, мы къэвбж псор сэбэп къысхуэхъунукъым сэ, ы-хыы-хыы-хыы-ы-ы!



Сабийхэм папшIэ



Б а ж э м. Мы сымаджэр гугъу ехьу куэдрэ щыдгъэлъыну, хушхуэгъуэ хуэххунур тшIэуэ? Къэвубыдыт щхъуэжъыр!

Псоми Дыгъу жьым зрадз.

Дыгъу жьым. Щывгъэт! Фыкъызбгъэдэмыхъэ! А-а-а-а!

Б а ж э м (ихъуреягъкIэ къижыхъур). Лъакъуэ сэмэгум... Сыт фшIэр?! Лъакъуэ сэмэгум хэль кIэныращ къыхэфхынур... Апхуэдэукъым... И кIэр фпхы!.. И тхъэкIумэжьитIыр щIэфIуантIэ!.. И кIэныр къыхэфIуэнтIыкI! Ы-хыы-ы, мис апхуэдэу... МыдэкIэ къевдзиджы. Сабэм хэвмыгъахуэ!.. А-а, ягъэ кIынкъым. Иехъа, сывэримыгугъаэ, кIэн бэлыхьи мыр!..

Б а ж э м кIэныр къещтэри, кърумрэ кIэнымрэ игъэвэну макIуэ. Дыгъу жьир, и лъакъуэ сэмэгур фIэпхыкIауэ, гупым къаходжэрэзыкIыж.

Дыгъу жьым. Уэуэу мыгъуэр си махуэц! ЕкIэ си ужь фыкъихъэу, щхъэ сывгъэунэхъуа?



Дыгъужъыр лъакъуэращ зыгъашхэр...

Си кIэн сэмэгу мыгъуэр къыхахмэ,

Сызыгъэшихэну гүщэр хэт иджы?

У-у-у-у! У-у-у-у!

Сызыгъэшихэну гүщэр хэт иджы?

Емынэ гүщэмэ сывкъихуу,

Сыту Iуэху Iей мыгъуэм сыйхэхуат!

Си пшы щIэупшIэ гүши къэйтт иджы?

У-у-у-у! У-у-у-у!

Си пшы щIэупшIэ гүши къэйтт иджы?

Мыр дауэ гүщэ къысцишIу,

Дыгъужъ лъакъуиц мыгъуэу сывкъэна?

Сытхэр сщIэжыну гүщэ сэ иджы?

У-у-у-у! У-у-у-у!

Сытхэр сщIэжыну гүщэ сэ иджы?

Б а ж э м. Iей пшIауэ фIы ущымыгугъ, щхъуэжь! Апхуэдэ зыгуэр къызэрэрыпшыщIынур сигу къекIат, уэ бзэгу щыпхым. Сыту уэкIурэ уи лъакъуэ пхуагъэкIэшIар!

Дыгъу жьым. Уи бзэращ ар къызэрэрыкIар, бажэжь щIыкIу. Мэзыр инми, лъагъуэ куэд мэз щIагъым щызэхохъэ. ЗышIыпIэ щызэ-

Сабийхэм папшIэ

хыхъэнщ ди гъуэгухэри — абдежым а уи бзэгур кIэшI щыпхуэсщIынщ сэ уэ.

*Емынэ гүщэмэ сыйхихуу,
Сыту Iуэху Iей мыгъуэм сыйхехуат!
Си пыи щIэупыIэ гүши къэтт иджы?..
У-у-у-у!.. УкъысIэрыхъэнкъэ уэ сэ?!*

Дыгъужьыр йокI.

Б а ж э м. УкъыслъэшIыхъэмэ, щхъуэжь!

Лэпсыр игъавэу мэувыж. Эзы гуп шыуаным къыбгъэдолъадэ, къафыхъурэ уэрэд жалэ.

*Шыуан ўлыкIуу шхыныбэр
ХъэшIэ натIэм ейщ,
ХъэшIэр күэду къышыкIуэм —
Мэхъур къэвэрэй.*



*Вэрэ-вэрэ, къэкъуалъэ,
Вэрэ, къикъуэлъыкI,
Вэрэ, Iуву лэпс фалъэ
Хэлъым къышIэвыкI.
ЗэшIэстаяэ, и лъабжьэм
МафIэр щокъуейшIей.
Шыуан ўлыкIур мэлажъэ,
Лэпсыр дрехуей.*

*Вэрэ-вэрэ, къэкъуалъэ,
Вэрэ, къикъуэлъыкI,
Вэрэ, Iуву лэпс фалъэ
Хэлъым къышIэвыкI.*

*Шыуан ўлыкIур мэпIашIэ —
ХъэшIэхэр зэхэтщ.
МафIэр хъумэ и мащIэ,
Пхъэгъэссын ди күэдщ.
Вэрэ-вэрэ, къэкъуалъэ,
Вэрэ, къикъуэлъыкI,*



Вэрэ, Iуву лэпс фалъэ
Хэлъым къыщIэвьиkI.

К ъ а н ж э м (*шиуаным и хүуреягчыр къикIухьурэ, зэээмызи абыкIэ еплъекIыурэ*). Күцыр къихумэ, лыр вауэ арац. ХэвмыйгъэващIэу пIэрэ?

Б а ж э м (дзасэмкIэ хоIэбэ; *шинакъжьеийкIэ лэпс къыхехри, зэщищхчу хъуамэ йоплъ*). Шыгъур тIэкIу къемэшIэкI си гугъэш. Лыр ващи, къыхэфхи, шиуаным иджыри мафIэ щIэфлъхъэ. Лэпсырац Аслъеным сэбэп хуэхъунур.

К ъ а н ж э м (*къэгүжьеяуэ*). АтIэ, лым фыхуэмеймэ, сэ къыхэхынци, хыфIэздээнц. (*Iуэхутхъэбзэшхуэ ищIэн хуэдэ, шиуаным бгъэдохъэ*.)

Б а ж э м (*къэгүжьеяуэ*). Хъэ-уэ! Сэ а Iуэхутхъэбзэ тIэкIур, къызэмыхъэльэкIыу, зиусхъэным хуэсщIэнц. Фэ дыгъужь кIэныр тIэкIу вгъэвэж. Сэ куэдрэ сыкъэтынукъым.



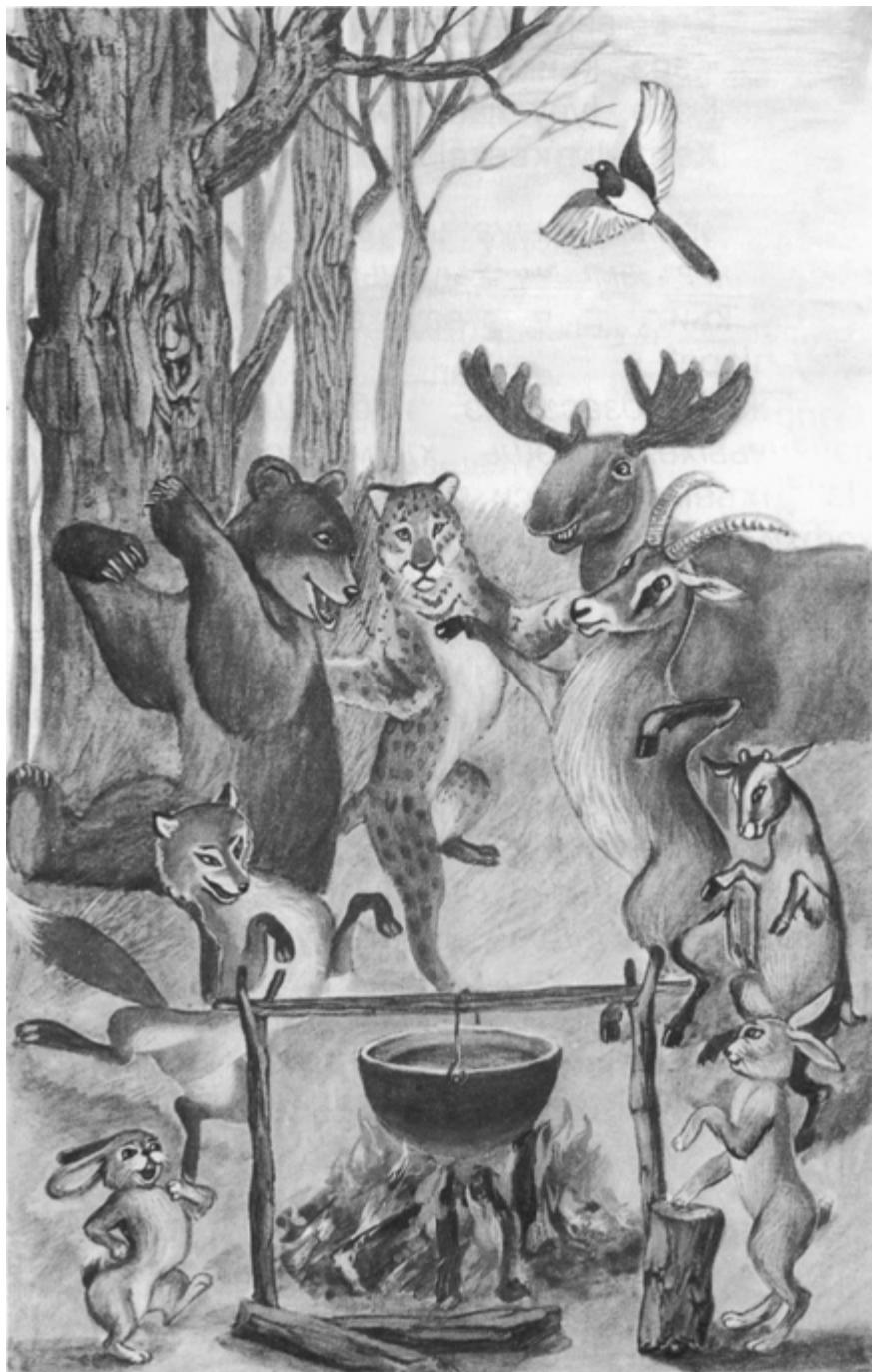
Къруулыр зыгуэрым кIуэцIельхъэри, дзапэ уэрэд къришурэ йокI. Шиуаным бгъэдэххэм пхъэгъэсын къахь, мафIэм йогугъу, мэпещащэхэр.

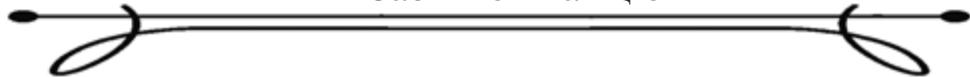
А с л ъ э н ы м

Япэрей зэман гущэмэ,
Уей, си хъэмтетыгчуэт.
ХъугчуэфIыгчуэу щыIэр
Куэду схузэблахт.
Уей, дуней,
Куэду схузэблахт!
Сыту зэман дахэт, атIэ, уей!

Япэрей зэман гущэмэ,
Си къару илъигчуэт,
Сэ сзыйтеджалэ мыгчуэр
Псори си былынт,
Уей, дуней,
Псори си былынт!
Сыту зэман фIыщэт, атIэ, уей!

Мээzym пщIэ щIэлъыжкъым,
Дунейр зэкIуэкIаш.





*Зым сыпэлъэцыхжкъым —
Псори щызгъэкIащ.
Лъэгум къыщIэхуари
Сэ къысхупсэлъэф,
ЗиIу хъэдзищ ихуари
Къыспопсэлъэжыф.*

*Япэрей зэман гущэмэ,
Уей, си пщи ткIиигъуэт.
Пщыгъуэ дахэу сиIэм
Хуэфащэ пщIэни хуащIт.
Уей, дуней,
Хуэфащэ пщIэни хуащIт!
Сыту зэман тыншт, атIэ, уей!*

(*Псори къызэхеплъыхьри.*) Уа, гущIэгъу фиIэну фэ гупым? Хъэблэ кIэныр згъэвэнти алъандэм! Ва хъунщ а хэвдзар. Дэнэ Бажэр щыкIуэдар?

Б а ж э м. Сымис, зиусхъэн! (*ЗэIурыбзаежу къохъэж, шыуаным бгъэдохъэ.*) Лэпсыр ващи, фальэм изу ивгъахъуэ!

А с л ъ э н ы м. Сыт мыбы «фальэ» жыхуиIэр? Зэрышыуану къэфхь мыдэ!

Б а ж э м. Мыр гъэупщIыIун хуейщ, дотэ нэхушхуэ! Си тхъэлъянащ, махуэ шэджагъуэу вагъуэхэр къыуимыгъэбжым, иджыпсту зэрышытым хуэдэу уефэмэ.

А с л ъ э н ы м. Лэпс гъэвэныр фи Iуэхути, вгъэващ. Лэпс ефеныр си Iуэхуши, сефэнщ. Къэфхь, жысIамэ, къэфхь!

Б а ж э м (*и щхъэ хуэпсэлъэжу*). Мыбы и IэкIэ и ажал къильыхъуэжу аращ. Езыри ажалым хуэдэу ялъагъу хъуаш хъэкIэми кхъуэкIэми. КIуэцIрыху, дгъэлIа къомым къаҳэжыжынкъым мызыри. Сеуэу сыйдэIэпыкъун-тIэ ямылъагъужынм? (*Лэпс шыуаныр щхъэцхъэ.*) Мыр тIэкIу къопштрэкI хуэдэу къыпфIещIынщ, ауэ aby щхъэкIэ умыдзыхэ. Къэвубыд зиусхъэним и лъакъуэхэр!

Псоми А с л ъ э н ы р къаухъуреихь, и лъакъуэхэр яубыд. Б а ж э м лэпс шыуаныр А с л ъ э н ы м жьэдекIэ.

А с л ъ э н ы м. А-а-а-а! (*ЯхуэмьувыIэжу мэкIий.*)

Псоми (*ягъэхъуж я гугъэу*).

Сабийхэм папшIэ

Нэгум щIэлъыр лъэгум макIуэ,
Нэгум щIэлъыр лъэгум макIуэ.
Узыр, узыр, адкIэ кIуэ,
Узыншагтэ, мыдкIэ къакIуэ, ей!

КIыфI мэхъу.

ЕШАНЭ ТЕПЛЪЭГЬУЭ

ЕтIуанэ теплъэгъуэр щекIуэкIам дежщ.

М э з п с э у щ х ь ө х ө м

Гъэ къэссыхукIэ, пIалъэр къэсмэ,
Дэ мыбдеж дыщызэхуосыр,
Дэ Мэзгуашэ гуашэ доши,
ТхъэлъэIушху ныхудоши.

Ди Мэзгуашэ, ди Мэзгуашэ,
Хъуэхъур нобэ уэ пхуэфащэши.
ДыкъэкIуауэ дэ мэз лъапэм,
Уи махуэшхуэр догъэлъапIэ.

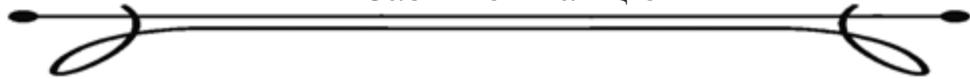


ХъэкIэкхъуэкIэхэм М э з г у а щ э ягъэшIэрашIэ, хэт удз гъэгъя, хэти къудамэ цыкIухэр къахь. Ахэр М э з г у а щ э м кIэральхъэри, екIурэ емыкIурэ йопль.
М э з г у а щ э р кърашэкIыу щIадзэ.

И щихъэцьишихуэу къудамэбэр доухуэнрэ,
доухуэнрэ,
Духуэным удз гъэгъахэр хыдошиIэрэ,
хыдошиIэрэ,
Дыгъэ бзиийри дыщэпс данэм полыидрэ,
полыидрэ,
Дэ Мэзгуашэ, къетишэкIым-къетишэкIыурэ,
утыкум къыдоши.

Гуашэ дахэу пхъэху лъэдийим
ИдогъэшIыр лъабэдий.
Ди Мэзгуашэ, ди Мэзгуашэ,
Хъуэхъур куэду зыхуэфащэ,

Сабийхэм папшIэ



*Нобэрей тхъэлъэIум
ЩыжытIэм щIэдэIум:*

*Хъурэ-хъурэ щыхъуакIуэм,
ХъуакIуэщакIуэр щыщакIуэм,
ЩакIуэм къигъэлъейм,
Къатемыхъэу лей,
Чыцэм зэпхрыши,
Мэзым къышIешэж!*

*И щхъэцышихуэу къудамэбэр доухуэнрэ,
доухуэнрэ,
Духуэным удз гъегъахэр хыдошIэрэ,
хыдошIэрэ,
Дыгъэ бзири дыщэпс данэм полыдрэ,
полыдрэ,
Дэ Мэзгуашэ къетишэкIым-къетишэкIыурэ,
утыкум къыдошэ.*



*Хъурэ-хъурэ щыхъуакIуэм,
ХъуакIуэщакIуэр щыщакIуэм,
ЩакIуэм къигъэлъеймэ,
Къатемыхъэу лей,
Чыцэм зэпхрыши,
Мэзым къышIешэж!*

Г у а щ э р ягъэуври, къафэхэу щIадзэ. Къафэ нэужьым...

*Дрогушхуэ ди мэз щIагъым:
Сыту гуакIуэ ди мэз куур!
Нэр дехъэх ихъуреягъкIэ,
И макъамэм псэр дожьу.*

*Махуэр дахэщ, дыгъэр къонс,
Жыгхэм ар къызэпхронс.
Акъужь къабзэм хэмжэбэзауэ,
Бэу уэрэдхэр дэнкIи нос.*

*Гуашэ дахэу пхъэху лъэдийм
ИдогъэшIыр лъабэдий.*

Сабийхэм папшIэ

Ди Мэзгуашэ, ди Мэзгуашэ,
Хъуэхъур куэду зыхуэфаашэ,
Нобэрей тхъэлъэIум
ЩыжытIэм щIэдэIут:

Хъурэ-хъурэ щыхъуакIуэм,
ХъуакIуэщакIуэр щышакIуэм,
ЩакIуэм къигъэлъёмэ,
Къатемыхъэу лей,
Чыцэм зэпхрыши,
Мээым къышIешэж!

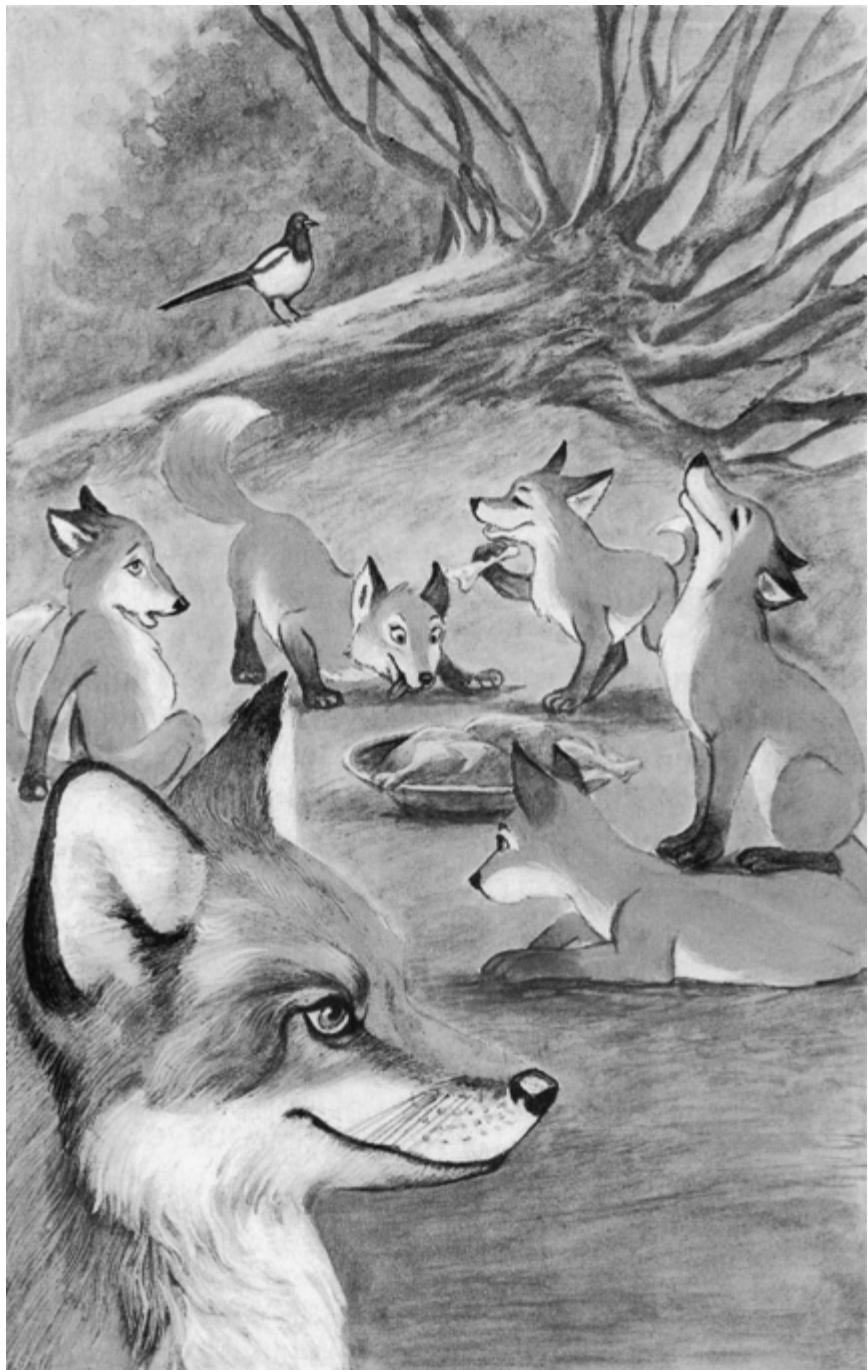
ЙокIхэр.

Къанжэро къохъэ.

Къанжэм (къедаIуэри къемыдаIуэри къыфIэмыIуэхуу, и щихъэм хуэпсэлъэжу, зэм зы лъэныкъуэмкIэ, зэм адреймкIэ дэпсэлъеирэ а жиIахэр мыйзэ-мытIэу зэрыжиIар хэпщIыкIыу, къикIукI-никIукIыурэ)... Арати, лэпс къэкъуэльям и кIуэцIыр исри, Тепщэр абы илIыкIаш. Апхуэдэу и хъэкIэххуяэкIагъэмрэ и нэпсеягъэмрэ текIуэдэжащ Аслъэн ябгэжьыр. ЕтIуанэ махуэм дызэхуэсщ, сэ срапашэу дыкIуэри, мывэм къыхэIущIыкIауэ мэз лъапэм деж щыта и фэопль сурэтыр къытедудыжащ. Сэ срапашэу, сыт хуэдэ бэнэныгъэ едгъэкIуэкIыу щыта ар щыпсэум. Иджыпсту хуэдэу сощIэж: а Iеижьыр фIыуэ шхарэ жеину гъуэлъяуэ срихъэллат. И гъунэгъуу щыхъ ныкъуэшх щылът, ауэ, и гупэмкIэ убгъэдыхъэ хъункIэ Iэмал иIэтэкъыми, и щIыбагъымкIэ сыкъельэтэкIаш. Абы щыгъуэ ар апхуэдизу щыкIати, и кIапэжым лы щыкъуей къыкIэрынахэри зри-пэрэт къыкIэрихыжыну?.. Хуэмурэ сыбгъэдыхъэш, ихъуреягъкIэ зыкъэсплъыхъри... ищIэу зэ, имыщIэу тIэу сиуIуауэ щытащ и кIапэр. Выкуэм хуэдизу лы тыкъырици къыфIытесхыгъат. Уэлэхъи, иджыри къэс мээым щIэс псом яхуэмыIуэтэж сэ абы щыгъуэ си еуIукIар!.. (И щихъэм хужиIэжу.) Хэту пIэрэ иджы мээым пшыуэ хахынур? Зыми къимышIэ щIыкIэ къэшIарэ кIуауэ псом япэ ехъуэхъун хуейщ. ПшIэну щыткъым, къулыкъу щигуэшкIэ игу дыкъэкIыжынкIэ хъунц. (Япэм къызэрыщIидзам хуэдэу.) Арати, лэпс къэкъуэльям и кIуэцIыр исри, абы илIыкIаш. Апхуэдэу, и хъэкIэххуяэкIагъэмрэ и нэпсеягъэмрэ текIуэдэжащ Аслъэн ябгэжьыр...



Къанжэр йокI.



Сабийхэм папшIэ

Макъамэ къоIу. Б а ж э р я пашэу, бажэ үйкIуитху, уэрэд жаIеурэ, къафэурэ къохъэ.

Б а ж э м. Жылэм я джэдэцым щIэсыр сыйт?

Ш ы р х э м . Дыщэ джэдщ!

Б а ж э м. Хъэблэм я бжыхъ щхъекIэм фIэсыр сыйт?

Ш ы р х э м . Ар адакъэш!

П с о м и

*Абгъуэм джэдыр щокъакъэ,
Адакъэжьыр мэкIий,
Пабжъэм щопэщащэ,
Къипэщэцыр егуэши.
Бгъэжъ къэлъатэм йозауэ,
Зэзэуэнхэри и куэдщ.
Дыщэ сыйджищ,
Жыр лъэджажэш,
Ауэ зытемыкIуэр – бажэши.*

Б а ж э м. Къагъеутхъуэу, псыпшIэм хэсыр сыйт?

Ш ы р х э м . Ар къаз бынщ!

Б а ж э м. Къаз шыр үйкIухэр псыпшIэм зышэр сыйт?

Ш ы р х э м . Ар къаз анэщ!



П с о м и

*Псыр щIэмывчэу зэIашIэ,
ЗэIашIыкIыр къуэкIийр.
Уабгъэдыхъэу укъинщIэм,
Къаз анэжьыр мэкIий.
Псым къаз быныр къыхишимэ,
КIапсэрышэу кърешэкI.
Дамэ кIыхыщ,
КъекIухълъакъуэш,
Зыщышиныэр – бажэ закъуэрщ.*

*Джэдкъазу хъугъуэр
Бажэм и шхыныгъуэш,
Бажэм ахэр къеубыд,
Ауэ, фщIэркъэ гугъур, –*

Сабийхэм папшIэ



Бажэхэр зэдигчүэм,
Я хьэм бажэ къеубыд.

Шырышу загуэш. Нэхъ къару эиIэхэр и кум иту, «хьэмрэ» «бажэмрэ» я Iэ зырызыр яIыгчыу зы лъеныхкъуэмкIэ ягъекIэрахьуэ, «хьэр» «бажэм» кIэлъыжэщIыкIэу. «Хьэмрэ» «бажэмрэ» и бгъуитIым щытхэраш. «Хьэм» «бажэр» кърагъеубыдынуми, и кум итхэм я бзаджагъэм ельытащ.
«Си хьэм бажэ къеубыд, си хьэм бажэ къеубыд», — жаIэурэ ягъеджэгу. Абы и ужъкIэ...

Бажэхэр IуцI защIэу
Мы дунейм къегъешIыр:
Хъехэр къытпэлъецин?
Минрэ ахэр хьэми,
ЕкIэ къытлъихъамэ,
ПщIэншиэрыйкIуэ тщIынщ.

Б а ж э м. Жылэм я джэдэшым щIэсыр сыйт?
Ш ы р х э м. Дыщэ джэдщ!
Б а ж э м. Хъэблэм я бжыхъ щхъекIэм фIэсыр сыйт?
Ш ы р х э м. Ар адакъещ!



П с о м и.

Абгъуэм джэдыр щокъакъэ,
Адакъэжсыр мэкIий...
Джэдыр щокъакъэ,
Адакъэжсыр мэкIий,
Адакъэжсыр мэкIий.

Къафэурэ йокIхэр.

Б а ж э м (кхъуэцин цIыкIу иIыгчыу, кIэпхын Iулчу, дзанэ уэрэд къриши къохъэж, шхын Iуэху зэрызэрихуэр IупщIу. И Iэпхъуамбэхэр зэээмэйэ кхъуэциным иригъелъадэм-ебзеижурэ, адресий лъеныхкъуэмкIэ йокI. ТIэкIу докIри, къохъэж).

Бажэ цIыкIур IуцIабэщ, IуцIабэщ,
Бажэ цIыкIур Iэ щабэщ, Iэ щабэщ,
Щабэу уэрэ, и уэкIэм
Зэуэр имыукIми...

Сабийхэм папцIэ

КъоувыIэ, кхъуэшыным йоплъэ, и Iэпхъуамбэр хешIэри, йобзеиж.

Ярэби, мы шатэр мээ тыкуэнрауэ пIэрэ къышащэхуар? КIуэцIрыху, сымыужгэгъуам, согъэпцI, мы тыкуэнтетхэр. Сабийхэр зэрыбгъякIуэу, мыпхуэдэ шатэш къратыр. Мээ бэзэрри, лъапсейши, дыпэльэцшрэ. Тхъэ, мыбы кхъуейжъапхъэ къудей къыхэммыкIыну. А-а, зэрыхъу хъунщ. Сытми, нобэкIэ сабийхэр тIэкIу зэIурыухэм араш.

Кхъуэшыныр егъеув. И кIэпхыныр зыIуехри, къудамэм фIедээ.

*Бажэ цIыкIур Iущабэш, Iущабэш,
Бажэ цIыкIур Iэ щабэш, Iэ щабэш...*

Кхъуэшыныр къещтэжри, йокIыж.

Щакъуэ башышхуитI и блэгушIэ зырызым щIэту, Iэ ижымкIэ щIакъуэ башым къунтхышхуэ дIыгъыу, адрес IэмкIэ чыпылъэр, бдэжьеъ зытIущ фIэлъу, башым дIыгъыу, Дыгъу жьыр къохъэ.

Дыгъу жьыр



*Мэзым сищыщакIуэрт,
Губгъуэхэр къескIухьт.
Хьо-хьо!
КIэи къыхуээгъакIуэрт,
Сыхуэзэм пишрыхъ.
Хьо-хьо-хьо!
О-ри-да-ра, о-ри-ра!
Зэман бзаджэ къакIуэм –
Флъагъуркъэ къэхъуар?
Хьо-хьо!
Хьо-хьо-хьо!
Бдэжьеящэ-щакIуэ
Дыгъу жь щIакъуэр хъуаш.
Хьо-хьо!*

Ей, бетэмал, а нэхъ ин дыдэр сIэшIэкIыжащ. СедэIуэн хуеякъым а псы дзыгъуэ фасикъым. «КъеIэ, къеIэ!», — жиIэурэ сигъэпIашIэш, сигъэгужьеийри, лъахъцымкIэ къызигъэлъэфащ бдэжьеий хъарзынэр.



Сабийхэм папшIэ

Си щIакъуэ башыр згъэтIылъыхукIэ, мо лъахъцым фIэна къунтхы-пэр пичри, — макIуэ-мэльеёй. Аргьеёй шыщIэ хуэдиз хъунтэкIэ тхъэ соIуэ... Иэу! Мыбдей фIэлъ кIэпхынри хэту пIэрэ зейр? (Бгъэдохъэ, йопэм.) Мы си пэжыр пэжмэ, мы щIыпIэм Бажэр щызэхэзокIуэ. У-у-у-у! (Мэкчүгч.) Сэ куэд щIауэ сзылъыхъуэу къысхуэмыйгуэт! У-у-у-у! Сэ зи кIапэр дыжь лэнистэкIэ къесщэкIын! У-у-у... (МэувыIэ, зэшIодэIукI, къызэриубыдынум зэрегупсысыр IупшIу.) Дауэ сщIыну?.. (ТIэкIу мэгупсысэж. Къызэпхеудри, мэкий.) Сылъэ-щIы-хъэ-ну мыгъуэкъым! (ХэкIыпIэ зэримыIэм и къарур щIихауэ, ѿтIысэх, и щхъэр фIэхуауэ тIэкIурэ щысщ.) Къэзгупсыса-а-а-аш!.. Бажэм бдэжьеий и хъэрэмкъым, зэрысщIэжымкIэ. (Чы-пылъэм фIэлъ бдэжьеийхэм ящыш зы къыфIехри, къызэтоузыIэж, гупсысэу.) Хъуну пIэрэ? (Хуэмурэ и къунтхым фIегъэзагъэ.) Ау-уей! Хъу-мыхъуми, сэ ныкъуэдыкъуэжьым нэгъуэшI Иэмал сиIэ-къым. (Бдэжьеийр нэхъ здэплъагъун щIыпIэ деж егъэтIылъ. Къунтхыпсыр еукъуэдийри, къурагъыр ишыгъыу зегъепшкIу. Зэ-тIэу къыкъуоплъри, и гур мызагъэу къыкъуокI. КъыблокI-ныблокI, бдэжьеиймкIэ плъэурэ, арэзы мыхъуу, нэгъуэшI щIыпIэм деж егъэтIылъри зегъепшкIуж, къурагъыр къызэрыкъуэшыр IупшIу.) Хъуну пIэрэ? Мыхъуну пIэрэ? Хъуну пIэрэ? Мыхъуну пIэрэ?

Б а ж э м (зэшIодэIукIурэ къохъэ). Мыр сыт? Бабыщыхъу макъ дэнэ къыздIукIыр?

Д ы г ъ у ж ь ы м. Хъуну пIэрэ? Мыхъуну пIэрэ? Хъуну пIэрэ? Мыхъуну пIэрэ?

Б а ж э м. Тхъэ, зы бабыщыхъужь, гъуэщауэ, ди мэzym къышIэзэрыхъатэми зы ягъэ мыкIынт.

Д ы г ъ у ж ь ы м. Хъуну пIэрэ? Мыхъуну пIэрэ? Хъуну пIэрэ? Мыхъуну пIэрэ?

Б а ж э м (зэшIодэIукI). Си тхъэкIумитIыр тхъэкIумэжмэ, тхъэ ар зи макъыр бабыщыхъу пIашэжку къышIэкIынмэ. УэI, бдэжьеий!.. А псыр зи жыжъагъым къикIыу мы бдэжьеий мыбы нэс дауэ къэкIуа? (Бдэжьеий и хъуреягъкIэ къекIухь.) Ярэби, мы зи макъ зэхэсха бабыщыхъужьым къимыхъауэ пIэрэ мыр? Апхуэдэу щыхъуакIэ, япшIыкIэ бдэжьеийр IуспIэнши, къэзыхъар тесшыхъыжынщ! (Йопхъуэ, кIапсэм и кIапэр и Iэм иреишэкI.) Уэ-уэу!

Д ы г ъ у ж ь ы м. Хъуаш, хъуаш, хъуаш, хъуаш! Иэ-хъа-а-а-а! Укъэзмыгъуэтим, укъэзмыгъуэтим, укъэзмыгъуэтим, укъэзмыгъуэтурэ —укъэзгъуэтай!.. Укъэзмыубыдым, укъэзмыубыдым, укъэзмыубыдым, укъэзмыубыдурэ, укъэзубыдаи!.. Сыт иджы уэсщIэнур,



хъэмэ къильхуа пцЫупсыжь цЫкIу? Уи фэр тесхынуши, дэнэкIэ
къышыщIэздзэнур? (И лъакъум и опхъум.)

Б а ж э м (хуэбанэ цЫкIу). Уэ-уэ-уэ-уэу, си лъакъуэ узыр!..

Д ы г ъ у ж ь ы м (Бажэм и пцэгургъыр еубыд). Уи пцэцыр
пхуэсфыцЫинц, бажэ ямыгъуэтыхым къильхуа!

Б а ж э м (и цхъэр дрикъейурэ). Уэ-ей-ей-ей мыгъуэ, си пцэ
узыр!..

Д ы г ъ у ж ь ы м. Уз жыхуэпIэр сэ спIэркъым, ауэ МээзытхъэкIэ
соIуэ зы дээ къыпIузнэм. (Бажэм еуэну зытрешиашIэ).

Б а ж э м. Уэ-ды-ды-ды-дыд! Лыгъэ уиIэмэ, пэ диям уемыуэ-
уэ-э-э!.. (И Iэр и пэм Iуелъхъэри къыIуехыж, йоплъ.) Мыдэ...
льы... (Гъынанэу зециI).

Д ы г ъ у ж ь ы м. Уи бзэгум теухуауэ ныбжесIар пцIэжрэ? Къэ-
гупсысыжыт!

Б а ж э м. Тхъэ, сизэрыгупсысэ мывэупцIэ цЫкIур унэм къэз-
гъэнамэ, щхъуэжь!

Д ы г ъ у ж ь ы м. МывэупцIэм кърибгъапцIэу аращ, хъэмэ
къильхуа!

Б а ж э м. Ар сыйки къысхуосэбэп. МывэупцIэ цЫкIур сыгъауэ
шытатэмэ, зыпIэрызгъэхъэрэт?.. Уа, щхъуэжь! СыкIуэнци, ар къэз-
гъэсынци, къэзгупсысыжынци, унафэ пцЫинци...

Д ы г ъ у ж ь ы м. Ээ увыIэ! Дыхуейкъым мывэупцIэ цЫкIуми.
Гүгъу зумыгъэхь. Моуэ нэкIуатэ. Сэ уи бзэгур зэрыпызупцIын
Iэмэпсымэ къэслыхъуэнущ.

Б а ж э м. Тхъэи, мис ар мыхъуа!

Д ы г ъ у ж ь ы м (къэуIэбжъауэ). Сыт щIэмыхъуар?!

Б а ж э м. ИтIанэ, сэ зыгуэр бжесIэжын хуейти,
схуээфIэкIыжынукъым...

Д ы г ъ у ж ь ы м. Аргуэрү пцЫ?!

Б а ж э м. Сыт щIэпшыр? Аслъеням и хъыбар зэхэпхакъэ?

Д ы г ъ у ж ь ы м (гужьеяуэ). Ы-ы! Аргуэрү – Аслъэн!

Б а ж э м. А си насыпнышэжь мыгъуэ! Уэ къыпщымыцЫожа
мыгъуи щыIэ?

Д ы г ъ у ж ь ы м (бажэм жиIам нэхъ щабэ ицIыжай, хэгуп-
сысыхъауэ). Уэла-хьи-и, арам-тIэ: уи лъакъуиплым я зым кIэн хэ-
мылъижмэ – зы, жыб ухъуамэ – тIу, дзахъэ ухъуамэ – щы...

Б а ж э м. АтIэ, укъэдаIуэркъэ?

Д ы г ъ у ж ь ы м. Ы-ы.

Б а ж э м. Вындыкъуэ деж, сэмэгуррабгъумкIэ щыIэ щыхупIэм
адэкIэ цЫкъятиблкIэ уIэбэмэ, мээ фыцIэжь гуэр иIэцц, хъугъуэри

Сабийхэм папшIэ

Фыгъуэри щызэблахыу. А мэzym пшыгъуэр щызығыгъа дыгъужь укъуеяр дунейм ехыжати, жылэр зэхыхъэри, унафэ яшIаш пшышIэ хахыну. А жылэм зэхыхъэу къагъэкIуа лыкIуэр, моуэ Аслъэним и деж укъызэрыIукIыжу, къесащ. Абы жиIаш пшыгъуэр зыхуагъэфэшар уэрауэ, арэзы ухъуу щытмэ. Е, уэ арэзы умыхъумэ, Аслъэним ди деж пшыгъуэр щыхыфIидзэм, ари хъуну. Уэ умыарэзыуэ жиIэри, Аслъэним псори дыкъыхыфIидзэри, лыкIуэм и гъусэу, уи пшыгъуэр иубыдыну ежъаш. «Уа, дотэ нэхушхуэ, апхуэдэу умышI, щхъуэжь уемычэнджещауэ», — щыжкысIэм, «ЕIым-el, сэ дыгъужым нэхърэ сыйкIэ сынэхъ Iей? А пшыгъуэр сэ нэхърэ дыгъужым щхъэ нэхъ хуэфащэу къэплъыта?» — жиIэри, гукъанэ къысхуишIаш.

Дыгъу жьым. Уэ-хъэ-хъей! Аргуэру сыйкъагъэпшIаш! Зэхэфха?

Бажэм. Зэхэфха?

Дыгъу жьым къежыхъ, щыхъэт къилъыхъуэу, жиIэхэм къытритгъээжурэ. Бажэм абы къыкIэлъежыхъ. Къунтхым пышIашчи, Бажэр Дыгъу жьым чачэу къыздрельэфэкI.

Дыгъу жьым. СахъуншIаш!

Бажэм. ЯхъуншIаш!

Дыгъу жьым. Сагъэунэхъуаш!

Бажэм. Ягъэунэхъуаш!



Апхуэдэурэ къажыхъ.

Дыгъу жьым. СагъэунэхъуакIэ, тхъэ соIуэ! СахъуншIакIэ, тхъэ соIуэ!

Бажэм. Ахэр гъуэгум тету аращ. Нэса-а-къым! (Зэүэ къоувыIэхэр.) Вындыкъуэ деж, сэмэгурабгъумкIэ щыIэ щыхупIэм уельэмэ, заншIэу унэсынущ! Узэрынэсуи — пшыгъуэр къыуатынуущ!

Дыгъу жьым. Иэ-хъа-а-а! Мис аращ щхъэ жыхуаIэр! НакIуэ псыншIэу!

Бажэр ирильэфу щIедзэ.

Бажэм. Сыт щхъэкIэ? Сэ сыйхуейкъым, сыйхе-ей-къым!

Дыгъу жьым. Серащ абы хуейр! Щыхъэт укъысхуэмыхъумэ, уэ къыпшыщIым еплъиж!

Сабийхэм папшIэ



Б а ж э р здрелъэф.
Псори къохъэж.

П с о м и

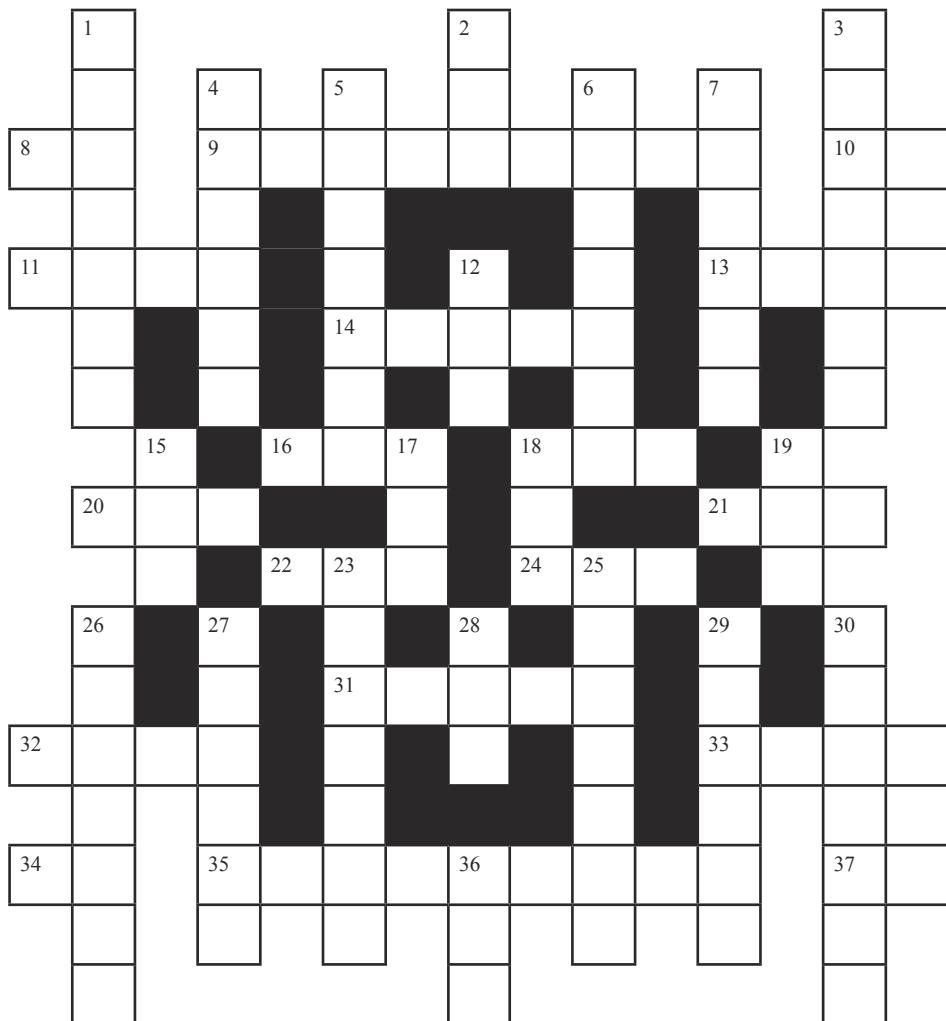
*Бзаджэр бзаджэм пэцIэувэм,
ГъацIэ гъуэгур плIэкIэ явэр.
Угубзыгъэм, бзаджэм фIэкI,
Нэхъ губзыгъэр къынфIрекI.
Дахэр дахэрац зи лIыкIуэр,
Дахэм дэнкIи дахэц къиишэр,
Дахэр дахэц зыкIэлъыкIуэр,
Насыпышхуэм ахэр хуишэу.*

Iупхъуэ





Псалъэжърэ къуажэхъу зэхэль псальээблэдз



ЕкIуэкIыу: 8. Ди чэтым мэл хужь щIээш (къуажэхь). 9. И тхъекIумэр дзасэш, и пэр сыринэш, и нэр вагъуэш, мапкIэ, мэлъей (къуажэхь). 10. ... зиlэм кIэи иIэш. 11. Мэзым щалъху, мэзым щапI, унэм къакIуэм псори зэхуешэс (къуажэхь). 13. ... щIопшыншэши, пхъашIэ уэшыкIыншэш. 14. ... кIэлъыиджэркъым — кIэлъокIуэ. 16. Уи жагъуэгъум уи псэр ептми, уи ... иумыт. 18. лъагъуэ зэхуаIэш. 20. Ди бжэгъу щхъекIэм джэдыкIэ хужь цЫкIу пылъш (къуажэхь). 21. Яжъе ныбэ, хъэмбыIу цЫкIу (къуажэхь). 22. ... здэшымыIэм гъашIи щIэкъым. 24. Уи адэ и ..., уи анэ и нэфI.



31. Гъущыбжэ зыщI гъущI ... щощIэ. 32. ... щIэтыр нэм хуэдэш.
33. ... бий ящыркыым. 34. Быныр зыгъашхэу, шхалъэм дэпкIэж
(къуажэхь). 35. Пщым ..., бзу ищIэн хуэщIи, шыд ишхын фIэшх.
37. Къуэш ... нэхэрэ — ныбжьэгтүфI.

Къехыу: 1. Ущыдджэлэнур ..., упщIэ бгъэтIылынт. 2. Псэм
фIэфIыр ... фIэдахэш. 3. ГуфIэгтуэри гуIэгтуэри 4. ... упсэ-
уну ухуеймэ, пщIэнтIэпс къыппхыкIыу лажьэ. 5. Лы ... еуэр-
кыым. 6. И ... иджыри фIэкIакыым. 7. Уи ... лъэгущIых хуэпщIкли
узвэхищIыкIынукыым. 12. Зи пкъыр щIым щIэлту зи щхъэцыр ду-
нейм тель (къуажэхь). 15. Жэцкъельых, махуэдэльей (къуажэхь).
17. АдакъэщIэрэ ... пластиэрэ. 18. ... нэщI нэхэрэ — хадэ нэщI.
19. Іэмэпсымэншэу унэ зыщI (къуажэхь). 23. ... Іэжьэ щIы,
щIымахуэм гу щIы. 25. Зи нэхъыжь ... щуэркыым. 26. Уэ ..., сэ
скумэц. 27. Шыр увыйамэ, 28. ... къэмыйжэм псыхъэлтыгүэ
хуумыш. 29. МафIэм ... лыр мажьэ. 30. ... есыкIэкIе егъасэ. 36. ...
щыкъуейм лъапщIэу ухэмуювэ.



Еплланэ къыдэкIыгъуэм тета псалъэзэблэдэым и жэуапхэр

ЕкIуэкIыу: 7. Къерабгъэм. 8. Бзыхъэхуэм. 10. Мэггуэм.
11. Иумыт. 12. Зэхуэдэш. 15. Щхъухьци. 16. Бгъуагьщ. 18. Алъ-
пым. 19. УкIытэр. 20. ІэнекIэ. 24. Нэхъэрэ. 25. Адакъэ. 26. Шы-
дым. 28. Уунэхъуаш. 32. Хуэдэш. 33. Дыггуэр. 34. Мылажъэрэ.
35. Клуэдыркыым.

Къехыу: 1. МэкIэрархъуз. 2. Бажэм. 3. Клуэжрэ. 4. Бзурэ.
5. Джэдум. 6. Мэжыркыым. 9. Ежъэжащ. 13. ЗимыIэм. 14. На-
пиншэ. 16. БлэкIа. 17. Щхъэрэ. 21. Зэгъусэкыым. 22. Жъауэри.
23. Къыщхъэцьиж. 27. Урам. 29. УэфIэрэ. 30. Ахъшэр. 31. Фыэрэ.

ІУАЩХЪЭМАХУЭ
№5
(Эльбрус)

Литературно-художественный
и общественно-политический журнал

На кабардинском языке

Учредитель:

Государственное казённое учреждение
Кабардино-Балкарской Республики «КБР-Медиа»
(360017, КБР, г. Нальчик, пр. Ленина, 5).

Главный редактор **А. Х. Мукожев**

Редакционная коллегия:

Руслан Ацканов, Хангери Баков, Борис Бижоев,
Адам Гутов, Залина Истепанова (ответственный секретарь),
Хамид Кармоков, Астемир Татроков, Юрий Тхагазитов,
Хамиша Тимижев, Людмила Хавжокова

Корректор – Марина Жекамухова
Компьютерный набор и верстка – Зарета Князева

Журнал зарегистрирован в Управлении Федеральной службы
по надзору в сфере связи, информационных технологий
и массовых коммуникаций по Кабардино-Балкарской Республике
ПИ № ТУ07-00127 от 11.01.2018 г.
Подписной индекс: П5891

Подписано к печати 04.10.22. Выход в свет 31.10.22
Формат 70x108¹/16. Бумага офсетная №1. Печать офсетная.
Усл. п. л. 15,4. Уч.-изд. л. 12,3. Тираж 2.060 экз. Заказ №2045
Подписная цена на 2 месяца 37р. 60к.
Подписная цена на 6 месяцев 112р. 80к.

Адрес редакции: 360000, КБР, г. Нальчик, пр. Ленина, 5
Телефон: 40-04-51. Адрес электронной почты:
e-mail: oshxamaxo73@mail.ru

Адрес издателя: 360017, КБР, г. Нальчик
пр. Ленина, 5. ГКУ «КБР-Медиа»

Отпечатано в ООО «Издательство «Южный регион»
357600, Ставропольский край, г. Ессентуки, ул. Никольская, 5а

Обложка художника Юрия Алиева

Отпечатано в полном соответствии с качеством
представленного электронного оригинал-макета

АВТОРХЭМ ПАПИЦЭ

Журналым къытхуэ тхыгъэхэм я пэжагь-мышэжагъымкIэ жэуап зыхыр езы авторхэрц.

Авторымрэ редакцэмрэ я Iуэху епллыкIэхэр Iэмал имыIэу зэтхуэн хуейү щытк'ым.

Редакцэм къыIэрыхъэ тхыгъэхэр компьютеркIэ тедзауэ, флешкэм е дискым тету щытын хуейщ.

Журналым къытхуа тхыгъэ нэгъуэцIыпIэ щытрадзэмэ, «Iуашхъэмахуэм» къызэрырахыжар къагъэльгъуэн хуейщ.

Редакцэм и къалэнк'ым Iэрытххэм рецензэ яритыну.

Тхыгъэхэр мы адресымкIэ къевгъэхь хъунущ: 360000, Налышк къалэ, Лениним и цIэр зезыхъэ уэрам, 5, епшыкIузанэ къат, «Iуашхъэмахуэм» журналым и редакцэ.

Телефонхэр: 40-04-51 (редактор нэхъышхъэ); 40-95-72 (жэуап зыхь секретарь); 42-42-14 (прозэ, поэзие, публицистикэ); 40-94-71 (оператор). e-mail: oshxamaxo73@mail.ru

ЖУРНАЛЫР ЗЫЭРЫХЬЭХЭМ ПАПИЦЭ

Журналыр зэрытедзам дагьуэ гуэр иIэу къышцIэкIмэ, абы теухуаэ фыщыцIэупицIэ хъунущ: Ставрополь щынальэ, ЕсэнтIыгу къалэ, Никольскэм и уэрам, 5а, ООО «Издательство «Южный регион».

МЫКЬУЭЖЬ Анатолэ

(1956)

* * *

Дунеишхуэ,
Умылэуэльяуэ.
Дунеишхуэ,
Сынольэлу, зыущэху.
Топ зыщыпли
Зэрышамыгъауэр
Хъэкъ къысшыщи,
Мы си гур гъэпсэху.

Дунеишхуэ,
Умыдаущыншэ,
Ущыбзэншэм
Псэншэ ухъу къысфлощ!
Сабий макъкэ
Дыхьашх уэ щумычэу,
Бзу уэрэдхэр
Уемызэшу шэш!

Гъэшхъышхъ пщлашэр,
Псыхэри гъэушэ,
Іэуэльяуэ, гъахъэ,
Щэ уи йуэху:
Гъашлэр щым
Зэрышкүэклир кіэншэу
Зыхэзгъащи,
Мы си гур гъэпсэху.

